

PRAKSE IETEIKUMI KSE MI SE

ISSN 1691-273X

17

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 17/2022

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

17

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2022**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 17.
Atb. red. I. Druviete. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022. 296 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. habil. philol.* Ina Druviete

Recenzenti

Dr. philol. Linda Lauze

Dr. philol. Agris Timuška (īpašvārdu atveide)

Populārzinātniskā rakstu krājuma „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” 17. laidieni lasītājiem sniedz gan jaunas zināšanas, gan vielu pārdomām par valodu. Tajā ietverti analītiski pārskata raksti par valsts valodas politikas pamatnostādnēm un valodas politikas institūciju darbību, izvērtētas pārmaiņas dažādos valodas līmeņos, apkopoti ieteikumi citvalodu īpašvārdu atveidē. Krājumā iekļauti arī jaunākie valodas speciālistu atzinumi, atbildes uz aktuāliem jautājumiem un pārskats par jaunākajiem izdevumiem latviešu valodniecībā.

Korektore Baiba Saulīte

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 17. numuru maketējusi Vanda Voiciša, SIA „Idea lex”

Projekta vadītāja Marta Balode

© LVA, 2022

© Vanda Voiciša, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X

SATURS

IESKATS KRĀJUMĀ	5
VALODAS POLITIKA: LIKUMI, INSTITŪCIJAS, PĒTĪJUMI	9
<i>Andrejs Veisbergs</i> Valsts valodas komisijai – 20	9
<i>Māris Baltiņš, Madara Rēķe</i> Valsts valodas centra darbs trīsdesmit gadu laikā	24
<i>Vineta Ernstsone</i> Valsts valodas rīcībpolitika piecpadsmit gados	47
<i>Gunta Kļava</i> Latvijas valodas situācijas izpētes (2016–2020) rezultāti	71
VALODAS PĀRMAIŅAS – VALODAS ILGTSPĒJAI	91
<i>Andra Kalnača</i> Pārmaiņas un normēšana latviešu gramatikā	91
<i>Solvita Matvejeva</i> Kā runā mūsdienu jaunieši?	106
<i>Pēteris Vanags</i> Uzrunas formu vēsturiskais mainīgums	119
<i>Aiga Veckalne</i> Valodas raidierakstu tendences Latvijā un pasaulē	149
VĀRDI UN TO ATVEIDE	161
<i>Laimute Balode</i> Eksotiskie vietvārdi Latvijā kartē	161
<i>Sanda Rapa</i> Mūslaiku vietvārdi	176
<i>Dens Dimiņš</i> Ieteikumi nīderlandiešu īpašvārdu atveidei latviešu valodā	187

Dens Dimiņš

Ieteikumi islandiešu īpašvārdu atveidei latviešu valodā 210

Ingrīda Kleinhofa

Arābu personvārdu atveide latviešu valodā 240

VALODAS KONSULTĀCIJAS 261

KOMISIJAS UN LĒMUMI 275

Valsts valodas centra Latviešu valodas
ekspertu komisijas lēmumi un ieteikumi 275

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas
darbība (2020–2021) 277

JAUNĀKĀS GRĀMATAS 281

VĀRDNĪCIŅA 287

ZIŅAS PAR AUTORIEM 293

IESKATS KRĀJUMĀ

Latviešu valodas aģentūras izdots krājums „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” pie lasītājiem dodas jau septiņpadsmito reizi. Līdztekus zinātniskiem pētījumiem par Latvijas valodas situāciju un latviešu valodu, valodas apguves materiāliem un aizraujošiem piedāvājumiem valodas prasmes pilnveidei šāds izdevums nodrošina vispusīgu skatījumu uz mūsu valodas attīstību laikmeta politiskajā un sociolingvistiskajā kontekstā un ļauj īstenot Latviešu valodas aģentūras darbības mērķi – veicināt latviešu valodas – Latvijas Republikas valsts valodas un Eiropas Savienības oficiālās valodas – statusa nostiprināšanu un ilgtspējīgu attīstību.

Krājuma pirmajā sadaļā atsaucam atmiņā latviešu valodas noturībai tik nozīmīgo valodas politikas institūciju darbību aizvadītajās desmitgadēs. Andrejs Veisbergs, apcerot 2002. gadā dibinātās Valsts prezidenta Valsts valodas komisijas darbību, secina: „Valsts, uzklusot valodas politikas ekspertu ieteikumus, ir lēnām, bet pakāpeniski stiprinājusi latviešu valodas kā valsts valodas statusu. Tomēr, domājams, komisijas locekļiem prātā ir palikusi regulārā cīņa ar nebeidzamiem mēģinājumiem ierobežot latviešu valodas funkcijas un lietošanu, kā arī drupināt valsts valodas likumvidi. Šīs iniciatīvas visbiežāk nākušas no valsts un sabiedriskajām institūcijām, kurām nevajadzētu būt ieinteresētām kavēt valodas politikas virzību. Acīmredzot psiholoģiskā mazās valodas trauma joprojām piemīt daudziem šo iestāžu darbiniekiem gan mediju, gan izglītības, gan cilvēktiesību jomā. Tomēr šo 20 gadu laikā ir panākta nopietna virzība uz reālu valsts valodas statusa nodrošinājumu.” Šie vārdi attiecināmi arī uz citu turpmāk aplūkoto institūciju veikumu.

2022. gadā paiet trīsdesmit gadu kopš Valsts valodas centra dibināšanas. Māris Baltiņš un Madara Rēķe sniedz ieskatu Valsts valodas centra darbā laikposmā, kad tikai sāka veidoties latviešu valodas juridiskās aizsardzības sistēma, kā arī pēc Valsts valodas likuma pieņemšanas 1999. gadā un apvienošanas ar Tulkotājas un terminoloģijas centru 2009. gadā. Autori ar pateicību piemin speciālistus (valsts valodas inspektoros, atestācijas komisiju locekļus, valodas konsultantus, redaktorus, tulkotājus, terminologus, administratīvo funkciju nodrošinātājus), kas bijuši saistīti ar Valsts valodas centru, un iezīmē Valsts valodas centra turpmāko attīstību.

Vineta Ernstsone sniegusi plašu informāciju par valsts valodas politikas plānošanas procesu, raksturojot „Valsts valodas politikas pamatnostādnes” – to saturu, dokumentu plānošanas kontekstu un izpildes analīzes procesu laikā no 2005. līdz 2021. gadam. Šīs pamatnostādnes ir programmatisks dokuments – politikas instruments, kas veicina valodas attīstību un latviešu valodas ilgtspēju visos valsts valodas politikas aspektos: juridiskajā virzienā,

pedagoģiskajā/izglītības virzienā, lingvistiskajā/valodas (struktūras) izpētes un sabiedrības līdzdalības/iesaistes virzienā. Īpaša uzmanība veltīta jaunākajam dokumentam, kas būs spēkā līdz 2027. gadam.

Gunta Kļava, iepazīstinot lasītāju ar Latviešu valodas aģentūras veiktās sociolingvistiskās situācijas analīzes rezultātiem, sniedz pārskatu par galvenajām tendencēm, kas rodas, atspoguļojot un mainās valodas un sabiedrības savstarpējās attiecībās mūsdienu pasaulē, kā arī Latvijas valodas situācijas raksturlielumus, piemēram, latviešu valodas prasmi, citu valodu prasmi, valodu lietojumu dažādās jomās. Autore secina, ka „Latvijas sabiedrības lingvistiskās attiecības un lingvistiskās uzvedības īpatnības un ieradumi, vēsturiskā situācija atsevišķos reģionos ir pamatā tam, ka latviešu valodas lietojums publiskajā saziņā vēl neatbilst tās statusam”.

Sabiedrībai ir svarīgi, lai pārmaiņas valodā tiktu ne tikai apzinātas, bet arī izvērtētas. Skatījumu uz pārmaiņām dažādos valodas līmeņos un jauninājumu akceptēšanu literārajā valodā šajā krājumā piedāvā latviešu valodas speciālisti. Andra Kalnača plašā rakstā sniegusi latviešu valodas gramatiskās sistēmas pārmaiņu un to normēšanas attieksmju analīzi, vērtējot aspektus, kas nosaka pozitīvu vai negatīvu šādu pārmaiņu vērtējumu un normatīvu statusu literārajā valodā, un pamatojot, kāpēc ne viss, kas valodas gramatiskajā sistēmā mainās vai tiek lietots dažādās variācijās, atzīstams par normu. Solvita Matvejeva, analizējot mūsdienu jauniešu valodu, secina, ka šobrīd jauniešu vidū strauji izplatās tā sauktā digitālā emigrācija, t. i., virtuālā emigrācija uz citu valsti, citu vidi, citu realitāti, pārņemot konkrētās vides kultūras, valodas iezīmes. Jauniešu savstarpējā komunikācijā aizvien vairāk ienāk angļu valoda, un šīs tendences ietekme uz valodu vidi Latvijā ir nopietni pētāma. Aiga Veckalne ir veikusi plašāku pētījumu par raidierakstiem un to valodu, secinot, ka šī informācijas un izklaides forma kļūst aizvien populārāka un ietekmīgāka un labi izmantojama arī sarunai par valodu un valodniecību.

Uzrunas formas ir nozīmīgs komunikācijas elements, jo tieši tajās vislabāk izpaužas varas un solidaritātes attiecības starp runātājiem un tās iezīmē sarunas oficiālo vai neformālo raksturu. Īpaši tas izpaužas valodās, kurās pastāv *tu* un *jūs* šķirums, tātad arī latviešu valodā. Pēteris Vanags sniedz vērtīgu ieskatu *tu/jūs* šķiruma attīstībā un mainībā latviešu valodas vēsturē, piedāvājot arī salīdzinājumu ar uzrunas formām citās valodās. Autors secina, ka uzrunas formu maiņa ir nesaraucami saistīta ar procesiem sabiedrībā. Volontāri mēģinājumi mainīt šo sistēmu vai ieviest īpašas uzrunas formas nedod paliekošus rezultātus. Tas iespējams tikai gadījumos,

ja šie mēģinājumi sakrīt ar sabiedrības vai tās daļas kopējām vēlmēm un lietojuma tendencēm.

Plašu valodas daļu veido īpašvārdi – vietvārdi un personvārdi –, kuros atklājas ne tikai mūsu valodas mantotās bagātības, bet arī liecības par kultūru kontaktiem un laikmeta aktualitātēm. Sanda Rapa izvērtējusi jaunos vietvārdus, konstatējot galvenos principus, pēc kuriem tiek doti nosaukumi jaunām mājām, ciemiem, ielām. Laimute Balode analizējusi vienu no šādiem nominācijas paņēmieniem – no citām valstīm pārņemtos jeb pārceltos pilsētu, arī apvidu, reģionu, kalnu, upju nosaukumus.

Citvalodu īpašvārdu atveide nodrošina latviešu literārajā valodā pastāvošās tradīcijas pēctecību. Latviešu valodā ir ļoti svarīgi visu laiku pilnveidot īpašvārdu atveides principus, izstrādājot norādījumus par noteiktu valodu vietvārdu un personvārdu transkribēšanu, kā arī sniedzot biežāk lietoto īpašvārdu atveides paraugus. Šajā krājumā Dens Dimiņš ir sniedzis ieskatu islandiešu un nīderlandiešu valodas īpašvārdu atveidē. Ingrīda Kleinhofa ir aktualizējusi arābu īpašvārdu atveides principus. Šie norādījumi noderēs ikvienam, kas rakstīs par šo valstu politiku, ekonomiku un kultūru.

Valodas kopšanā un attīstīšanā jāiesaistās katram runātājam, tomēr ikvienā valstī darbojas īpašas institūcijas un organizācijas, kas diendienā seko līdzi jauninājumiem valodā, tos koleģiāli izvērtē, iesaka risinājumus problemātiskos gadījumos un sniedz valodas konsultācijas. Informācija par pieņemtajiem lēmumiem atrodama gan Latviešu valodas aģentūras (www.valoda.lv), gan Latviešu valodas institūta (www.lulavi.lv) gan Valsts valodas centra (www.vvc.gov.lv) mājaslapā, bet pārskats par aktualitātēm ir pieejams arī ikgadējos krājumos „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”. Šajā krājumā varam iepazīties ar Latviešu valodas aģentūras lingvistu Santas Loginas, Kristīnes Pēčs, Ivetas Pūteles, Evelīnas Zilgalves pārskatu par aizvadītajā laikposmā sniegtajām valodas konsultācijām, Māra Baltiņa un Astrīdas Vucānes ziņojumu par Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbību, Maritas Silkānes veidoto pārskatu par jaunākajiem izdevumiem latviešu valodniecībā, Agra Timuškas apkopotajiem Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumiem.

Tradicionālā humora lappusīte šoreiz ir pavisam nopietna. Ieva Mūrniece ir izstrādājusi mazu vārdnīciņu, kurā skaidroti hiphopa tekstos lietotie vārdi. Arī tie veido mūsu valodas daļu, un, ja vēlamies pilnvērtīgi saprast jaunākās paaudzes runu, vērtīgi zināt šo vārdu, kaut viendienīšu, nozīmi. Turklāt pat šis īsais vārdu saraksts sniedz nozīmīgus datus

turpmākiem pētījumiem par valodu kontaktiem un citvalodu vārdu adaptāciju latviešu valodā.

Kas gan nepieciešams latviešu valodas pastāvēšanai? Protams, stingra valsts nostāja valodas juridiskā statusa stiprināšanā, pārdomāta valodas mācīšanas sistēma, kā arī vispusīga un pēctecīga valodas zinātniska izpēte. Valoda nepārtraukti ir jāatjaunina, jāpielāgo sabiedrības attīstības prasībām, un šie jaunie ieteikumi jāievieto plaši pieejamos normu avotos. Tomēr izšķirīga ir valodas runātāju attieksme – vai tiks izmantotas valsts valodas statusa garantētās iespējas Latvijā vienmēr un visur sazināties valsts valodā, vai ikviens attīstīs savu valodas bagātību un valodas izjūtu. Latviešu valodas izjūta un prasme ikvienam, arī tiem, kam tā ir dzimtā valoda, jāattīsta visu mūžu, un krājums „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” var būt labs palīgs mūsu centienos uzzināt, kas jauns norisēs valodā un ap valodu.

Rakstu krājuma atbildīgā redaktore
Dr. habil. philol. Ina Druvieta

VALODAS POLITIKA: LIKUMI, INSTITŪCIJAS, PĒTĪJUMI

Andrejs Veisbergs

Valsts valodas komisijai – 20

1. attēls. Valsts valodas komisijas pirmā sēde 2002. gadā

Apriņ 20 gadu, kopš Valsts valodas komisija (VVK) ierakstījusi sevi Latvijas lingvistiskajā un politiskajā vēsturē. Komisijas izveides iniciatīva nāca no Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas 2002. gada 9. janvārī. 16. janvārī V. Vīķe-Freiberga un Ministru prezidents Andris Bērziņš Rīgas pili parakstīja kopīgu rīkojumu par VVK dibināšanu. Komisija nodibināta, lai apzinātu valsts valodas situāciju, izstrādātu ieteikumus latviešu valodas kā valsts valodas statusa nostiprināšanai un valsts valodas attīstībai. Par šīs komisijas priekšsēdētāju tika iecelta Māra Zālīte.

Kāda bija politiskā situācija un VVK izveides iemesli? Pirmkārt, 1999. gadā, nedēļu pēc stāšanās amatā, prezidente nodeva Saeimai otrreizējai caurlūkošanai Valodas likumu, kura sākotnējais variants bija izsaucis Eiropas institūciju kritiku, jo tajā bija ierobežota citu valodu lietošana publiskajā telpā. Tas apdraudēja virzību uz Eiropas Savienību (ES) un NATO. Pēc likuma pielāgošanas starptautiskajiem standartiem Latvija 1999. gada 10. decembrī ES valstu vadītāju samītā Helsinkos saņēma uzaicinājumu uzsākt sarunas par iestāšanos ES. Neilgi pēc tam Latvijai tika izvirzīta vēl viena iebilde par izmaiņām Vēlēšanu likumā, kurā iekļauto prasību deputātu kandidātiem zināt valsts valodu augstākajā līmenī NATO valstis uzskatīja par diskriminējošu. Abas prasības izraisīja asas diskusijas sabiedrībā un politiķu iebildumus, kas liecināja gan par reālām problēmām valodas situācijā, gan par neziņu un neskaidrību, kāda ir valodas situācija un kas būtu darāms. Jāatzīmē, ka 2002. gada jūnijā Saeima izmainīja Vēlēšanu likumu, tā atbrīvojot ceļu uz NATO.

Tādējādi VVK izveidei bija politisks iemesls – mēģinājums likvidēt šķēršļus, kas varēja traucēt iestāties ES un NATO, un arī vajadzība patiešām noskaidrot situāciju, valodas ilgtspējas un attīstības apdraudējumu un to optimāli risināt. Uzrunā komisijas atklāšanas sēdē prezidente arī norādīja – tagad ir brīdis, kad politiķi vai nu patiesi, vai varbūt liekulīgi ir ļoti norūpējušies par valodu, tāpēc, lūdzu, piedāvāsim viņiem konkrētus risinājumus un skatīsimies, kā viņi tos pieņems un kā rīkosies. Vēl kāda tā laika īpatnība bija tāda, ka Latvijā jau bija visai daudz valsts iestāžu, kas kaut kādā mērā nodarbojās ar valodas politikas īstenošanu, bet nebija institūcijas, kas situāciju pārrauga kopumā, veido tālāku redzējumu un stratēģisku analīzi. Ap šo laiku arī medijos notika plaša diskusija par to, kā situāciju risināt, kas valodu apdraud un kas traucē.

Latvijas Republikas Ministru kabinets (MK) 2002. gada 14. maijā pieņēma MK noteikumus Nr. 186 „Valsts valodas komisijas nolikumu”, kas reglamentēja komisijas darbu un uzdevumus: „Valsts valodas komisija ir Valsts prezidenta pārraudzībā esoša koleģiāla institūcija bez juridiskas personas statusa. Komisija ir izveidota, lai apzinātu valsts valodas situāciju Latvijā un izstrādātu konkrētus ieteikumus latviešu valodas – valsts valodas – pozīciju nostiprināšanai, uzlabošanai un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai.”

Komisijai tika izstrādāta visai apjomīga struktūra, lai padziļināti aplūkotu svarīgākās valodas jomas un piedāvātu vēlamos risinājumus. Tika izveidotas apakškomisijas – Latviešu valodas attīstības apakškomisija, Juridiskā nodrošinājuma apakškomisija, Valodas politikas stratēģijas apakškomisija,

apakškomisija Latviešu valoda jaunajās tehnoloģijās, Apakškomisija darbam ar sabiedrību. Pirmā komisija bija šādā sastāvā:

- *Māra Zālite* (rakstniece, Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) goda locekle, Latvijas Autoru apvienības prezidente);
- *Ludmila Azarova-Vāciete* (rakstniece, LZA goda locekle);
- *Maija Baltiņa* (*Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas asociētā profesore, Latvijas Universitātes (LU) Matemātikas un informātikas institūta vadošā pētniece);
- *Māris Birzgalis* (Valsts valodas centra (VVC) Kontroles daļas vadītājs, jurists);
- *Roalds Dobrovenskis* (rakstnieks);
- *Ina Druviete* (*Dr. habil. philol.*, LU profesore, LZA korespondētājlocekle, VVC Latviešu valodas ekspertu komisijas priekšsēdētāja);
- *Dzintra Hirša* (*Dr. philol.*, LU Latviešu valodas institūta (LU LVI) pētniece);
- *Nora Ikstena* (rakstniece);
- *Ivars Kalviņš* (*Dr. habil. chem.*, LZA akadēmiķis, Organiskās sintēzes institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā);
- *Lidija Kravčenko* (Rīgas Ukrainu skolas direktore, Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) konsultatīvās padomes mazākumtautību jautājumos priekšsēdētāja);
- *Janīna Kursīte* (*Dr. habil. philol.*, LU profesore, LU Filoloģijas fakultātes dekāne);
- *Ilmārs Mežs* (*Dr. hist.*, Starptautiskās migrācijas organizācijas Rīgas biroja vadītājs);
- *Valdis Rūmnies* (Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs, Latvijas Radošo savienību padomes priekšsēdētājs);
- *Jānis Silis* (*Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas asociētais profesors, Tulkošanas studiju fakultātes dekāns);
- *Valentīna Skujiņa* (*Dr. habil. philol.*, LZA īstenā locekle, LZA Terminoloģijas komisijas priekšsēdētāja, Liepājas Pedagoģiskās augstskolas profesore);
- *Jānis Stradiņš* (*Dr. habil. chem.*, *Dr. hist. h.c.*, LZA prezidents);
- *Jānis Valdmanis* (*Dr. habil. philol.*, LU profesors, LZA korespondētājloceklis, LU LVI direktors);
- *Andrejs Vasiljevs* (*Dr. sc. comp.*, SIA „Tilde” programmu izstrādes direktors);
- *Andrejs Veisbergs* (*Dr. habil. philol.*, LU profesors, LU Sastatāmās valodniecības katedras vadītājs, ES sertificēts tulks).

Laika gaitā – ar katru jaunu prezidenta termiņu – sastāvs nedaudz mainījās, šķiet, vienīgi, kas bijuši visos, ir A. Vasiļjevs un A. Veisbergs. Komisijas darbībā liels atspazds ir bijis „Latvijas Avīze”, kas viskonsekventāk ir sekojusi valodas jautājumiem, īpaši tādas korespondentes kā Ināra Mūrniece, Dace Kokareviča.

Pirmajā gadā notika 19 komisijas sēdes, vairākas izbraukuma sēdes. Paralēli notika darbs apakškomisijās, kas bija ļoti saspringts un nogurdinošs. Tika izskatītas dažādas jomas, kas saistītas ar valodu: izglītības terminoloģija, politiskie aspekti, datorlingvistikas aspekti, tulkošanas problēmas (saistībā ar plānoto un gatavoto iestāju ES), Satversmes grozījumi, Latgales valodas jautājumi u. c. Komisija tikās ar vēstniekiem, arī Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) augsto komisāru Rolfu Ekeusu (*Rolf Ekéus*), ministriem, dažādiem ārvalstu speciālistiem, skaidroja Latvijas valodas situācijas vēsturisko izveidi un sarežģīto situāciju.

Komisija visā savas pastāvēšanas laikā darbojās uz sabiedriskiem pamatiem, bez atalgojuma, tika algota tikai atbildīgā sekretāre. Pirmajā gadā dažiem maziem projektiem tika atvēlēts starta kapitāls 20 000 latu apmērā – valodas portāla izveidei, divu studiju kursu izstrādei, Terminoloģijas komisijas publikācijām un informatīva izdevuma „Valodas Latvijā” sagatavošanai sešās valodās. Tika izveidots portāls „Valsts valoda – latviešu valoda”¹, kurā pieejami dažādi valodas materiāli, veci un jauni raksti, diskusiju lapas, saites uz elektroniskajām vārdnīcām. Tas ir pieejams vēl šodien un ir plaši izmantots (ap pieciem miljoniem apmeklētāju).

2. attēls. Portāls „Valsts valoda – latviešu valoda” (www.vvk.lv)

Komisija visai ātri apzināja situāciju, izstrādāja detalizētus ieteikumus un aptuveno nepieciešamo finansējumu to realizācijai. Šis plāns saņēma atbalstu no daudzām organizācijām, piemēram, no Rakstnieku savienības (Rezolūcija 2002)². Plāni tika iesniegti valdībai, un drīzumā tika saņemta atbilde: 95 % no plānotajiem pasākumiem bija deleģēti esošajām organizācijām, kam pašām bija jāatrod finansējums to īstenošanai. Tas bija atkritiens, auksta duša, kas lika pārdomāt, kā šo situāciju un attieksmi mainīt.

¹ Sk.: www.vvk.lv

² Rezolūcija 2002 – Latvijas Republikas Saeimai. *Karogs*, Nr. 6, 2002, 212.

Tika secināts, ka, pirmkārt, sabiedriska komisija nevar gadiem ilgi intensīvi strādāt tikai uz entuziasma pamata. Otrkārt, šāda koleģiāla institūcija nevar koordinēt valsts institūciju darbu un dalīt līdzekļus. Šeit varēja saskatīt arī iespējamu interešu konfliktu, jo pilnīgi dabiski, ka komisijas vai apakškomisiju locekļi nereti bija vienīgie, kas varēja realizēt iecerēto, piemēram, lasīt kādus kursus augstskolās vai izstrādāt vārdnīcas. Tā pakāpeniski veidojās doma, ka nepieciešama valsts institūcija – Valsts valodas aģentūra (VVA) –, kas varētu nodarboties tieši ar projektu realizāciju. Šis priekšlikums tika virzīts apspriešanai valdībā un saņēma tās atbalstu.

2003. gadā vairāk nekā 20 projektu izpildei tika izmantoti 100 000 latu, tostarp bija Eiropas valodu portfelis vidusskolēniem un pieaugušajiem, dokumentālā filma „Latvietis runā”, „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” izstrāde, dokumentālā filma „Latgales valoda”, papildfinansējums vairāku grāmatu un vārdnīcu izdošanai, jaunu studiju kursu izveidei, Milenbaha–Endzelina vārdnīcas elektroniskās versijas pilnveidei, „Latviešu valodas seno tekstu korpusa” papildināšanai. VVK organizēja daudzas konferences un seminārus, laida klajā vairākus zinātnisko konferenču materiālu apkopojumus un populārus izdevumus³. 2003. gadā VVK kļuva par Eiropas Nacionālo valodu institūciju federācijas kolektīvo biedru.

No **2004. gada** projektus administrēja jaundibinātā VVA un VVK vairāk pievērsās dažādu pasākumu organizēšanai, skaidrošanas darbam. No 2004. gada februāra VVK vadīja A. Veisbergs. Prezidentes vārdā viņš pārstāvēja Latviju un lībiešu valodu Pasaules somugru tautu kongresā Tallinā, izklāstot valsts rūpes par lībiešu valodu.

Jāatzīmē, ka laika posmā līdz iestājai ES 2004. gada maijā dažādas Eiropas institūcijas Latvijai regulāri izteica iebildes un aizrādījumus par valodas politiku, skaidri norādot uz nepieciešamību to liberalizēt. Ļoti nozīmīga bija ideoloģiskā un informatīvā cīņa saistībā ar mazākumtautību skolu valodas reformu, kas paredzēja šajās skolās ieviest daļēju apmācību valsts valodā. Jautājums tika ideoloģizēts, un Latvijas plāni saņēma krietnu Krievijas un Latvijas krievvalodīgo pretdarbību. Notika VVK un prezidentes tikšanās ar divdesmit minoritāšu skolu direktoriem, vizītes krievvalodīgajās skolās. Komisijas paspārnē tika izdotas vairākas grāmatas un brošūras⁴.

³ Konferences „Zinātnes valoda” materiāli. Valsts prezidentes dibinātā Valsts valodas komisija. Rīga : Rasa ABC, 2003.

The Latvian language, languages in Latvia. Rīga : Tapals, 2003.

⁴ Mežs, Ilmārs. *Latviešu valoda statistikas spoguļi.* Rīga : Jāņa sēta, 2004.

Identitāte un atpazīstamība, valoda un tulkojums. Valsts valodas komisijas starptautiskās konferences rakstu krājums. Red. Andrejs Veisbergs. Rīga : VVK, 2004.

Šajā gadā arī tika izveidota VVK Rakstu redakcija un izlaisti pirmie VVK raksti⁵. Tiem laika gaitā sekoja citi sējumi⁶, redkolēģija no 2009. gada kļuva starptautiska.

2005. gada 22. septembrī tika nodibināta Baltu valodu padome, kas veicināja kopēju informācijas telpu Baltijas reģionā, sadarbību ar Lietuvas kolēģiem. VVK arī palīdzēja VVA sagatavot politikas plānošanas dokumenta „Valsts valodas politikas programma 2005.–2009. gadam” projektu. Komisija turpināja skaidrot valodas jautājumus ārzemju auditorijai un laida klajā informatīvu izdevumu „Latviešu valoda” četrās valodās (krievu, angļu, vācu, franču valodā). VVK pārstāvji ar svešvalodās izdotajiem materiāliem piedalījās izstādē „Expolingua” Parīzē. Tika izdots statistiskas informācijas krājums par latviešu valodu angļiski⁷.

2006. gadā līdzās jau ierastajām konferencēm un semināriem darbu klāstā parādījās jauna darba forma, proti, notika sešas publiskas diskusijas: publiskā diskusija ar skolotājiem „Latviešu valodas mācīšanas kvalitāte”, „Latviešu valodas stratēģiskā attīstība”, publiskā diskusija ar Vēsturnieku komisiju „Valoda. Vēsture. Politika.”, „Terminoloģijas rītdiena”, „Vārdnīcas Latvijā”, „Valsts valoda augstākajā izglītībā un zinātnē”. Tika gatavota VVK grāmata „Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences”. Komisijas vadītājs ar referātu par minoritāšu valodu stāvokli Latvijā piedalījās 5. starptautiskajā minoritāšu valodu simpozijā Barselonā.

2007. gadā tika izdota iepriekšminētā kolektīvā monogrāfija ar 18 autoru visumā vienotu skatījumu⁸. Tā sniedz kopainu par aizvadītajiem 15 gadiem – ļoti nozīmīgu periodu latviešu valodas attīstībā. Tika arī pārlūkoti mazākumtautību skolu reformas rezultāti un sniegtas rekomendācijas. Komisija arī iesaistījās

⁵ *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Valsts valodas komisija. Raksti. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 2005.

⁶ *Valodas kvalitāte*. Valsts valodas komisija. Raksti. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 2006.

Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā. Valsts valodas komisija. Raksti. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 2007.

Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisija. Raksti. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 2008.

Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisija. Raksti. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 2009.

Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisija. Raksti. 6. sēj. Rīga : Zinātne, 2014.

Vārdnīcas un valoda. Valsts valodas komisija. Raksti. 7. sēj. Rīga : Zinātne, 2015.

Latviešu valodas vārdnīca. Valsts valodas komisija. Raksti. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 2016.

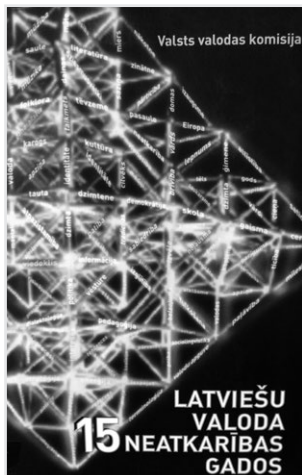
Reformācija un valoda. Valsts valodas komisija. Raksti. 9. sēj. Rīga : Zinātne, 2018.

Valoda un valsts. Valsts valodas komisija. Raksti. 10. sēj. Rīga : Zinātne, 2019.

⁷ Mežs, Ilmārs. *The Latvian Language In the Mirror of Statistics*. Rīga : Jāņa sēta, 2005.

⁸ *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*. Red. Māris Baltiņš, Ina Druvieta, Andrejs Veisbergs. Rīga : Zinātne, 2007.

Augstākās izglītības likuma apspriešanā, diskutēja par migrācijas un valodas jautājumiem, uzturēja kontaktus ar Lietuvas un Igaunijas kolēģiem. Valodas jautājums V. Viķes-Freibergas prezidentūru laikā bija viens no centrālajiem Latvijas politikas dienaskārtībā.

3. attēls. 2007. gada izdevums
„Latviešu valoda 15 neatkarības gados”

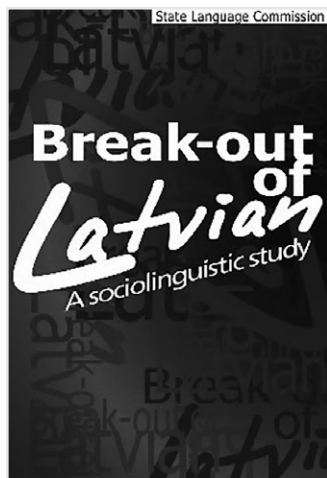
Jaunais prezidents Valdis Zatlers (2007–2011) atjaunoja VVK un enerģiski sāka darbību ar lielu uzsvāru uz latviešu valodas stāvokli. Visai drīz pēc stāšanās amatā viņš paziņoja, ka ar Latvijas medijiem runās latviski un aicināja šai priekšzīmei sekot citus politiķus un ierēdņus. VVK, būdama Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācijas (EFNIL) dalībniece, piedalījās Rīgā rīkotā kongresa organizēšanā. Tika plānotas nopietnas pārmaiņas mediju politikā, palielināts komisijas finansējums dažādu pētījumu un pasākumu organizēšanai.

Taču **2008. gadā** nāca krīze, beidzās „treknie gadi” un praktiski visi finansējamie pasākumi tika atcelti uz labākiem laikiem. Taupības režīmā tika paredzēts apvienot visas valodas institūcijas valstī. Komisija šai sakarā norādīja, ka priekšlikumos slēpjas nopietns apdraudējums valodas politikai: „Valsts valodas komisija, izskatot ierosinājumu apvienot valodas institūcijas, norāda, ka esošais apvienošanas plāns IZM paspārnē apdraud valsts valodas un valodas politikas ilgtspēju. Apvienošana vienā institūcijā būtu pieļaujama tikai gadījumā, ja šī jaunā institūcija būtu neatkarīgā statusā MK pakļautībā. Taču arī šādā gadījumā būs nepieciešams atvērt vairākus likumus, tai skaitā Valsts valodas likumu, kas pašlaik ir ļoti nevēlami. Valsts valodas komisija ierosina, mūsaprāt, vienkāršāku un loģiskāku apvienošanas shēmu, kas arī

ļauj iekonomēt līdzekļus, proti, grupēt esošās institūcijas pēc to funkcijām. Valsts valodas centrs (Tieslietu ministrija) apvieno visas institūcijas ar juridisku un kontroles ievirzi – esošais VVC, Tulkošanas un terminoloģijas centrs, Juridiskās konsultācijas (pašlaik Valsts valodas aģentūra), Valsts politikas departaments (pašlaik IZM). Savukārt Valsts valodas aģentūrai (IZM) pievienojas Valsts valodas apguves aģentūra, apvienojot valodas attīstības ievirzes institūcijas.”

Valodas institūciju apvienošana notika pēc VVK ieteiktās shēmas un samērā veiksmīgi, lai gan valodas institūciju finansējums tika samazināts uz pusi. Komisijas darbs galvenokārt fokusējās uz „Sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādņēm”, mediju valodas jautājumiem (subtitri un balss ieskaņojumi ārzemju filmās). Atkal aktualizējās mēģinājumi Augstākās izglītības likumā par varītēm iebīdīt iespēju nodrošināt augstāko izglītību krieviski. VVK paziņoja: „Dažādas organizācijas, piemēram, Rektoru padome vai Latvijas Darba devēju konfederācija, prasa valsts valodas zināšanu prasību atcelšanu vai mīkstināšanu, nevis pauž dibinātas bažas par latviešu valodas zināšanu vai rakstības prasmes kritumu, kas pazemina strādājošo konkurētspēju.”

Komisija arī turpināja interesēties par latviešu valodas korpusa izveidi, vērsa valdības un mediju uzmanību uz to, kā mazo skolu likvidēšana var ietekmēt valodas situāciju. Vēl balstoties uz vecām iestrādēm, izdevās izdot grāmatu angļu valodā par Latvijas valodas situāciju un likumvidi⁹.

4. attēls. 2008. gada izdevums
„Break-out of Latvian. A sociolinguistic study”

⁹ *Break-out of Latvian. A sociolinguistic study.* Red. Daiga Joma, Andrejs Veisbergs. Rīga : Zinātne, 2008.

Bija arī citi pozitīvi sasniegumi – jau ilgāku laiku birokrātisku un administratīvu iemeslu dēļ bija kavētas valsts valodas prasmes pārbaudes profesionālo un amatu pienākumu veikšanai, jo tam nevarēja atrast pareizo finanšu avotu. Bija radušās milzīgas rindas uz prasmes pārbaudi, kam bija politiski ļoti nevēlama pieskaņa – „paši pieņem likumu un tad neļauj to īstenot”. Un tas notika laikā, kad valsts krīzes situācijā bija atradusi līdzekļus bezdarbnieku valodas prasmju celšanas kursiem. VVK bez panākumiem centās šo jautājumu risināt ar vairākām atbildīgajām institūcijām, kamēr beidzot prezidents sasauca tās uz sēdi un paziņoja, ka šai sēdē risinājums būs jāatrod. Un notika brīnums – pusstundas laikā neatrisināmais jautājums tika atrisināts.

2009. gadā pēc ilgām diskusijām MK pieņēma noteikumus Nr. 733 „Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”, kas nopietni paplašināja un sakārtoja 2000. gada noteikumus.

Kā jau minēts, līdz iestājai ES un vēl dažus gadus pēc tam Latvija no Eiropas institūcijām, īpaši Eiropas Padomes un EDSO, izjuta nopietnu spiedienu par valodas politiku. Iespējams, daudzos gadījumos aiz šīm darbībām stāvēja Krievija. Pēc ģeopolitiskajām nobīdēm, kas sākās pēc Gruzijas (2008), un īpaši Ukrainas (2014), konfliktiem, Eiropas attieksme pret Krieviju un pret tās uzbrukumiem Baltijas valstu valodas politikai kļuva skeptiskāka, pārmetumu un aizrādījumu apjoms kritās.

2009. gadā turpinājās diskusija par mazajām skolām un to likvidēšanas ietekmi uz latviešu valodas vidi. VVK arī atbalstīja jaunās tehnoloģijas kā inovatīvu nozari, kurā Latvijā ir izcilības potenciāls. Šī joma palīdz latviešu valodas jautājumu risināšanā ES mērogā, izmantojot ES finansējumu (latviešu valodas korpusa izveide, CLARIN projekts). Jauns izaicinājums bija ministra Aināra Šlesera proponētā atvērto durvju politika uzturēšanās atļauju tirgošanā. A. Šlesers aicinājis noteikt, ka trešo valstu investori, kuri nopirks Latvijā nekustamo īpašumu un investēs vēl 300 000 eiro (210 000 latu), var saņemt pastāvīgās uzturēšanās atļaujas. VVK paziņoja, ka realizēt šo plānu var tikai tad, ja tiek mainīts Imigrācijas likums un noteikumi Nr. 733, kas nozīmētu atcelt latviešu valodas prasmes nepieciešamību, tā sagraujot rūpīgi izveidoto valsts valodas aizsardzības sistēmu. VVK norādīja, ka valodas jautājums šī plāna sakarā nekad netiek aplūkots un pieminēts.

2010. gadā turpinājās darbs ar likumvides jautājumiem. Augstākās izglītības likums bija iestrēdzis, bet komisija izteicās par Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma (EPL) nepilnībām. Izskatot EPL likuma redakciju pirms trešā lasījuma un ņemot vērā, ka likums būs būtisks valodas situācijai

Latvijā un valsts valodas statusam nākotnē (to nostiprinot vai vēl plašāk paverot durvis krievu valodai un Krievijas informatīvajai telpai), VVK secina, ka likums esošajā formā nevis stiprina, bet gan vājina valsts valodas pozīcijas elektroniskajos medijos. Tajā no valodas aizsardzības viedokļa varētu gaidīt daudz vairāk. VVK uzskatīja, ka likuma tekstā nepieciešamas vairākas izmaiņas un precizējumi par televīzijas raidījumu svešvalodās nodrošināšanu ar subtitriem vai sinhrono tulkojumu latviešu valodā, latviskās produkcijas apjomu, izvairīšanos no neskaidriem formulējumiem par ES dalībvalstīs veidotajiem audiovizuālajiem darbiem, kur viegli iespraukties Krievijas medijiem, u. c. Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums tika pieņemts 2010. gadā.

Tika runāts arī par Saeimas deputātu valodas prasmēm (deputāta Valērija Kravcova sakarā), zināmā mērā atgriežoties pie viena no komisijas izveides iemesliem.

2011. gadā valstī sākās diskusija par mazākumtautību skolu speciālā valodas režīma maiņu, proti, pilnīgu pāreju uz latviešu valodu skolās. Nacionālā apvienība virzīja šo jautājumu uz referendumu. Komisijā bija uzskats, ka mērķis ir pareizs, bet šim procesam ir jā sagatavojas un tas jāveic pakāpeniski. Virmoja arī satraukums, vai šis jautājums neizsauks vēl jaunāku pretreakciju un saasinājumu. Referenduma organizēšanai pietrūka balsu, bet pretspēki nāca klajā ar pavisam radikālu jautājumu, ko virzīja uz referendumu, proti, par krievu valodu kā otru valsts valodu.

Augstākās izglītības jautājumi un latviešu valodas loma augstākajā izglītībā palika dienaskārtībā. Augstākās izglītības internacionalizācijas piekritēji vēlējās plašu atvērtību ārzemju mācībspēkiem un administratīvajam personālam, kas nerunātu latviešu valodā. Komisija norādīja, ka viens no iemesliem, kas neļauj sasniegt pietiekami augstus rezultātus augstākajā izglītībā, ir tās sistēmas sadrumstalotība. Kopumā Latvijā ir 60 augstskolu un koledžu, savukārt nav pietiekami daudz kvalificētu mācībspēku, lai nodrošinātu kvalitatīvu izglītību visās mācību iestādēs. Komisija arī norādīja, ka esošā sistēma un paredzētais variants Augstākās izglītības likumā ļauj gan piesaistīt vieslektorus, gan lasīt kursus un modulus ES oficiālajās valodās (angļu, vācu u. c.). Ārzemju studentu grupām ir iespēja veidot speciālas programmas. Organizēt masveidīgu pāreju uz apmācību tikai angļu valodā ir bezjēdzīgi (vai studiju beidzēji būtu domāti eksportam), zustu nacionālās terminoloģijas izveides jēga, un no valodas politikas viedokļa tam būtu graužošanas sekas. Iesaistot administrācijā cilvēkus, kas nerunā valsts valodā, viss augstskolu administratīvais process pārietu uz angļu vai krievu valodu. Šie jautājumi tika apspriesti kopā ar rektoriem un Saeimas pārstāvjiem.

VVK arī aicināja IZM mainīt noteikumus par brīvu pārbaudījumu valodas izvēli. Eksāmeniem mazākumtautību skolās jānotiek valsts valodā, ja priekšmets tiek apgūts latviešu valodā. Tika rosināts palielināt latviešu valodas īpatsvaru mazākumtautību skolu sākumklasēs, kad bērniem to apgūt ir vieglāk, tā nostiprinot valodas zināšanas.

Tāpat VVK lūdza valdības locekļus un valsts amatpersonas oficiālās intervijās Latvijas plašsaziņas līdzekļos runāt tikai latviešu valodā, lai stiprinātu tās prestižu un lietojumu. Tieslietu ministrijai vajadzētu analizēt situācijas tiesiskumu gadījumos, kad intervija tiek atteikta, ja runātājs atsakās runāt krieviski. Šāda situācija bija visai izplatīta arī valsts televīzijas un radio kanālos.

2011. gadā par Valsts prezidentu tika ievēlēts Andris Bērziņš (2011–2015), kas valodas jautājumu neuzskatīja par prioritāru. Tomēr VVK darbība tika atjaunota. Jaunā prezidenta uzskatā, komisijai bija jāklūst vairāk par uzraudzības iestādi esošajām institūcijām, tāpēc tajā nevajadzētu būt pārstāvētiem to vadītājiem. Prezidents arī vēlējās šajā komisijā redzēt vairāk uzņēmēju pārstāvju, bet darbs komisijā uzrunātajiem kandidātiem nelikās saistošs. Jaunā komisija ķērās pie darba, tika cilāts latgaliešu jautājums – valoda vai latviešu valodas variants kā otrās Latvijas oficiālās valodas kandidāts. Komisijas viedoklis bija skaidrs – latgaliešu rakstu valoda ir vēsturiski izveidojies latviešu valodas paveids un tās pretstatīšana valsts valodai ir to pašu spēku interesēs, kas vēlas Latvijā redzēt citas oficiālās jeb valsts valodas.

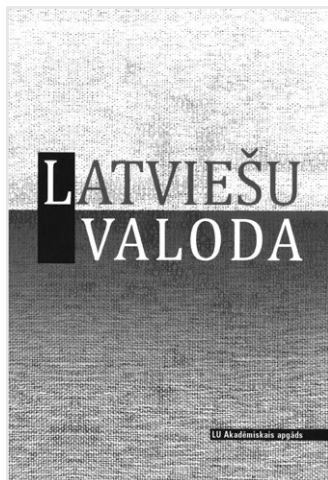
Drīz vien nāca referendums par krievu valodu kā otro valsts valodu. Sabiedrībā bija iestājies zināms apjukums, daudzi, tostarp prezidents, uzskatīja šo jautājumu par absurdu un tāpēc par ignorējamu. Šāda nostāja varēja novest pie bēdīga rezultāta vai vismaz divdomīgas interpretācijas, ja divvalodības piekritēji nobalsotu par, bet pretējais viedoklis paliktu mazākumā (pat ja balsotāju skaits būtu nepietiekams referendumā leģitimitātei).

2012. gada sākumā komisija pakāpeniski pārliecināja prezidentu mainīt savu nostāju, un nāca klajā ar VVK paziņojumu: „Valsts valodas komisija uzskata, ka Latvijas Republikas Satversmes 4. pants – „Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda.” – ir viena no Satversmes kodola normām, kas pamato Latvijas valsts pastāvēšanu un identitāti, Latvijas tautas saliedētību un latviešu valodas kā valstsnācijas valodas loģisko statusu. Latviešu valoda veido nācijas un valsts pagātnes, šodienas un nākotnes pamatu, citas valsts valodas noteikšana šos pamatus apdraud un grauj. Tādēļ Valsts valodas komisija nosoda mēģinājumus šķelt sabiedrību un, izmainot Satversmi, ieviest otru valsts valodu Latvijā. Valsts valodas komisija aicina vēlētājus piedalīties referendumā un balsot pret šādiem grozījumiem.”

Referendumā piedalījās 70,5 % no balsstiesīgajiem Latvijas pilsoņiem, no kuriem par otrās valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai nobalsoja 24,9 % vēlētāju, bet pret bija 74,8 %. Īpaši jāuzsver, ka referendumā piedalījās lielākais vēlētāju skaits Latvijas tautas nobalsošanu vēsturē pēc 1991. gada aptaujas par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku. Tātad būtībā tā rezultāti vērtējami pozitīvi un šis jautājums ir noņemts no dienaskārtības¹⁰.

2013. gadā Komisija aktīvi piedalījās diskusijā par LZA Terminoloģijas komisijas uzdevumiem, struktūru, finansējumu, pakļautību un iespējamo reformēšanu.

Ar LU finansiālu atbalstu tika publicēta krīzes laikā aizkavējusies grāmata „Latviešu valoda”, kas aplūko latviešu valodu tās visdažādākajās izpausmēs.¹¹

5. attēls. 2013. gada izdevums „Latviešu valoda”

2014. gadā komisija pievērsās moderno mācību līdzekļu izstrādei, to saturam un lietojumam. Jaunās tehnoloģijas (80 % skolnieku jau bija viedtālruni) lika domāt par digitālām mācību bibliotēkām, attālināto apmācību un nepieciešamajām skolotāju prasmēm, atšķirīgo skolu aprīkojumu un latvisko saturu. Tika apspriesti arī valodas apmācības un apguves jautājumi diasporā, ar ko arvien aktīvāk nodarbojās Latviešu valodas aģentūra (LVA).

¹⁰ Druviete, Ina, Ozolins, Uldis. The Latvian referendum on Russian as a second state language, February 2012. *Language Problems & Language Planning*, 40: 2, 2016, 121–145.

¹¹ *Latviešu valoda*. Red. Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013.

Vēl komisija aplūkoja pieaugušo valodas apmācību, ar ko nodarbojās vairākas institūcijas – integrācijas programma, pašvaldības, nodarbinātības dienests, LVA. Secināts, ka dažās nav uzskaites, vieni un tie paši cilvēki apmeklē dažādus kursus, turklāt atkārtoti. Skolotāju piemeklēšana arī organizēta haotiski. Kopumā ir lieli izdevumi un maza atdeve.

2015. gadā par prezidentu kļuva Raimonds Vējonis (2015–2019), un pēc neilgas vilcināšanās gada beigās komisija atsāka darbu atjaunotā sastāvā.

2016. gadā tika izvērtēta valodas pamatinstitūciju darbība, izdarīti secinājumi un izveidoti ieteikumi. Pēcreferenduma atbalsis izpaudās Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupas ziņojumā „Par Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas veidošanu”, kur tika piedāvāti, komisijas uzskatā, kļūdaini priekšlikumi saliedēt sabiedrību, vairāk uzmanības pievēršot krievu valodā runājošiem un stiprinot vietējos krievvalodīgos medijus. Par šiem jautājumiem izvērtās visai asas diskusijas. Valsts prezidents atzina, ka eksperti savu darbu ir paveikuši, tas ir viņu viedoklis, bet ne vadlīnijas valsts politikai. Lieta norima, bet sabiedrībā atkal tika sētas šaubas.

VVK atkal rosināja analizēt mazākumtautību skolās realizētos izglītības modeļus.

2017. gadā VVK tikās ar Nacionālās enciklopēdijas galveno redaktoru Valteru Ščerbinski, apsprieda enciklopēdijas tapšanu, darba metodiku, redakcijas struktūru un funkcijas, kā arī pārraudzības un finansēšanas problemātiku. Tika pārrunāti arī terminoloģijas jautājumi un panākta vienošanās par sadarbību un konsultācijām.

Šajā gadā atkal sākās kampaņa par augstskolu vadības un ārzemju vieslektoru valodas prasību tūlītēju atcelšanu, kas, pēc VVK uzskatiem, atspoguļoja vai nu nespēju reāli domāt, vai vēlmi izdzēst latviešu valodu no augstākās izglītības un zinātnes. Komisija norādīja, ka augstskolām nav ierobežojumu vieslektoru, viesprofesoru piesaistē. Piesaistīto mācībspēku skaits dažādās augstskolās ir visai atšķirīgs – no viena procenta līdz gandrīz 50 procentiem –, kas acīmredzot norāda uz izglītības specifiku, finanšu iespējām un konkrētās augstskolas profilu. Uz šiem speciālistiem latviešu valodas prasības netiek attiecinātas. Taču vēlētiem profesoriem un vadībai latviešu valoda ir jāpārvalda pilnībā, jo šie cilvēki ir iesaistīti augstskolas pārvaldē, pieņem lēmumus, piedalās sapulcēs, vērtē kolēģu darbu, iepazīstas ar dokumentiem, ministrijas rīkojumiem, raksta atbildes, akreditācijas dokumentus, pašnovērtējumus utt. Pretenzijas norima.

Lai izvērtētu reformācijas ietekmi uz latviešu valodas un kultūras attīstību, VVK maijā Rīgas pilī rīkoja starptautisku konferenci „Reformācija,

valoda, kultūra". Konferencē skatīts plašs jautājumu klāsts, tai skaitā pirms 500 gadiem aizsāktais latviešu tautas identitātes un valodas aprišu izveides process, kā arī reliģisko tekstu tulkošana un standartizētas latviešu rakstu valodas ar savu gramatiku un vārdnīcām izveide. Ar referātiem konferencē uzstājās Vācijas, Līgaunijas un Latvijas speciālisti – valodnieki, vēsturnieki, kulturologi, teoloģijas pētnieki.

Komisija atkal pievērsās mazākumtautību skolu valodas jautājumiem. Tā kā mazākumtautības skolās bija iespēja izvēlēties starp dažādiem modeļiem, nebija skaidrs, vai lielās atšķirības skolēnu zināšanu līmenī nosaka apkārtējā vide (latviska, daļēji latviska, nelatviska), skolēnu vidējais attīstības līmenis, skolotāju kvalitāte vai arī pastāv cieša sakarība starp modeļiem un zināšanu līmeni. Tāpēc VVK nosūtīja vēstuli ar ierosinājumu IZM pārskatīt mazākumtautību skolu valodas modeļu lietojumu un to efektivitāti. Komisija izteica viedokli, ka modeļa faktors tomēr ir galvenais, un ieteica virzīties uz maksimālo latviešu valodas izmantojuma modeli.

Šoreiz iniciatīvai bija labāki rezultāti, kas pārspēja gaidīto –, iespējams, tam bija nobriedusi sabiedrība, Saeima un ģeopolitiskā situācija. 2017. gada oktobrī Latvijas izglītības un zinātnes ministrs Kārlis Šadurskis rosināja veikt grozījumus Latvijas Republikas Izglītības likumā, paredzot no 2019./2020. līdz 2021./2022. mācību gadam mazākumtautību izglītības iestādēs veikt pakāpenisku pāreju uz izglītību latviešu valodā vidusskolas posmā. Vispirms plānota pāreja 7.–9. klasēs uz ne mazāk kā 80 % no mācību satura mācīšanu valsts valodā, bet pēc 2021./2022. mācību gada visā vidusskolas posmā visi vispārizglītojošie priekšmeti tiks mācīti latviešu valodā, saglabājot mazākumtautību skolēniem iespēju dzimtajā valodā apgūt mazākumtautību valodu, literatūru un ar kultūru un vēsturi saistītus priekšmetus. Sekoja parastie Latvijas krievu savienības un Krievu skolu atbalsta štāba un Krievijas protesti.

2018. gada februārī VVK priekšsēdētājs A. Veisbergs tikās ar Valsts prezidentu Raimonu Vējoni un pārrunāja izglītības reformu būtību, arī Augstskolu likuma grozījumus par akadēmiskā personāla valodu zināšanu prasībām, kā arī citas valodas politikas aktualitātes. Prezidents piekrita, ka mazākumtautību skolu reforma ir nobriedusi, un apsolīja atbalstu. 2018. gada martā Saeima pieņēma grozījumus Izglītības likumā un Valsts prezidents tos izsludināja. Tādējādi beidzot bija panākts sen lolotais mērķis – vienota izglītības sistēma – un aizsākta sabiedrības integrācija uz valsts valodas pamata.

VVK tika arī apspriests sabiedrībā un politikā aktuālais latgaliešu valodas statuss, latviešu valodas apmācība diasporā, latviski radošo mediju pieejamība pierobežā un jaunā izglītības standarta ietekme uz latviešu valodas apguvi,

tika diskutēts par izglītības satura reformas ietekmi uz latviešu valodas mācību procesu, eksāmenu rezultātiem dažādās klašu grupās gan mazākumtautību skolās, gan skolās, kurās mācības notiek latviešu valodā.

Rīgas pilī, atzīmējot Latvijas Republikas simtgadi, VVK rīkoja starptautisku konferenci „Valoda un valsts”, kuru ar uzrunu atklāja Valsts prezidents. Ar referātiem uzstājās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas izglītības, valodniecības, kultūras un citu nozaru pārstāvji. Konferencē latviešu valoda tika aplūkota kā identitātes pamats, kas satur kopā sabiedrību un nodrošina valsts ilgtspēju, un tika analizēts, ko valodai garantē normatīvajos aktos noteiktais statuss, kā politika un valoda pretstatīta dažādos vēstures posmos un kādi ir mūsdienu pasaules izaicinājumi, lai globalizācijas apstākļos latviešu valoda saglabātos un tiktu lietota arī nākotnē.

Komisijas locekļi arī piedalījās dažādos starptautiskos forumos, piemēram, par valodas politikas jautājumiem Baltijas valstīs. Komisijas vadītājs regulāri tikās ar Lietuviešu valodas komisijas pārstāvjiem.

2019. gadā vēl tika pārrunāta valsts pētījumu programma „Latviešu valoda”, tās mērķi un finansējums, kā arī jaunas iniciatīvas likumvides jomā, iespējamā soda sankciju iekļaušana konkrētos likumos, kā rezultātā Valsts valodas likums varētu izskatīties grotesks. Vēlreiz notika diskusija par kompetenču izglītību, kā arī tika sagatavots komisijas rakstu desmitais sējums „Valoda un valsts”. Tā atvēršana notika jau jaunā Valsts prezidenta Egila Levita prezidentūras laikā.

Kopumā, atskatoties uz šiem gadiem, redzams, ka valsts, uzklusot valodas politikas ekspertu ieteikumus, ir lēnām, bet pakāpeniski stiprinājusi latviešu valodas kā valsts valodas statusu. Tomēr, domājams, komisijas locekļiem prātā ir palikusi regulārā cīņa ar nebeidzamiem mēģinājumiem ierobežot latviešu valodas funkcijas un lietošanu, kā arī drupināt valsts valodas likumvidi. Šīs iniciatīvas visbiežāk nākušas no valsts un sabiedriskajām institūcijām, kurām nevajadzētu būt ieinteresētām kavēt valodas politikas virzību. Acīmredzot psiholoģiskā mazās valodas trauma joprojām piemīt daudziem šo iestāžu darbiniekiem gan mediju, gan izglītības, gan cilvēktiesību jomā. Tomēr šo 20 gadu laikā ir panākta nopietna virzība uz reālu valsts valodas statusa nodrošinājumu.

Māris Baltiņš, Madara Rēķe

Valsts valodas centra darbs trīsdesmit gadu laikā

2022. gada februārī apritēja trīsdesmit gadu kopš Valsts valodas centra (VVC) izveides, tādēļ pienācis laiks vēsturiskam atskatam par tā ieguldījumu valsts valodas politikas veidošanā un īstenošanā. Lai šis raksts ir kā pateicība visiem (valsts valodas inspektoriem, atestācijas komisiju locekļiem, valodas konsultantiem, redaktoriem, tulkotājiem, terminologiem, administratīvo funkciju nodrošinātājiem u. c.), kas kādu daļu no sava darba mūža bijuši saistīti ar VVC. Īpaši izceļot iestādes izveidotājas un tās pirmās vadītājas *Dr. philol.* Dzintras Hiršas nopelnus, izvērstāk aplūkot pirmie desmit VVC darba gadi.

Nepārprotama virzība uz latviešu valodas statusa konstitucionālu nostiprināšanu iezīmējās jau Atmodas sākumposmā kā reakcija uz 20. gs. 60. gados iezīmējušos tendenci aizvien vairāk ierobežot latviešu valodas lietojumu, to pakāpeniski izspiežot no rūpniecības, zinātnes un valsts pārvaldes (Blinkena, Hirša, Veisbergs 2007). Rusifikācijas tendence vēl vairāk pastiprinājās pēc Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) 1977. gada 7. oktobra konstitūcijas pieņemšanas, kurā pirmo reizi tika noteikts, ka Padomju Savienībā valsts valoda ir krievu valoda. Pēc šīs konstitūcijas pieņemšanas tika secīgi pieņemtas jaunas savienoto republiku konstitūcijas, kurās (izņemot Armēnijas PSR un Gruzijas PSR) pēc noklusējuma principa bez papildu nosacījumiem tika nostiprināts krievu valodas statuss, to gan tieši par oficiālo valodu nenosaucot. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (Latvijas PSR) 1978. gada 18. aprīlī pieņemtajā Konstitūcijā latviešu valoda bija minēta tikai trīsreiz: 103. pantā (norādot, ka „Latvijas PSR likumus, Latvijas PSR Augstākās padomes lēmumus un citus tās aktus publicē latviešu un krievu valodā”), 159. pantā (par valodu lietojumu tiesvedībā) un 168. pantā (par uzrakstiem uz ģerboņa) (Latvijas PSR Konstitūcija 1984). Zīmīgi, ka šajā dokumentā netika noteikts valodu lietojums ne izpildvaras institūcijās (proti, Ministru padomē un ministrijās), ne vietējā valsts pārvaldē.

Visplašāko tautas slāņu aktivāciju aizsāka laikrakstā „Padomju Jaunatne” publicētais Ainas Blinkenas raksts „Par latviešu valodas statusu – vēlamu un esošo” (Blinkena 1988). Pēc tā tika saņemtas vēstules ar 307 875 personu parakstiem, kurās pausts skaidrs atbalsts latviešu valodas valstiskā statusa noteikšanai. Rezultātā 1988. gada 29. septembrī Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidijs pieņēma lēmumu, kurā norādīja, ka latviešu valodai

piešķirams valsts valodas statuss, ir jāveicina tās vispusīga attīstība un apguve, kā arī līdz 1989. gada 1. janvārim jāizstrādā likumprojekts par latviešu valodas un citu valodu lietojumu. Taču jau tolaik tiesībzinātnieks Dītrihs Lēbers puda viedokli, ka ar deklaratīvu normu ir par maz (Aug izpratne, grūst aizspriedumi 1988): „Manuprāt, likumdošanas aktiem jābūt pēc iespējas konkrētākiem. Ja apmierinātos tikai ar teikumu „Latviešu valoda ir valsts valoda”, tas būtu šāviens gaisā. Tāpēc nepārprotami jāizskaidro, kas tad īsti ir valsts valoda, ka tā ir lietvedības valoda, un jāmin iestādes, kurās tā lietojama. Likumam konkrētības ziņā vajadzētu būt apmēram tādām, kādu pieņēma 1935. gadā.”

Šim lēmumam bija tikai ieteikuma raksturs, bet jau nedēļu vēlāk, 1988. gada 6. oktobrī, Latvijas PSR Augstākās padomes vienpadsmitā sasaukuma devītajā sesijā Konstitūcija tika papildināta ar 73.1 pantu („Latvijas PSR valsts valoda ir latviešu valoda. Latvijas PSR valsts valodas un citu valodu lietošanas kārtību nosaka Valodu likums.” Šis pants tika ietilpināts Konstitūcijas III daļā „Latvijas PSR nacionāli valstiskā un administratīvi teritoriālā iekārta”).

Lai tiesiski korekti definētu latviešu valodas un citu valodu lietojumu, tapa Latvijas PSR Valodu likums, kurš tika pieņemts 1989. gada 5. maijā. Lai gan tajā bija visai daudz nekonsekvenču (jāpatur prātā, ka Latvijas PSR joprojām bija PSRS sastāvdaļa), saglabājot plašas iespējas oficiālam krievu valodas lietojumam, tajā visai detalizēti noteikts valodas lietojums valsts varas iestādēs, izglītībā, kultūrā, zinātnē un publiskajā informācijā. Mazāk konkrēts bija 21. pants par šī likuma ievērošanas pārraudzību, kuru atbilstoši noteiktajam īsteno „Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidijs Valodas komisija, bet rajonos (pilsētās) attiecīgās Tautas deputātu padomes”, jo minētā Augstākās padomes komisija bija konsultatīva institūcija bez pilna laika darbiniekiem, bet vietvaras aktivitātes lielā mērā noteica attiecīgās apdzīvotās vietas etnodemogrāfiskais sastāvs un reformu piekritēju vai konservatīvo spēku dominance. Turklāt problēmas radīja arī noteiktais trīs gadu termiņš līdz 1992. gada 5. maijam, kad šis likums pilnā mērā stāsies spēkā, kā arī neskaidrības par atbildību, ja tā normas netiks ievērotas.

Augstākās padomes Valodas komisija 32 cilvēku sastāvā (priekšsēdētājs Imants Daudišs, priekšsēdētāja vietniece A. Blinkena) tika izveidota 1989. gada 22. septembrī (Par Latvijas PSR 1989). Savā pirmajā oficiālajā sēdē tā sanāca 1989. gada novembrī (pirms tam daļa tās locekļu bija tikušies darba grupās) un nolēma, ka prioritāri tai jādarbojas trīs virzienos.

- „1. Sargās Latvijas tautu valodas, īpaši latviešu valodu kā Latvijas valsts valodu. Rūpēsies arī par to valodu saglabāšanu, kuru lietotāju etniskā grupa ir maza (libiešu valoda) vai kuru lietotājiem nav sava valstiska, respektīvi, kultūras centra ārpus Latvijas (čigānu valoda).

2. Noteiks, kas jāievēro valodu lietošanā publiskos uzrakstos, informācijā u. tml, kā arī precizēs nosacījumus latviešu un citu tautību personu vārdu un uzvārdu pareizas formas izveidei latviešu valodā.
3. Sistemātiski kontrolēs Valodu likuma īstenošanu, uzturēs kontaktus ar vietējām padomēm un sniegs tām nepieciešamās konsultācijas.” (Klišāns 1989)

Savukārt 1990. gada 16. janvārī Augstākās padomes Prezidija Valodu komisija izskatīja nolikuma projektu par latviešu valodas kā valsts valodas prasmes līmeņiem un vērtēšanas kārtību. Šis projekts tika publicēts presē (Nolikums 1990), bet drīz tam sekoja arī projekts noteikumiem par valsts valodas lietošanu informatīvajos uzrakstos (Noteikumi 1990).

Vienlaikus darbojās Ministru padomes Valodu likuma izpildes nodrošināšanas komisija, kurai bija jāgādā par valsts valodas ieviešanas jautājumu kompleksu (rakstāmmašīnas, tulkošanas iekārtas, mācību līdzekļi, nauda utt.) un jāpārbauda, kā likums tiek īstenots (Klišāns 1989).

Jau Valodu likuma apspriešanas gaitā Ministru padomes priekšsēdētājs Vilnis Edvīns Bresis referātā Augstākās padomes sēdē uzsvēra gan prioritārās grupas latviešu valodas apguvei, gan valsts pārvaldes institūciju pienākumus latviešu valodas ieviešanai lietvedībā (Bresis 1989). Šī informācija sniegta atbilstoši 1989. gada 3. maijā Ministru padomē apstiprinātajai „Programmai latviešu valodas funkcionēšanas nodrošināšanai valsts, sabiedriskās, kultūras dzīves un citās sfērās”, kuru bija paredzēts īstenot trijos gados (1989–1992). Par galvenajiem darba virzieniem tika izvirzīti šādi (Bartkevičs 1990):

- nodrošināšana ar latviešu valodas pasniedzējiem;
- pieaugušo iedzīvotāju mācīšana;
- bērnu, skolu jaunatnes un studentu mācīšana;
- mācību metodiskais nodrošinājums;
- latviešu valodas lietošana lietvedībā;
- materiāli tehniskais nodrošinājums.

Pēc jauna Augstākās padomes sastāva ievēlēšanas un 4. maija neatkarības deklarācijas pieņemšanas Valodu komisija tika izveidota no jauna, sašaurinot tās sastāvu līdz 18 personām un par tās priekšsēdētāju ieceļot Daini Īvānu un par viņa vietnieci – A. Blinkenu (Literatūra un Māksla 30.06.1990.). Tomēr darbs sabiedriskā kārtā virzījās lēni, izsaucot pamatotus iebildumus par darba grupās izstrādāto likumprojektu bremsēšanu (Literatūra un Māksla 20.10.1990.). Tikai 1991. gada pavasarī komisijā tika pieņemts Nolikums par latviešu valodas kā Latvijas Republikas valsts valodas prasmi un tās pārbaudi (Nolikums 1991).

Valsts valodas centra tapšana

Jau pēc pilnīgas valstiskās neatkarības atgūšanas presē parādījās raksti, ka tiesiskais regulējums un organizatoriskā sistēma pilnvērtīgai Valodu likuma normu iedzīvināšanai ir nepietiekams, tādēļ apdraudēts termiņš – 1992. gada 5. maijs, kad šī likuma normām jāstājas spēkā pilnā mērā. Lai Valodu likums nepaliktu tīri deklaratīvs, jāīsteno šādi pasākumi (Ābiķis 1991):

- 1) attiecīgie likumi (kodeksi) jāpapildina ar pantiem, kas paredz atbildību par šī likuma pārkāpumiem;
- 2) „laikus jāizveido valsts valodas inspekcija, kas kontrolētu, kā tiek izpildīts Valodu likums un citi normatīvie akti”;
- 3) Augstākajā padomē jāizveido jauna valodas komisija, jo esošā „darbojas ļoti vāji vai, pareizāk sakot, nestrādā vispār”;
- 4) „valdību reorganizējot, jāizveido institūcija, kas spētu izstrādāt un, galvenais, īstenot valsts valodas ieviešanas programmu”, jo esošās valdības iestādes, arī „dekoratīvais Nacionālo attiecību departaments, to neveic”.

Rezultātā 1991. gada nogalē iezīmējās divas būtiskas problēmas: pirmkārt, Latvijas PSR Valodu likums, kurš bija visai radikāls situācijā, kad tas tika pieņemts, neatbilda neatkarīgas valsts vajadzībām, jo pavēra pārāk plašu vietu divvalodībai, un, otrkārt, bija jāizveido valsts institūcija, kas nodrošinātu valsts valodas lietošanas uzraudzību. Augstākās padomes 1991. gada 19. novembra sēdē par valsts lietu ministru tika apstiprināts Jānis Dinēvičs, nododot viņa pakļautībā Ministru padomes tieši pārraudzītās struktūras (Egle 1991).

Valsts ministra J. Dinēviča pārraudzībā 1992. gada 13. februārī tika nodibināts VVC, par tā direktori ieceļot Dz. Hiršu (Andersons 1992). Tajā pašā dienā Augstākās padomes Prezidija sēdē tika reorganizēta Latvijas valodu komisija, kuras darbs līdz tam bijis visai neregulārs, samazinot tās skaitlisko sastāvu un pārdēvējot to par Valsts valodas komisiju. Par komisijas vadītāju kļuva Dzintars Ābiķis, nomainot D. Īvānu, bet par tās locekļiem – Eiženija Aldermane (Izglītības ministrijas departamenta vadītāja), A. Blinkena (Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Latviešu valodas institūta direktora v. i.), Juris Cibulis (Augstākās padomes deputāts), Dz. Hirša (Ministru padomes VVC vadītāja), Anna Jauce (Jūrmalas Valodu centra vadītāja), Arturs Priedītis (Daugavpils Valodas inspekcijas vadītājs), Valentīna Skujiņa (LZA Latviešu valodas institūta vecākā zinātniskā līdzstrādniece) un Anita Stelle (LU Latviešu valodas katedras vadītāja) (Andersons 1992). Šis lēmums ļāva nodrošināt nepieciešamo darbu koordināciju starp topošo Valsts valodas centru un Augstāko padomi.

Kopējās pūles bija saistītas ar Valodu likuma spēkā stāšanās datumu 1992. gada 5. maijā, jo joprojām nebija paveikti visi vajadzīgie priekšdarbi, lai pēc šī termiņa visas likuma normas patiesi būtu iedzīvinātas, nevis pastāvētu tikai formāli. Plašā intervijā Dz. Ābiķis uzsvēra, ka līdz šim valdībā nebija izveidota konkrēta institūcija, kas nodarbotos ar valodas politiku, tādēļ jo īpaši svarīgi, lai tās priekšgalā būtu kompetents un enerģisks vadītājs (Priedīte 1992).

1992. gada pirmajos mēnešos kā valdībā, tā Augstākajā padomē notika aktīvs darbs gan pie Latvijas PSR Valodu likuma grozījumiem, gan pie citiem tiesību aktiem, kas noteica valodas prasmes atestācijas kārtību un atbildību par pārkāpumiem valsts valodas jomā. Rezultātā 1992. gada 31. martā tika pieņemts likums „Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR Valodu likumā”. Lai gan tā nosaukumā minēts vārds *grozījumi*, tā faktiski bija būtiski atšķirīga likuma redakcija. Šī likuma 21. pantā noteikts, ka „Valodu likuma ievērošanu valstī pārrauga Latvijas Republikas Augstākās padomes Prezidija Valodu komisija, Ministru padomes Valsts valodas centrs, Valsts valodas inspekcija un pašvaldības”, bet 23. pants tiesiski nostiprināja principu, ka par šī likuma pārkāpšanu „vainīgie saucami pie atbildības likumā noteiktajā kārtībā”, jo sākotnējā, 1989. gada likuma redakcija neko tādu neparedzēja.

No formālā lēmuma par iestādes dibināšanu līdz reālam tās darbības sākumam allaž paiet laiks, kas nepieciešams saimniecisku, organizatorisku un finansiālu jautājumu sakārtošanai. Pirmajās nedēļās pēc iecelšanas par VVC direktori Dz. Hiršai pat nebija ierādīts darba kabinets (Vizule 1992), un tikai 1992. gada 18. marta laikrakstos parādījās ziņa, ka iestāde faktiski uzsākusi darbu (Vakar 1992). Šajā laikā iestādes vadītāja bija vienīgā persona, kas bija pilnvarota sagatavot valsts valodas politikas dokumentu projektus iesniegšanai valdībā, turklāt jau no paša sākuma viņai izdevās piesaistīt kompetentus akadēmisko aprindu speciālistus to izstrādāšanai.

Divas pamatfunkcijas: valsts valodas prasmes atestācija un normatīvo aktu ievērošanas uzraudzība

Sākotnējā koncepcija, kā to skaidroja Dz. Hirša (Kudapa 1992), Valodu likuma īstenošanai paredzēja izveidot trīs jaunas institūcijas: Valsts valodas inspekciju, Valsts atestācijas komisiju un VVC, kuras administratīvi nebūtu saistītas, bet savā starpā sadarbotos. Pēc viņas skaidrojuma: „Atestācijas komisija tiek veidota Izglītības ministrijā, jo tieši tur ir viss nepieciešamais: speciālisti, metodiskie materiāli, mācību programmas. Inspekcija, domājams, būs Valsts kontroles komitejas sastāvā, bet visu šo darbu koordinēs VVC. Ar

nožēlu jāteic, ka šo institūciju izveidošana ir novēlota. Valsts valodas inspekcija bija nepieciešama jau drīz pēc tam, kad tika pieņemts Valodu likums, un tai bija jākontrolē valsts valodas ieviešanas process. Jau pirms gada vajadzēja izveidot Valsts atestācijas komisiju, tad tie, kuri prot latviešu valodu, šo pārbaudi būtu varējuši nokārtot viņiem izdevīgā laikā. Tas būtu mazinājis pašreizējo sociālpsiholoģisko spriedzi. Atstājot šos jautājumus nerisinātus, valodas problēma tika mākslīgi politizēta. Pašlaik vislielākās rūpes sagādā Valsts atestācijas komisijas izveidošana un atestācijas nolikuma izstrādāšana." (Kudapa 1992)

Atbilstoši šādam pienākumu sadalījumam VVC būtu valsts pārvaldes institūcija, kas nodarbotos ar valsts valodas izstrādāšanu un nodrošinātu horizontālo koordināciju (20. gs. 90. gados gan šo birokrātisko izteiksmes formu vēl nelietoja) starp visām ministrijām, iestādēm un pašvaldībām. Konkrētāki centra uzdevumi tad būtu šādi: „1) valsts valodas ieviešana, 2) valsts valodas aizsardzība, 3) valodu centru darba koordinēšana, 4) valodu lietošanas reglamentēšana, 5) visu to darbu koordinēšana, kuri saistīti ar valsts valodas atdzimšanu, 6) valsts valodas politikas veidošana, kas bieži būs veicama kopā ar AP Valsts valodas komisiju.” (Kudapa 1992)

Sākotnēji iecerētā VVC, atestācijas komisijas un Valsts valodas inspekcijas administratīvā nošķiršana tomēr netika īstenota, un visas funkcijas tika uzticētas vienai iestādei. Pirmajā nolikumā VVC tika noteiktas šādas funkcijas (Valodas politika 2002):

- 1) izstrādāt priekšlikumus valsts valodas normatīvās bāzes pilnveidošanā;
- 2) reglamentēt valsts valodas lietošanu sabiedriskās dzīves sfērās normatīvajos aktos paredzētajos gadījumos;
- 3) organizēt valsts valodas prasmes atestāciju;
- 4) sekmēt latviešu valodas apguvi;
- 5) organizēt metodisko un informatīvo materiālu izstrādi un atbalstīt to izdošanu;
- 6) sekmēt valodas kultūrvides sakārtošanu, īpaši veicinot valstij raksturīgo vietvārdu atjaunošanu un aizsardzību;
- 7) kontrolēt ar valsts valodas lietošanu saistīto normatīvo aktu izpildi;
- 8) skaidrot un popularizēt valodu funkcionēšanas pamatprincipus Latvijā.

Atbilstoši deleģētajām pilnvarām VVC jau pirmajā darbības gadā izstrādāja vairākus valsts ministra J. Dinēviča un Dz. Hiršas parakstītus normatīvos aktus, kas regulēja gan vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos, gan arī valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā.

Pēc ilgākas kavēšanās tikai 1992. gada 25. maijā Ministru padome apstiprināja Valsts valodas prasmes atestācijas nolikumu (Grīnberga 1992a), kurā gan precīzi definētas atšķirīgās prasības dažādiem valodas prasmes līmeņiem, gan noteikta valodas atestācijas komisiju hierarhija (sākot ar galveno komisiju pie VVC, kuras pārraudzībā līdztekus darbosies ministriju, pašvaldību un uzņēmumu atestācijas komisijas) un to izveides principi. Tai pašā sēdē Ministru padome iecēla Galveno valsts valodas atestācijas komisiju deviņu cilvēku sastāvā. Par tās vadītāju kļuva Ieva Zūcena, bet par locekļiem: Amanda Aizpuriete, Līgita Ciproviča, Eugenija Lauriņa, Dainis Locis, Ērika Meijere, Alma Ozoliņa, Arvils Šalme un Līvija Vībota (komisijas sekretāre) (Grīnberga 1992a). Tiesa, vairāki šīs komisijas sākotnējā sastāva locekļi (A. Aizpuriete, E. Lauriņa, A. Šalme) tajā darbojās tikai īslaicīgi, turklāt tikai 1993. gada pavasarī tapa nolikums par pastāvīgajām atestācijas komisijām (Latvijas Vēstnesis 15.04.1993.).

Galvenā valsts valodas atestācijas komisija nodrošināja pašvaldībās un uzņēmumos izveidoto atestācijas komisiju metodisko vadību (Zūcena 1992), nosakot kā noteikta valodas prasmes līmeņa vērtēšanas principus un kritērijus, tā arī rezultātu dokumentēšanas principus. Vēlāk komisiju protokoli ar atestācijas rezultātiem un valsts valodas prasmes apliecību numuriem tika iesniegti uzglabāšanai VVC.

Aplūkojot valsts valodas prasmes atestācijas procesa norisi un attīstību, ieteikts to iedalīt divos posmos (Hirša 2007). No 1992. gada maija līdz 15. decembrim prasmes pārbaude tika veikta tikai tiem valsts iestāžu, uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību un organizāciju darbiniekiem, kuru darba pienākumos ietilpa saskare ar iedzīvotājiem (darbs ar klientiem) vai lietvedības kārtošana. Šajā laikā pašvaldību vai nozaru ministriju izveidotajās atestācijas komisijās bez maksas valsts valodas prasmes pārbaudi nokārtoja 153 000 personu.

Šajā laikā bija vērojamas sūdzības, ka atestācijai tiek pakļauti arī tie cittautieši, kuri valodu prot un lieto, tādēļ vairākkārt presē parādījās iebildumi, ka tādējādi pret viņiem tiekot pausta nelabvēlīga attieksme, kas gandrīz jāuztverot kā ņirgāšanās (Kļockins 1992). Skaidrojot situāciju, Dz. Hirša rakstīja, ka tieši vienota pieeja (atbrīvojot no atestācijas tikai tos cittautiešus, kas izglītību ieguvuši latviešu valodā) nodrošina vienlīdzīgu attieksmi likuma priekšā, kas ir viens no demokrātiskas sabiedrības pamatprincipiem, un ka prasmes pārbaudei pakļautas arī personas, kuras sevi atzīst par latviešiem, bet dzimto valodu neprot (Hirša 1992).

Valsts valodas prasmes pārbaudes otrajā posmā (no 1992. gada beigām līdz 2000. gadam) šo darbu veica rajonu un pilsētu pašvaldību pastāvīgās atestācijas komisijas, kurās līdz būtiskiem pārkārtojumiem sistēmā (sk. turpmāk)

pārbaudi nokārtoja 362 000 cilvēku. Jāuzsver, ka VVC nodrošināja atestācijas procesa metodisko un administratīvo vadību, bet tiešā veidā atestāciju neveica un ar latviešu valodas mācīšanu cittautiešiem nenodarbojās.

Normatīvo aktu ievērošanas uzraudzību valsts valodas lietošanas jomā veica VVC sastāvā ar Ministru padomes 1992. gada 22. jūlija lēmumu Nr. 282 izveidotā Valsts valodas inspekcija, kuras darbību reglamentēja Ministru padomes apstiprināts Latvijas Republikas Valsts valodas inspekcijas nolikums. Konceptijas duālismu atspoguļo fakts, ka 1992. gada 22. jūlijā Ministru padome apstiprināja atsevišķu Valsts valodas inspekcijas nolikumu, kurā gan skaidri norādīts, ka minētā inspekcija nav atsevišķa iestāde, bet atrodas Valsts ministra aparātā VVC sastāvā. Tomēr nolikums paredzēja, ka inspekcijas vadītāja iecelšana amatā ir valsts ministra, nevis VVC direktora atbildība. Par inspekcijas vadītāju 1992. gada 24. jūlijā tika iecelts Māris Birzgalis, kurš tālaika presē dēvēts arī par Latvijas Republikas galveno valsts valodas inspektoru (Vizule 1992b). Šajā laikā VVC jau bija ierādītas dažas telpas Ministru padomes ēkas (Brīvības bulvārī 36) 4. stāvā, un 1992. gada rudenī varēja droši rakstīt, ka valsts valodas kontroles mehānisms ir izveidots (Grīnberga 1992b), kaut gan tolaik darbā bija pieņemti tikai četri inspektori.

Kad 1992. gada rudenī bija pilnībā aizpildītas VVC ieplānotās amata vietas, tajā strādāja 24 štata darbinieki, no kuriem 18 bija nodarbināti Valsts valodas inspekcijā, kas īstenoja valsts politiku un pārraudzīja Latvijas PSR Valodu likuma un citu normatīvo aktu izpildi valodas jautājumos. Seši no viņiem darbojās Rīgā (pa vienam katrā toreizējā pilsētas administratīvajā rajonā resp. priekšpilsētā), bet citu inspektoru izvietojums valstī bija saistīts galvenokārt ar etnodemogrāfisko un lingvistisko struktūru lielākajās valsts pilsētās. Līdztekus šiem inspektoriem vairākās pašvaldībās (tostarp Daugavpilī, Jelgavā, Jūrmalā, Liepājā un Rīgā) darbojās arī pašvaldību valodas inspektori, kuru galvenais uzdevums darbā ar sabiedrību bija Valodu likuma normu skaidrošana, jo viņiem nebija deleģētas tiesības piemērot administratīvos sodus.

Jau 1992. gada 17. un 18. decembrī Rīgā notika pirmā starptautiskā valodas politikai veltītā konference, kuru organizēja VVC un LZA. Tā galvenokārt bija veltīta situācijas analīzei Baltijas valstīs. Tajā izskanējušie autoritatīvu starptautisku ekspertu vērtējumi ļāva Latvijas valodas politikas īstenošanai gūt pārliecību, ka viņu īstenotā valodas politika atbilst zinātnes atzinumiem un tai nevar pārmest diskrimināciju pret cittautiešiem, kā tas regulāri tiek pasniegts Latvijai nedraudzīgos plašsaziņas līdzekļos (Tomsone 1992).

Ar šīs konferences materiālu publicēšanu aizsākās VVC izdevējdarbība, kas īpaši aktīva bija tā pastāvēšanas pirmo desmit gadu laikā (sk. 1. tabulu).

Nr.	Darba nosaukums
1.	<i>Valsts valoda Latvijā = Official state language in Latvia = Государственный язык в Латвии.</i> [Likumu un nolikumu krājums]. LR Valsts valodas centrs. Rīga : Garā pupa, 1992. 95 lpp.
2.	<i>Valodas politika Baltijas valstīs, konference.</i> Valodas politika Baltijas valstīs : konferences materiāli : Rīga, 1992. gada 17. un 18. decembris = Языковая политика в Балтийских государствах = Language policy in the Baltic states. [Krāj. sagat. LR Valsts valodas centrs]. Rīga : Garā pupa, [1993?]. 207, [1] lpp.
3.	Druviete, Ina. <i>Valodas politika : pasaules pieredze Latvijai.</i> Latvijas Republikas Valsts valodas centrs. Rīga : [Latvijas Zinību b-ba], 1994. 51 lpp.
4.	<i>Vēstules: ceļš uz valsts valodu.</i> Dzintras Hiršas priekšvārds. Rīga : Valsts valodas centrs, 1994. 168 lpp.
5.	Lauriņa, E., Liepa, Ā. <i>Sarunas latviešu valodā.</i> Attēlu komplekts = Conversations in the Latvian language. The picture set = Беседы на латышском языке. Комплект картинок. A. Jansones zīm. Rīga : LR Valsts valodas centrs, 1996. 40 lpp., 126 lpp.
6.	Šiliņa, Brigita. <i>Runāsim pareizi!</i> Māc. līdz. latv. val. pareizrūnā. Latvijas Zinību b-ba. Rīga : LR Valsts valodas centrs, 1996. 106 lpp.
7.	Lauriņa, E., Liepa, Ā. <i>Lasu, klausos, runāju.</i> Māc. līdz. latviešu sarunvalodas apguvei. Latvijas Republikas Valsts valodas centrs. Rīga : Latvijas Zinību biedrība, 1996. 111, [2] lpp.
8.	<i>Īpašvārdu rakstība.</i> LR Valsts valodas centrs. Rīga : LR Valsts valodas centrs, 1998. 52, [1] lpp.
9.	<i>Īpašvārdu rakstība : valsts valoda nosaukumos un informācijā, lielo sākumburtu lietošana nosaukumos, valstu un teritoriju nosaukumi, ieteikumi latviešu vietvārdu atveidei angļu valodā, mājvārdu un mājas numuru rakstība, pasta adreses rakstības noteikumi.</i> [Krājums]. LR Valsts valodas centrs. Rīga : [LR Valsts valodas centrs], 1998. 52, [1] lpp.
10.	Kuzina, Viktorija. <i>3000 latviešu sarunvalodas biežāk lietotie vārdi ar tulkojumu krievu, vācu un angļu valodā.</i> Rīga : [b.i.], 1998. 276, [2] lpp.
11.	<i>Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā.</i> Latvijas Republikas Valsts valodas centrs. Rīga : [b.i.], 1998. 70, [6] lpp.
12.	Vārdadienu kalendārs, 2000–2003. Sast. O. Bušs. Rīga : Valsts valodas centrs, 1999. 520 lpp.
13.	<i>Savā zemē – savu valodu!</i> Latvijas iedzīvotāju 1988. gadā rakstītās vēstules, pieprasot latviešu valodai valsts valodas statusu. Priekšvārda autore un sastādītāja Aina Blinkena. Rīga : Valsts valodas centrs, [1999]. 162, [1] lpp.
14.	<i>Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā.</i> izstrādājusi Latvijas Republikas Valsts valodas centra darba grupa: A. Blinkena, O. Bušs, I. Druviete [un vēl 18 eksperti]. Rīga : Latvijas Republikas Valsts valodas centrs, 1999. 70, [6] lpp.
15.	<i>Valodas politikas īstenošana Latvijā. Valsts valodas centrs, 1992–2002.</i> Valsts valodas centrs. Rīga : Nordisk, 2002. 31, [1] lpp.
16.	<i>Tavs vārdadienu kalendārs : 2005, 2006, 2007.</i> Rīga : Valsts valodas centrs, 2004. 501, [2] lpp.
17.	<i>Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata.</i> [Rīga] : Valsts valodas centrs, [2021], 1 tiešsaistes resurss (131 lpp.).

1. tabula. VVC sagatavotās grāmatas¹¹ Neiekļaujot VVC publiskos pārskatus.

Administratīvā atbildība par valsts valodas lietošanas noteikumu pārkāpumiem

Soda sankcijas par pārkāpumiem valsts valodas lietošanas jomā paredzēja 1984. gada 7. decembrī pieņemtais Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Reizē ar valodas kontroles sistēmas izveidi un pirmo valsts valodas inspektoru piesaisti tika izveidots arī viņu darbības likumiskais pamats, papildinot LPSR Administratīvo pārkāpumu kodeksu ar jaunu nodaļu „Četrpadsmit „c” nodaļu. Administratīvie pārkāpumi valsts valodas lietošanas jomā” (Diena 14.07.1992.). Šis nodaļas 13 pantos (no 201.26 panta līdz 201.38 pantam) definēti kā visi tolaik identificētie valsts valodas lietojuma pārkāpumu veidi un to tiesiskais regulējums, tā arī paredzamās soda sankcijas.

Visā laikā, kamēr šie pārkāpumi tika izvērtēti atbilstoši Administratīvo pārkāpumu kodeksa attiecīgajai nodaļai, valsts valodas inspektoriem nācās saskarties ar būtisku problēmu, proti, ka sankcijas bija iespējams vērst tikai pret fiziskām personām (dažos pantos – amatpersonām), nevis pret juridiskām personām. Līdz ar to radās situācija, ka daudzkārt vēšanās pret uzņēmējiem (uzņēmēj sabiedrībām), kas neievēroja tiesību normas par valsts valodas lietojumu informācijā un preču marķējumā, nebija efektīva un nespēja pilnībā novērst pārkāpumu atkārtošanos. Tikai 2011. gadā tika veikti grozījumi, kas paredzēja vērst sankcijas pret juridiskām personām, ja publiski demonstrētām kinofilmām nav veikta ieskaņošana, dublēšana vai subtitrēšana valsts valodā (201.32 pants) vai ja nav ievēroti noteikumi par sabiedrībai paredzētās informācijas sniegšanu, tostarp arī par preču marķējuma un lietošanas instrukciju neesamību (201.35 pants).

Administratīvo pārkāpumu tiesību sistēmas reformas laikā 2018. gada 25. oktobrī Saeima pieņēma jaunu šo jomu regulējošo normatīvo aktu – Administratīvās atbildības likumu. No normatīvā regulējuma viedokļa Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā iekļauto normu dekodificēšana un iekļaušana nozaru likumos pārkāpumu sastāvos būtiskas izmaiņas neieviesa. Līdz ar Administratīvās atbildības likuma pieņemšanu tika pilnveidota un modernizēta administratīvo pārkāpumu sistēma un process, paredzot elektroniskās lietvedības administratīvo pārkāpumu lietās.

Administratīvo pārkāpumu kodeksam bija lemts kļūt par ilgmūžīgu tiesību aktu, kas tiešā veidā noteica valodas kontroles funkcijas saturu un iespējas sodīt vainīgos, jo bija spēkā līdz 2020. gada 1. jūlijam, kad to procesuālajā daļā nomainīja Administratīvās atbildības likums, bet materiālo tiesību daļā – Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes,

sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā. Ņemot vērā izklāstītās problēmas ar atbildības subjektiem, šī likuma IV nodaļā, kas nosaka atbildību par pārkāpumiem valsts valodas lietošanā, gandrīz visos pantos paredzētas sankcijas kā fiziskām personām (dažos gadījumos atsevišķi vēl citāda atbildība amatpersonām), tā juridiskām personām. Vienīgie panti, pēc kuriem sodāmas vienīgi fiziskas personas, ir 19. pants (valodas nelietošana profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā) un 20. pants (klāja necieņa pret valsts valodu), jo šie pārkāpumi pēc to būtības ir individuāla rakstura. Cits jauninājums salīdzinājumā ar Administratīvo pārkāpumu kodeksu saistās ar plašākām iespējām piemērot brīdinājumu kā soda sankciju vieglāku pārkāpumu gadījumos cerībā, ka tas ļaus vismaz daļā gadījumu novērst lēmumu pārsūdzību tiesā, kas rada būtisku papildu slogu centra darbiniekiem.

Latviešu valodas normu veidošana un konsultatīvā darbība

Par būtisku funkciju tika uzskatīta valodas konsultāciju centra izveide. Tas darbotos Latviešu valodas institūtā un veiktu VVC pasūtījumu, sniedzot praktiskus padomus valodas jautājumos (Grīnberga 1992a). „Bez šāda konsultāciju centra nevaram runāt par pareizas latviešu valodas ieviešanu. Daudz aplamību ir, piemēram, vizuālajā informācijā. Organizācijas, iestādes, veikalus vada arī cittautieši. Nepieciešams dienests, kas šos cilvēkus varētu konsultēt kaut vai tādos jautājumos kā preču un firmu nosaukumi, pareizrakstība, etiķešu pareiza noformēšana, uzvārdu pareizrakstība, kas jo sevišķi būs nepieciešams pasu izdošanas laikā.” (Kudapa 1992).

Valsts valodas konsultāciju centrs izveidojās 1992. gada vasarā – tika noslēgts līgums starp VVC, kurš nodrošināja finansējumu, un Latviešu valodas institūtu, kura speciālisti, izmantojot savu pieredzi un intelektuālo potenciālu, veica konsultatīvo darbu. No 1992. līdz 1999. gadam centru vadīja *Dr. philol.* Aina Miķelsone, bet no 1999. līdz 2001. gadam – *Dr. philol.* Melita Stengrevica. Pēc tam no 2000. līdz 2003. gada beigām konsultāciju dienests bija VVC struktūrvienība.

Lai nodrošinātu latviešu valodas normu kodifikāciju un izšķirtu aktuālus rakstības jautājumus, 1992. gada rudenī tika izveidota arī VVC Latviešu valodas ekspertu komisija (sākotnēji lietots arī paralēlnosaukums Latviešu valodas ekspertu grupa): Ina Druviete – komisijas priekšsēdētāja, Aldis Lauzis – komisijas priekšsēdētājas vietnieks, A. Miķelsone – komisijas sekretāre, A. Blinkena, Ojārs Bušs, Rasma Grīse, Pēteris Kļaviņš, Jānis Kušķis, Zaiga Lasenberga, Dace Markus, Daina Nitiņa, Dzintra Paegle, Jānis Rozenbergs, Marta Rudzīte,

V. Skujiņa, A. Stelle, M. Stengrevica, Vaira Strautiņa, Vilma Šaudiņa un Jānis Valdmanis. Tās darbības aktualitāti sākotnēji noteica sabiedrībā valdošās domstarpības rakstības jautājumos, it īpaši starp Latvijā dzīvojošajiem speciālistiem un trimdas tautiešiem, proti, vai pieturēties starpkaru periodā ievērotajiem rakstības principiem un 1942. gada pareizrakstības vārdnīcai vai tomēr ņemt vērā (neatkarīgi no to vērtējuma) valodā notikušās pārmaiņas. Kopējo nostāju labi raksturoja komisijas vadītāja (Druviete 1993): „[...] nevaram automātiski pārņemt 20.–30. gadu oficiālajos dokumentos lietoto rakstību, jo latviešu valoda šajos gados ir attīstījusies. Tās normas un lietošanas paradumi ir mainījušies. Līdz ar to, atjauninot dokumentu un likumu saturu, vienlaikus jāatjaunina arī valoda – gan pareizrakstība, gan terminoloģija.”

I. Druviete Latviešu valodas ekspertu komisiju vadīja līdz 2003. gadam. Pēc viņas komisijas vadību uzņēmās Daina Nītiņa (no 2003. gada līdz 2009. gadam), bet kopš 2010. gada tās priekšgalā ir Ilze Rūmniece. Krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” regulāri tiek atspoguļoti šīs komisijas ieteikumi un lēmumi, tāpēc izvērstāks tās un tās apakškomisiju darbības raksturojums šai pārskatā netiek sniegts.

Reizē ar Latviešu valodas ekspertu komisiju tika izveidota arī VVC Vietvārdu komisija (tagad – Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija), lai sakārtotu padomju okupācijas laikos daudzkārt sagrozīto toponīmu rakstību un vērstos pret patvaļīgu vēsturisku vietvārdu nomaiņu. No 2002. gada rudens tā darbojas kā Latviešu valodas ekspertu komisijas apakškomisija. Neatkarīgi no komisijas statusa to no tās dibināšanas līdz savai pāragrajai nāvei 2017. gadā vadīja O. Bušs, bet pašlaik – Anta Trumpa. Šajā apakškomisijā kopīgu darbu veic valodnieki, kuri specializējušies toponīmikā, un Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras darbinieki, kuru pienākumi saistīti ar kartogrāfijas jautājumiem.

No 2003. līdz 2009. gadam Latviešu valodas ekspertu komisijas sastāvā darbojās Latgaliešu ortogrāfijas (pareizrakstības) komisija Līdijas Leikumas vadībā, izstrādājot 2007. gada 18. oktobrī laikrakstā „Latvijas Vēstnesis” publicētos Latgaliešu rakstības noteikumus. Ar nosaukumu „Latgaliešu rakstu valodas apakškomisija” tā atsāka darbu 2013. gadā Annas Vulānes vadībā.

Iepriekš minētās komisijas darbojas pastāvīgi, bet periodiski (vienreiz trijos vai četros gados) tiek sasaukta Kalendārvārdu ekspertu komisija, kura izskata priekšlikumus par jaunu personvārdu iekļaušanu kā latviešu tradicionālo kalendārvārdu sarakstā, tā arī paplašinātajā vārdadienu sarakstā. Pēdējā komisijas sēde notika 2022. gada 16. martā.

Valsts valodas centra darbība no 1993. gada līdz 2000. gadam

Tikai līdz ar 5. Saeimas vēlēšanām pilnībā noslēdzās Latvijas Republikas atjaunošanas pārejas process, un 5. Saeima savā pirmajā sēdē 1993. gada 6. jūlijā paziņoja, ka 1922. gadā pieņemtā Satversme ar šo brīdi ir spēkā pilnā apjomā. Šis pārmaiņas attiecās arī uz izpildvaru, un 1993. gada 20. jūlijā tika pieņemts likums „Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu”. Rezultātā Ministru kabineta pirmajā sēdē 1993. gada 3. augustā VVC tika nodots Tieslietu ministrijas pārraudzībā. Pēc pārraudzības maiņas centrs mainīja arī savu atrašanās vietu, no Ministru kabineta ēkas Brīvības bulvārī 36 pārejot uz Rīgas Latviešu biedrības namu Merķeļa ielā 13.

Šajā laikā centra galvenās prioritātes bija valodas prasmes atestācijas organizēšana un kontroles funkciju īstenošana saistībā ar valsts valodas lietošanas pārkāpumiem. Par būtisku ierobežojumu, kas gan kavēja pilnvērtīgu valodas inspekcijas darbu, gan mazināja motivāciju apgūt valsts valodu, kļuva neatbilstības starp valsts valodas lietojuma regulējumu un tiesību aktiem, kas noteica darba tiesiskās attiecības: „1993.–1994. gadā sabruka Latvijas rūpniecība. Sākās pakāpeniska darbinieku štata samazināšana, sāpīgs un traģisks brīdis ikviena cilvēka dzīvē. Par atlaišanu no darba uz inspekciju zvanīja gan latvieši, gan arī citu tautību cilvēki, pie kam daudzi no tiem runāja labā latviešu valodā. Mūs informēja par to, ka no darba bieži vien pirmie tiek atbrīvoti valsts valodas pratēji, bet tie, kas valodu neprot un nav kārtojuši arī atestāciju, darbu nezaudē.

Izrādījās, ka valsts gan bija noteikusi un noorganizējusi valsts valodas prasmes atestāciju, bet nebija paredzējusi Latvijas Darba likumu kodeksā (un nav to izdarījusi arī līdz šim), ka valsts valodas prasme ir priekšrocība, kas ir jāņem vērā, samazinot darbinieku skaitu.

Tādējādi valsts valodas prasme nebija kļuvusi par reālu darbinieka kvalifikācijas rādītāju.” (Birzgalis 1999)

Kopš 1993. gada salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu latviski publicētajā presē sāka samazināties valodas politikai un statusam veltīto rakstu skaits, turklāt mainījās to raksturs – vairāk kritisku vārdu tika veltīti valsts valodas politikas īstenošanai. To iespējams skaidrot ar daudzu latviešu pārstiegumu, ka valsts valodas statuss „dod tiem ne tikai tiesības, bet uzlik arī pienākumus”, tādēļ viņi nereti „aizrāvušies ar naudas pelnišanu, [...] centās uzvelt [Valsts valodas centram] savas ekonomiskās problēmas (vienīgais traucēklis Valodu likums) un bija gatavi no valodas atteikties, lai tikai ātrāk tiktu uz zaļā zara” (Birzgalis 1999). Savukārt krieviski rakstosajos laikrakstos līdz ar šausmināšanos par valsts valodas prasmes atestāciju, ko daudzi bija uzlūkojuši par islaicīgu kampaņu

dokumenta iegūšanai, parādījās izbrīns par to, ka latviešu valoda arī jālieto un tieši par tās nelietošanu iespējams saņemt administratīvo sodu (Birzgalis 1999).

Šis raksts tika publicēts, atceroties LPSR Valodu likuma pieņemšanas desmito gadadienu un rezumējot Valsts valodas inspekcijas septiņu gadu darbu. Rezignēto noskaņu, kāda nebūt neiederētos jubilejas rakstam, noteica gan sabiedrības entuziasma mazināšanās, gan arī jau vairākus gadus ilgstošā spriedze saistībā ar jaunā Valsts valodas likuma tapšanu un saskaņošanas norisi. Pašreiz spēkā esošā Valsts valodas likuma tapšanas gaita un daudzu tā sākotnējā variantā ietvertu tiesību normu vājināšana plaši aprakstīta īpašā pētījumā („Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte”, 2008), tomēr ir vērts pie tās pakavēties īsumā.

Pēc 5. Saeimas deputātu Daiņa Stalta, Eduarda Berklava, Pētera Tabūna, Māra Budovska un Aristīda Lamberga 1994. gada 6. septembra pieprasījuma VVC speciālisti sadarbībā ar Latviešu valodas ekspertu komisiju izstrādāja Valsts valodas likuma projektu (Dokuments Nr. 56), kurš pēc akceptēšanas Ministru kabinetā 1995. gada 21. novembrī tika iesniegts izskatīšanai Saeimā. Diemžēl šī likumprojekta izskatīšana notika laikā, kad Latvija bija uzsākusi „virzienu uz vienu no ambiciozākajiem mērķiem – kļūt par Eiropas Savienības dalībvalsti” (Balodis 2021), tādēļ likumam pastiprināti pievērst starptautisko ekspertu, it īpaši Eiropas Padomes un Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO), uzmanība (Hirša, Joma, Druviete 2008).

Rezultātā VVC vadītājiem un valodas politikas ekspertiem nācās aizstāvēt gandrīz katru normu karstās diskusijās ar minēto organizāciju pārstāvjiem, ne vienmēr saņemot pietiekamu politisku atbalstu. Visu ieteikumu saturs bija vērst uz to, lai notiktu likuma normu liberalizācija un tas pēc iespējas mazāk būtu attiecināms uz uzņēmējdarbības vidi šķietamas mazākumtautību pārstāvju interešu aizstāvības un sabiedrības integrācijas vārdā.

Likuma pieņemšana ielga, un to jau septītā Saeima galīgajā redakcijā pārliecinoši apstiprināja 1999. gada 8. jūlijā, turklāt tajā bija ņemtas vērā EDSO rekomendācijas. Tomēr arī pēc tam pret šo likumu vērsta kritika izskanēja gan no Eiropas organizācijām (tika apšaubīta Latvijas virzība uz ES), gan tradicionāli no Krievijas. Nule ievēlētā Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga atdeva likumu Saeimai otrreizējai caurlūkošanai (atbilstoši Satversmes 72. pantam), un tā pašreiz spēkā esošā redakcija pieņemta 1999. gada 9. decembrī. Salīdzinājumā ar sākotnējo likumprojektu spēkā esošā redakcija ir kļuvusi īsāka, bet tās teksts – „vispārīgāks, ievērojami liberālāks salīdzinājumā ar tā pirmo variantu, juridiski grūtāk interpretējams”, turklāt svītrotas tieši tās tiesību normas, kas ļautu stiprināt „latviešu valodas konkurētspēju publiskajā telpā” (Hirša, Joma, Druviete 2008). Tādēļ pēc vairāku gadu saspringta darba iesaistītajiem valodas politikas ekspertiem īsta gandarījuma nebija.

Pārmaiņas Valsts valodas centra darbībā pēc Valsts valodas likuma pieņemšanas

Valsts valodas likuma pēdējā, 26. pantā tika ietverta norma: „(1) Šā likuma ievērošanu Latvijas Republikā pārrauga Valsts valodas centrs. (2) Valsts valodas centrs ir Tieslietu ministrijas pārraudzībā, tā nolikumu apstiprina Ministru kabinets.” Šis likums vairs neuzlika pienākumus rūpēties par valsts valodas lietojuma uzraudzību savā teritorijā, tādēļ no tā spēkā stāšanās brīža būtiski samazinājās faktiskais valodas kontrolē iesaistīto personu skaits, jo līdztekus VVC darbiniekiem darbojās arī Rīgas domes inspekcija desmit cilvēku sastāvā, kā arī pa vienam pašvaldības inspektoram Jēkabpilī, Jelgavā un Liepājā.

Lai nodrošinātu, ka likums pilnā mērā varētu stāties spēkā noteiktajā termiņā (2000. gada 1. septembrī), bija jāizstrādā daudzi Ministru kabineta noteikumi, kuros tika skaidrāk precizēta kārtība, kādā piemērojamas nostiprinātās tiesību normas. Arī šajā gadījumā pastāvēja spiediens no dažādu organizāciju puses, apstrīdot valsts valodas prioritāro statusu un tās lietošanas pienākumus saistībā ar iejaukšanos privātajā sfērā (bieži jaucot privāto dzīvi un uzņēmējdarbību) un biedrošanās tiesību ierobežošanu (saistībā ar valodas lietojumu publiskos pasākumos). Kopumā šis posms noslēdzās 2000. gada 22. augustā, kad Ministru kabinetā tika pieņemti desmit uz šo jomu attiecināmi noteikumi, no kuriem vairāki joprojām ir spēkā.

Valodas lietošanas kontroles jomā vislielākās problēmas radīja Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumi Nr. 296 „Noteikumi par profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamo valsts valodas zināšanu apjomu un valodas prasmes pārbaudes kārtību”, jo tajos tika noteiktas atšķirīgas prasības pret valsts valodas prasmes līmeni valsts un pašvaldības iestāžu, tiesu un tiesu sistēmai piederīgo iestāžu, valsts un pašvaldību uzņēmumu, kā arī to uzņēmējdarbību darbiniekiem, kurās lielākā kapitāla daļa pieder valstij vai pašvaldībai (šo noteikumu 1. pielikums), un privāto iestāžu, organizāciju un uzņēmumu (uzņēmējdarbību) darbiniekiem un pašnodarbinātajām personām, kuras, pamatojoties uz likumu vai citu normatīvo aktu, veic noteiktas publiskas funkcijas, kā arī ja to darbība skar likumīgās sabiedriskās intereses (2. pielikums). Sākotnēji 2. pielikumā netika iekļautas vairākas profesijas, turklāt daudzos gadījumos 1. un 2. pielikumā tika noteikts atšķirīgs prasmes līmenis (piemēram, medicīnas māsām), tātad par primāro izvirzīta darba devēja piederība publiskajai vai privātajai sfērai, nevis veicamā darba raksturs un reālie amata pienākumi.

Rezultātā Ministru kabineta noteikumu Nr. 296 precizēšana kļuva par VVC ilgtermiņa prioritāti. Papildu sarežģījumus radīja šo noteikumu sasaiste

ar Profesiju klasifikatoru, jo katras jaunas profesijas parādīšanās vai tās nosaukuma maiņa bija jāatspoguļo arī šajos noteikumos, lai nerastos situācija, ka šo profesiju pārstāvju valsts valodas lietojums formālu iemeslu dēļ nav jāpārbauda. Šis process turpinājās arī tad, kad to vietā stājās MK 2009. gada 7. jūlija noteikumi Nr. 733 „Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”.

Būtiska funkciju pārdale notika 2000. gadā, pēc VVC sagatavotā konceptuālā ziņojuma „Par valsts valodas prasmes pārbaudes turpmāko attīstību”, ko valdība akceptēja 2001. gada decembrī (Hirša 2007). Tas paredzēja valsts valodas prasmes pārbaudi turpmāk nodot Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) pārraudzībā esošajam Izglītības satura un eksaminācijas centram (tagad – Valsts izglītības satura centrs). No argumentiem, kas pamatoja šādas rīcības racionalitāti, minami vairāki: (1) tika likvidēta atestācijas komisiju dubultā pakļautība VVC un pašvaldībai; (2) IZM pārziņā jau tā bija vairums ar valsts valodas apguvi saistīto funkciju, tostarp Latviešu valodas apguves valsts programma; (3) Izglītības satura un eksaminācijas centrā bija izveidota nepieciešamā metodiskā bāze; (4) tika lemts, ka nebūtu labi vienā iestādē apvienot prasmes pārbaudi un valodas lietojuma kontroli, lai izvairītos no iespējamam interešu konfliktiem gadījumos, kad valsts valodas inspektors būtu agrāk piedalījies atestācijā.

Kaut gan praktiskā atestācija jau kopš 2001. gada ir Valsts izglītības satura centra pārziņā, VVC turpināja pārbaudīt informāciju par agrāk izsniegto valsts valodas prasmes apliecību īstumu tajā uzglabātajos atestācijas komisiju dokumentos. Kaut gan ilgstoši tika spriests par vienotas digitalizētas datubāzes izveidi, tikai 2021. gadā izdevās šo projektu beidzot uzsākt un tagad visi šie dokumenti nodoti Valsts izglītības satura centra rīcībā.

Šīs pārmaiņas zināmā mērā sašaurināja VVC funkcijas, jo 21. gadsimta sākumā tā vairs nebija vienīgā iestāde, kas veidoja un uzraudzīja valsts valodas politiku. 2002. gada sākumā pie Valsts prezidenta kancelejas tika izveidota Valsts valodas komisija ar sešām apakškomisijām, tostarp arī juridiskā apakškomisija, kurā darbojās gan Dz. Hirša, gan M. Birzgalis. Tā tika radīta, lai rūpētos „par plaša spektra valsts valodas juridiskās aizsardzības mehānisma izveidi, izstrādātu likumdošanas priekšlikumus un ieteikumus valdībai” (Zālīte 2002). Pēc tiešiem šīs komisijas locekļu ieteikumiem 2003. gada beigās tika izveidota Valsts valodas aģentūra (kopš 2009. gada – Latviešu valodas aģentūra) IZM padotībā. Reizē ar šīs aģentūras izveidi IZM tika noteikta par galveno atbildīgo valsts valodas politikas izstrādē un tika radītas attiecīgas struktūrvienības, kuru statuss un pakļautība laika gaitā vairākkārt mainījies.

2004. gada sākumā jaundibinātajai aģentūrai tika pievienots Valodas konsultāciju dienests.

Jau pirms daudzām pārmaiņām VVC darbā no tā vadītāja posteņa bija spiesta atkāpties Dz. Hirša, kura centru bija izveidojusi un vairāk nekā desmit gadus arī vadījusi (Venters 2002). Šāds lēmums lielā mērā bija saistīts ar VVC nepietiekamo finansējumu, bet, jo vairāk, ar to, ka trūka atbalsta konsekventai latviešu valodas pozīciju stiprināšanai. Par kaut nelielu atzinību viņas nopelniem kļuva 2002. gada sākumā piešķirtā LZA Kārļa Mīlenbaha vārdbalva „par devumu latviešu valodas kā valsts valodas statusa iedzīvināšanā un nostiprināšanā”.

Pēc Dz. Hiršas aiziešanas no VVC direktores amata par tā vadītāju konkursa kārtībā 2002. gada 1. novembrī kļuva Agris Timuška, kurš līdz tam bija pildījis direktora vietnieka pienākumus. Drīz pēc tam darbu centrā pārtrauca arī M. Birzgalis, un pēc viņa aiziešanas no amata Valsts valodas inspekcija tika pārveidota par VVC kontroles daļu. Kontroles jomā šai laikā darbojās tikai 12 cilvēki (četri Rīgā, pārējie ārpus tās), bet radās nepieciešamība pakāpeniski palielināt inspektoru skaitu Daugavpilī līdz trim inspektoriem, kā arī palielināt inspektoru skaitu Rīgā. Šīs ieceres sākotnēji ierobežoja nelielais iestādē paredzēto amata vietu skaits – tikai 20.

Lai precizētu iestādes juridisko statusu, 2005. gada 22. martā Ministru kabinets pieņēma noteikumus Nr. 202 „Valsts valodas centra nolikums”, kuros precizāk tika noteiktas VVC funkcijas un tā amatpersonu pilnvaras.

2007. gadā tika nostiprināta VVC institucionālā kapacitāte, papildus piesaistot personālu (amata vietu skaits pieauga līdz 26) un izveidojot Ziemeļvidzemes reģionālo filiāli, kā arī attīstot Rīgas un Dienvidlatgales reģionālo filiāli. Tāpat 2007. gadā, lai paplašinātu VVC sadarbību ar sabiedrību, notika vienreizēja akcija „Latviešu valoda veikalā”, kura pievērsa uzmanību valsts valodas lietojumam apkārpojošajā sfērā. Šīs akcijas laikā tika gan identificētas problēmas, gan, varbūt vēl svarīgāk, pamanīti uzņēmumi, kuros normatīvajos aktos noteiktās valsts valodas lietojuma prasības tika rūpīgi ievērotas. Kā loģisks turpinājums jau 2008. gadā sadarbībā ar tirgotāju, frizieru un skaistumkopšanas speciālistu un restorānu un viesmīlības nozares profesionālajām asociācijām tika uzsākta ikgadēja akcija „Latviešu valodai draudzīga vide”, lai apbalvotu tos katras jomas uzņēmumus, kuri pēc noteiktiem kritērijiem pelnījuši saņemt atzinības rakstus. Ekonomiskās krīzes dēļ šo akciju dažus gadus (no 2009. līdz 2011. gadam) neizdevās sarīkot, bet tā tika atsākta 2012. gadā un noris ik gadu, parasti rezultātus apkopojot katra gada rudenī un godinot laureātus novembra beigās, visbiežāk nedēļā pēc valsts proklamēšanas dienas.

Pēc Tulkošanas un terminoloģijas centra pievienošanas 2009. gadā

2008. un 2009. gadā Latviju skāra nopietna ekonomiskā krīze. Tā būtiski ietekmēja valsts pārvaldes iestādes, kurām ievērojami tika samazināts budžeta finansējums, un nācās samazināt arī nodarbināto skaitu. Lai neciestu valstiski svarīgāko funkciju izpilde, šajā laikā gandrīz visās ministrijās notika mazo un vidējo iestāžu apvienošana. 2009. gada 12. martā tika izdots Ministru kabineta rīkojums Nr. 192 „Par valsts aģentūras „Tulkošanas un terminoloģijas centrs” reorganizāciju”, paredzot to ar 2009. gada 1. jūliju pievienot VVC.

Reorganizācijas dēļ būtiski tika samazināts nodarbināto skaits – no 52 abās iestādēs pirms apvienošanas līdz 39 pēc tās, bet VVC radās iespēja pārņemt Tulkošanas un terminoloģijas centra (TTC) administratīvo aparātu un modernizēt tā pārvaldību. Par apvienotā VVC vadītāja pienākumu izpildītāju tika iecelts Māris Balčiņš, kurš pēc amata konkursa par pilntiesīgu centra direktoru kļuva 2009. gada 30. septembrī.

Pēc apvienošanās visi VVC darbinieki pārcēlās uz TTC telpām K. Valdemāra ielā 37 (līdz 2014. gada decembrim), bet no 2014. gada decembra centrs atrodas Eksporta ielā 6. Apvienošanas mērķis bija iespēju robežās saglabāt iestādes kapacitāti krīzes apstākļos un nodrošināt abu pamatuzdevumu (valsts valodas lietojuma kontroles un tiesību aktu tulkošanas) izpildes nepārtrauktību. 2022. gada martā apritēja 25 gadi kopš faktiskās TTC darbības uzsākšanas (formālais lēmums par tā izveidi Ministru kabinetā tika pieņemts 1996. gada 12. jūnijā), tomēr ar tulkošanu un terminoloģijas izstrādi saistīto funkciju izpilde šajā rakstā netiks plašāk iztirzāta, jo tai būtu nepieciešams veltīt īpašu apceri.

Būtisks sasniegums šajā laikā bija Ministru kabineta noteikumu Nr. 50 „Vietvārdu informācijas noteikumu” pieņemšana 2021. gada 10. janvārī. Tie detalizēti noteica piešķirēj institūciju pienākumus un tiesiski nostiprināja principu par oficiālo vietvārdu un oficiālā vietvārda paralēlnosaukumu. Ministru kabineta 2018. gada 27. marta noteikumi Nr. 190 „Grozījumi Ministru kabineta 2012. gada 10. janvāra noteikumos Nr. 50 „Vietvārdu informācijas noteikumi”” paredzēja stingrāku vietvārdu piešķiršanas uzraudzību un lielāku VVC lomu tajā. Vietvārdu piešķirēj institūcijām atzinuma saņemšanai turpmāk noteikts pienākums iesniegt VVC lēmuma projektu par oficiālā vietvārda vai oficiālā paralēlnosaukuma piešķiršanu, vietvārda statusa maiņu vai rakstības formas precizēšanu.

2014. gadā tika veikta VVC iekšējā reorganizācija, kuras rezultātā Valodas kontroles nodaļa tika sadalīta attiecīgi Valodas kontroles Rīgas reģiona nodaļā un Valodas kontroles reģionālajā nodaļā. Vienlaikus tika palielināts vecāko inspektoru skaits (līdz 18). Abas kontroles nodaļas 2016. gadā tika apvienotas

Valodas kontroles departamentā. Īstenojot valsts politiku par normatīvo aktu ievērošanas uzraudzību un kontroli valsts valodas lietošanas jomā, valsts valodas inspektori veic pārbaudes iestādēs, uzņēmumos un organizācijās. Konstatējot valsts valodas normu pārkāpumus, inspektori uzsāk lietvedības administratīvo pārkāpumu lietās un piemēro administratīvos sodus. Pārskats par administratīvo pārkāpumu skaitu un to būtību laikā no 2011. līdz 2021. gadam apskatāms 2. tabulā.

2015. gadā VVC pievienojās iniciatīvai „Konsultē vispirms!”, kas tapa pēc Ekonomikas ministrijas ierosmes, lai sekmētu kontrolējošo valsts pārvaldes iestāžu sadarbību ar uzņēmējiem un pašvaldību darbiniekiem. Tas ļāva popularizēt centru kā sabiedrībai atvērtu iestādi, kuras darbinieki plaši iesaistās dažādos izglītojošos pasākumos, lai izskaidrotu valsts valodas lietojumu regulējošās tiesību normas un novērstu pārkāpumus, kas radušies neizpratnes vai nezināšanas dēļ.

Kopš 2014. gada ar Tieslietu ministriju vispusīgi pārrunāta ideja par VVC sabiedrisko palīgu institūta izveidi. Pašlaik šis darba virziens tiek īstenots atbilstoši 2015. gada 1. septembrī Ministru kabinetā akceptētajā informatīvajā ziņojumā noteiktajiem principiem. Tie paredz, ka, slēdzot līdzdarbības līgumu, VVC pilnvaro sabiedriskos palīgus patstāvīgi vai kopā ar VVC vecāko inspektoru konsultēt personas par valsts valodas lietojumu publiskajā vidē, informēt iestāžu un komersantu atbildīgās personas par normatīvo aktu prasībām valsts valodas lietošanas jomā, kā arī skaidrot veidus, kā iespējams novērst minēto prasību neievērošanu. Līdzdarbības līgums tiek periodiski atjaunināts, lai apliecinātu personas vēlmi turpināt darboties sabiedriskā palīga statusā.

Pēc konkursa izziņošanas presē un VVC tīmekļa vietnē divreiz gadā notiek pretendentu atlase. Pirms šī statusa iegūšanas visiem pretendentiem jāiziet apmācība, kas ietver valodas likuma normu skaidrojumu, lekcijas par valodas kultūru un saskarsmi. 2015. gada 14. septembrī apliecības no tieslietu ministra rokām saņēma pirmie deviņi sabiedriskie palīgi. Pastāvīgu saikni ar sabiedriskajiem palīgiem nodrošina īpaši pilnvarots Valodas kontroles departamenta darbinieks.

Pavisam līdz šim sagatavotas un kādu laiku sabiedriskā palīga statusā darbojušās 58 personas, bet ne visas no tām darbojušās ilgāku laiku. Taču esam pārliecināti, ka personas, kas kādu laiku darbojušās kā VVC sabiedriskie palīgi, turpmāk dos savu ieguldījumu valsts valodas pozīciju stiprināšanā arī tad, ja kādu apstākļu (visbiežāk darba vai dzīvesvietas maiņas dēļ) izlēmuši šo statusu nesaglabāt. Diemžēl pandēmijas apstākļos, sašaurinoties sabiedriskajai dzīvei, mazinājusies arī sabiedrisko palīgu aktivitāte, un pašlaik aktīvi darbojas 15 sabiedriskie palīgi.

Kopš 2016. gada sadarbībā ar Tieslietu ministriju, Kultūras ministriju un Latvijas Preses izdevēju asociāciju ik gadu tiek rīkota akcija „Latviešu valodas kvalitāte periodiskajā presē”. Akcijas galvenais mērķis ir noteikt, izvērtēt un godināt periodiskās preses izdevumus, kuros lietota laba latviešu valoda, kā arī sniegt pamatotus ieteikumus tās kvalitātes paaugstināšanai. Īpašu aktivitāti tradicionāli ik gadus parāda reģionālie laikraksti un specializēto žurnālu pārstāvji.

2018. gada 24. janvārī tika aktivizēta centra un izstrādes pakalpojuma sniedzēja SIA *White Digital* mobilā lietotne „Valodas draugs”. Lietotne pieejama bezmaksas lejupielādei viedtālrunu operētājsistēmās un sniedz iespēju sabiedrībai līdzdarboties VVC darbībā, ērti un ātri nosūtot ziņojumu par iespējamu valsts valodas pārkāpumu vai, tieši pretēji, uzslavējot latviešu valodai draudzīgu uzņēmumu, preses izdevumu vai tīmekļa vietni.

Lai arī kā šo gadu laikā mainījušās valodas politikas prioritātes, VVC darbības pamatmērķis ir palicis tas pats, proti, Valsts valodas likuma un citu ar valsts valodas lietošanu saistīto normatīvo aktu izpildes kontrole, kā arī valsts valodas lietotāju tiesību un interešu aizsardzība valsts valodas normu neievērošanas gadījumā. Lai to sasniegtu, joprojām aktuāla ir centra stratēģijā 2018.–2020. gadam noteiktā misija „Mūsdienīga un gudra valsts valodas kvalitātes un attīstības veicināšana atbildīgā sabiedrībā”, kas kalpo ilgtermiņa mērķa (vīzijas) „Latviešu valodas kā valsts valodas pilnvērtīga pastāvēšana cauri laikiem” sasniegšanai.

Administratīvā pārkāpuma būtība / piemērotie sodi	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Valsts valodas nelietošana profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā	565	528	599	426	476	291	265	395	428	495	331
Informācijas sniegšanas noteikumu neievērošana	61	79	97	56	27	23	25	20	16	19	154
Atkāpes no valsts valodā sniegtās informācijas formas un satura prasībām	9	5	9	1	0	6	4	3	0	2	2
Valsts valodas normu neievērošana atklātā informācijā	64	56	43	21	13	6	8	2	1	4	13
Ar preču apriti saistītās informācijas nenodrošināšana valsts valodā	292	319	391	234	161	50	67	31	53	15	0

Administratīvā pārkāpuma būtība / piemērotie sodi	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Nosaukumu neveidošana un nelietošana valsts valodā	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Zīmogu, spiedogu un veidlapu tekstu neveidošana valsts valodā vai atveidošana līdztekus valsts valodai arī svešvalodā	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Valsts valodas nelietošana lietvedībā	7	5	2	2	2	1	1	0	1	0	0
Valsts valodā noformētu dokumentu nepieņemšana	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Tulkojuma nenodrošināšana sēdēs un citās darba sanāksmēs	3	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0
Tulkojuma nenodrošināšana pasākumos	3	2	1	0	2	0	9	7	3	0	0
Publiski demonstrējamu filmu nenodrošināšana ar tulkojumu valsts valodā	1	1	0	0	2	1	2	1	1	0	0
Darba līguma noslēgšana ar darbinieku, neievērojot valsts valodas zināšanu apjomu	0	2	2	3	1	2	3	0	2	0	0
Nepieciešamā valsts valodas prasmes līmeņa un pakāpes nenoteikšana	11	1	3	2	0	0	1	1	0	–	–
Necieņa pret valsts valodu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Amatpersonas likumīgo prasību nepildīšana vai amatpersonas darbības traucēšana	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	15
Kopā	1016	999	1147	746	685	380	389	460	506	540	515

2. tabula. Izskatīto administratīvā pārkāpuma lietu skaits
un to būtība laikā no 2011. līdz 2021. gadam

1. Ābiķis 1991 – Ābiķis, Dzintars. Runāji latviski. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 161, 1991, 5. novembris; Nr. 162, 1991, 6. novembris.
2. Andersons 1992 – Andersons, Mariss. Jaunā – valsts valodas komisija. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 28, 1992, 14. februāris.
3. Aug izpratne, grūst aizspriedumi. Ar profesoru D. Lēberu sarunājās M. Ducmanis. *Dzimtenes Balss*, Nr. 40, 1988, 6. oktobris.
4. Balodis 2021 – Balodis, Ringolds. Par nepieciešamību valsts valodai atrast politisku aizbildni. Pirmo reizi atzīmējot Valsts valodas dienu. *Jurista Vārds*, Nr. 42 (1204), 2021, 19. oktobris, 28–34.
5. Bartkevičs 1990 – Bartkevičs, Leonards. Par pasākumiem, kas veicami, lai izpildītu valdības programmu latviešu valodas funkcionēšanas nodrošināšanai valsts, sabiedriskajā, kultūras un citās sfērās. *Cīņa*, Nr. 52, 1990, 3. marts.
6. Birzgalis 1999 – Birzgalis, Māris. Valsts valodas inspekcija un tās septiņi gadi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 138–139, 1999, 5. maijs.
7. Blinkena, Hirša, Veisbergs 2007 – Blinkena, Aina, Hirša, Dzintra, Veisbergs, Andrejs. Valodas situācija 60.–80. gados un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums. No: *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne, 2007, 37–52.
8. Bresis 1989 – Bresis, Vilnis. Valodu likuma pamatā – sadarbību un konsolidāciju. *Cīņa*, Nr. 104, 1989, 5. maijs.
9. Diena 14.07.1992. – Par papildinājumiem Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos. *Diena*, Nr. 127, 1992, 14. jūlijs.
10. Dokuments Nr. 56 – Latvijas Republikas Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 184, 1995, 28. novembris.
11. Druviete 1993 – Druviete, Ina. Kā pareizi rakstīsim. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 51, 1993, 16. jūlijs.
12. Egle 1991 – Egle, Ināra. „Es viņus esmu izvēlējis – tas nosaka manu attieksmi”. Augstākā padome ieceļ ministrus. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 172, 1991, 20. novembris.
13. Grīnberga 1992a – Grīnberga, Helēna. Valsts valodas konsultāciju dienests. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 78, 1992, 16. maijs.
14. Grīnberga 1992b – Grīnberga, Helēna. Darbu sākusī valsts valodas inspekcija. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 170, 1992, 15. oktobris.
15. Hirša 1992 – Hirša, Dzintra. Vienlīdzība likuma priekšā. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 193, 1992, 17. novembris.
16. Hirša 2007 – Hirša, Dzintra. Valsts valodas prasmes atestācijas vadība. No: *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne, 2007, 93–98.
17. Hirša, Joma, Druviete 2008 – Hirša, Dzintra, Joma, Daiga, Druviete, Ina. Valsts valodas likuma izstrādes motivācija un pieņemšanas process. No: *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga : Zinātne, 2008, 54–68.

18. Klišāns 1989 – Klišāns, Māris. Kā pildām valodu likumu. *Cīņa*, Nr. 290, 1989, 20. decembris.
19. Kļockins 1992 – Kļockins, Ābrams. Dienas vēstule. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 184, 1992, 4. novembris.
20. Kudapa 1992 – Kudapa, Maija. Hallo, Valsts valodas centrs! *Diena*, Nr. 61, 1992, 2. aprīlis.
21. Latvijas PSR Konstitūcija 1984 – Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija (Pamatlikums). No: *Latvijas padomju enciklopēdija*. 5₂. sējums. Latvijas PSR. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 757–766.
22. Latvijas Vēstnesis 15.04.1993. – Par valsts valodas prasmes atestāciju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123, 1993, 15. aprīlis.
23. Literatūra un Māksla 30.06.1990. – Izveidota Valodu komisija. *Literatūra un Māksla*, Nr. 24, 1990, 30. jūnijs.
24. Literatūra un Māksla 20.10.1990. – 13. Valodas prakses dienas rezolūcija. *Literatūra un Māksla*, Nr. 38, 1990, 20. oktobris.
25. Nolikums 1990 – Nolikums. *Cīņa*, 1990, Nr. 27, 2. februāris.
26. Nolikums 1991 – Nolikums par latviešu valodas kā Latvijas Republikas valsts valodas prasmī un tās pārbaudi. *Diena*, Nr. 94, 1991, 21. maijs.
27. Noteikumi 1990 – Noteikumi. *Komunārs*, Nr. 22, 1990, 24. februāris.
28. Par Latvijas PSR Augstākās padomes Valodu komisijas izveidošanu. *Cīņa*, Nr. 230, 1989, 6. oktobris.
29. Priedīte 1992 – Priedīte, Magda. Ar cieņu pret valsts valodu. *Zvaigzne*, Nr. 3–4, 1992, 12–13.
30. Tomsone 1992 – Tomsone, Iveta. Baltijā – pareiza valsts valodas politika. *Diena*, Nr. 239, 1992, 19. decembris.
31. Venters 2002 – Venters, Egils. Dzintra Hirša spiesta demisionēt. *Latvija Amerikā*, Nr. 31, 2002, 10. augusts.
32. Vizule 1992a – Vizule, Vineta. Nemācēsim valodu – maksāsim latos? *Latvijas Jaunatne*, Nr. 36, 1992, 26. februāris.
33. Vizule 1992b – Vizule, Vineta. Valsts valoda, kas mērīta ar godaprātu un rubļiem. *Latvijas Jaunatne*, Nr. 208, 1992, 23. septembris.
34. Vakar. *Neatkarīgā Cīņa*, Nr. 46, 1992, 18. marts.
35. Valodas politika 2002 – *Valodas politikas īstenošana Latvijā: Valsts valodas centrs. 1992.–2002.* Rīga : Valsts valodas centrs, 2002, 32.
36. Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums. *Diena*, Nr. 98, 1992, 29. maijs.
37. Zālite 2002 – Zālite, Māra. Valoda dzīvo tikai runātāju vidē: katra mute – viņas māte, katra dvēsele – tēva mājas. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29, 2002, 21. februāris.
38. Zuicena 1992 – Zuicena, Ieva. Metodiskie norādījumi valsts valodas prasmes atestācijas komisijām. *Diena*, Nr. 212, 1992, 10. novembris.

Vineta Ernstsone

Valsts valodas rīcībpolitika piecpadsmit gados

Raksta mērķis ir atskatīties uz valsts valodas politikas plānošanas procesu, raksturojot izstrādāto pamatnostādņu valsts valodas jomā saturu, dokumentu plānošanas kontekstu un izpildes analīzes procesu laikposmā no 2005. līdz 2021. gadam.

Valsts valodas politikas vadmotīvs

Latviešu valoda sabiedrības dzīvē pēdējos gados ieņem galveno vietu. Valodas situācijas pētījumi¹ liecina, ka latviešu valoda ir visvairāk lietotā valoda Latvijā. Tas panākts, īstenojot valsts valodas politikas juridisko un izglītības virzienu. Valsts valodas politikas galvenais mērķis ir vērsts uz to, lai stiprinātu latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas pozīcijas un statusu sabiedrībā. Valsts valodas politika ir īpaša, ņemot vērā gan tās kā valsts simbola un nacionālās identitātes pamatelementa nozīmi, gan apsvērumu, ka valodas pastāvēšana, attīstība un ilgtspēja ir tieši atkarīga gan no tās lietotājiem, gan no faktoriem, kas savstarpējā mijiedarbībā var būtiski ietekmēt plānotos valsts valodas politikas rezultātus.

Kopēja valoda veido vienotu pasaules redzējumu, kas nepieciešams, lai demokrātiskā sabiedrībā pieņemtu lēmumus un savstarpēji sadarbotos. Nacionālā valoda ir tas nozīmīgais elements, kas vieno sabiedrību tās dažādībā. Valsts valodas statusa pastāvības apziņa ir priekšnoteikums saliedētai sabiedrībai un labi funkcionējošai demokrātijai, kas nepastāv pati par sevi, bet jāveido diendienā.

Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, raksturojot ceļu valodas politikā no Atmodas līdz Eiropas Savienībai (ES), grāmatas „Latviešu valoda 15 neatkarības gados” priekšvārdu noslēdz ar vārdiem: „Cilvēki aizvien vairāk sāk novērtēt kolektīvo lingvistisko identitāti. Noteiktas teritorijas iedzīvotāju lingvistiskās identitātes saglabāšana ir arī vienīgais veids, kā nodrošināt pasaules valodu daudzveidības saglabāšanos. Svārsts starp globalizāciju un lokalizāciju ir kustībā. Un to varam ietekmēt arī mēs, šeit Latvijā.” (Latviešu valoda 15 neatkarības gados, 7)

¹ *Valodas situācija Latvijā 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums [tiešsaiste]* [skatīts 11.10.2021.]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 143.

Valsts valodas stiprināšana ir Latvijas ilgtermiņa attīstības prioritāte. Latviešu valoda un kultūrtelpa veido nacionālās identitātes pamatu.

Politikas plānošanas process Latvijas Republikā

Politikas plānošanas² mērķis ir skaidri, strukturēti un saprotami apkopot informāciju par situāciju un problēmām konkrētā jomā, noteikt attiecīgās jomas turpmāko attīstību vai identificēto problēmu risinājumu, kā arī norādīt mērķu sasniegšanai nepieciešamos finanšu līdzekļus, to avotus un par uzdevumu izpildi atbildīgās institūcijas.

Politikas plānošanas process ir uz mērķi un rezultātu orientēts pasākumu kopums, kas nosaka politikas īstenošanai un uzraudzībai nepieciešamās darbības Saeimā, Ministru kabinetā un visās valsts pārvaldes institūcijās. Politiku izstrādā vienā vai vairākās politikas jomās, nozarēs vai apakšnozarēs. Latvijā pēdējās desmitgadēs politika (gan nozaru, gan starpnozaru griezumā) tiek plānota ilgtermiņā (līdz 25 gadiem), vidējā termiņā (līdz septiņiem gadiem) un īstermiņā (līdz trim gadiem). Pastāv trīs veidu politikas plānošanas dokumenti: pamatnostādnes, plāns, koncepcija. Politikas plānošanā neatkarīgi no attīstības dokumenta veida ietverami šādi rīcības posmi:

- situācijas raksturojums, analīze, t. sk. pētījumu izmantošana dokumentu sagatavošanas posmā;
- galveno esošo un potenciālo problēmu formulējums;
- ietekmes sākotnējais izvērtējums, iespējamie alternatīvie risinājumi un to ietekmes (t. sk. ietekmes uz valsts budžetu) novērtējums;
- politikas plānošanas dokumenta saskaņošana (t. sk. konsultācijas un sabiedriskā apspriešana) un apstiprināšana;
- atskaitīšanās un kontroles kārtība;
- lēmuma par finanšu resursu piešķiršanu pieņemšana;
- politikas īstenošana un uzraudzība;
- politikas sasniegto rezultātu ietekmes izvērtējums: prognozējamie politikas un darbības rezultāti;
- saistība ar citiem politikas plānošanas dokumentiem vai normatīvajiem aktiem.

² Politikas plānošana ir noteiktā kārtībā izpildvaras līmenī izstrādāti priekšlikumi un pasākumi sociāli ekonomisko problēmu risināšanai, politiskajās vadlīnijās noteikto mērķu un attīstības prioritāšu sasniegšanai un to ietekmes izvērtēšanai, kas strukturētā veidā ietverti politikas plānošanas dokumentos [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/valsts-parvaldes-politika/arhivs/attistibas-planosana/strategiska-planosana/>

Valsts valodas politikas stratēģiskā plānošana

Ideālā variantā politikas plānošanai ir jānotiek pirms tiesiskā regulējuma izstrādes. Izstrādājot tiesību aktu projektus, ņem vērā politikas plānošanas dokumentos ietvertos mērķus un apstiprinātos risinājumus. Tomēr atskats valsts valodas politikas plānošanas un tiesiskā regulējuma jomā (līdz pat Valsts valodas likuma pieņemšanai un Valsts valodas komisijas izveidošanai) liecina par pretēju procesu – tiesiskā regulējuma prioritāti pār politikas plānošanas procesu. Piemēram, secināts, ka latviešu valodas apguvi galvenokārt sekmējusi administratīvā sistēma, t. i., juridiskie un izglītības politikas pasākumi. Valsts valodas politikas plānošanas pasākumiem līdz pat šā gadsimta sākumam nebija ne konceptuāla, ne programmatiska nostiprinājuma valodas politikas plānošanas dokumentos, attiecīgi valsts valodas politikai netika nodrošināts pilna spektra administratīvais, institucionālais valsts atbalsts, jo valsts valodas politikas īstenošanai netika ielānāti un piešķirti būtiski finanšu resursi.

Tomēr var apgalvot, ka Latvijas valodas politikas iezīme ir sabiedriskās domas veidotāju (viedokļu līderu), politiķu, amatpersonu, mācībspēku, kultūras nozares pārstāvju un dažādu nozaru speciālistu, pētnieku – juristu, valodnieku, sociolingvistu – sadarbība un līdzdarbība konceptuālo pamatnostādņu un normatīvās bāzes izstrādē vairāku gadu desmitu garumā.

Valsts valodas politikas juridiskais nodrošinājums

Valsts valodas centrs pēc Saeimas deputātu grupas priekšlikuma sadarbībā ar Latvijas sociolingvistiem un juristiem 1995. gadā izstrādāja Valsts valodas likuma projektu, ko iesniedza valdībai. Ministru kabinets likumprojektu 1995. gada 21. novembrī akceptēja un 23. novembrī iesniedza to Saeimā, turklāt kopā ar tam pievienoto priekšlikumu iekļaut Latvijas Republikas Satversmē pantu par latviešu valodu kā valsts valodu. Šis priekšlikums gan netika pieņemts līdz pat 1998. gadam. (Valsts valodas likums, 55)

Analīzes vērts ir ne tikai pats 1999. gadā pieņemtais Valsts valodas likums, bet arī tā ilga apspriešanas un pieņemšanas process. Saeima Valsts valodas likumu pieņēma ar pārliecinošu balsu vairākumu 1999. gada 9. decembrī. 2000. gada 22. augustā Ministru kabinets pieņēma vienpadsmit noteikumus, kas bija vērsti uz Valsts valodas likuma īstenošanu, to sagatavošanai 2020. gadā tika pievērsta plaša Latvijas un starptautiskās sabiedrības uzmanība. Valsts valodas likums un tā izpildes noteikumi ir veidoti, ievērojot proporcionalitātes principu un sabalansējot sabiedrības, valsts un indivīda intereses. (Latviešu valoda 15 neatkarības gados, 73)

Valsts valodas politikas izstrādes un īstenošanas procesā tiesību aktiem jeb valsts valodas politikas juridiskajam aspektam ir īpaša nozīme. Likumdošanai valodas jomā ir viens vienīgs mērķis – risināt lingvistiskās problēmas, kas rodas valodu konfliktu dēļ, ar likumu nosakot valodu statusu un to lietojumu valstī. Tam pamatā nepieciešama zinātniska valodas situācijas izpēte. Valodas politikas koncepcijas un valodu likumu izstrādes process ideālā gadījumā notiktu šādos posmos: faktu vākšana; uzdevumu izvirzīšana un stratēģijas noteikšana; programmas realizācija, rezultātu novērtēšana un programmas koriģēšana pēc atgriezeniskās saites metodes. Tomēr šāda situācija ir tikai nedaudzās valstīs. Tiek atzīts, ka zinātnieku rekomendācijām ir visai mazas iespējas ietekmēt valdības lēmumus, ja ieteikumi ir pretrunā ar valdošo ideoloģiju. (Valsts valodas likums, 40)

Lingvistiskajiem tiesību aktiem jāatbilst valodas situācijas dinamikai, tie regulāri jāpārskata atbilstoši sabiedrības vajadzībām un sociolingvistiskās situācijas pārmaiņām. Pētījuma „Valodas situācija Latvijā: 2016–2020” sadaļas „Pieci gadi latviešu valodas dzīvē” autore Ina Druviete raksta: „Ja mūsu rīcībā ir dati un fakti par valodas funkciju paplašināšanos, sašaurināšanos vai stabilitāti, turklāt pieejamas zināšanas par politisko, sociāli ekonomisko un kultūras kontekstu, iespējams noteikt konkrētu sociolingvistisko procesu dinamikas cēloņsakarības, izvērtēt potenciālo ietekmi uz latviešu valodas pozīcijām kopumā, kā arī rekomendēt risinājumus valsts politikas līmenī.” (Valodas situācija Latvijā 2016, 11)

Valsts valodas komisija

Pēc Latvijas Valsts prezidentes V. Vīķes-Freibergas iniciatīvas 2002. gada 14. maijā tika izveidota īpaša padomdevēja institūcija – Valsts valodas komisija³ (VVK), lai apzinātu valsts valodas situāciju Latvijā un izstrādātu konkrētus ieteikumus latviešu valodas – valsts valodas – pozīciju nostiprināšanai, uzlabošanai un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai. VVK faktiski veica valsts valodas politikas stratēģiskās institūcijas misiju, izstrādājot situācijas analizē

³ VVK atbilstoši Ministru kabineta 2002. gada 14. maija noteikumu Nr. 186 „Valsts valodas komisijas nolikums” pirmajam punktam tika veidota kā Valsts prezidenta pārraudzībā esoša koleģiāla institūcija bez juridiskas personas statusa. Atbilstoši nolikuma 14. punktā noteiktajam komisijas uzdevumi bija 1) nodrošināt visaptverošas, situācijas analizē pamatotas valsts valodas politikas koncepcijas izstrādāšanu; 2) izstrādāt latviešu valodas attīstības un izpētes valsts programmu un noteikt tās īstenošanas stratēģiju; 3) sekot programmā noteikto uzdevumu izpildei; 4) izstrādāt priekšlikumus par nepieciešamajiem finanšu resursiem.

pamatotu valsts valodas politikas koncepciju – latviešu valodas attīstības valsts programmas projektu⁴.

Laikā, kad tika izveidota VVK, daudzi valodas politikas jautājumi bija neskaidri. VVK bija arī nozīmīga loma, izstrādājot priekšlikumus par nepieciešamajiem valsts budžeta finanšu resursiem valodas projektu īstenošanai 2002., 2003. un 2004. gadā⁵ un VVK darbības nodrošināšanai.

Pēc VVK ierosinājuma un atbilstoši piešķirtajiem valsts budžeta līdzekļiem 2003. gada 25. novembrī⁶ tika izveidota Valsts valodas aģentūra (kopš 2008. gada – Latviešu valodas aģentūra). Ar Ministru kabineta 2005. gada 2. marta rīkojumu Nr. 137 tika apstiprinātas Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam (Pamatnostādnes 2005). Valsts valodas aģentūra 2006. gadā izstrādāja Valsts valodas politikas programmas 2006.–2010. gadam projektu⁷, kas tika veidots saskaņā ar Pamatnostādnēm 2005.

Institucionālais aspekts valsts valodas politikas plānošanā un īstenošanā

Valodu hierarhijas maiņu lielā mērā nosaka administratīvā sistēma, kas koordinē pasākumus dažādos valodas politikas aspektos. Par valsts valodas politiku atbildīgās institūcijas ir Saeima, Valsts prezidenta institūts, Ministru kabinets, Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) un tās pārraudzībā esošās institūcijas – Latviešu valodas aģentūra (LVA), Valsts izglītības satura centrs, Tieslietu ministrija un tās pārraudzībā esošais Valsts valodas centrs, kā arī Kultūras ministrija, Aizsardzības ministrija, Labklājības ministrija un citas institūcijas, kuru atbildība noteikta valsts valodas politikas attīstības plānošanas dokumentos. Atsevišķu institūciju padotība un nosaukumi pēdējo divdesmit gadu laikā ir mainījušies, ko galvenokārt ir noteikusi nepieciešamība

⁴ VVK izstrādāja un 2002. gada decembrī nodeva sabiedriskai apspriešanai koncepciju „Latviešu valodas attīstības valsts programma” [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=1&id=352>

⁵ Kā liecina informācija komisijas mājaslapā, piešķirtais finansējums 2002.–2004. gadā veido kopējo summu 422 619 Ls [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=120&id=743>

⁶ 2003. gada 22. oktobra rīkojums Nr. 653 „Par Valsts valodas aģentūras izveidošanas koncepciju” [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/documents/889

⁷ Saskaņā ar Ministru kabineta 2006. gada 4. oktobra rīkojuma Nr. 770 „Par Valsts valodas politikas programmu 2006.–2010. gadam” 5. punktu Izglītības un zinātnes ministrija noteikta par atbildīgo institūciju programmas īstenošanā.

pēc valsts budžeta līdzekļu konsolidācijas un institūciju funkciju pārskatīšanas un optimizācijas, kā arī tā brīža politiskā dienaskārtība.

Valsts valodas politika ir izteikti horizontāla joma, kas skar tādas nozares kā izglītība un zinātne, kultūra, iekšlietas, tieslietas, ārpolitika, ekonomika un migrācijas procesi, kā arī reģionālā politika u. c., tāpēc valodas politikas attīstīšana saistīta ar dažādu institūciju koordinētu darbību. Šo iestāžu veiktie pasākumi detalizēti uzskaitīti valsts valodas politikas plānošanas dokumentos un to īstenošanas izvērtējuma ziņojumos. Latvijas Republikā pašlaik eksistē pašas nepieciešamākās valodas politikas realizēšanas institūcijas, kas tieši rūpējas par latviešu valodas kā valsts valodas attīstību, aizsardzību un saglabāšanu.

Jāuzsver, ka IZM atbildība par valsts valodas politikas izstrādāšanu un īstenošanu Latvijas Republikā tika noteikta salīdzinoši nesen. Ministru kabineta noteikumi Nr. 528 „Izglītības un zinātnes ministrijas nolikums” kopš 2003. gada 16. septembra ir papildināti ar ministrijai deleģētajiem uzdevumiem izstrādāt valsts valodas politiku un organizēt un koordinēt valsts valodas politikas īstenošanu, ko nosaka šo noteikumu 4.1. un 4.2. apakšpunktā minētās funkcijas. 2006. gada 11. septembrī darbu valsts valodas politikas izstrādē un valodas politikas īstenošanas koordinācijā uzsāka IZM Valsts valodas politikas departaments⁸. Galvenās valodas politikas īstenošanas iestādes bija Valsts valodas aģentūra, Latviešu valodas apguves valsts aģentūra, Tulkošanas un terminoloģijas centrs, Valsts valodas centrs un Izglītības satura un eksaminācijas centra Valsts valodas atestācijas daļa. Jāatzīmē, ka 2008. gada ekonomiskās krīzes iespaidā šo institūciju funkcijas tika pārskatītas un daļa iestāžu tika reorganizētas, būtiski tika samazināts arī valsts valodas politikas īstenošanas iestādēm piešķirtais valsts budžeta finansējums un cilvēkresursu apjoms.

Līdz ar pirmajām valsts valodas politikas pamatnostādņēm (Pamatnostādnes 2005) institucionālā atbildība par valsts valodas politikas īstenošanu tiek noteikta valsts valodas politikas attīstības plānošanas dokumentos⁹, kuru pārskats dots šā raksta turpinājumā.

⁸ 2008. gadā departaments tika reorganizēts par Valsts valodas politikas nodaļu, bet 2012. gadā valsts valodas politikas funkcijas tika integrētas jaunizveidotā Politikas iniciatīvu un attīstības departamenta funkcijās.

⁹ Šie dokumenti ietver politikas iniciatīvas, kas galvenokārt ir Izglītības un zinātnes ministrijas, Tieslietu ministrijas, Kultūras ministrijas atbildības jomas.

Valsts valodas politika un diasporas politika

Līdz 2018. gadam, kad Saeimā tika izstrādāts un pieņemts Diasporas likuma projekts, IZM īstenoja diasporas politikas pasākumus gan kā valodas politikas, gan arī kā integrācijas un migrācijas politikas pasākumu daļu, paredzot finansējumu un nosakot īstenotājus diasporas atbalstam. 2019.–2020. gadā diasporas atbalsta pasākumi tika iekļauti valsts budžeta prioritāro pasākumu sarakstā, pamatojoties uz Diasporas likumā noteiktajām kompetencēm. Līdz ar „Plāna darbam ar diasporu 2021.–2023. gadam” (Diasporas plāns 2021) apstiprināšanu Ministru kabinetā¹⁰ diasporas stratēģiskais un finansiālais atbalsts ir apliecināts Diasporas likumā. Tādējādi kopš 2021. gada diasporas politika ir atsevišķa politikas joma, kuru īsteno arī par valodas politiku atbildīgās iestādes – IZM, Valsts izglītības satura centrs, LVA, izglītības iestādes un zinātniskās institūcijas – ar tām piešķirtajiem valsts budžeta līdzekļiem, atbilstoši Diasporas plānam 2021 kā diasporas politikas daļu iekļaujot arī reemigrācijas atbalsta pasākumus.

Valsts valodas politikas plānošanas dokumenti

Latvijas valodas politikas pamatā jau kopš 1989. gada ir šādi pamatprincipi: 1) valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda; 2) valsts garantē iespēju saglabāt, attīstīt un noteiktās funkcijās lietot Latvijas nacionālo minoritāšu valodas. Šie pamatprincipi ietver ideju par valodu koeksistenci un valodu juridisko hierarhiju ar valsts valodas prioritāti. Tādējādi tiek nodrošinātas gan latviešu, gan Latvijas minoritāšu pārstāvju lingvistiskās cilvēktiesības.

Pamatnostādnes ir pamata politikas plānošanas dokuments valsts valodas politikas jomā. Valsts valodas politikas pamatnostādnes ir nepieciešama iekšpolitikas stratēģijas sastāvdaļa Latvijā, lai sekmētu latviešu valodas lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju, nodrošinātu pilnvērtīgu valsts valodas funkcionēšanu, saglabātu valodas tradicionālo kultūrvidi, aizsargātu un attīstītu to, veicinātu vispusīgu valodas izpēti un zinātniski pamatotu literārās valodas standartizāciju un normu kodifikāciju, kā arī nodrošinātu kvalitatīvu latviešu valodas apguvi gan izglītības sistēmā, gan mūžizglītībā un veicinātu zinātnisku un populārzinātnisku materiālu veidošanu un izplatīšanu par latviešu valodu un valodas politiku Latvijā.

¹⁰ Ministru kabineta 2021. gada 19. janvāra rīkojums Nr. 33 „Par Plānu darbam ar diasporu 2021.–2023. gadam”.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam

Pirmajās pamatnostādnēs definēto valsts valodas politikas mērķi¹¹ – nodrošināt latviešu valodas – Latvijas Republikas valsts valodas un ES oficiālās valodas – ilgtspēju, tās lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū – tika plānots sasniegt:

- ieviešot latviešu valodas attīstības pamatprincipus juridiskajā, pedagoģiskajā un lingvistiskajā sfērā;
- pilnveidojot valsts valodas funkcionēšanas juridisko pamatojumu;
- veicinot kvalitatīvu latviešu valodas apguvi kā latviešu, tā Latvijas mazākumtautību pārstāvju vidū, kā arī ārvalstīs;
- veicot vispusīgu latviešu valodas izpēti, zinātniski pamatotu literārās valodas standartizāciju un normu kodifikāciju, attīstot daudzveidīgas izteiksmes iespējas latviešu valodā visās sabiedrības dzīves jomās;
- paplašinot un aizsargājot latviešu valodas kultūrvidi, kā arī kopjot un nostiprinot latviešu valodas kvalitāti Latvijas informācijas telpā, jo īpaši plašsaziņas līdzekļos un elektroniskajā vidē;
- atbalstot un sekmējot latviešu valodas attīstību un popularizēšanu ar literatūras un mākslas līdzekļiem.

Pamatnostādņu 2005 īstenošana līdz 2009. gadam

Konkrēta pasākumu sistēma pamatnostādņu īstenošanai un sasniedzamie rezultatīvie rādītāji tika noteikti Valsts valodas politikas programmā 2006.–2010. gadam, kas ir politikas plānošanas dokuments pamatnostādnēs noteikto mērķu sasniegšanai.¹²

2010. gadā tika sagatavots informatīvais ziņojums „Par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2005.–2014. gadam īstenošanu no 2006. gada 4. oktobra līdz 2009. gada 31. decembrim” (Ziņojums 2010)¹³. Ziņojuma 2010 otrās daļas „Rezultatīvie rādītāji” pirmajā punktā ir iekļauts valsts valodas situācijas 2009. gadā raksturojums, veikts datu salīdzinājums ar situāciju 2004. gadā. 2009. gadā pēc LVA pasūtījuma tika veikta aptauja „Latvijas valodas situācijas sociolingvistiskā izpēte” (LVA aptauja 2009), intervējot

¹¹ Sk. raksta turpinājumā 1. tabulu, kurā apkopotas Pamatnostādnēs 2005 identificētās problēmas, īstenošanas virzieni, tiem pakārtotie uzdevumi un plānotie politikas rezultāti.

¹² Programma tika apstiprināta ar Ministru kabineta 2006. gada 4. oktobra rīkojumu Nr. 770 „Par Valsts valodas politikas programmu 2006.–2010. gadam”.

¹³ Ziņojums 2010 sagatavots, pamatojoties uz Ministru kabineta 2005. gada 2. marta rīkojuma Nr. 137 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2005.–2014. gadam” 5. punktā noteikto uzdevumu.

924 respondentus vecumā no 17–74 gadiem¹⁴. Savukārt dziļajās ekspertu intervijās (LVA intervijas 2009) tika noskaidrots 25 Latvijas valodas politikas, izglītības speciālistu un politiķu vērtējums par valodas situāciju Latvijā. Valodas situācijas aprakstā sniegtas ziņas par Latvijas iedzīvotāju skaitu un nacionālo sastāvu, Latvijas iedzīvotāju valodu prasmēm un lingvistisko attieksmi, cittautiešu latviešu valodas prasmes apliecinājumu, latviešu valodas lietojumu: saziņas situācijām, valodas izvēli un valodas vidi. Raksturota plašsaziņas līdzekļu loma valodas vides veidošanā un valodu konkurence Latvijā. LVA aptaujā 2009 un LVA intervijās 2009 iegūtie dati liecina, ka no 2004. līdz 2009. gadam vērojama dinamiska Latvijas valodas situācijas attīstība. Atsevišķos valsts valodas politikas virzienos ir panākti ievērojami pozitīvi rezultāti, piemēram, latviešu valodas prasmes paaugstināšanās, ko sekmējusi veiksmīga izglītības satura reformas īstenošana. Tas, ka izglītības sistēma sekmīgi nodrošina latviešu valodas apguvi, redzams aptauju datos. LVA aptaujas 2009 dati uzrāda, ka labākas latviešu valodas prasmes ir krievvalodīgajiem jauniešiem vecumgrupā no 17 līdz 25 gadiem: 64 % latviešu valodu pārvalda labi, 31 % prot viduvēji. Aptauju dati liecina, ka mazākumtautību iedzīvotāju vidū ir uzlabojusies valsts valodas prasme, paplašinājusies latviešu valodas lietošana publiskajā telpā, labvēlīgāka kļuvusi attieksme pret runāšanu latviešu valodā. LVA intervijās 2009 eksperti norādījuši, ka latviešu valodas lietojums ir paplašinājies, ko galvenokārt ir sekmējusi valsts valodas juridiskā statusa nostiprināšana (Valsts valodas likuma (1999) un citu normatīvo aktu izstrāde un pieņemšana), kā arī mērķtiecīga Latvijas valsts atbildīgo iestāžu darbība, kas veicinājusi latviešu valodas prasmes apguvi un pilnveidi. Eksperti īpaši uzsvēruši latviešu valodas prasmju līmeņa un lietojuma atšķirības dažādās sociāldemogrāfiskās grupās, norādot uz reģionālām, kā arī vecuma, nacionālo un lingvistisko grupu atšķirībām valodas izvēlē un lietojumā. Identificēti arī atsevišķi valodas politikas uzdevumi, kuriem pievēršama īpaša uzmanība nākotnē:

- sniegt atbalstu latviešu valodas kā modernas pasaules valodas zinātniskai izpētei un attīstībai, īpaši latviešu valodas pilnvērtīgam lietojumam informācijas tehnoloģijās;
- sniegt atbalstu latviešu valodas saglabāšanai diasporā un atbalstīt latviešu valodas apguves iespējas ārvalstīs;
- veicināt kvalitatīvu latviešu valodas lietojumu publiskajā telpā;
- veicināt latviešu valodas tradicionālās kultūrvides izkopšanu un attīstību;

¹⁴ 557 aptaujāto dzimtā valoda bija latviešu valoda, 367 – krievu valoda. Dažādu etnisko (minoritāšu) grupu (ukraiņi, poļi, baltkrievi, ebreji u. c.) aptaujas dalībnieki krievu valodu norādījuši kā dzimto, šī iemesla dēļ pētījumā lietots termins „krievvalodīgie”.

- veicināt ikviena Latvijas iedzīvotāja bilingvismu un multilingvismu, stiprinot latviešu valodas kā valsts valodas un ES oficiālās valodas pozīcijas.

Kopumā var secināt, ka 2006.–2009. gadā veiktās aktivitātes ir sekmējušas latviešu valodas atpazīstamību pasaulē, Latvijas iedzīvotāju latviešu valodas prasmes pieaugumu un izpratni par valodu apguves nozīmīgumu mūsdienās, jo īpaši darba tirgus un konkurētspējas aspektā, kā arī devušas ilgtspējīgu ieguldījumu latviešu valodas zinātniskā izpētē un attīstībā.

Valsts valodas politikas programmas 2006.–2010. gadam īstenošanas gaita līdz 2009. gadam

Valsts valodas politikas programma 2006.–2010. gadam (Programma 2006)¹⁵ tika veidota kā pasākumu komplekss politikas dokumenta „Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam” īstenošanai, lai sasniegtu pamatnostādnēs noteiktos mērķus. Programma ietver konceptuālas pamatnostādnes latviešu valodas kvalitātes attīstīšanai, valodas apguvei un izpētei (t. s. valodas politikas pedagoģiskajā un lingvistiskajā aspektā), tomēr Latvijas valodas situācijā joprojām nozīmi nezaudē arī valodas politikas juridiskais aspekts, resp., lingvistiskā likumdošana (Valsts valodas likums, 68). Lai aptvertu informāciju par īstenotajiem pasākumiem un aktivitātēm Programmas 2006 6. punktā minēto virzienu un uzdevumu īstenošanā par laika posmu no 2006. līdz 2009. gadam, IZM sagatavoja informatīvos ziņojumus par Programmas 2006 īstenošanas gaitu 2006.–2009. gadā¹⁶. Ziņojumos tika izvērtēti sasniegtie valsts valodas politikas rezultātīvie rādītāji, apkopotā veidā ietverot arī valsts valodas politikas īstenošanā sniegto informāciju par programmas īstenošanas gaitu (Ziņojumi 2006–2009). Ministru kabinets 2010. gadā Programmas 2006 aktuālo daļu iekļāva „Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2005.–2014. gadam” 8. nodaļā, līdz ar to atzīstot par spēku zaudējušu Ministru kabineta rīkojumu Nr. 770 „Par Valsts valodas politikas programmu 2006.–2010. gadam”¹⁷.

¹⁵ Apstiprināta ar Ministru kabineta 2006. gada 4. oktobra rīkojumu Nr. 770 „Par Valsts valodas politikas programmu 2006.–2010. gadam”.

¹⁶ Ziņojumi sagatavoti, pamatojoties uz Ministru kabineta 2006. gada 4. oktobra rīkojuma Nr. 770 „Par Valsts valodas politikas programmu 2006.–2010. gadam” 5. punktā noteikto uzdevumu.

¹⁷ Ministru kabineta 2010. gada 11. augusta rīkojums Nr. 470 „Grozījumi Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2005.–2014. gadam” [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/214939-grozijumi-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnes-2005-2014-gadam>

Pamatnostādņu 2005 īstenošana 2010.–2014. gadā

IZM 2015. gadā sagatavoja Informatīvo ziņojumu par Pamatnostādņu 2005 īstenošanu laikposmā no 2010. gada līdz 2014. gadam (Ziņojums 2015).¹⁸ Ziņojumā 2015 tika izvērtēti pamatnostādņu īstenošanas rezultāti atbilstoši 2010.–2014. gadā plānotajiem rezultātiem, kas noteikti Pamatnostādņu 2005 8. nodaļā „Galvenie uzdevumi pamatnostādņu mērķu, politikas rezultātu un rezultātīvo rādītāju sasniegšanai, uzdevumu izpildes laika un finansējuma plānojums, par uzdevuma izpildi atbildīgās institūcijas”. Pamatnostādņu 2005 pasākumi šajā periodā tika īstenoti četros rīcības virzienos, no plānotajiem 17 uzdevumiem un tiem pakārtotajiem 195 pasākumiem izpildīti 186 pasākumi, netika veikti deviņi pasākumi, visbiežāk nepietiekamu resursu, galvenokārt finanšu, trūkuma dēļ vai arī tie bija zaudējuši aktualitāti.

Novērtējot Pamatnostādņu 2005 īstenošanas rezultātus, secināts, ka valsts valodas politikas īstenošanā panākti šādi rezultāti: valsts valodas pozīcijas nostiprinājušās valstiski svarīgās jomās; veiksmīgi realizēta mazākumtautību izglītības satura reforma; palielinājusies mazākumtautību tolerance pret valsts valodu un gatavība to apgūt; uzlabojusies latviešu valodas prasme un pieaudzis valodas lietotāju skaits.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam	
Ministru kabineta 2005. gada 2. marta rīkojums Nr. 137 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2005.–2014. gadam”	
Valsts valodas politikas mērķis ir nodrošināt latviešu valodas kā Latvijas valsts valodas un ES oficiālās valodas ilgtspēju, tās lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū.	
Problēmu formulējums:	
– latviešu valodai nelabvēlīga valodu konkurence;	– latviešu valodas kvalitātes pazemināšanās profesionālajā darbībā;
– nepietiekama un nevienmērīga latviešu valodas vides paplašināšanās;	– latviešu valodas kultūrvides sašaurināšanās;
– nepilnvērtīga valsts valodas funkcionēšana;	– nelabvēlīga lingvistiskā attieksme;
– nesakritība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām un faktiskajām sociolingvistiskajām funkcijām;	– iespējamā sabiedrības sociālā dezintegrācija;
	– iespējamie Satversmes 4. panta pārkāpumi.

¹⁸ Atbilstoši Ministru kabineta 2010. gada 11. augusta rīkojuma Nr. 470 „Grozījumi Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2005.–2014. gadam” 1.4. apakšpunktā noteiktajam un Pamatnostādņu 2005 informatīvās daļas 9. nodaļā noteiktajam par pārskatu sniegšanas un novērtēšanas kārtību.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam			
virziens Valsts valodas juridiskā statusa stiprināšana	virziens Latviešu valodas zinātniska izpēte un attīstīšana	virziens Valsts valodas izglītības politika	virziens Sabiedrības līdzdalības nodrošināšana valsts valodas politikas īstenošanā un latviešu valodas attīstībā
Politikas rezultāts <i>Panākta saskaņota valsts institūciju darbība valodas politikas īstenošanā. Nodrošināta Valsts valodas likuma un ar to saistīto normatīvo aktu pilnvērtīga izpilde un kontrole. Nodrošināta Latvijas nacionālo interešu, t. sk. valodas un kultūras, aizstāvība starptautiskajā informācijas telpā un starptautiskajās organizācijās. Veicināta pilnvērtīga latviešu valodas funkcionēšana ES institūcijās.</i>	Politikas rezultāts <i>Atbalstīta vispusīga latviešu valodas izpēte, bagātināšana, nodrošināta zinātniski pamatota literārās valodas standartizācija un normu kodifikācija.</i>	Politikas rezultāts <i>Realizēta koordinēta un sabiedrības vajadzībām atbilstoša valsts valodas politika izglītībā. Pilnveidota valodas pedagogu un citu valodas speciālistu izglītošana un profesionālā pilnveide. Nodrošinātas latviešu valodas prasmes pilnveides iespējas Latvijas iedzīvotājiem un ārvalstniekiem. Sekmēta mūsdienīga latviešu valodas pedagogu izglītošana un mācību un metodisko materiālu izstrāde. Pilnveidota latviešu valodas prasmes pārbaudes sistēma.</i>	Politikas rezultāts <i>Mērķtiecīgi attīstīta sabiedrības lingvistiskā un sociolingvistiskā kompetence.</i>
17 UZDEVUMI			
Atbilstoši valodas situācijas pārmaiņām veikt grozījumus valsts valodas apguvi, lietojumu un prasmes pārbaudi reglamentējošajos normatīvajos aktos. Nodrošināt saskaņotu pamatnostādņu atbildīgo un iesaistīto institūciju darbību.	Analizēt Latvijas valodas situāciju, lingvistisko attieksmi teritoriālā, demogrāfiskā, sociālā aspektā un citu valstu pieredzi valodas politikas īstenošanā.	Veikt nepieciešamos atbalsta pasākumus, lai sekmētu latviešu valodas pratēju skaita pieaugumu, nodrošinātu latviešu valodas kā dzimtās, kā otrās un kā svešvalodas apguves un pilnveides pieejamību.	Nodrošināt komunikāciju ar sabiedrību latviešu valodas aizsardzības, apguves, lietojuma un attīstības jautājumos, informēt par latviešu valodas jautājumiem starptautiskos, t. sk. zinātniskos, pasākumos. Mērķtiecīgi veidot sabiedrisko domu, lai novērstu lingvistisko stereotipu ietekmi uz latviešu valodas kvalitāti, ilgtspēju un noturību valodu kontaktu situācijā.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam			
Nodrošināt Valsts valodas likuma un ar to saistīto normatīvo aktu izpildi un kontroli.	Izstrādāt un izdot dažāda tipa latviešu vārdnīcas, gramatikas, enciklopēdijas, rokasgrāmatas u. c. uzziņu literatūru latviešu valodas lietotājiem. Atbalstīt latviešu valodas zinātnisko pētījumu rezultātu publicēšanu.	Pilnveidot latviešu valodas apguves mācību metodiku.	Radoši attīstīt un izkopt latviešu valodu ar literatūras un mākslas līdzekļiem. Veicināt latviešu valodas tradicionālās kultūrvides izkopšanu un attīstību.
Sadarbībā ar starptautiskajām organizācijām saskaņot Latvijas lingvistiskos tiesību aktus ar ES standartiem atbilstoši Latvijas valsts nacionālajām interesēm. Veikt pasākumus, kas nodrošina latviešu valodas un kultūras aizsardzību starptautiskajā informācijas telpā.	Veicināt mūsdienu prasībām atbilstošu latviešu valodas zinātnisku izpēti.	Nodrošināt latviešu valodas speciālistu sagatavošanu Latvijas un ārvalstu augstskolās, kā arī latviešu valodas pedagogu profesionālās kompetences pilnveidi, t. sk. darbam ar pieaugušajiem un diasporā.	
	Apzināt Latvijas vēsturiskos un mūsdienu vietvārdus, nodrošināt zinātnisku pamatojumu un veikt konkrētus pasākumus mūsdienu vietvārdu sistēmas sakārtošanai un standartizācijai atbilstoši Latvijas starptautiskajām saistībām.	Pilnveidot valsts valodas prasmes pārbaudes procesu un sniegt informatīvi metodisku atbalstu.	

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam			
	Nodrošināt latviešu korpuslingvistikas attīstību, sekmēt latviešu valodas teksta un runas korpusa izveidi. Nodrošināt nepieciešamās programmatūras attīstību.		
	Nodrošināt latviešu terminoloģijas attīstību, veidot terminu datubāzes un vārdnīcas, saskaņot Latvijas un ES institūcijās lietotos terminus; veicināt starptautisko sadarbību terminoloģijas attīstības jomā.	Atbalstīt latviešu valodas apguvei un pilnveidei nepieciešamo mācību līdzekļu un mācību metodisko līdzekļu, t. sk. elektronisko, sagatavošanu un izdošanu.	
	Nodrošināt normatīvo dokumentu tulkošanas jautājumu risināšanu Latvijas un ES institūcijās.		

1. tabula. Pamatnostādnēm 2005 izvirzītais mērķis, identificētās problēmas, īstenošanas virzieni, plānotie politikas rezultāti, tiem pakārtotie uzdevumi

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam

Lai nodrošinātu valsts valodas politikas attīstības plānošanas pēctecību, 2014. gadā tika uzsākts darbs pie politikas plānošanas dokumenta nākamajam plānošanas periodam. Saskaņā ar Deklarācijas par Laimdotas Straujumas vadīto Ministru kabinetu 29. uzdevumā noteikto – „pieņemsim valsts valodas politikas plānošanas dokumentu 2015.–2020. gadam, lai nostiprinātu latviešu valodu visās sabiedriskās dzīves jomās” – tika izstrādātas Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam (Pamatnostādnes 2015). Tās ir pēc kārtas

otrās pamatnostādnes, pēctecīgas iepriekšējam vidēja termiņa valsts valodas politikas plānošanas dokumentam „Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam” un līdzīgi strukturētas četros rīcības virzienos: 1) valsts valodas juridiskā statusa stiprināšana; 2) valsts valodas izglītības politika; 3) latviešu valodas zinātniskā izpēte un attīstīšana; 4) sabiedrības līdzdalības nodrošināšana valsts valodas politikas īstenošanā un latviešu valodas attīstībā.

Pamatnostādnēs 2015 noteiktā virsmērķa¹⁹ (nodrošināt latviešu valodas – Latvijas Republikas valsts valodas un ES oficiālās valodas – ilgtspēju, tās lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū, kā arī ietekmi Latvijas kultūrvidē) sasniegšanai 2015.–2020. gadam tika noteikti 12 uzdevumi un tiem pakārtoti 104 pasākumi, definējot 11 sasniedzamos politikas rezultātus un tos raksturojošos 27 darbības rezultātus. Mērķis iezīmē atslēgvārdus, uz kuriem tiek balstīta valsts valodas politika nākamajā periodā – „ilgtspēja”, „lingvistiskā kvalitāte”, „konkurētspēja” un „kultūrvide”. Mērķis atspoguļo Latvijas Republikas Satversmes 4. pantā noteikto, proti: „Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda.” Tas paredz latviešu valodas statusa stiprināšanu gan Latvijas, gan ES un globālajā telpā, tās attīstīšanu, vienlaikus nodrošinot latviešu valodas apguves iespējas, pilnvērtīgu lietojumu un to sekmējošu vidi. Mērķa definīcija sasaucas ar hierarhiski nozīmīgākos Latvijas politikas plānošanas dokumentos iezīmēto valodas pastāvēšanas, attīstības, nacionālās identitātes stiprināšanas un latviešu valodas kultūrvides sekmēšanas kontekstu. Valsts valodas politikas mērķis ir sasniedzams:

- ieviešot latviešu valodas, t. sk. latviešu zīmju valodas, attīstības un konkurētspējas pamatprincipus juridiskajā, pedagoģiskajā un lingvistiskajā sfērā;
- veicinot latviešu valodas kvalitatīvu apguvi kā latviešu, tā Latvijas mazākumtautību pārstāvju vidū;
- atbalstot latviešu valodas prasmes uzturēšanu latviešu diasporā un veicinot latviešu valodas apguvi ārvalstu augstskolās;
- veicot vispusīgu latviešu valodas izpēti, zinātniski pamatotu literārās valodas standartizāciju un normu kodifikāciju;
- attīstot daudzveidīgas izteiksmes iespējas latviešu valodā visās sabiedrības dzīves jomās;
- paplašinot un aizsargājot latviešu valodas kultūrvidi, t. sk. latgaliešu rakstu valodu, kā arī kopjot un nostiprinot latviešu valodas kvalitāti Latvijas informācijas telpā, jo īpaši plašsaziņas līdzekļos un digitālajā vidē;

¹⁹ Sk. 2. tabulu, kurā apkopotas Pamatnostādnēs 2015 identificētās problēmas, īstenošanas virzieni, tiem pakārtotie uzdevumi un plānotie politikas rezultāti.

- atbalstot un sekmējot latviešu valodas kultūras attīstību un popularizēšanu ar literatūras un mākslas līdzekļiem;
- sniedzot atbalstu lībiešu valodas un kultūrvides attīstībai.

Kā valsts valodas politikas atbildības jomas tika noteiktas: latviešu valodas lietojuma un vides pilnvērtīga nodrošināšana un paplašināšana; latviešu valodas apguves resursu nodrošināšana; pietiekams atbalsts latviešu valodas zinātniskajai izpētei; latviešu valodas lietojums digitālajās tehnoloģijās; latviešu valodas prestiža celšana.

„Valsts valodas politika ir komplekss pasākums, kas balstās uz stingru zinātnisku teoriju, pasaules pieredzi un mūsu pašu valodas politikas tradīcijām un aptver vairākus virzienus – juridisko, pedagoģisko, lingvistisko. Iespējams, kādā virzienā turpmāk varēsīm izdalīt arī valodu jaunajās tehnoloģijās un arī valodas popularizēšanu. Tas viss ir mūsu rokās,” pamatnostādņu izstrādes darba grupas pirmajā sēdē teica darba grupas vadītāja, izglītības un zinātnes ministre I. Druviete. Pamatnostādņu darba grupas dalībnieki bija vienisprātis, ka svarīga ir sabiedrības iesaiste un informēšana par valsts valodas politikas jautājumiem, tādēļ jāattīsta komunikācija ar dažādām sabiedrības mērķa grupām, lai izskaidrotu valsts valodas politikas mērķus un nozīmību ikviena cilvēka un valsts dzīvē.

Pamatnostādnēs tika iezīmēti valsts valodas politikas pamatprincipi, mērķi un prioritātes, kā arī virzieni identificēto problēmu risināšanai, atspoguļota esošā situācija valsts valodas politikas īstenošanas jomā, kā arī ietverta informācija par valsts valodas situācijas Latvijā dinamiku. Pamatnostādnēs sniegta informācija par risināmo jautājumu sasaisti un atbilstību citiem attīstības plānošanas dokumentiem: Nacionālās attīstības plānam 2014.–2020. gadam; Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnēm 2012.–2018. gadam un Reemigrācijas atbalsta pasākumu plānam 2013.–2016. gadam.

Pamatnostādņu 2015 īstenošana 2015.–2020. gadā

2019. gadā tika sagatavots pamatnostādņu īstenošanas vidusposma novērtējums „Informatīvais ziņojums par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2015.–2020. gadam īstenošanu 2015.–2017. gadā” (Ziņojums 2019)²⁰.

²⁰ Sagatavots saskaņā ar Ministru kabineta 2014. gada 3. novembra rīkojuma Nr. 630 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2015.–2020. gadam” 5.1. apakšpunktā noteikto.

2021. gadā tika sagatavots Pamatnostādņu 2015 īstenošanas gala novērtējums – informatīvais ziņojums „Par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2015.–2020. gadam gala ietekmes novērtējumu” (Ziņojums 2021)²¹. Tajā izvērtēta politikas un darbības rezultatīvo rādītāju izpilde no 2015. līdz 2020. gadam, iezīmējot un skaidrojot to izpildi veicinošos un kavējošos faktorus. Informatīvā ziņojuma noslēgumā iekļauti secinājumi par rezultatīvo rādītāju izpildi un informācija par aktuālajiem jautājumiem, kas risināmi Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2021.–2027. gadam²². Pamatnostādnēs 2015 iekļauto uzdevumu un pasākumu izpilde vērtējama atzinīgi – no 70 plānotajiem rezultatīvajiem rādītājiem pilnībā sasniegti 48, daļēji sasniegti 20, nav sasniegti divi rādītāji.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam	
Ministru kabineta 2014. gada 3. novembra rīkojums Nr. 630 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2015.–2020. gadam”. ²³	
Valsts valodas politikas virsmērķis 2015.–2020. gadam ir nodrošināt latviešu valodas – Latvijas Republikas valsts valodas un ES oficiālās valodas – ilgtspēju, tās lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū, kā arī ietekmi Latvijas kultūrvidē.	
Problēmu formulējums:	mazākumtautību pārstāvjiem ir būtisks Latvijā īstenotās valodas politikas sasniegums, tomēr turpmāk pievēršama uzmanība valsts valodas lietošanas palielināšanai un valsts valodas statusa stiprināšanai. Kā negatīva pastiprinoša tendence identificēta aktīvā krievu valodas izplatība Latvijā, agresīva krievu valodas informatīvās telpas ienākšana latviešu valodas vidē. Latviešu valodas prestižu un attieksmi pret latviešu valodu spēcīgi grauj Latvijas publisko personu (politiķu, valsts iestāžu pārstāvju, ierēdņu, kultūras jomas pārstāvju u. tml.) saziņa ar plašsaziņas līdzekļiem krievu valodā. (Izvērtējums 2014)
– latviešu valodai nelabvēlīga valodu konkurence; – nepietiekama un nevienmērīga latviešu valodas vides paplašināšanās; – iespējama Satversmes 4. panta pārkāpšana; – latviešu valodas kultūrvides sašaurināšanās Latvijā un diasporā.	
Latviešu valodas prasmes ekonomiskā nepieciešamība un valodu lietojuma aspekts ir nozīmīgs rādītājs, kurš atspoguļo reālo valodu hierarhiju un tās dinamiku Latvijā. Latviešu valodas prasmes uzlabošanās	

²¹ Sagatavots saskaņā ar Ministru kabineta 2014. gada 3. novembra rīkojuma Nr. 630 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2015.–2020. gadam” 5.2. apakšpunktā noteikto.

²² Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam (apstiprinātas ar Ministru kabineta 2021. gada 25. augusta rīkojumu Nr. 601).

²³ [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270016-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-20152020gadam>

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam			
virziens Valsts valodas juridiskā statusa stiprināšana	virziens Latviešu valodas zinātniskā izpēte un attīstīšana	virziens Valsts valodas izglītības politika	virziens Sabiedrības līdzdalības nodrošināšana valsts valodas politikas īstenošanā un latviešu valodas attīstībā
Politikas rezultāts Panākta saskaņota valsts institūciju darbība valodas politikas īstenošanā, valsts valodas likuma un ar to saistīto normatīvo aktu pilnvērtīgā izpildē un kontrolē. Politikas rezultāts Veicināta pilnvērtīga latviešu valodas funkcionēšana ES institūcijās un nodrošināta Latvijas pārstāvība ES valodas resursu struktūrās.	Politikas rezultāts Risinātas latviešu valodas attīstības un lietojuma problēmas, izstrādāti priekšlikumi turpmākai valodas politikas plānošanai un īstenošanai. Veikta vispusīga latviešu valodas izpēte. Politikas rezultāts Sekmēta latviešu valodas teksta un runas korpusa izveide, nodrošināta tā izveidošanai un uzturēšanai nepieciešamās programmatūras attīstība un zinātnisko pētījumu bāze.	Politikas rezultāts Pilnveidota bērnu, skolēnu un jauniešu latviešu valodas prasme. Politikas rezultāts Palielinājies atbalsts latviešu valodas pedagogiem profesionālās kompetences pilnveidē un metodikā.	Politikas rezultāts Uzlabojusies to iedzīvotāju, kuru dzimtā valoda nav latviešu valoda, latviešu valodas prasme. Politikas rezultāts Latvijas iedzīvotāji, kuri publiskajā vidē izmanto latviešu vai galvenokārt latviešu valodu. Politikas rezultāts Nodrošināta sabiedriskās domas veidošana un sabiedrības iesaiste valodas politikas īstenošanā. Politikas rezultāts Atbalstīta un sekmēta latviešu valodas attīstība un popularizēšana ar literatūras un mākslas līdzekļiem. Politikas rezultāts Paplašināta un aizsargāta lībiešu valodas kultūrvidē.
12 UZDEVUMI			
Nodrošināt Valsts valodas likuma un citu saistīto normatīvo aktu pilnvērtīgu izpildi un kontroli, atbilstoši valsts valodas situācijas pārmaiņām veikt grozījumus valsts valodas apguvi, lietojumu un prasmes pārbaudi reglamentējošos normatīvajos aktos.	Analizēt Latvijas valodas situāciju un lingvistisko attieksmi teritoriālā, demogrāfiskā, sociālā aspektā un citu valstu pieredzi valodas politikas īstenošanā.	Nodrošināt latviešu valodas kā dzimtās, kā otrās un kā svešvalodas apguves un pilnveides pieejamību Latvijā un ārvalstīs.	Mērķtiecīgi veidot sabiedrisko domu un nodrošināt sabiedrības iesaisti latviešu valodas aizsardzības, apguves, lietojuma un attīstības jautājumos.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam			
Īstenot sadarbību ar starptautiskajām organizācijām, nodrošināt normatīvo dokumentu tulkošanas jautājumu risināšanu Latvijas un ES institūcijās.	Veicināt latviešu valodas, t. sk. latviešu valodas apguves un latviešu valodas, zinātnisku izpēti, latviešu valodas pētījumu rezultātu publiskošanu un normu avotu pieejamību.	Pilnveidot latviešu valodas apguves mācību metodiku un sniegt atbalstu valodas prasmes vērtēšanā.	Radoši attīstīt un izkopt latviešu valodu ar literatūras un mākslas līdzekļiem, veicināt latviešu valodas un lībiešu valodas tradicionālās kultūrvides ilgtspēju.
	Nodrošināt latviešu korpuslingvistikas attīstību, sekmēt vispārīga līdzsvarota latviešu valodas (teksta un runas) korpusa izveidi.	Nodrošināt latviešu valodas speciālistu sagatavošanu Latvijas un ārvalstu augstskolās, kā arī latviešu valodas pedagogu profesionālās kompetences pilnveidi, t. sk. darbam ar pieaugušajiem un diasporā.	
	Nodrošināt latviešu terminoloģijas attīstību.	Atbalstīt latviešu valodas apguvei un pilnveidei nepieciešamo mācību līdzekļu un mācību metodisko līdzekļu, t. sk. elektronisko, sagatavošanu un izdošanu.	

2. tabula. Pamatnostādnēm 2015 izvirzītais mērķis, identificētās problēmas, īstenošanas virzieni, plānotie politikas rezultāti, tiem pakārtotie uzdevumi

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam²⁴

Valsts valodas politikas attīstības virzieni trešajās pamatnostādnēs noteikti, balstoties uz:

- Latvijas Republikas Satversmi un Valsts valodas likumu;
- valsts attīstības redzējumu un prioritātēm, kas norādītas NAP2027 un Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam, kas apstiprināta ar Latvijas Republikas Saeimas 2010. gada 10. jūnija lēmumu;
- pierādījumos balstītu esošās situācijas analīzi par valodas politikā būtiskākajiem risināmajiem problēmjautājumiem;
- 2021. gada 26. aprīļa Valsts prezidenta paziņojumā Nr. 8 „Par latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nostiprināšanu” minēto informāciju.

Pamatnostādnes 2021 ir programmatisks dokuments – politikas instruments, kas veicinās valodas attīstību un latviešu valodas ilgtspēju visos valsts valodas politikas aspektos: juridiskajā virzienā, pedagoģiskajā/izglītības virzienā, lingvistiskajā/valodas (struktūras) izpētes un sabiedrības līdzdalības/iesaistes virzienā.

Valsts valodas politikas virsmērķis²⁵ 2021.–2027. gadam ir nodrošināt latviešu valodas kā vienīgās konstitucionāli noteiktās valsts valodas ilgtspēju, tās lietojumu visās sabiedrības darbības jomās, sekmējot valodas izpēti un valodas resursu attīstību un digitalizāciju, stiprinot sabiedrības līdzdalību un individuālo atbildību valsts valodas politikas īstenošanā.

Atbilstoši Valsts valodas likumā norādītajam minētais virsmērķis realizējams, nodrošinot arī vēsturiskā latviešu valodas paveida – latgaliešu rakstu valodas – attīstību un lībiešu valodas kā vienīgās pirmiedzīvotāju (autohtonu) valodas Latvijā saglabāšanu.

Valodas pārvaldība aptver nozīmīga spektra valodas politikas pasākumus: tiesību aktos noteikto valodas lietojuma principu un normu ievērošanu, t. sk. darba tirgū, latviešu valodas kā zinātnes valodas attīstību augstākajā izglītībā un pētniecībā, daudzveidīgas valodas apguves iespējas; modernu mācību resursu izstrādi; latviešu valodas stiprināšanu informatīvajā, it īpaši digitālajā, vidē; pozitīvas lingvistiskās attieksmes sekmēšanu,

²⁴ Apstiprinātas ar Ministru kabineta 2021. gada 25. augusta rīkojumu Nr. 601 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2021.–2027. gadam” [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>

²⁵ Sk. 3. tabulu, kurā apkopotā veidā atspoguļotas Pamatnostādnēs 2021 identificētās problēmas, īstenošanas virzieni, tiem pakārtotie uzdevumi un plānotie politikas rezultāti.

publiskajā telpā paplašinot latviešu valodas lietojumu, tai skaitā Braila rakstā, kā arī atbalstu latviešu zīmju valodas un latgaliešu rakstu valodas attīstībai un lībiešu valodas apguvei.

Pamatnostādnēs plānoti sabiedrības līdzdalības risinājumi sabiedrības drošībai un aizspriedumu mazināšanai valsts valodas jomā. Nākamajos septiņos gados svarīgi ir attīstīt sabiedrības iesaisti un informēšanu un valodas politikas popularizēšanu. Latviešu valodas prasmes un lietojuma nostiprināšanās visā Latvijā nenotiek vienmērīgi, vērojamas arī reģionālās atšķirības. Iezīmējas pārmaiņas svešvalodu pozīcijās – īpaši jaunākajā paaudzē krievu valodas loma mazinās un strauji pieaug angļu valodas lietojums.

Svarīga ir latviešu valodas digitālo resursu attīstība un zinātniskais darbs valodas izpētē. To nodrošinās pētījumu projekti valsts pētījumu programmā „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” un pasākumi korpuslingvistikas prasmju attīstīšanai dažādām mērķa grupām, lai latviešu valodas resursus varētu pilnvērtīgi izmantot gan Latvijā, gan visā pasaulē.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam	
Ministru kabineta 2021. gada 25. augusta rīkojums Nr. 601 „Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2021.–2027. gadam”	
Valsts valodas politikas virsmērķis 2021.–2027. gadam ir nodrošināt latviešu valodas kā vienīgās konstitucionāli noteiktās valsts valodas ilgtspēju, tās lietojumu visās sabiedrības darbības jomās, sekmējot valodas izpēti un valodas resursu attīstību un digitalizāciju, stiprinot sabiedrības līdzdalību un individuālo atbildību valsts valodas politikas īstenošanā. Atbilstoši Valsts valodas likumā norādītajam minētais virsmērķis realizējams, nodrošinot arī vēsturiskā latviešu valodas paveida – latgaliešu rakstu valodas – attīstību un lībiešu valodas kā vienīgās pirmiedzīvotāju (autohtonu) valodas Latvijā saglabāšanu.	
Problēmu formulējums:	t. sk. krievu valodas nepamatota pieprasīšana darba ņēmējiem (īpaši uzņēmumos, kuros ir valsts vai pašvaldību kapitāla daļas), kas rada lingvistisko diskrimināciju darba tirgū;
– nepietiekami augsts latviešu valodas prestižs atsevišķās sociolingvistiskajās grupās un jomās;	
– latviešu valodas lietojumam nepietiekama valodas vide – novēršamas padomju okupācijas sekas sabiedrības lingvistiskajā uzvedībā ²⁶ ,	– nepietiekams finansiāls atbalsts latviešu valodniecības jomu ilgtspējai un konkurētspējai;

²⁶ Satversmes tiesa arī atzinusi, ka valsts valodas jautājumus nedrīkst skatīt atrauti no padomju okupācijas režīma īstenotās politikas un tās rezultātā izveidojušās sarežģītās etnodemogrāfiskās situācijas (sk. Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija sprieduma lietā Nr. 2004-18-0106 secinājumu daļas 1. punktu).

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam

- mainoties tautskaites principiem un pārejot uz datu ieguvu no valsts reģistriem, vairs netiek uzkrāta vēsturiskā statistika par latviešu valodas izplatību un valsts iedzīvotāju dzimto un/vai citu valodu prasmi visā Latvijas teritorijā, līdz ar to jānodrošina normatīvā bāze un jārod tehniski risinājumi, lai netiktu pārtraukta regulāra šo aktuālo datu ieguve un pilnvērtīgi varētu vērtēt un salīdzināt dinamiskā valsts valodas izplatību Latvijā;
- nacionālā līmenī nav novērtēta valodas resursu nozīme valodas tehnoloģiju izstrādē, nepietiekami finansēta tās kritiskā pamatkomponente – lielie dati;
- vāja valodas pedagogu, latviešu valodas akadēmiskā, zinātniskā personāla ataudze;
- valsts valodas politikas un pamatnostādņu īstenošanā aktīvāk jāiesaistās sabiedriskajiem medijiem;
- straujā angļu valodas izplatība daudzās sabiedrības dzīves jomās pasaulē un Latvijā, sabiedrības un individu pārliecība par angļu valodas nepieciešamību (īpaši tādās nozarēs kā uzņēmējdarbība, zinātne, augstākā izglītība), angļu valodas valdošās pozīcijas interneta vidē ietekmē jauniešu komunikācijas paradumus un mazina latviešu valodas lietojuma un apguves pievilcību;
- nesistemātisks atbalsts latgaliešu rakstu valodas izpētei un attīstībai;
- neregulārs atbalsts lībiešu valodas attīstībai;
- nepietiekami attīstīta un pieejama latviešu zīmju valoda.

3 VIRZIENI

Attīstība un drošumspēja	Resursi un ilgtspēja	Sabiedrības līdzdalība un atbildība
Politikas rezultāts <i>Pieaugusi zinātniskā izcilība un ilgtspēja latviešu valodas un lībiešu valodas pētniecībā.</i>	Politikas rezultāts <i>Latviešu valodas apguves un pilnveides iespēju daudzveidība.</i>	Politikas rezultāts <i>Latviešu valodas lietojuma vides paplašināšanās.</i>

14 UZDEVUMI

Nodrošināt zinātniskos un praktiskos resursus latviešu valodas izpētes ilgtspējai – jaunu pētnieku grupu izveide latviešu valodniecībai svarīgās nozarēs.	Atbalstīt latviešu valodas speciālistu karjeras izaugsmi, t. sk. modernizējot filoloģijas un starpnozaru studiju programmas.	Nodrošināt iespēju ikvienam pilnveidot latviešu valodas prasmi.
Attīstīt akadēmisko latviešu valodu, latviešu terminoloģiju un terminradi kā zinātniskās darbības daļu.	Nodrošināt latviešu valodas apguves un metodikas resursu daudzveidību.	Radoši attīstīt un izkopt latviešu valodu ar literatūras un mākslas līdzekļiem.
Attīstīt un nostiprināt latgaliešu rakstu valodu.	Paplašināt latviešu valodas apguves iespējas dažādām mērķa grupām un pilnveidot prasmju vērtēšanu.	Uzturēt institūciju līdzdalību un attīstīt sadarbību valsts valodas jomas pārvaldībā.

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam		
Paplašināt latviešu valodas lietojuma vidi Braila rakstā, zīmju un vieglajā valodā.	Veidot stratēģisko infrastruktūru latviešu valodas digitalizācijai.	Saglabāt un attīstīt Latvijas lingvistiskās vides reģionālo savdabību.
Veicināt lībiešu valodas vitalitāti.		Veidot mērķtiecīgu saziņu ar sabiedrību par valodas lietojuma jautājumiem, iesaistīt jauniešus lingvistiskās vides veidošanā un latviešu valodas prestiža stiprināšanā.

3. tabula. Pamatnostādnēm 2021 izvirzītais mērķis, identificētās problēmas, īstenošanas virzieni, plānotie politikas rezultāti, tiem pakārtotie uzdevumi

1. Diasporas plāns 2021 – *Plāns darbam ar diasporu 2021.–2023. gadam* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/320368-par-planu-darbam-ar-diasporu-20212023-gadam>
2. Latviešu valoda 15 neatkarības gados – *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Valsts valodas komisija. Rīga : Zinātne, 2007.
3. LVA aptauja 2009 – *Latvijas valodas situācijas sociolingvistiskā izpēte*. Pārskats par pētījumu. Rīga : SIA „Data Serviss”, 2009.
4. LVA intervijas 2009 – *Valodas situācijas sociolingvistiskā izpēte*. Pētījuma rezultātu ziņojums (dziļās intervijas). Rīga : SIA „Fieldex”, 2009.
5. Pamatnostādnes 2005 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/documents/1722; grozījumi: <https://likumi.lv/ta/id/214939-grozijumi-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnes-2005-2014-gadam>
6. Pamatnostādnes 2015 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/documents/5022
7. Pamatnostādnes 2021 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>; <http://polsis.mk.gov.lv/documents/7171>
8. Programma 2006 – *Valsts valodas politikas programma 2006.–2010. gadam* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/2057>
9. Valodas situācija Latvijā 2016 – *Valodas situācija Latvijā 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF

10. Valsts valodas likums – *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga : Zinātne, Valsts valodas aģentūra, 2008.
11. Ziņojumi 2006–2009 – *Informatīvais ziņojums par Valsts valodas politikas programmas 2006.–2010. gadam īstenošanu 2006. un 2007. gadā; Informatīvais ziņojums par Valsts valodas politikas programmas 2006.–2010. gadam īstenošanu 2008. gadā; Informatīvais ziņojums par Valsts valodas politikas programmas 2006.–2010. gadam īstenošanu 2009. gadā* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/2057>
12. Ziņojums 2010 – *Informatīvais ziņojums „Par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2005.–2014. gadam īstenošanu no 2006. gada 4. oktobra līdz 2009. gada 31. decembrim”* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/documents/1722
13. Ziņojums 2015 – *Informatīvais ziņojums „Par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2005.–2014. gadam īstenošanu laikposmā no 2010. gada līdz 2014. gadam”* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/documents/1722
14. Ziņojums 2019 – *Informatīvais ziņojums par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2015.–2020. gadam īstenošanu 2015.–2017. gadā* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: https://www.izm.gov.lv/sites/izm/files/izmzin_150119_vvpp_2015_20171.pdf
15. Ziņojums 2021 – *Informatīvais ziņojums „Par Valsts valodas politikas pamatnostādņu 2015.–2020. gadam gala ietekmes novērtējumu”* [tiešsaiste] [skatīts 11.10.2021.]. Pieejams: tapportals.mk.gov.lv/informative_notices/0d9e51ca-ebb5-4455-899c-59dd18447231

Gunta Kļava

Latvijas valodas situācijas izpētes (2016–2020) rezultāti

Ievads

Latviešu valodas aģentūrā (LVA) valodas situācija un tās dažādie aspekti tiek pētīti jau kopš tās dibināšanas 2003. gadā, turpinot un papildinot jau iepriekš Latvijas Universitātes (LU) profesores Inas Druvietes aizsākto un citu pētnieku turpināto valodas situācijas izpēti (Druvieta, 1995, 1996). Jāpiebilst arī, ka atsevišķi valodu lietojuma dažu aspektu pētījumi Latvijā tikusi veikti jau kopš 20. gs. 80. gadu beigām (Drīzule, Gerentoviča 1990). Valsts valodas (to sauc arī par oficiālo valodu, mūsdienās citās Eiropas un pasaules valstīs to sauc arī par nacionālo valodu) un citu valodu attieksmes sabiedrībā veido valodas situāciju jeb valodu funkcionēšanas apstākļu kopumu (Baltiņš, Druvieta 2017, 161), kas ir cieši saistīts ar citiem šī kopuma elementiem, piemēram, lingvistisko attieksmi, valodu statusu, valodu lietojumu u. c. Jeb pavisam vienkārši – tā ir valodas dzīve sabiedrībā un sabiedrības dzīve valodā, kas ir galvenais sociolingvistikas izpētes priekšmets, un regulāra šīs dzīves novērošana ļauj konstatēt valodas situācijas dinamiku un attīstības virzienus, kas ir pamatā prognozēm par būtisko turpmākās valodas politikas izstrādē valstī. Tāpat norises valodā ir interesantas un noteikti pamanāmas ikvienam valodas runātājam un sabiedrības loceklim, ne tikai tiem, kas profesionāli iesaistīti valodas pētniecībā, mācīšanā, lietošanā u. c. jomās.

Tieši tāpēc šajā populārzinātniskajā rakstā, balstoties uz jaunāko datu analīzi, no sociolingvistikas perspektīvas ir sniegts pārskats par galvenajām valodas situācijas tendencēm, kas rodas, atspoguļojot un mainās valodas un sabiedrības savstarpējās attieksmēs mūsdienu pasaulē. Ikvienas valodas situācijas norises, līdz ar to arī valodas politikas plānošanu un īstenošanu un šo procesu sarežģītību palīdz izprast valodnieku, valodas un sabiedrības savstarpējo attieksmju pētnieku, sociolingvistu pamatatziņa par valodas dzīvi sabiedrībā. Piemēram, Mārtins Montgomerijs (*Martin Montgomery*), analizējot valodas reģistra likumsakarības, rakstījis, ka valoda ir sensitīva pret situācijas kontekstu, resp., valodu ietekmē, tā reaģē un mainās dažādu situāciju kontekstā (Montgomery 2008, 123). Tas nozīmē un izskaidro arī to,

ka ne vienmēr būs atrodami skaidri un vienozīmīgi risinājumi, uzdevumi vai darbības virzieni valodu saglabāšanai, attīstībai, noturībai u. tml. Tajā pašā laikā valodas situācijas izpēte palīdz atklāt daudzveidīgo faktoru un apstākļu iespējamo ietekmi uz to, izprast valodu lomu sabiedrībā, arī noskaidrot, kā valodu konkurence ietekmē kādas valodas pozīcijas sabiedrībā un daudzus citus aspektus.

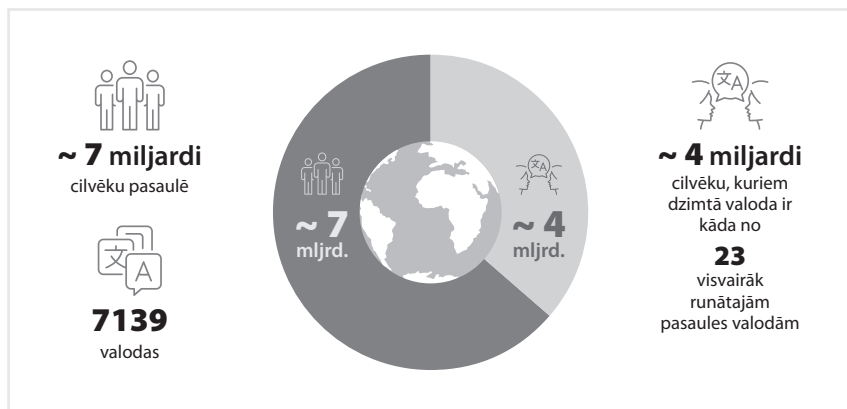
Rakstā apkopoti daži pēdējās LVA veiktās valodas situācijas izpētes (LVA aptauja 2019) dati, kuri parāda galvenos Latvijas valodas situācijas raksturlielumus, piemēram, latviešu valodas prasmī, citu valodu prasmī, valodu lietojumu dažādās jomās, kas to ietekmē, u. c. Tas arī noteica raksta struktūru, kur mēģināts sniegt atbildes uz pamatjautājumiem, par ko, starp citu, LVA nereti tiek saņemti jautājumi gan no žurnālistiem, gan visas sabiedrības. LVA izpētes dati papildināti ar citu datu avotu krātuvēs atrodamo informāciju par Latvijas iedzīvotāju valodu prasmēm, lietojumu u. c. aspektiem, piemēram, Centrālās statistikas pārvaldes (CSP), Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP), citu pētījumu un statistikas dati. Plašāk valodas situācijas izpētes rezultāti apkopoti LVA izdevumā gan elektroniski pieejamā, gan grāmatas formātā (Valodas situācija Latvijā 2021).

Latviešu valodas runātāju skaits

Viens no pirmajiem jautājumiem, kas ikvienam rodas, raksturojot kādu valodu, ir par tās runātāju skaitu. Tas ir nozīmīgs valodas vitalitātei, īpaši ņemot vērā visu vairāk nekā 7000 pasaules valodu stāvokļa kopainu, kur lielākā daļa no tām pašlaik ir apdraudētas, bet mazākajā daļā no tām runā lielākā daļa pasaules iedzīvotāju. Šis īpatsvars laika gaitā mainās, pieaugot mazāk runāto valodu skaitam. Pašlaik jaunākie dati, kas sniegti 2021. gadā pasaules valodu datubāzē *Ethnologue*, rāda, ka tikai 200 pasaules valodas ir dzimtās valodas 88 % pasaules iedzīvotāju, vēl daudzi simti miljonu runā tajās kā svešvalodās, tikai 23 pasaules valodas ir dzimtās valodas vismaz 50 miljoniem runātāju katrai no tām un apmēram četriem miljardiem pasaules iedzīvotāju dzimtā valoda ir kāda no šīm 23 valodām (dati: *Ethnologue* 2021, sk. 1. attēlu). Tāpēc valodnieki, kuru uzmanības lokā ir cilvēces daudzvalodības saglabāšana un vērtības nostiprināšana, pašreizējo laiku, kad gribot vai negribot esam pakļauti tā saucamajiem globalizācijas procesiem, valodu daudzveidības saglabāšanai sauc pat par krīzi, jo apdraudējumi valodu pastāvēšanai ir sasnieguši vēl nebijušus apmērus (Belew, Simpson 2018, 21).

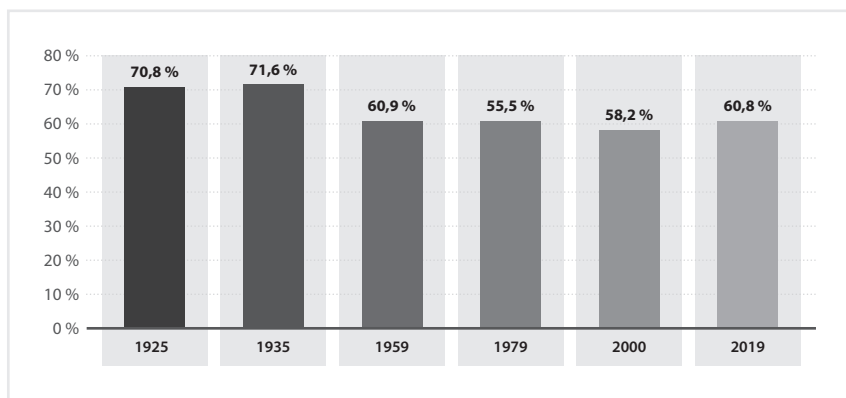
Taču tajā pašā laikā lielākā cilvēku daļa ir multilingvāla, kas, raugoties no valodu vitalitātes aspekta, nodrošina valodu pastāvēšanu (UNESCO 2009, 80).

Raksturojot valodas runātāju skaitu, tiek nodalīts dzimtās valodas runātāju skaits, bet tajā pašā laikā tiek ņemts vērā, ka valodas tiek runātas arī kā svešvalodas (un šeit nav būtiski, vai tā būtu otrā valoda vai trešā, ceturtā utt.) un visi kādas valodas runātāji veido valodas runātāju kolektīvu, kas līdzās citiem faktoriem nosaka valodas vitalitāti jeb dzīvotspēju. Protams, nav iespējams pateikt pilnīgi precīzu kādas valodas runātāju skaitu, tomēr, izmantojot dažādas statistikas un iedzīvotāju raksturlielumu (t. sk. valodas) apkopošanas metodes, tas tiek noteikts un ņemts par pamatu arī lingvistiskās ekosistēmas pasaulē kopumā izpētei un saglabāšanai. Kādas valodas runātāju skaitu nosaka arī dažādi vēsturiski, politiski, sociālekonomiski un citi sabiedrības pārmaiņu apstākļi.

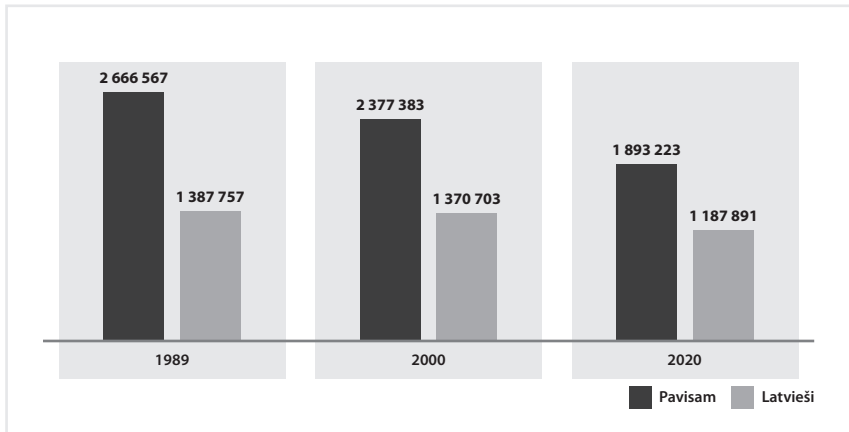
1. attēls. Pasaules dzimto valodu runātāju skaita sadalījuma shematisks attēlojums. Dati: Ethnologue 2021

Arī skatot latviešu valodas runātāju skaita izmaiņas (gan dzimtās valodas runātāju, gan otrās vai svešvalodas skatījumā) ilgākā laika periodā, skaidri redzama šo dažādo apstākļu ietekme. Vērtējot latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju izmaiņas (sk. 2. attēlu) gan vēsturiski, gan pašlaik, apmēram pēdējo divdesmit trīsdesmit gadu garumā, jāņem vērā, ka šķietami latviešu valodas kā dzimtās valodas lietotāju īpatsvars pieaug, tomēr līdz ar iedzīvotāju skaita samazināšanos tas pieaug pavisam neliels, turklāt skaitliski tas arvien samazinās. Tomēr latviešu īpatsvara pieaugums nākotnē varētu sekmēt latviešu valodas vides, līdz ar to arī lietojuma pieaugumu, ko savukārt iezīmē tendences latviešu valodas prasmes un lietojuma pieaugumā pašlaik tajā latviešu valodas lietotāju grupā, kam tā nav dzimtā valoda un par ko dati sniegti tālāk.

2. attēls. Latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju īpatsvars Latvijā vēsturiskā skatījumā. Dati: 1925.–2000. g. – CSP Tautskaites, 2019. g. – LVA aptauja 2019

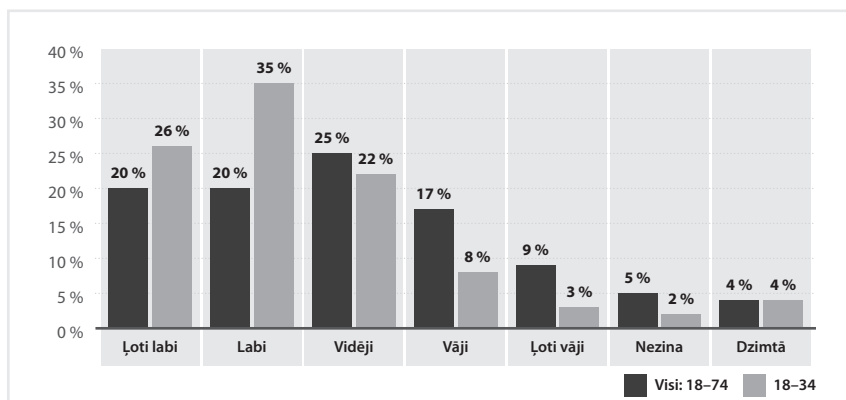
Pēc dažādu gadu tautas skaitīšanas datiem (CSP Tautskaites), tieši padomju gados Latvijā ir strauji pieaudzis krievu un krievu valodas lietojuma īpatsvars: piemēram, 1930. gadā, kad tika veikta trešā tautas skaitīšana Latvijā, krievu valoda kā dzimtā valoda bija vien apmēram 13 % iedzīvotāju, 1959. gadā – 31 % un 1989. gadā – 42 %. Mūsdienu Latvijas sabiedrības etniskā dalījuma un arī valodu prasmes un izplatības pamatā lielā mērā ir Padomju Savienībā īstenotās migrācijas politikas sekas, kad latviešu īpatsvars valstī tika samazināts no 77 % 1935. gadā līdz 52 % 1989. gadā (Valodas situācija Latvijā 2021, 39), tādējādi arī samazinoties latviešu valodas runātāju skaitam kopumā. Taču pašlaik latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju pārmaiņas un īpatsvara pieaugumu raksturo vispirms etnodemogrāfiskie rādītāji (sk. 3. attēlu). Kā rāda visi līdzšinējie pētījumi un arī tautskaites, kurās šis rādītājs ir ticis noskaidrots, latviešu tautībai piederīgo dzimtā valoda 95–99 % ir latviešu valoda (2000. gada tautas skaitīšana 2002, 15), tāpēc arī latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju skaits ir nosakāms kā līdzīgs latviešu skaitam. Skaitliski grūtāk nosakāma ir to latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju daļa Latvijā, kuri pēc etniskās piederības sevi uzskata par citas tautības pārstāvjiem, īpaši ņemot vērā to, ka pēdējā tautas skaitīšana, kurā dzimtās valodas tika noskaidrotas, tika veikta 2000. gadā un turpmāk šādi dati vairs noskaidroti netiks, tāpēc reprezentatīvajās sabiedriskajās aptaujās varēs noteikt tikai aptuveno īpatsvaru.

3. attēls. Latvijas iedzīvotāju skaits kopā un latviešu skaits. Dati: CSP IRE010

Pašlaik, turpinoties Latvijas iedzīvotāju skaita samazinājumam gan migrācijas, gan negatīva dabiskā pieauguma ietekmē, latviešu īpatsvars attiecībā pret citu tautību skaitu pieaug, tādējādi arī pieaugot latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju īpatsvaram. Savukārt latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju vecuma struktūra rāda, ka visbiežāk tieši jaunākiem cilvēkiem latviešu valoda ir dzimtā valoda: apm. 69 % līdz 24 gadiem, 64,5 % no 25 līdz 34 gadiem, 60,6 % no 35 līdz 44 gadiem, 58,7 % no 45 līdz 54 gadiem, 53,5 % no 55 līdz 64 gadiem, 55,8 % no 65 gadiem un vecākiem cilvēkiem (Valodas situācija Latvijā 2021, 58).

Nozīmīgs valodas noturības rādītājs ir valodas kolektīva dalībnieki, arī tie, kam tā nav dzimtā valoda. Tendences latviešu valodas prasmes pieaugumā latviešu valodas kā otrās vai svešvalodas runātāju daļā kopš Latvijas neatkarības atgūšanas rāda, ka kvantitatīvie rādītāji ir sasnieguši, iespējams, augstāko pašlaik iespējamo rādītāju. Piemēram, latviešu valodas pratēju īpatsvars no visiem iedzīvotājiem, kuriem ir bijusi cita dzimtā valoda, 1989. gadā bija tikai apmēram 23 %, savukārt pašlaik vismaz pēdējos apmēram desmit piecpadsmit gados šis īpatsvars ir pieaudzis līdz apmēram 90 % (Valodas situācija Latvijā 2021, 56). Turklāt gan valodas politikas īstenošanas rezultātus, gan arī plašākas sabiedrības pārliecību un lingvistiskās uzvedības pārmaiņas rāda dati tieši jaunākās paaudzes grupā, kas, arī veicot datu korelāciju dažādos demogrāfiskos un citos aspektos, liecina ne tikai par latviešu valodas prasmes kvantitatīvi augstiem rādītājiem, bet arī lingvistiskās attieksmes, lingvistiskās uzvedības un pārliecības pārmaiņām (sk. 4. attēlu).

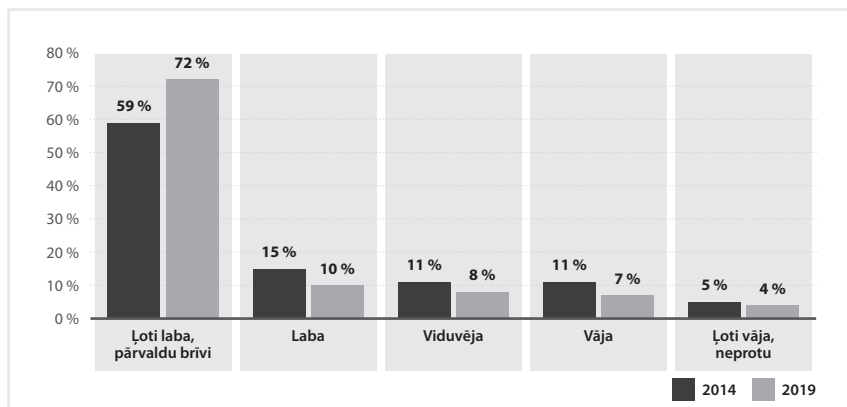
4. attēls. Latviešu valodas prasmes pašvērtējums to respondentu grupā, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda, divu vecumgrupu skatījumā – visi respondenti (18–74) un jaunākās paaudzes respondenti (18–34). Dati: LVA aptauja 2019

Tātad kopumā latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju skaitu, kura lielāko daļu veido latvieši pēc etniskās piederības, ievērojot iepriekš aprakstīto par latviešu etniskās piederības un dzimtās valodas sakritību, papildina arī apmēram 90 % no visiem citiem Latvijas iedzīvotājiem, kuriem latviešu valoda nav dzimtā. Tātad Latvijā latviešu valodas runātāju skaits samērā tuvu sakrīt (konkrētu valodas runātāju skaitu, kā jau minēts iepriekš, noteikt ir gandrīz neiespējami) ar Latvijas iedzīvotāju skaitu (sk. 3. attēlu).

Vēl vienu būtisku latviešu valodas runātāju daļu veido arī diasporas latvieši. Te konstatēt latviešu valodas runātāju skaitu ir vēl sarežģītāk, kaut tādēļ vien, ka nav iespējams precīzi noteikt, cik liela ir Latvijas diaspora kopumā. Jaunākie publicētie diasporas apjoma izpētes dati liecina, ka pašlaik par Latvijas diasporu uzskatāmi apmēram 500 000 cilvēku (Hazans 2020/2021, 8). Diasporas latviešu saikne ar latviešu valodu ir ļoti atšķirīga, tāpēc vienu vispārīgu latviešu valodas pratēju un runātāju īpatsvaru (vēl jo mazāk skaitu) noteikt nav iespējams. Taču atsevišķi reprezentatīvi pētījumi sniedz informāciju par latviešu valodas pratēju īpatsvaru un aktualitātēm arī diasporā. Dati, kas precīzāk aprakstīti jaunajā LVA valodas situācijas izpētes izdevumā (Valodas situācija Latvijā 2021, 148–178), rāda vairākas tendences latviešu valodas prasmes un lietojuma pārmaiņās diasporā.

Galvenie secinājumi 2014. gadā un 2019. gadā veiktajā izpētē, ko veica LU Filozofijas un socioloģijas institūts, atklāj vispirms to, ka gan valodas politikas īstenošanā, gan situācijas izpratnē ir jāņem vērā atšķirības latviešu valodas saglabāšanā dažādās diasporas grupās un pašlaik identificējamās dažādas

vajadzības latviešu valodas saglabāšanā un uzturēšanā trimdas latviešiem un viņu pēctečiem un t. s. jaunajā diasporā. Tas iezīmē gan vispārīgas tendences etniskā mantojuma, kultūras un valodas saglabāšanā diasporā, kur saikne ar izcelsmes kultūru samazinās līdz ar paaudžu nomaiņu (Spolsky 2017, 3), gan mūsdienu transnacionālā dzīvesveida ietekmētos migrācijas procesus, kā rezultātā, visdrīzāk, kvantitatīvie dati par labu latviešu valodas prasmi diasporā pēdējo piecu sešu gadu laikā ir strauji pieauguši (sk. 5. attēlu).

5. attēls. Latviešu valodas prasmes pašvērtējums diasporā, respondentu atbildes uz jautājumu „Kā Jūs vērtējat savas latviešu valodas zināšanas?”: 2014. gada un 2019. gada aptaujas datu salīdzinājums. Dati: Diasporas aptauja 2014 un 2019

Sīkāka datu analīze (vairāk sk. Valodas situācija Latvijā 2021, 148–158) atklāj, ka, no vienas puses, t. s. jaunās diasporas pieaugums noteicis latviešu valodas prasmes uzlabošanos diasporā kopumā, bet, no otras puses, ir noskaidrojamas specifiskās mērķa grupas, kurās latviešu valodas prasme strauji samazinās, piemēram, bērni, kuri dzimuši diasporā vai emigrējuši agrīnā vecumā, un trimdas pārstāvji un to pēcteči, kuru skaits un identificēšanās ar latviešu valodu sarūk ar katru nākamo paaudzi.

Apskatot visu iepriekš aprakstīto latviešu valodas runātāju kopumu un pat neņemot vērā citus latviešu valodas pratējus un interesentus, kas apgūst un lieto latviešu valodu citur pasaulē, piemēram, daudzajos lektorātos dažādās augstskolās, interešu grupas u. tml., pašlaik latviešu valodas runātāju kolektīva skaits ir aptuveni divu miljonu robežās, kā tas minēts arī iepriekšējā valodas situācijas izpētē (Valodas situācija Latvijā 2016, 30), taču līdz ar demogrāfiskajām pārmaiņām, visdrīzāk, šis skaits samazinās, nevis pieaug.

Latviešu valodas lietojums ikdienas saziņā

Iepriekšējos gados veiktajā valodas situācijas un atsevišķu tās aspektu izpētē secināts, ka latviešu valoda, neskatoties uz pietiekami labo latviešu valodas prasmi ikdienas saziņai visā sabiedrībā, netiek lietota pat situācijās, kad saziņas situācijas dalībnieks sācis sarunu latviski. Resp., tiklīdz saziņas situācijā latviešu valodas runātājs izjūt, ka viņa sarunas partnera dzimtā valoda nav latviešu valoda, gandrīz pusē šādu gadījumu saziņas valoda tiek nomainīta pamatā uz krievu valodu (Valodas situācija Latvijā 2021, 132). Tāpat arī ikdienā publiskajā telpā saskaramies ar plašāka mēroga latviešu valodas un citu valodu lietojuma praksi, kas rada gana asas un emocionālas diskusijas starp dažādiem sabiedrības pārstāvjiem (Valodas situācija Latvijā 2021, 81). Tāpēc jo būtiski ir paraudzīties, ko rāda pētījumu dati gan par latviešu valodas lietotāju izvēlēm dažādās situācijās, gan arī par lingvistiskās attieksmes ietekmi uz valodas izvēli saziņas situācijā.

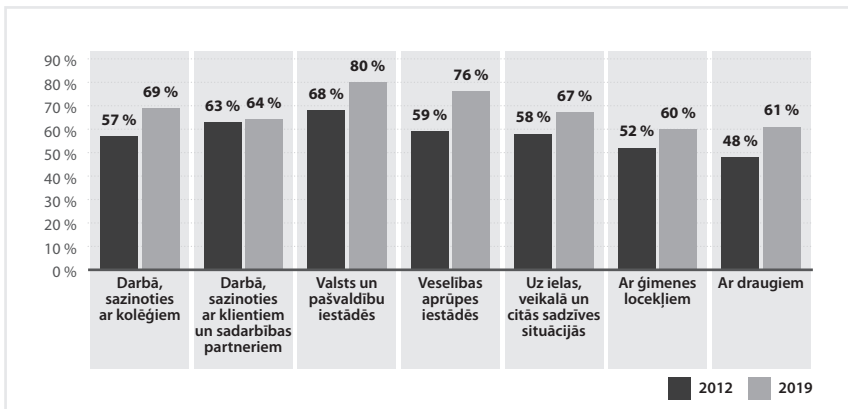
Valodas situācijas izpēte tiek balstīta sociolingvistisko jomu un funkciju teorijā. Jomu iedalījums var būt atšķirīgs atkarībā no detalizācijas pakāpes, parasti izšķir šādas sociolingvistiskās jomas: ģimene, reliģija, izglītība, darba attiecības, uzņēmējdarbības, publiskās informācijas, tiesībsargājošās iestādes, veselības aprūpe, militārā joma (Baltiņš, Druviete 2017, 172). Ja raugās no valodas politikas īstenošanas skatpunkta (tātad – cik daudz un kā valodas lietotājus var ietekmēt valstī īstenotā jomas politika), nozīmīgs ir arī vispārinātāks skatījums uz jomām, iedalot tās publiskās un privātās saziņas jomās, kur saziņas nosacījumi ir atšķirīgi.

Ar sociolingvistiskās jomas jēdzienu cieši saistīts sociolingvistiskās funkcijas jēdziens. Sociolingvistisko funkciju analīze raksturo reālo valodu statusu valstī (Baltiņš, Druviete 2017, 174), kas secināms no datiem par valodu lietojumu dažādās sociolingvistiskajās jomās. Valodas izvēli saziņas situācijās ietekmē valodas lietotāju pieredze, dažādie apstākļi, nosacījumi, attieksme, uzskati, pārliecība utt., kuru nozīmi valodas dzīvē atklāj regulāra situācijas izpēte. Izmantojot atkārtotu šķērsgriezuma (angl. *repeated cross-sectional research*) izpēti jeb mērījumus ģenerālkopā ar citu izlasi, kas ir galvenā metode LVA regulārajos vispārīgajos valodas situācijas pētījumos, var pētīt pārmaiņas, kas notiek sabiedrībā ilgākā laika posmā, tādējādi nosakot sabiedrības lingvistiskās prakses tendences.

Gada laikā (aptauja tika veikta 2019. gadā) latviešu valodā bija sazinājušies gandrīz visi respondenti neatkarīgi no etniskās piederības vai dzimtās valodas. Vislielākā respondentu daļa latviešu valodu lietoja oficiālajā saziņā, kā arī publiskajā neformālajā vidē, bet mazāk – privātajā

saziņā: 93–97 % no visiem respondentiem bija sazinājušies darbā, valsts un pašvaldību iestādēs, mācību iestādēs, veselības aprūpes iestādēs, ikdienas situācijās uz ielas, veikalā u. tml. Nedaudz mazāk respondentu lietoja latviešu valodu sociālajos tīklos (90 %) un privātajās jomās, t. i., saziņā ar ģimeni un draugiem (83–87 %). Šie dati atklāj to, vai latviešu valoda ikdienas saziņā vispār tiek lietota un cik liels ir šādu respondentu īpatsvars.

Aptaujas dati ļauj noskaidrot arī to respondentu īpatsvaru, kuri ikdienā lieto tikai vai pārsvarā latviešu valodu. Šo respondentu īpatsvars ir mazāks, taču, salīdzinot ar iepriekšējos valodas situācijas izpēti posmos iegūtajiem datiem, arī šajā rādītājā lielākajā daļā saziņas situāciju ir vērojams pieaugums, kas parāda latviešu valodas lietojuma paplašināšanos (sk. 6. attēlu). Turklāt vērojama tendence pieaugt latviešu valodas lietošanai t. s. privātajā saziņā, resp., saziņā ar draugiem un ģimenes locekļiem.

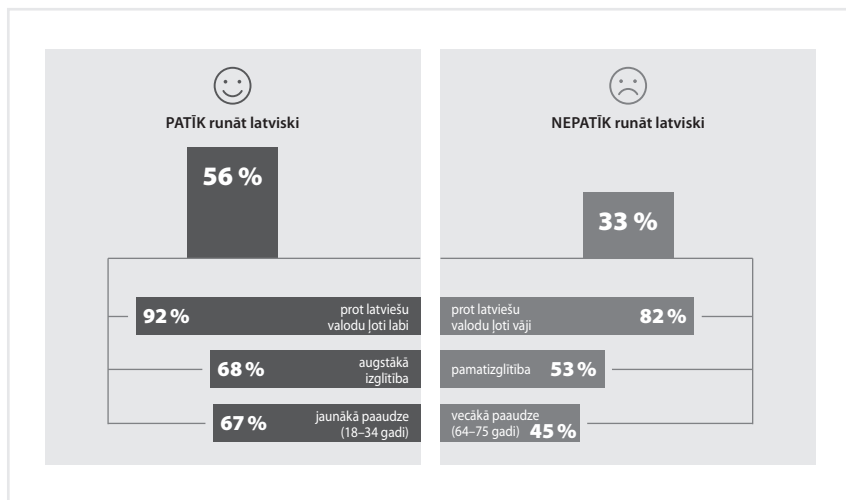
6. attēls. Latviešu valodas lietojums dažādās saziņas situācijās:

2012. gada un 2019. gada aptaujas datu salīdzinājums. Apkopoti rādītāji: saziņa tikai latviešu valodā, galvenokārt latviešu valodā un latviešu valodā vairāk nekā citā valodā. Dati: LVA aptauja 2012 un 2019

Latvijas iedzīvotāju saziņā līdzās latviešu valodai tiek lietota krievu valoda, kaut tās lietojums gan demogrāfisku iemeslu, gan valodas prestiža sarūkuma, gan labākas latviešu valodas prasmes dēļ turpina samazināties, bet, īpaši dažās jomās (piemēram, sociālie tīkli, saziņa darbā ar klientiem, augstākā izglītība u. c.), turpina pieaugt angļu valodas lietojums, kas savukārt atspoguļo šīs valodas prestiža pieaugumu visā pasaulē. Tikai vai pārsvarā latviešu valodā 2019. gada aptaujas respondenti ir sazinājušies visvairāk jomās, kur saziņa pēc būtības ir oficiāla: valsts un pašvaldību iestādēs (80 %), darbā sanāksmēs

(78 %), kā arī veselības aprūpes iestādēs (76 %). Tas, ka šajās situācijās apmēram četri cilvēki no pieciem sazinās tikai vai pārsvarā latviešu valodā, nozīmē, ka priekšroku latviešu valodai dod ne tikai tie, kas ģimenē sarunājas latviešu valodā, bet arī tie Latvijas iedzīvotāji, kas ģimenē sazinās kādā citā valodā.

Valodu lietojumu publiskajā saziņā Latvijas valodas situācijā nosaka arī respondentu dzimtā un ģimenē lietotā valoda. Respondenti, kuri ģimenē runā krieviski, latviešu valodu visvairāk lieto darbā un publiskajā vidē un vismazāk – privātajā saziņā, bet tikai 9–14 % norādījuši, ka saziņai šajās jomās nav lietojuši latviešu valodu (Valodas situācija Latvijā 2021, 94). Nozīmīgākais faktors, kas veicina latviešu valodas lietojumu ikdienas saziņā tiem respondentiem, kam tā nav dzimtā valoda, ir laba latviešu valodas prasme, tādējādi arī kārtējo reizi tiek apstiprināta nepieciešamība pēc latviešu valodas apguves un pilnveides sistēmas mūžizglītības līmenī. Kā rāda valodas prasmes līmeņa un valodas lietojuma dažādās situācijās datu korelācija, tieši augsts latviešu valodas prasmes līmenis visvairāk nosaka tikai vai pārsvarā latviešu valodas lietošanu šajās jomās: ikdienas publiskajā saziņā uz ielas, veikalā u. tml., uzrunājot nepazīstamus cilvēkus, valsts un pašvaldību iestādēs un veselības aprūpes iestādēs (Valodas situācija Latvijā 2021, 96). Lieki piebilst, ka no valodas prasmes līmeņa atkarīga arī vēlme un patika to lietot, ko savukārt parāda to respondentu detalizētāks raksturojums, kuri nav latvieši un kuriem patīk vai nepatīk lietot latviešu valodu (sk. 7. attēlu).

7. attēls. Respondentu, kuriem patīk un kuriem nepatīk runāt latviski, raksturojums.
Respondenti: nav latvieši pēc etniskās piederības. Dati: LVA aptauja 2019

Pašlaik latviešu valodas lietojumam sabiedrībā ir neliels pieaugums, ko nodrošina latviešu valodas prasmes uzlabošanās respondentu grupā, kam tā nav dzimtā valoda, valstī noteiktās prasības valodu lietojumam publiskajās saziņas jomās un demogrāfiskās izmaiņas. Bet, kā tas iezīmējās jau iepriekšējā posma izpētē, līdz šim otru sabiedrībā populārāko valodu – krievu (kas tajā pašā laikā ir pietiekami lielas sabiedrības daļas dzimtā valoda) – vismaz prasmes, pagaidām vēl ne lietojuma, ziņā sāk nomainīt angļu valoda, īpaši jaunākās paaudzes vidū. Tas labi redzams arī aptaujas rādītājā „Lietojot sociālos tīklus” – saziņas jomā, kas 2019. gada izpētē tika iekļauta pirmo reizi.

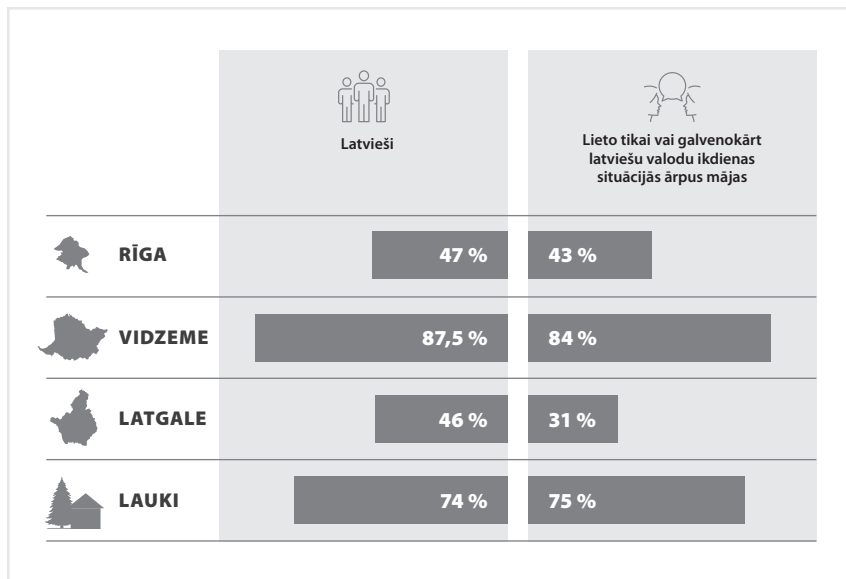
Lai arī visbiežāk šajā situācijā kopumā tiek lietota latviešu valoda (65 %), šī ir joma, kurā angļu valodas lietojums (vidēji 15 % respondentu līdzās latviešu un krievu valodai sociālajos tīklos lieto angļu valodu ikdienā) ir tikpat izplatīts vai pat biežāk sastopams nekā saziņā darbā un saziņā ar nepazīstamiem cilvēkiem uz ielas, resp., jomās, kurās angļu valodas lietojums ienāk arī ikdienas saziņā (Valodas situācija Latvijā 2021, 91–96). Taču kopumā ikdienas dzīvē sabiedrībā (ar reģionālām, vecuma un citām atšķirībām) visvairāk tiek lietota latviešu valoda, otra ir krievu valoda un trešā ir angļu valoda, kas pagaidām tiek lietota dažās specifiskās jomās un saziņas situācijās.

Latviešu valodas prasme un lietojums dažādos reģionos

Latvijā valodu koeksistencē, valsts valodas prasmē un lietojumā pastāv samērā lielas reģionālas atšķirības, ko atklāja arī šajā valodas situācijas izpētes posmā veiktā papildu datu analīze. Latviešu valodas lietojumu un prasmi nosaka vēsturiski noteiktais sabiedrības etniskais iedalījums Latvijā: Latgalē un lielākajās Latvijas pilsētās (Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jūrmalā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā) latviešu īpatsvars ir mazāks nekā citur Latvijā (Valodas situācija Latvijā 2021, 39). Tāpat arī atšķiras pilsētu un lauku iedzīvotāju latviešu valodas prasme un lietojums, arī dažādās lielāko pilsētu daļās valodu lietojums atšķiras atkarībā no iedzīvotāju etnogrāfiskajiem rādītājiem, kam pamatā gan vēsturiski iemesli, gan mūsdienu ekonomikas un sociālās dzīves tendences (Valodas situācija Latvijā 2021, 43).

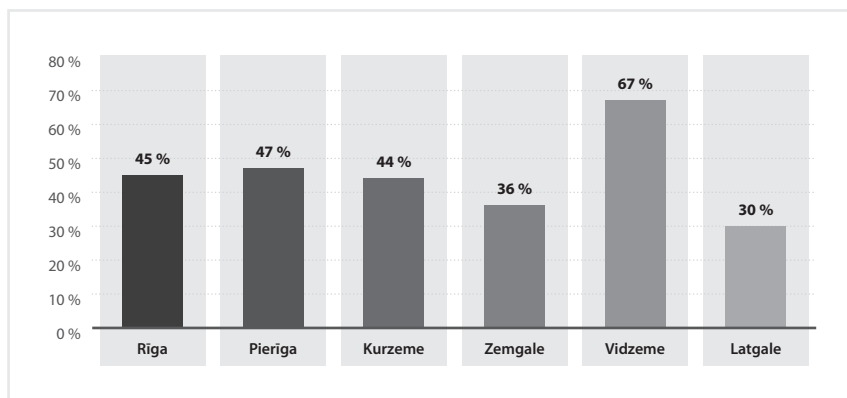
Veidojot vispārīgu apkopojumu par teritorijām, kur latviešu valoda tiek lietota visbiežāk, secināms, ka galvenie ir iedzīvotāju etnodemogrāfiskie rādītāji – novados, atsevišķās novadu daļās, pagastos, pilsētās un pilsētu daļās latviešu valoda tiek lietota visbiežāk tur, kur dzīvo visvairāk

latviešu (sk. 8. attēlu). Attēlā kā piemērs vispārīgi iezīmēta sakarība starp etniskās piederības īpatsvaru un latviešu valodas lietojumu visā sabiedrībā (ne tikai tie, kam dzimtā valoda ir latviešu valoda) dažādos apdzīvoto vietu veidos. Turklāt šim piemēram izvēlēta saziņas situācija – saziņa ikdienā ārpus mājas (uz ielas, veikalā u. tml.), resp., tajā valodas izvēle un lietojums ir nosacīti brīvs, tā nav pakļauta kādiem oficiāliem noteikumiem, kā tas ir, piemēram, valsts un pašvaldību iestādēs vai mācību iestādēs, kur latviešu valodas lietojums pašlaik ir ļoti augsts visā valstī. Tāpat šis nelielais salīdzinājums parāda: latviešu valodas vides nodrošināšanā ir ļoti svarīgi, lai latvieši kā dzimtās valodas runātāji latviešu valodu lieto visās ikdienas situācijās un lai tiem, kam latviešu valoda nav dzimtā valoda, būtu labas latviešu valodas prasmes. Kā redzams 8. attēlā un kā secināts, ņemot vērā arī citus rādītājus, pēdējā valodas situācijas izpētē diemžēl dažās Latvijas vietās, īpaši Latgalē, latviešu valodas kā dzimtās valodas runātājiem nav iespēju visās situācijās lietot latviešu valodu, jo tās prasme tiem, kam tā nav dzimtā valoda, nav pietiekama un līdz ar to arī ir nepietiekama latviešu valodas lietojuma vide (Valodas situācija Latvijā 2021, 97).

8. attēls. Latviešu tautības iedzīvotāju īpatsvars un visu respondentu neatkarīgi no dzimtās valodas latviešu valodas lietojums ikdienas saziņas situācijās ārpus mājas (veikalos, uz ielas u. tml.) dažādās vietās. Dati: LVA aptauja 2019

Kopumā Latvijas iedzīvotāji, kas ģimenē sazinās galvenokārt latviski, publiskajās sociolingvistiskajās jomās sazinās latviešu valodā, bet, kā jau minēts, publiskajā saziņā atšķiras ģimenēs latviski runājošo respondentu valodu lietojums Latgalē. Šeit biežāk notiek pielāgošanās krievu valodas lietotājiem, jo viņu latviešu valodas prasme nav pietiekama (Latgalē ir vismazāk to respondentu (dzimtā nav latviešu valoda), kuri prot latviešu valodu ļoti labi un labi – 30 %), tāpat arī trūkst latviešu valodas lietojuma vides. Visvairāk Latgalē dzīvojošo un ģimenēs latviski runājošo cilvēku valodu lietojums no pārejās Latvijas iedzīvotāju lingvistiskās prakses atšķiras publiskajā neformālajā vidē (uz ielas, veikalā u. tml. situācijās, uzrunājot nepazīstamus cilvēkus), kā arī lietojot sociālos tīklus (Valodas situācija Latvijā 2021, 44).

9. attēls. Laba vai ļoti laba latviešu valodas prasme pašvērtējumā Latvijas novados, Rīgā un Pierīgā, respondenti – dzimtā valoda nav latviešu valoda. Dati: LVA aptauja 2019

Šī likumsakarība ir nedaudz atšķirīga Rīgā, kur pēc etnodemogrāfiskajiem rādītājiem situācija ir līdzīga kā Latgalē kopumā, bet ir labāka latviešu valodas prasme tiem, kam tā nav dzimtā valoda, un, jo būtiski, latviešu valoda tiek lietota biežāk visās jomās. Latviešu valodas biežāku lietojumu (skatot proporcionāli pret dzimtās valodas un otrās valodas runātāju kopumu) Rīgā nosaka otrs nozīmīgais faktoru kopums, kas ir veicinājis gan latviešu valodas prasmes uzlabošanos tiem, kam tā nav dzimtā valoda, gan valodas lietojumu, resp., Rīgas iedzīvotāju lingvistiskā prakse publiskajā saziņā ārpus mājām ataino, cik nozīmīgi ir valsts veiktie pasākumi oficiālās valodas stiprināšanai ar dažādiem juridiskajiem mehānismiem un valodas apguves nodrošināšanai

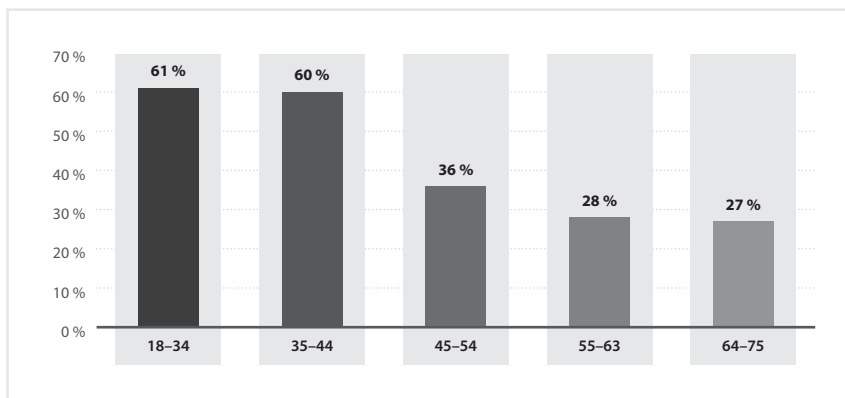
izglītībā (gan skolā, gan mūžizglītībā). Rīgā kā valsts galvaspilsētā, ekonomiskajā un attīstības centrā ir labāka iedzīvotāju ekonomiskā situācija un plašāka strādājošo iesaiste sociolingvistiskajās un nodarbinātības jomās (piemēram, valsts iestādēs, izglītības iestādēs, pakalpojumu jomā), kur noteikta obligāta valodas prasmes nepieciešamība. Tā Rīgā, kur ir viszemākais latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāju īpatsvars (45 %) Latvijā, iepriekš minēto apsvērumu dēļ latviešu valoda tiek lietota biežāk nekā Latgalē, kur gan latviešu valodas prasmes līmenis tiem, kam tā nav dzimtā valoda, ir zemāks (sal. sk. 9. attēlu par latviešu valodas prasmes pašvērtējumu Latvijas novados un Rīgā), gan arī nepieciešamība lietot latviešu valodu droši vien ir mazāka, ņemot vērā Latgales iedzīvotāju ar dzimto latviešu valodu ieradumu vai situācijas nepieciešamību pielāgoties krievu valodas lietotājiem.

Pārmaiņas jaunākās paaudzes valodu prasmē un lietojumā

Iepriekšējās raksta daļās iezīmētie valodas situācijas aspekti atspoguļo tendences kopumā visā sabiedrībā, taču īpaši jāapskata šajā valodas situācijas izpētes posmā detalizētāk analizētie dati par valodām jaunākajā paaudzē (no 18 līdz 34 gadiem), kas atklāj jaunas aktualitātes un pārmaiņas Latvijā funkcionējošo valodu telpā. Svarīgākais, ko rāda valodu prasmes un lietojuma datu analīze šajā respondentu grupā, ir latviešu valodas lomas pieaugums gan prasmes, gan lietojuma, gan lingvistiskās attieksmes ziņā visā valstī kopumā. Arī iepriekš aprakstītā situācija Rīgā un Latgalē, kur kopumā sabiedrībā latviešu valodas prasme un lietojums vēl nav pietiekams, ir citāda jaunākās paaudzes respondentu grupā: latviešu valodas prasmes kvantitatīvie rādītāji neatšķiras no Latvijas respondentu kopējiem rādītājiem – latviešu valodu kopumā neprot tikai apmēram 2 % un prot ļoti vāji apmēram 3 % respondentu. Salīdzinot latviešu valodas prasmi dažādās vecuma grupās, skaidri redzama liela atšķirība jaunākās paaudzes respondentu grupā (sk. 10. attēlu).

Tāpat arī latviešu valodas lietošana visās jomās – gan publiskajās, gan privātajās – biežāk raksturīga jaunākās vecuma grupas respondentiem, un arī jaunākās paaudzes pārstāvji, salīdzinot ar citām vecuma grupām, vairāk izmanto neformālās valodas prasmes pilnveides un apguves formas, piemēram, valodas lietošanu ikdienas situācijās, ģimenē, ar draugiem (Valodas situācija Latvijā 2021, 83). Jaunākās paaudzes respondentu grupā ir ne tikai labāka latviešu valodas prasme, bet arī lielāks to respondentu īpatsvars, kam latviešu valodas prasme ir pilnībā pietiekama visos valoddarbības veidos. Piemēram, vērtējot latviešu valodas runātprasmi, rakstītprasmi, klausīties prasmi un lasītprasmi, 66 % no visiem respondentiem (kuriem dzimtā valoda

nav latviešu) un 81 % jaunākās paaudzes (18–34 gadi) šo respondentu atzinuši, ka latviešu valodas prasme ir pietiekama visos valoddarbības veidos (Valodas situācija Latvijā 2021, 59).

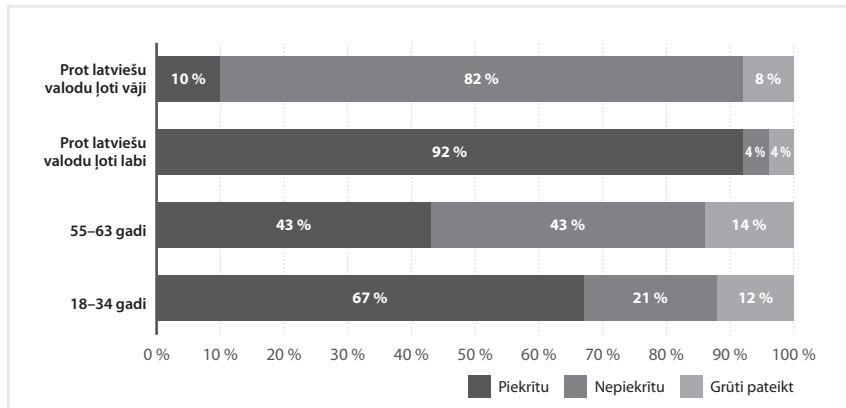

10. attēls. Laba vai ļoti laba latviešu valodas prasme pašvērtējumā dažādās vecuma grupās, respondenti – dzimtā valoda nav latviešu valoda. Dati: LVA aptauja 2019

Pārmaiņas jaunākās paaudzes valodu prasmē un lietojumā iezīmē kopumā iespējamās pārmaiņas Latvijas valodas situācijā jau tuvākajā nākotnē, mainot divu citu līdzās latviešu valodai sabiedrībā populāru valodu – krievu un angļu – stāvokli un arī valodu savstarpējās attiecības. Jau iepriekšējās valodas situācijas izpētē (Valodas situācija Latvijā 2016) tika secināts, ka tieši ar popularitāti jaunākajā paaudzē un dažās specifiskās valodas lietojuma jomās (ņemot vērā arī kopumā angļu valodas izplatību un prestižu pasaulē) aizvien izplatītāka sabiedrībā kļūst gan angļu valodas prasme, gan arī tās lietojums. Angļu valoda pamazām sāk iegūt otrās vairāk prastās valodas vietu (vēl ne sabiedrības ikdienas saziņā un darbā lietotās gan, bet tas droši vien arī ir laika jautājums) pēc latviešu valodas, nomainot līdz šim sabiedrībā kopumā otro visbiežāk prasto krievu valodu. To rāda dati par samērā straujo angļu valodas prasmes pieauguma tendenci tieši jaunākās paaudzes vidū, kur būtiski ir nevis dati kopumā, bet tieši rādītājā „Prot angļu valodu labi un ļoti labi”, kas kopš 2009. gada pieaudzis no apmēram 34 % līdz apmēram 48–50 % 2019. gadā (Valodas situācija Latvijā 2021, 66).

Savukārt latviešu valodas prasmes pieaugums jaunākās paaudzes vecuma grupā iezīmē vēl kādu būtisku rādītāju, kas nosaka valodu savstarpējās attiecības un konkurences apstākļus sabiedrībā: tas ir iedzīvotāju īpatsvars, kas prot kādu valodu (neatkarīgi no dzimtās valodas). Līdz šim valoda, ko prot

vairākums sabiedrības (neatkarīgi no prasmes līmeņa, ietver visus valodas prasmes pašvērtējuma rādītājus – no ļoti vāji līdz ļoti labi – un dzimtās valodas runātājus), Latvijā ir bijusi krievu valoda. Vienkāršoti aprakstot, šāda situācija veidojas tādēļ, ka latvieši biežāk prot krievu valodu, bet cittautieši retāk prot latviešu valodu. Pašlaik tā vairs nav tieši jaunākajā paaudzē, jo jaunākajā paaudzē gandrīz visi respondenti prot latviešu valodu un arī krievu valodas prasmi sāk nomainīt angļu valodas prasme. Arī citas pēdējā laikā veiktās aptaujas (CSP Ārējā migrācija) parāda, ka latviešu valoda ir dzimtā valoda visbiežāk jaunākiem cilvēkiem (apm. 69 % līdz 24 gadiem, 64,5 % no 25 līdz 34 gadiem, 60,6 % no 35 līdz 44 gadiem, 58,7 % no 45 līdz 54 gadiem, 53,5 % no 55 līdz 64 gadiem, 55,8 % no 65 gadiem un vecākiem cilvēkiem), tāpat, salīdzinot visu respondentu (neatkarīgi no dzimtās valodas) latviešu un krievu valodas prasmi sadalījumā pēc dažādiem vecumposmiem, no iedzīvotājiem, kuri ir vecāki par 65 gadiem, kopumā 94 % prot krievu valodu un 80 % prot latviešu valodu, savukārt respondentu kopā, kas aptver ne tikai jaunākās paaudzes grupu, bet pat vecuma grupu no 15 līdz 64 gadiem, latviešu valodas prasme ir biežāka nekā krievu valodas prasme – latviešu valodu prot 94,5 % un krievu valodu prot 92,9 % (CSP Ārējā migrācija).

11. attēls. Respondentu atbildes, novērtējot apgalvojumu „Man patik runāt latviski”. Dati: LVA aptauja 2019

Vēl viens būtisks, kaut izpētei sarežģīts un metodoloģiski grūti izpētāms vairāku faktoru rādītāju kopums ir sabiedrības lingvistiskā attieksme, kas nosaka arī lingvistisko uzvedību un ir cieši saistīta ar valodas prasmi un apguvi. Kā liecina pētījuma dati, pozitīva lingvistiskā attieksme, vēlme un spēja lietot latviešu valodu visās sociolingvistiskajās jomās visbiežāk piemīt tieši jaunākās

paaudzes respondentiem, atklājot arī likumsakarību starp labu valodu prasmi un pozitīvu lingvistisko attieksmi (sk. 11. attēlu). Izriet dažas vispārīgas tendences: jo jaunāks respondents, jo labāka latviešu valodas prasme un biežāk tiek lietota latviešu valoda visās jomās; jo labāka latviešu valodas prasme, jo biežāk arī neatkarīgi no vecuma tiek lietota latviešu valoda visās jomās; jo labāka latviešu valodas prasme, jo pozitīvāka lingvistiskā attieksme.

Secinājumi

Valodas situācijas dažādo aspektu izpēti dati ļauj analizēt tās dinamiku un prognozēt attīstības tendences, kas ir nozīmīgs avots valodas politikas plānošanas dokumentu izstrādē un īstenošanā. Katrā no šīs politikas īstenošanas posmiem tiek turpināti iepriekš noteiktie virzieni, liekot lielāku uzsvaru uz atsevišķiem būtiskiem aspektiem, kuru aktualitāti pamato esošā valodas situācija un valodas politikā sasniegtais.

Viens no šiem virzieniem ir latviešu valodas lietojuma paplašināšana, kas ir nākamais nozīmīgais, bet ne vienkāršākais solis pēc pašlaik sasniegtā latviešu valodas prasmes kvantitatīvā pieauguma tiem, kam tā nav dzimtā valoda. Kā minēts iepriekš, šajā grupā ir sasniegts apmēram 90 % īpatsvars, kas nemainās jau vairākus gadus. Tas nozīmē, ka iespējamā auditorija ir sasniegta un tā ir ļoti liela. To jauniešu vidū, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda, uzlabojas arī latviešu valodas prasmes līmenis, tas ir process, kurš turpināsies, ja tiks turpināta mērķtiecīga valodas politikas īstenošana. Nedrīkstētu domāt, ka par valodas apguvi turpmāk nebūtu jādomā vēl vairāk, tieši otrādi – līdzās tam, ka jāveicina latviešu valodas prasmes kvalitātes pieaugums, kas nodrošinās arī pozitīvu lingvistisko attieksmi, jāpievērš uzmanība tādām pēdējo gadu aktualitātēm kā mūsdienu globalizācija un migrācija, kas ir liels izaicinājums tieši valodas apguves procesa nodrošināšanai, un valodu konkurences radītajām valodu prestiža pārmaiņām sabiedrībā. Turklāt Latvijas sabiedrības lingvistiskās attieksmes un lingvistiskās uzvedības īpatnības un ieradumi, vēsturiskā situācija atsevišķos reģionos ir pamatā tam, ka latviešu valodas lietojums publiskajā saziņā vēl neatbilst tās statusam.

Pēdējo gadu laikā tendences valodu prasmē ir noteikuši un ietekmējuši valodu konkurences procesi pasaulē un globalizācija, konkrētāk – vienas (angļu) valodas straujā izplatīšanās. Jo vairāk starptautiskajā saziņā lieto angļu valodu, jo ātrāk samazinās citu līdz šim samērā populāru svešvalodu (Latvijā, piemēram, vācu, krievu valodas) prasme. Pamazām līdz ar to mainās citas Latvijā visbiežāk lietotās valodas (krievu) pozīcijas un prasme, īpaši jaunākās

paaudzes vidū. Tādējādi valodas situācijas dinamikā vērojamas pārmaiņas svešvalodu prasmē un lietojumā: vēl pirms desmit gadiem angļu valodas lietojums ikdienā sabiedrības dzīvē bija nepieciešams lielākoties atsevišķās jomās (tūrismā, starptautiskajā uzņēmējdarbībā, augstākajā izglītībā, jauniešu subkultūrās u. c.), taču pašlaik gan angļu valodas pratēju skaits, gan valodas prasmes līmeņa pieauguma, gan prestiža ziņā jaunākās paaudzes respondentu grupā tā kļūst par otru svarīgāko Latvijā lietoto valodu kopumā. Paplašinoties un kļūstot daudzveidīgākai starptautiskajai komunikācijai, svešvalodu saimē Latvijā ienāk arī dažādas citas valodas, kas, starp citu, varētu veicināt arī izpratni par sabiedrības un indivīda daudzvalodības attieksmēm un nozīmi.

Tas iezīmē arī otru nozīmīgo virzienu – sabiedrības iesaistīšana valodas politikas īstenošanā jeb tā saucamā valodas prestiža nodrošināšana. Šis ir vissarežģītākais virziens tieši īstenošanas aspektā, jo liela loma ir dažādajiem apstākļiem, kas kopumā ietekmē valodas situāciju ikvienā valstī, sākot ar konsekvētām ziņām sabiedrībai no valodas politikas veidotāju un īstenotāju puses līdz pat katra indivīda pozitīvai valodas apguves un lietošanas pieredzei. Šis pozitīvās pieredzes veidošanā ir atbildīgs arī katrs latviešu valodas kā dzimtās valodas lietotājs. Dati par labāku latviešu valodas prasmi respondentiem, kuriem tā nav dzimtā valoda, parāda arī to, ka viņu attieksme ir pozitīva un latviešu valoda tiek lietota biežāk tieši neformālās situācijās. Arī latviešu valodas lietojums ikdienā – darbā, uz ielas, veikalā, ar draugiem un radiem utt. – ir tas, kas visvairāk motivē runāt latviski cilvēkus, kuriem latviešu valoda nav dzimtā. Bet tajā pašā laikā gadījumos, kad cilvēki uzdod jautājumu vai sāk sarunu latviešu valodā, pat valsts iestādēs vienmēr tikai latviski tiek atbildēts tikai 72 % gadījumu (Valodas situācija Latvijā 2021, 133), tātad, dzirdot, ka latviešu valoda, iespējams, cilvēkam nav dzimtā valoda, samērā liela sabiedrības daļa saziņā automātiski pāriet uz krievu valodu. Tāpēc diemžēl vēl joprojām ir grūti atbildēt uz, iespējams, vienu no svarīgākajiem jautājumiem: kā varam prasīt latviešu valodas prasmes pilnveidošanos tiem, kam tā nav dzimtā valoda, ja paši latvieši visiem citiem, kas grib lietot latviešu valodu, liedz sarunu latviski.

1. Baltiņš, Druviete 2017 – Baltiņš, Māris, Druviete, Ina. *Ceļavējš cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga : LVA, 2017.
2. Belew, Simpson 2018 – Belew, Anna, Simpson, Sean. The status of the world's endangered languages. No: *The Oxford Handbook of Endangered Languages*. Ed. by K. L. Rehg and L. Campbell. Oxford University Press, 2018, 21–49.

3. CSP Ārējā migrācija – Ārējās migrācijas apsekojuma rezultāti [tiešsaiste]. CSP [skatīts 30.04.2020.]. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/migracija/meklet-tema/392-arejas-migrācijas-apsekojuma-rezultati>
4. CSP IRE010 – IRE010. Iedzīvotāji pēc tautības gada sākumā [tiešsaiste]. CSP datubāze [skatīts 28.09.2020.]. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRE/IRE010/
5. CSP Tautskaites – *Tautas un mājokļu skaitīšanas vēsture Latvijā* [tiešsaiste]. Centrālā statistikas pārvalde [skatīts 12.09.2021.]. Pieejams: <https://www.csp.gov.lv/lv/tautas-un-majoklu-skaitisanas-vesture-latvija>
6. Diasporas aptauja 2014 – *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Red. Inta Mieriņa Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2015.
7. Diasporas aptauja 2019 – *Aptauja „Latvijas emigrantu kopienas”: atkārtota aptauja. Sadaļa: Valodu prasme un lietojums*. Pasūtītājs: LVA. Izpildītājs: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2019. gada septembris–novembris.
8. Drīzule, Gerentoviča 1990 – Drīzule, Viktorija, Gerentoviča, Viktorija. *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās*. Manuskripts. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1990.
9. Druviete 1995 – *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. Ed. Ina Druviete. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1995.
10. Druviete 1996 – *Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesa vērtējums*. Red. Ina Druviete. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1996.
11. Ethnologue 2021 – What are the top 200 most spoken languages? [tiešsaiste]. *Ethnologue* [skatīts 14.08.2021.]. Pieejams: <https://www.ethnologue.com/guides/ethnologue200>
12. Hazans 2020/2021 – Hazans, Mihails. Latvijas diasporas un remigrācijas apjoma novērtējums: metodoloģiskās pieejas un galvenie atzinumi. *Akadēmiskā dzīve*. 56. rakstu krājums. 2020/2021, 3–15.
13. LVA aptauja 2012 – *Valodas situācijas sociolingvistiskā izpēte*. Kvantitatīvā pētījuma rezultātu ziņojums (2011. gada decembris – 2012. gada februāris). Aptaujas veicējs: SIA „Aptauju aģentūra”, pasūtītājs: Latviešu valodas aģentūra. Rīga : 2012.
14. LVA aptauja 2019 – *Sabiedrības aptauja: ģenerālajam kopumam reprezentatīva izlase*. Tiešās intervijas respondentu dzīvesvietās, 1115 respondentu. Aptaujas veicējs: Pētījumu centrs SKDS. Aptauja veikta: 2019. gada augusts–septembris.
15. Montgomery 2008 – Montgomery, Martin. *An introduction to language and society*. Third edition. Routledge, 2008.
16. Spolsky 2017 – Spolsky, Bernard. *The languages of diaspora and return*. Brill, Leiden, Boston, 2017.

17. UNESCO 2009 – *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue: UNESCO World Report*. UNESCO [tiešsaiste], 2009 [skatīts 14.08.2021.]. Pieejams: <https://en.unesco.org/interculturaldialogue/resources/130>
18. Valodas situācija Latvijā 2016 – *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015*. Sociolingvistisks pētījums. Zin. red. Linda Lauze; atb. red. Gunta Kļava. Autoru kol. Rīga : LVA, 2016. Pieejams arī: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf
19. Valodas situācija Latvijā 2021 – *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020*. Sociolingvistisks pētījums. Red. Gunta Kļava, Inita Vītola. Autoru kol. Rīga : LVA, 2021. Pieejams arī: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_web.pdf
20. 2000. gada tautas skaitīšana – *Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti*. Statistikas datu krājums. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2002. Pieejams arī: https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2017-08/latvijas_2000_gada_tautas_skaitisanas_rezultati.pdf

VALODAS PĀRMAIŅAS – VALODAS ILGTSPĒJAI

Andra Kalnača

Pārmaiņas un normēšana latviešu gramatikā

Raksts iecerēts kā latviešu valodas gramatiskās sistēmas pārmaiņu un to normēšanas attieksmju analīze. Proti, kas nosaka šādu pārmaiņu pozitīvu vai negatīvu vērtējumu un normatīvu statusu literārajā valodā, kāpēc ne viss, kas valodas gramatiskajā sistēmā mainās vai tiek lietots dažādās variācijās, atzīstams par normu.

Valodas gramatisko sistēmu esam pieraduši uzskatīt par relatīvi stabili, turklāt valodas praksē, spriežot par valodas parādībām, kas atbilst vai neatbilst normām, parasti tās nesaistām ar sistēmu kopumā un tās attīstību. Par katru t. s. nepareizību nereti tiek runāts kā par atsevišķu faktu, nemeklējot tās cēloņus plašākā kontekstā. Piemēram, visi zinām, ka teikuma priekšmets blakus darbības vārdam *trūkt* lietojams ģenitīvā (Nitiņa, Grigorjevs 2013, 349), tāpēc teikuma priekšmetu nominatīvā šādā saistījumā, protams, uzskatām par kļūdu:

- (1) a. [...] [viesstrādniekiem] iebraucot **trūkst** praktiskā **informācija** un angļu valodas **zināšanas**.¹ (LVK2018)
(pareizi: [...] **trūkst** praktiskās informācijas un angļu valodas zināšanu)
- b. **Tas** tikai vēl trūka! (LVK2018)
(pareizi: Tā tikai vēl trūka!)

Tomēr jāatzīst, ka ikviena šķietami vissīkākā atkāpe no valodas normām var būt un bieži arī ir plašākas valodas vēsturiskās attīstības gaitas konkrēta izpausme. Tikko aplūkotais (1) piemērs nav tikai vienkārša ģenitīva nelietošana blakus darbības vārdam *trūkt*. Teikuma priekšmets nominatīvā, kur būtu jābūt ģenitīvam – jo īpaši runātā valodā –, sastopams arī saistījumā ar darbības vārdiem *pietikt*, *nepietikt*, *nebūt*, izsakot kaut kā neesamību, trūkumu, arī

¹ Piemēros saglabāta oriģinālrakstība.

noliegumu, kā arī apstākļa vārdiem *daudz, maz, vairāk, mazāk, diezgan, cik, tik*, norādot uz daļu no veselā, piemēram:

- (2) a. *Man **nav nauda**. Nevaru apmeklēt ārstus.* (nra.lv)
(pareizi: *nav naudas*)
- b. *[..] sapratu, ka man **nepietiek laiks**, ja ceļos septiņos. Tas nozīmē, ka man jāceļas 6:30...* (delfi.lv)
(pareizi: *nepietiek laika*)
- c. *Kā jau ierasts, šādos pasākumos ir ļoti **daudz cilvēki**, kuri dodas uz Dzintariem, pastaigājas gar koncertzāles teritoriju [..].* (LVK2018)
(pareizi: *daudz cilvēku*)
- d. *Tikai retais prātā pārliet, **cik gadi** vēl taupīgi jādzīvo, lai atdotu bankā aizņemtos simt tūkstošus [..].* (Latvijas Vēstnesis)
(pareizi: *cik gadu*)

Jāuzsver, kā šāds nominatīvs vairāk izplatīts neformālā saziņā, taču atrodams arī oficiāla satura rakstītos tekstos. Šādu gadījumu analīze liecina – neatkarīgi no saziņas veida un teksta satura latviešu valodā mēs faktiski esam liecinieki plašākām teikuma sintaktiskās struktūras pārmaiņām, kur teikuma priekšmets pretstatā literārās valodas normām tiecas vienmēr būt nominatīvā. Turklāt šim procesam nav tiešas saiknes ar neesamības, trūkuma izteikšanu (abas nozīmes – GEN), apgalvojuma (NOM) / nolieguma (GEN) vai veselā (NOM) / daļas (GEN) pretstatījumu. Līdzīgi procesi vērojami ģenitīva un akuzatīva paralēllietojumā papildinātāja funkcijā (plašāk par NOM, GEN, ACC u. c. locījumu attieksmēm teikuma priekšmeta un papildinātāja funkcijā sk. Kalnača 2019, kā arī tur citēto literatūru). Šī parādība latviešu valodā nav jauna, tā aprakstīta jau kopš 19. gs. beigām, kā arī novērojama dainu tekstos (par GEN/ACC konkurenci sk., piemēram, Milēnbahs [1890] 2009; Endzelīns, Milēnbahs 1907, [1907] 1939; par NOM, GEN, ACC paralēlismu dainās sk. Gāters 1993).

Tikko aprakstītais gadījums liecina, ka valodas, jo īpaši tās gramatiskās sistēmas, normēšana nebūt nav viegls uzdevums un prasa zināšanas ne tikai mūsdienu, bet arī vēsturiskajā valodniecībā.

Būtisks jautājums ir arī valodas gramatiskās sistēmas normēšanas avoti, t. i., kuri būtu uzskatāmi par pietiekami autoritatīviem (plašāk par avota autoritātes kritērijiem sk. Druviete 2010a). No vienas puses, ir skaidrs, ka

normas avots ir pati valodas gramatiskā sistēma, jo tās struktūra pietiekami skaidri norāda, kā vajadzētu virzīties normēšanai. No otras puses, lai uz šo sistēmu varētu balstīties, tai ir jābūt fiksētai, proti, aprakstītai konkrētam laika posmam atbilstošās zinātniskās un, vēlams, praktiskās gramatikās, kur ietvertas arī ziņas par aktuāliem gramatiskās sistēmas pārmaiņu gadījumiem. Piemēram, jaunākais latviešu valodas gramatiskās sistēmas apraksts atrodams divos avotos. Pirmkārt, t. s. akadēmiskajā gramatikā – Dainas Nītiņas un Jura Grigorjeva zinātniskajā vadībā izstrādātajā „Latviešu valodas gramatikā” (2013, atk. izd. 2015) – un Andras Kalnačas un Ilzes Lokmanes zinātniskajā gramatikā angļu valodā „Latvian Grammar” (2021). Ne viena, ne otra gramatika, protams, nav valodas prakses jautājumu apskats (lai gan no tā norobežoties nav iespējams), taču kā sistēmisks latviešu valodas gramatiskās sistēmas faktu apkopojums tās sniedz priekšstatu par valodas struktūru un tās lietojumu. Protams, ziņas par atsevišķiem latviešu valodas gramatiskās sistēmas normatīviem aspektiem pieejamas arī dažādos citos avotos (piemēram, Kalme, Smiltniece 2001; Paegle 2003; Soida 2009; Veisbergs 2013; Jansone 2018).

Par noderīgu normas avotu gramatikā uzskatāmas arī dažādas skaidrojošas un tulkojošas vārdnīcas, kur blakus vārdu semantiskajam raksturojumam parasti tiek iekļauta arī gramatiska pamatinformācija un norādes uz vārda vai tā atsevišķu formu lietojuma ierobežojumu sarunvalodā vai vienkāršrunā, kas tik detalizēti katram vārdam atsevišķi gramatikās nav iespējama. Piemēram, latviešu literārajā valodā svārstās vārda *aula* ‘svinību zāle’ dzimte, t. i., šis vārds tiek lietots gan sieviešu, gan vīriešu dzimtē:

- (3) a. *Apskatei būs pieejamas Latvijas Universitātes monumentālās telpas – Lielā **aula**, kas atklāta un iesvētīta LU 16 gadu jubilejā, un Mazā **aula**, kur notika svinīgais LU dibināšanas akts [...].* (iksd.riga.lv)

- b. *Latvijas Universitātes Lielais **auls** un Mazais **auls** (1182.lv/328103/latvijas-universitate)*

Pareizo lietvārda dzimti vislabāk var noskaidrot vārdnīcā. Tā tiešsaistes „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” redzams, ka vārds *aula* (sieviešu dzimtē) nozīmē ‘plaša svinību, sarīkojumu zāle (parasti augstākajās mācību iestādēs)’ (sk. <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/aula>), savukārt vārds *auls* (vīriešu dzimtē) – ‘ciemats, apdzīvota vieta (Kaukāzā, Vidusāzijā)’ (sk. <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/auls>). Tātad vārdnīcas dati skaidri norāda, ka svinību zāles nosaukšanai lietojams sieviešu dzimtes vārds *aula*.

Tomēr, neraugoties uz laikmetīgu gramatiku, vārdnīcu un citu ar valodas normēšanu saistītu avotu pieejamību, jāatzīst, ka ne vienmēr ir viegli atrast pretargumentus populārajam viedoklim, ka ikkatru pārmaiņu vai kļūdu valodā taču var atzīt par normu, jo literārajai valodai jāseko līdzī laika garam, tā nevar palikt stingusi. Turklāt attiecībā uz valodas kļūdu „legalizēšanu” daļā sabiedrības valda uzskats – ja kāda atkāpe no literārās valodas normām ir ļoti izplatīta un par to valodas kultūrā tiek runāts jau sen, tad tā uzskatāma par jau notikušu valodas pārmaiņu faktu, kam būtu vieta literārajā valodā (jo visi taču tā runā vai raksta). Piemēram, kāpēc prievārdam *dēļ* par literāru nevar atzīt novietojumu pirms, nevis pēc lietvārda, ja tā taču lieto gan oficiālā saziņā (4a un 4b), gan daļīliteratūrā (4c)?

- (4) a. *Tie, kas patiešām bija uz bankrota robežas **dēļ** pandēmijas un biznesa pārtraukuma, tiem atteica pabalstus [..].* (Ism.lv)
- b. *Manā pieredzē ir bijuši vairāki gadījumi, kad, strādājot pašvaldībā, ar sabiedriskās apspriešanas paņēmieniem tika apturēta divu rūpnīcu būvēšana Jēkabpilī. Un ne jau **dēļ** tā, ka iedzīvotāji kopumā ļoti bija „pret” [..].* (LVK2018)
- c. *Tu zini, ka **dēļ** manis šitā būda slēdzas ciet?* (Inga Ābele. *Lugas*, 2003 (LVK2018))

Te, protams, atbilde ir tāda, ka, pirmkārt, ne visi valodas lietotāji visu lieto kļūdaini, tas ir maldīgs priekšstats un attiecas arī uz prievārdu *dēļ*, kuram joprojām latviešu valodā dominē lietojums aiz lietvārda, t. i., postpozitīvs, ne prepozitīvs novietojums. To labi var redzēt, piemēram, „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā”, ja meklētājā ieraksta *dēļ* – no apmēram 5000 piemēriem pārlicinoši lielākā daļa tomēr uzrāda postpozitīvu, ne prepozitīvu lietojumu (liela daļa prepozitīvo lietojumu ir vārdu savienojums *dēļ* *tā*). Tas ļauj secināt, ka nav pamata pārskatīt literāro normu attiecībā uz prievārda *dēļ* saistījumu ar lietvārdu; pareizs joprojām ir tikai postpozitīvs novietojums (*pandēmijas dēļ*, *tā dēļ*, *manis dēļ*; sk. Freimane 1993, 233–234; Nitiņa, Grigorjevs 2013, 620; Kalnača, Lokmane 2021, 331–332).

Otrkārt, nekad visiem valodas lietotājiem nebūs vienas un tās pašas valodas kļūdas, te iespējama liela atšķirība atkarībā no ģimenes tradīcijām, izcelšanās, izglītības, draugu loka, darba vides u. c. faktoriem, tāpēc vispārinājumi ne vienmēr ir iespējami. Turklāt nereti dažādas atkāpes no literārās valodas principiem vairāk vērojamas runātā, bet ne rakstu valodā. Piemēram, šī

raksta sākumā minētais nominatīvs ģenitīva vietā blakus darbības vārdam *nebūt* (sk. (2a) piemēru), kā liecina pētījumi, rakstītos tekstos nebūt nav tik izplatīts (Kalnača, Lokmane 2018a un 2018b). Arī (4) piemērā aplūkotie prievārda *dēļ* gadījumi nepārprotami attiecas uz runātu valodu, turklāt pārstāv atšķirīgus teksta tipus. (4a) ir intervijas teksts – te, protams, ir jautājums, kāpēc, pierakstot tekstu, prievārda *dēļ* konstrukcija tomēr nav labota, pat ja runātājs to lietojis nepareizi. (4b) ir Saeimas stenogrammas teksts, kur fiksēts deputāta teiktais, neko nepārveidojot. Savukārt (4c) ir dialoga replika lugas, resp., daiļliteratūras tekstā, kur nepareizā *dēļ* konstrukcija nepārprotami izmantota kā māksliniecisks līdzeklis īpaši sadzīviskas izteiksmes attēlošanai.

Treškārt, liela daļa valodas kļūdu ir plaši sastopamas (Freimane 1993, 76), tāpēc izplatība pati par sevi vēl nav arguments, lai tās atzītu par literārās valodas sastāvdaļu. Piemēram, dažādos valodas paveidos, jo īpaši lietišķos tekstos un plašsaziņas līdzekļu valodā, visai daudz atrodams atgriezenisko darbības vārdu lietojums ciešāmās kārtas nozīmē, lai gan par to kā latviešu valodā nevēlamu parādību valodas kultūrā tiek rakstīts vairākus gadu desmitus (piemēram, Endzelīns [1928] 1980, 42; Freimane 1993, 207–208; Paegle, Kušķis 2002, 31–33; Kušķis 2006, 102–103), tas pieminēts arī gramatikās u. c. avotos (piemēram, Ahero *et al.* 1959, 561; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 515; Kalnača, Lokmane 2021, 279–280):

- (5) a. *Rīgā **atvērušies** vairāki jauni zīmolu veikali.* (lsm.lv)
(pareizi: *atvērti jauni zīmolu veikali*)
- b. *Skumji, ka PVN **dēļ** mazie grāmatu veikali **aizveras**.* (LVK2018)
(pareizi: *veikali tiek aizvērti/slēgti*)
- c. ***Pārdodas** bišu saimes.* (biskopjiem.lv)
(pareizi: *tiek pārdotas / pārdod bišu saimes*)

Šis nepareizais, lai gan visai izplatītais atgriezenisko darbības vārdu lietojums ciešāmās kārtas nozīmē tradicionāli tiek uzskatīts par krievu valodas ietekmi (piemēram, Paegle, Kušķis *op. cit.*). Tomēr literāru statusu tas nevar iegūt arī tāpēc, ka neatbilst latviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu sistēmai, kur dominē aktīvas darbības nozīme, darbībai vērstoties atpakaļ pie darītāja (sk. (6) piemēru grupu). Iespējama arī darbība, kas notiek pēkšņi (7a) vai pati no sevis (7b) (plašāk par atgriezenisko darbības vārdu nozīmēm sk. Ahero *et al.* 1959, 554–564; Soida 2009, 206–219; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 511–515; Kalnača, Lokmane 2021, 272–281):

- (6) a. Bille **ceļas** un nevar **piecelties**, it kā viņu kāds turētu aiz brunču malas. (LVK2018)
- b. Mūsu balkoni atrodas līdzās, un no tiem mēs pa reizei **sarunājamies**, tiesa, viens otru neredzot, jo šķir mūra siena. (LVK2018)
- c. Nav, protams, slikti zināt, kā pareizi **apsieties** jostu vai prievīti [...]. (LVK2018)
- (7) a. Mēs abas vienlaikus **iesaucāmies** – Ko! Ko tas nozīmē? (LVK2018)
- b. [...] dārzā dobēs griezdamies aug gurķi, siltumnīcās **sārtojas** tomāti un paprika. (LVK2018)

Tātad, neraugoties uz valodas kļūdas izplatību, ikvienas valodas leksiskā, fonētiskā un gramatiskā sistēma tomēr neļauj jebkuru šādu gadījumu pašsaprotami uzskatīt par normētas valodas faktu, t. i., te labi redzams tas, ka valoda var būt pati savs normu avots.

Tomēr svarīgi apzināties, ka ikvienā valodā tās dabiskās attīstības gaitā un arī kontaktos ar citām valodām rodas dažādi vārda nozīmes, formu, konstrukciju u. c. formāli un lietojuma varianti. Kādi valodas sistēmas elementi novecojas un pārveidojas, jo, piemēram, aktualitāti zaudē noteikti jēdzieni un priekšmeti, to vietā cilvēkam svarīgi un nepieciešami kļūst citi jēdzieni un to nosauktie priekšmeti, agrāku laiku valodu kontaktus nomaina jau citu valodu ietekme. Tāpēc katra valoda ir nemitīgā pārmaiņu procesā (Druvieta 2010a, 24–25), vienlaikus būdama relatīvi pastāvīga tās pamatstruktūrā. Valodnieku uzdevums, protams, ir vērtēt katra laikaposma variantus un paralēlismus, jo ne visi ir vienlīdz iederīgi valodā, jo īpaši neitrālā un oficiālā saziņā. Tāpēc ļoti svarīgi ir ievērot samērību un zelta vidusceļu – nepārsteigties ar kādu valodas sistēmas noviržu atzišanu par normu vai, tieši pretēji, par vienīgo pareizo uzskatīt kādu izteikti novecojušos valodas faktu (plašāk sk. Druvieta 2010b).

Labs piemērs šai tēzei ir darbības vārda daudzskaitļa 2. personas galotņu normēšana īstenības un pavēles izteiksmē. Visi zinām, ka īstenības izteiksmē daudzskaitļa 2. personā darbības vārdiem ir galotne *-at* (*nākt – nāk-at*, *spēlēt – spēlēj-at*, *dziedā – dzied-at*), 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdiem *-āt* (*lasīt – las-āt*). Savukārt pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personā visiem darbības vārdiem ir galotne *-iet* (*nāc-iet!*, *spēlēj-iet!*, *dzied-iet!*, *las-iet!*) (sk., piemēram, Nitiņa, Grigorjevs 2013, 551–564). Taču 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdiem literārajā valodā iespējama arī galotne *-ait* (*sarg-ait!*,

rakst-**ait!**, sak-**ait!**) (Endzelīns, Milenbahs [1907] 1939, 53; Ahero *et al.* 1959, 628; Paegle 2003, 121; Nitiņa, Grigorjevs 2013, 492).

Valodas praksē ne tikai runātā, bet diemžēl arī rakstu valodā nākas saskarties ar īstenības un pavēles izteiksmes galotņu, resp., -at(ies)/-āt(ies) un -iet(ies), jaukšanu daudzskaitļa 2. personā, ko pavada arī nepareiza līdzskaņu mijas lietošana. Tā, piemēram, kāda iespiedpakalpojumu uzņēmuma mājaslapā lasām:

- (8) *Var atsūtīt failus, info, kas jādrukā, cik daudz – **nākiēt** pie mums, uz vietas var apmaksāt un saņemt izdrukas. Var atsūtīt failus, info, kas jādrukā, cik daudz – pretī nosūtīsim rēķinu pēc kura apmaksas uzreiz **variet** nākt pēc izdrukām.* (drukaspakalpojumi.lv)

Šajā piemērā (8) darbības vārda formas *variet* vietā lietojama *varat*, t. i., te īstenības izteiksmes formas vietā atrodama nepareiza pavēles izteiksmes galotne. Turpretī darbības vārdam *nākiēt* ir pareiza pavēles izteiksmes galotne, taču trūkst priekšējās rindas patskaņu noteiktās mijas, resp., formai jābūt *nāciet*. Līdzīgs gadījums vērojams arī (9) piemērā – reklamējot griķu spilvenus, pareizi lietota pavēles izteiksmes galotne, taču nepareizi līdzskaņu mija, kurai šai formā nav jābūt vispār:

- (9) *Labrīt, ventspilnieki! **Ceļieties** visi augšā, griķu spilveni jūs gaida Ostmalā, ieņemim policijas ēkai [...].* (griķuspilvens.lv)
(pareizi: *celieties!*)

Par īstenības un pavēles izteiksmes galotņu jaukšanu, kā arī nepareizu līdzskaņu mijas lietošanu daudzskaitļa 2. personā valodas kultūrā rakstīts atkārtoti (piemēram, Endzelīns [1928] 1980, 12; Freimane 1993, 219; Paegle, Kušķis 2002, 27–29; Paegle 2003, 120–121; Nitiņa, Grigorjevs 2013, 136–137). Tāpēc pārsteidzoši „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” ir atrast daiļliteratūras (prozas) piemērus (sk. (10a) un (10b)), kur pavēles izteiksmes vietā lietota īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personas galotne (*nāk-at* formas *nāc-iet* vietā):

- (10) a. – *Es jums šodien zvanīju.*
*Jā, jā. **Nākat** vien iekšā.* (Pēteris Pūritis. *Prozas lasījumi: klātienē un neklātienē*, 2006 (LVK2018))
- b. *Piezvanīju uz labu laimi. Vienai sievietei, kura sarakstā bija pirmā.*
*Jā, viņa saka, **nākat** droši šurp vecā mēnesī. Pierakstīja mūs ar Ilju.* (Inga Ābele. *Sniega laika piezīmes*, 2004 (LVK2018))

Te, protams, rodas pamatots jautājums, vai tas tiešām ir abu autoru apzināti izvēlēts māksliniecisks izteiksmes līdzeklis. Ja tā ir, vai tas atzīstams par iederīgu un vajadzīgu runātas valodas attēlošanai.

Jāatzīst, ka latviešu valodā, neraugoties uz jau sen iedibinātām lietojuma normām un jautājuma aktualitāti valodas kultūrā, daudzskaitļa 2. personas galotnes *-at(ies)/-āt(ies)* un *-iet(ies)* sastopamas kā varianti gan īstenības, gan pavēles izteiksmē. Taču no literārās valodas viedokļa te nekādu variantu nav, jo ir skaidri noteikts, uz kuru izteiksmi attiecas katra galotne, to apliecina arī darbības vārda izteiksmju paradigmas latviešu gramatikās un morfoloģiskās sistēmas aprakstos. Tāpēc šai gadījumā, protams, nekādā ziņā nav jāatkāpjas no galotņu *-at(ies)/-āt(ies)* un *-iet(ies)* funkciju šķiruma. Vienlaikus mūsdienu latviešu valodā vairs nav iespējams izvirzīt kā normu 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdiem pavēles izteiksmes galotni *-ait(ies)* tādēļ, ka tā novecošanās dēļ ieguvusi stilistisku nokrāsu (sk., piemēram, Paegle 2003, 121; Nitiņa, Grigorjevs 2013, 492), jo saistās ar senlaicīgu, neikdienišķu (11a), dažkārt arī ironisku izteiksmi (11b); neitrālos tekstos minētā galotne vairs nav atrodamā.

(11) a. *Bet **sakait**: vai grūtāk atteikties no trešdaļas pazaudētu vai divi trešdaļām atrastu debesu? **Sakait!*** (Gunars Saliņš. Debesis. Jaunā Gaita)

b. – ***Sakait**, latvieši ir drošā vairākumā pie teikšanas mūsu valstī? – pieminekļis ievaicājās.* (Feļetons. Latvijas Avīze)

No normēšanas un latviešu valodas attīstības viedokļa interesants ir arī prievārda *priekš* lietojums. Šis prievārds tā seniskākajā veidolā *priekšan* (prievārda nozīmē lietots apstākļa vārds, kas cēlies no lietvārda *priekša* illatīva formas, sk. Endzelīns 1951, 683) ieraugāms pirmajā atrastajā grāmatā latviešu valodā – 1585. gadā Viļņā izdotā Pētera Kanīzija (*Peter Canisius*) katoļu katehisma nosaukumā „Catechismvs Catholicorum. Iscige pammacischen no themis Papreksche Galwe gabblems Christites macibes. **Prexskan** themis nemacigems vnd iounems bernems” (sk. Senie). Konstrukcija ar *priekšan* nolūka nozīmē uzskatāma par kalku no vācu valodas, burtiski tulkojot prievārda *für* lietojumu (Endzelīns 1951, 684; [1928] 1980, 30). Iespējams, ka tas ir arī sākums šīs konstrukcijas izplatībai latviešu valodā, izsakot nolūku, lai gan, visticamāk, arī 16. gs. latviešu valodā šai nozīmē parastāks bija datīvs – tāpat kā mūsdienu latviešu valodā (*man*, nevis *priekš manis*). Konstrukcija ar *priekš*, kā norāda Jānis Endzelīns (1951, 684; sk. arī Endzelīns,

Mīlenbahs [1907] 1939, 143; Ahero *et al.* 1959, 735–736), lietojama vietas (12a) un laika (12b) nozīmē (piemēri no Endzelīns *op. cit.*):

(12) a. **priekš** dieviņa

b. **priekš** svētku

Daina Nītiņa (1978, 157–178) akcentē, ka abās minētajās nozīmēs *priekš* latviešu valodā lietots līdz 20. gs., lai gan vietas nozīmē, kā liecina rakstu avoti, jau 18.–19. gs. konstrukcijas *PRIEKŠ* + $S_{GEN\ SG} / S_{DAT/INS\ PL}$ vietā ienāk cita konstrukcija S_{GEN} + *PRIEKŠĀ*:

(13) **priekš** mājas, **priekš** acīm – mājas **priekšā**, acu **priekšā**

Savukārt *priekš* laika nozīmē kopš 19. gs. otras puses tiek lietots paralēli ar prievārdu *pirms*:

(14) *tas notika* **priekš** gada – *tas notika* **pirms** gada

Tātad *priekš* vietas un laika nozīmes lietojums, kas latviešu valodā būtu uzskatāms par pareizu un tātad literāru, sācis mainīties jau visai sen. Turklāt *priekš* lietojums nolūka nozīmē tieši rakstu valodā, t. sk. daiļliteratūrā, sastopams līdz pat 20. gs. pirmajai pusei (Nītiņa 1978, 159). Piemēram, Raiņa (1865–1929) dzejā, kā liecina „Raiņa darbu korpusa” dati, dominē tieši *priekš* nolūka nozīmē (15a), lai gan šis prievārds atrodams arī laika (15b) un vietas (15c) nozīmē:

(15) a. *Es neesmu gatavs ne* **priekš** tevis, *ne* **priekš** dzīves.

Es dzīvei topu svešs un svešāks.

b. Šodien kā **priekš** tūkstots gadiem

Ģintis aug, un ģintis gaist, [...]

Vai pašās sāpēs ir tā būtība? [...]

Nau sāpēs būtības! – nau pašā ļaunā,

Nau pašā nāvē! – nāk un iet, un zūd,

c. Un bālst **priekš** vientulības mēļā vaiga.

Jau 20. gs. 20. gados konstrukcijai *PRIEKŠ* + $S_{GEN\ SG} / S_{DAT/INS\ PL}$ tiek pievērsta uzmanība normatīvā aspektā. Proti, J. Endzelīns ([1928] 1980, 30–31) aicina nelietot konstrukcijas ar *priekš*, izsakot nolūku: „Ka *priekš* nav jālietā tur, kur var izteikties ar vienkāršu datīvu, to nu gan daudzi jau ir iegaumējuši, bet

tomēr arī tagad vēl bieži var sastapt, piemēram, šādus savienojumus: *meklē dalībnieku priekš ādu fabrikas*" (pareizi: *ādu fabrikai*) [...]. Kur datīva nav, var citādi izlīdzēties un, piemēram, teikumu *nazis tam vajadzīgs tikai priekš kaušanās* pārlabot par *nazis tam vajadzīgs tikai, ko kauties*. Citur šā *priekš* (vācu *für*) vietā jālietā *par* un jāsaka, piemēram, *nevis priekš tēvzemes* (vācu *fürs Vaterland*) *mirt*, bet *par tēvzemi mirt*, *nevis iet priekš otra ganos*, bet *par otru* (jeb: *otra vietā*) *iet ganos*."

Vienlaikus J. Endzelīns (op. cit.; sk. arī Ozola 1974) norāda, ka nav pamata nelietot *priekš*, piemēram, laika nozīmē: *Tas ir noticis priekš viena gada*.

Tātad *priekš* normatīvais lietojums jau 20. gs. pirmajā pusē iezīmēts visai skaidri: vēlama ir vietas un laika nozīme, nevēlama – nolūka nozīme (sk. arī Endzelīns 1951, 684; Ozola op. cit.). Tomēr mūsdienīgu latviešu valodā gan runātos, gan rakstītos tekstos joprojām dominē *priekš* nolūka nozīmē, lai gan šis lietojums atkāroti kritizēts valodas kultūras aspektā (piemēram, Freimane 1993, 385; Paegle, Kušķis 2002, 104–105; Paegle 2003, 202; Kušķis 2006, 73):

- (16) a. *Bet tev taču **priekš** politiķa karjeras nav nedz naudas, nedz zināšanu?* (LVK2018)
(pareizi: *politiķa karjerai*)
- b. *Atklāju **priekš** sevis daudz jaunas garšas un garšvielu kombinācijas, kas veicināja svara zudumu.* (LVK2018)
(pareizi: *atklāju sev*)
- c. *[...] mājā dzīvo seši blogeri un visi strādā pie jauna satura filmēšanas **priekš** mājas profila [tiešsaistes sociālajā tīklā TikTok].* (nra.lv)
(pareizi: *strādā pie jauna satura filmēšanas mājas profilam / visi filmē jaunu saturu mājas profilam*)

Turpretī *priekš* vietas un laika nozīmē šobrīd latviešu valodā sastopams ļoti maz – galvenokārt daiļliteratūras (17a un 17b) vai vēsturiskas tematikas (17c) tekstos:

- (17) a. *Tas jau nav likums, tas ir štruants **priekš** Dieva vaiga!* (Inga Ābele. *Lugas*, 2003 (LVK2018))
- b. *Tas laiks jau man **priekš** acīm tēlojas [...].* (Māra Zālīte. *Sauciet to par teātri*, 2001 (LVK2018))

- c. *Vecākais indoeiropiešu literatūras piemineklis ir senindiešu valodā sacerētā Rīgvēda, kuras vecākās daļas sniedzas atpakaļ otrā gadu tūkstoši priekš Kristus.* (Timeklis 2007)

Prievārda *priekš* vietas un laika nozīme līdzīgi kā rakstā iepriekš aplūkotā pavēles izteiksmes galotne *-ait(ies)* mūsdienu valodā nepārprotami ir novecojusies. Abas minētās *priekš* nozīmes ieguvušas senlaicīgas valodas nokrāsu. Neitrāla satura tekstos vietas nozīme vairs netiek lietota vispār, laika nozīme vēl varētu būt atrodamā zinātniskos tekstos, piemēram, vēsturē un arheoloģijā. Šai gadījumā tiešām rodas būtisks jautājums – kā rīkoties valodas normēšanā, ja abas literārās *priekš* nozīmes zaudējušas aktualitāti, bet neliterārā nozīme turpina valodā dzīvot? Turklāt sākotnējo vācu valodas ietekmi *priekš* nolūka (arī adresāta) nozīmē laika gaitā nomainījusi angļu valodas ietekme ar līdzīgas nozīmes prievārdiskām konstrukcijām (*for me / to me 'man'*).

Ja aplūkojam *priekš* atspoguļojumu latviešu valodas gramatikās, tad jāatzīst, ka aina ir atšķirīga. Piemēram, „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero *et al.* 1959, 735–736) minēta vietas un laika nozīme. Par nolūka nozīmi runāts netieši tikai kā par izņēmumu atsevišķos gadījumos: „[...] kur locījuma forma viena pati var radīt pārpratumus, dažkārt sastop *priekš* lietotu kopā ar atkarīgo vārdu arī ar nozīmi, kam par labu notiek darbība, piemēram, *Priekš paša bērniem tev tik daudz pacietības nebij.*” Tātad *priekš* nolūka nozīmē teikumā būtu iespējams, vienīgi vairoties no divām blakus esošām datīva formām. Savukārt 2013. gadā izdotajā „Latviešu valodas gramatikā” (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 637) prievārds *priekš* atrodams to prievārdu grupā, kas izsaka dažādas nolūka nianšes (sk. arī Nītiņa 2002, 92), taču ne vietas, ne laika nozīme šim prievārdam nav norādīta. 2021. gada „Latvian Grammar” (Kalnača, Lokmane 2021, 346) *priekš* no trim iespējamām minēta tikai laika nozīme (sk. arī Kalme 2001, 32; Paegle 2003, 202).

Skaidru atbildi *priekš* lietojuma ziņā nesniedz arī vārdnīcas. Piemēram, „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (sk. <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/priek%C5%A1>) *priekš* norādīta piecas nozīmes. Pirmā ir laika nozīme, kam ir norāde *novec.*, tāda pati norāde ir arī piektajai, t. i., vietas nozīmei. Taču pārējās nozīmes, kuras, kā redzams piemēros, pārstāv jau J. Endzelīna noraidīto nolūka nozīmi (un nav saistītas ar Ahero *et al.* minētajām blakus esošām datīva formām), tomēr sniegtas bez kāda paskaidrojuma saistībā ar valodas kultūru un lietojuma ierobežojumu. Tā, piemēram, otrā nozīme ‘norāda uz dzīvu būtni, kam par labu vai sliktu ko dara, kas notiek, ir paredzēts’ (*Nopirkt grāmatu priekš abiem.*), trešā nozīme ‘norāda uz to (objektu, darbību, stāvokli), kam

kas ir noderīgs, piemērots, paredzēts' (*Sagādāt produktus priekš pusdienām.*). Izņēmums ir ceturtā nozīme, kas 'norāda uz laikposmu, kam kas paredzēts, gatavots' (*Sagādāt malku priekš ziemas. Atpūtas vieta priekš vasaras.*) ar norādi *sar.*, tātad tā nebūtu iederīga oficiālā saziņā. Tomēr visi 2., 3. un 4. nozīmei pievienotie piemēri skaidri izsaka nolūka nozīmi, visur prievārda konstrukcijas vietā iederīgāks ir datīva locījums. Tāpēc nav skaidrs, pēc kādiem kritērijiem vārdnīcā grupētas *priekš* nozīmes, šķirot trīs ar nolūku saistītas variācijas un kāpēc tikai vienai no tām ir norāde uz lietojuma ierobežojumu sarunvalodā. Tādējādi nākas atzīt, ka J. Endzelīna iedibinātās prievārda *priekš* lietošanas normas „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” nav paturētas vai arī ir īstenotas valodas lietotājiem nepietiekami izprotamā veidā. Tā, protams, valodas normēšanā nevajadzētu būt, jo vārdnīcas ir viens no svarīgākajiem valodas prakses, t. sk. gramatikas jautājumu, uzziņu avotiem.

Jāatzīst, ka visprecīzāk *priekš* lietojuma stāvokli aprakstījusi Dzintra Paegle (2003, 202): „Prepozīciju *priekš*, kas lietojama ar vienskaitļa ģenitīvu, mūsdienu valodā mēdz izmantot adresāta nozīmē, kur iederētos datīvs bez prepozīcijas. [...] Iespējams, ka iemesls ir datīva daudzās nozīmes gan subjekta, gan objekta sfērā. Kalkētās formas [t. i., *PRIEKŠ* + *S_{GEN SG}* / *S_{DAT/INS PL}* nolūka nozīmē – A. K.] valodas lietotājiem liekas precīzākas, kaut valodas normētāju neatzītas.” Tātad no Dz. Paegles rakstītā izriet, ka *priekš* konstrukcijas vietā, izsakot nolūku vai adresātu, kā literāra norma tomēr ir un paliek datīvs – par spīti *priekš* izplatībai. Un tam var tikai pievienoties. Turklāt ir skaidrs, ka *priekš* vietas un laika nozīme mūsdienu latviešu valodā kā vispārlietojams fakts, visticamāk, vairs nav atjaunojama, jo, kā jau minēts rakstā iepriekš, abās nozīmēs jau ilgstoši tiek lietotas citas konstrukcijas vai cits prievārds.

Raksta noslēgumā daži secinājumi. Valodas gramatiskās sistēmas pārmaiņas norisinās ļoti lēni, dažkārt tās var ilgt pat vairākus gadsimtus. Liela daļa mūsdienu latviešu valodā vērojamo atkāpju no literārās valodas normām gramatikā ir sen aizsākušos dažādu pārmaiņu procesi vai to sekas, kam pievienojas arī aktuālas tendences un pašreizējo valodas kontaktu iespaids. Tāpēc gramatikas normēšana ir ļoti sarežģīts un laikietilpīgs uzdevums, kas ir cieši saistīts ne tikai ar pārmaiņu apzināšanu un regulāru vērtējumu valodas praksē, bet arī ar rūpīgi pārdomātu to atspoguļojumu gan gramatikās, gan skaidrojošās un tulkojošās vārdnīcās. Vārdnīcu, it īpaši elektronisko, materiāls prasa sevišķu atbildību, jo tieši šos avotus visplašāk izmanto valodas lietotāji, kuri ne vienmēr pievērš uzmanību dažādām gramatiskām niansēm, stilistiskām norādēm, izvēlētajiem piemēriem u. tml. Tāpēc nebūtu ieteicams steigties ar dažādu valodas gramatiskās sistēmas

variāciju iekļaušanu gramatikās, vārdnīcās u. c. materiālos literārās normas statusā, pat ja atkāpes ir ļoti izplatītas un valodas kultūrā par tām rakstīts jau ilgstoši.

Vienlaikus, lai cik tas nešķistu pašsaprotami, svarīgi ir rūpēties arī par dažādu tekstu kvalitāti, t. i., par labiem un žanriski daudzveidīgiem mūsdienu latviešu literārās valodas paraugiem, kas sniegtu laikmetīgu priekšstatu par valodas gramatisko sistēmu un tās normu īstenošanos.

Saisinājumi

ACC – akuzatīvs

DAT – datīvs

GEN – ģenitīvs

INS – instrumentālis

LVK2018 – *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*

NOM – nominatīvs

PL – daudzskaitlis

S – lietvārds

Senie – *Latviešu valodas seno tekstu korpuss*

SG – vienskaitlis

Timeklis 2007 – *Latviešu valodas timekļa korpuss*

Avoti

Jaunā Gaita (žurnāls) [tiešsaiste] [skatīts 04.11.2021.]. Pieejams: <https://jaunagaita.net/>

Latvijas Avīze (laikraksts) [tiešsaiste] [skatīts 28.10.2021.]. Pieejams: <https://www.la.lv/>

Latviešu valodas seno tekstu korpuss (Senie) [tiešsaiste] [skatīts 15.09.2021.]. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Senie>

Latviešu valodas timekļa korpuss (Timeklis 2007) [tiešsaiste] [skatīts 07.11.2021.]. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/T%C4%ABmeklis%202007>

Latvijas sabiedriskie mediji [tiešsaiste] [skatīts 06.11.2021.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/>

Latvijas Vēstnesis (Latvijas Republikas oficiālais izdevējs) [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2021.]. Pieejams: <https://www.lv.lv/>

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2018) [tiešsaiste] [skatīts 08.11.2021.]. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca [tiešsaiste]. Red. Ieva Zuicena, Anitra Roze. [Skatīts 05.11.2021.]. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/>

Neatkarīgā Rīta Avīze (laikraksts) [tiešsaiste] [skatīts 16.10.2021.]. Pieejams: https://nra.lv/Raina_darbu_korpuss [tiešsaiste] [skatīts 08.11.2021.]. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Rainis1182.lv> – *Latvijas uzņēmumu ceļvedis* [tiešsaiste] [skatīts 04.11.2021.]. Pieejams: www.1182.lv biskopjiem.lv – *Latvijas Bīskopju forums* [tiešsaiste] [skatīts 29.10.2021.]. Pieejams: www.biskopjiem.lv

delfi.lv – Interneta ziņu portāls [tiešsaiste] [skatīts 30.09.2021.]. Pieejams: www.delfi.lv drukaspakalpojumi.lv – *drukaspakalpojumi.lv*. Iespiedpakalpojumu uzņēmums [tiešsaiste] [skatīts 19.09.2021.]. Pieejams: www.drukaspakalpojumi.lv

grikuspilvens.lv – *Griķu spilveni*. Griķu spilvenu veikals [tiešsaiste] [skatīts 02.11.2021.]. Pieejams: www.grikuspilvens.lv

iksd.riga.lv – Rīgas domes Izglītības, kultūras un sporta departaments [tiešsaiste] [skatīts 20.09.2021.]. Pieejams: www.iksd.riga.lv

1. Ahero et al. 1959 – Ahero, Antonija et al. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
2. Druviete 2010a – Druviete, Ina. Avota autoritātes kritērijs latviešu valodas normalizācijas teorijā un praksē. *Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010a, 21–26.
3. Druviete 2010b – Druviete, Ina. Valodas attīstība un standartizācija: valsts vai sabiedrības atbildība? *Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010b, 180–187.
4. Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
5. Endzelīns [1928] 1980 – Endzelīns, Jānis. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III₂. Rīga : Zinātne, 1980, 9–45. [Pirmizdev.: 1928.]
6. Endzelīns, Milenbahs 1907 – Endzelīns, Jānis, Milenbahs, Kārlis. *Latveeschu gramatika*. Rīga : K. I. Sichmaņa apgahdība, 1907.
7. Endzelīns, Milenbahs [1907] 1939 – Endzelīns, Jānis, Milenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas mācība*. 13. izdevums. Rīga : Valters un Rapa, 1939. [Pirmizdev.: 1907.]
8. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
9. Gāters 1993 – Gāters, Alfrēds. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1993.

10. Jansone 2018 – *Latviešu valodas rokasgrāmata* [tiešsaiste]. Red. Ilga Jansone. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018 [skatīts 03.11.2021.]. Pieejams: <http://valodasrokasgramata.lv/>
11. Kalme 2001 – Kalme, Vilma. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja : LiePA, 2001.
12. Kalme, Smiltnece 2001 – Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
13. Kalnača 2019 – Kalnača, Andra. Vai latviešu gramatika mainās? *Valoda un valsts. Valsts valodas komisijas raksti*. 10. sējums. Sast. un red. Andrejs Veisbergs. Rīga : Zinātne, 2019, 259–276.
14. Kalnača, Lokmane 2018a – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. Teikuma priekšmeta locījums un vārdu secība latviešu valodas eksistenciālteikumos. *Dzīves lingvistika. Veltījumkrājums Jānim Valdmanim*. Red. Inīta Vītola. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 207–221.
15. Kalnača, Lokmane 2018b – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. Subject case alternation in negated existential, locative, and possessive clauses in Latvian. *Kalbotyra* (71), 2018, 42–63. DOI: <https://doi.org/10.15388/Kalbotyra.2018.3>
16. Kalnača, Lokmane 2021 – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. *Latvian Grammar*. Rīga : University of Latvia Press, 2021. DOI: <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
17. Kušķis 2006 – Kušķis, Jānis. *Mūsu valoda*. Rīga : Antava, 2006.
18. Milenbahs [1890] 2009 – Milenbahs, Kārlis. Par akuzatīvu un ģenitīvu pie noliegtiem tranzitīviem vārdiem. *Darbu izlase*. Sast. Ina Druviete; zin. red. Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 42–49. [Pirmizdev.: 1890.]
19. Nītiņa 1978 – Nītiņa, Daina. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga : Zinātne, 1978.
20. Nītiņa 2007 – Nītiņa, Daina. Prepozīcija (prievārds). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. 2. Red. Kornēlija Pokrotniece. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 31–99.
21. Nītiņa, Grigorjevs 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Red. Daina Nītiņa, Juris Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
22. Ozola 1974 – Ozola, Ārija. Kā isti lietot prievārdus *priekš* un *pirms*? *Latviešu valodas kultūras jautājumi* (10), 1974, 88–91.
23. Paegle 2003 – Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003.
24. Paegle, Kušķis 2002 – Paegle, Dzintra, Kušķis, Jānis. *Kā latvietis runā...* Rīga : Zvaigzne ABC, 2002.
25. Soida 2009 – Soida, Emīlija. *Vārddarināšana*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009.
26. Veisbergs 2013 – *Latviešu valoda*. Red. Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013.

Solvita Matvejeva

Kā runā mūsdienu jaunieši?

Ievads

Ikviens piekritīs, ka jauniešu valoda atšķiras no tās, kuru izmantojam savā saziņā mēs, pieaugušie. Atšķirīga ir ne tikai viņu rakstu un mutvārdu valoda, bet arī saziņas veidi un valodu lietojums, ko nenoliedzami ir ietekmējis pasaules digitālo tehnoloģiju revolucionārais uzvaras gājiens. Kā mainās jauniešu valodas lietojums Latvijā, un kādi faktori šīs pārmaiņas ietekmē un veicina? Šis jautājums Latvijā pēdējā laikā nodarbina ne tikai valodniekus, pedagogus, bet arī vecākus un sabiedrību kopumā.

Balstoties uz Latviešu valodas aģentūras sniegtajiem datiem, latviešu valodas kā dzimtās valodas lietotāju skaits sasniedz 1,5 miljonus. 1,38 miljoni latviešu valodas lietotāju dzīvo Latvijā, bet pārējie atrodas dažādās pasaules malās¹. Šie skaitļi nav pārāk lieli salīdzinājumā ar tādām valodām kā krievu, angļu, vācu, franču, spāņu u. c. Patiesi, tikai aptuveni 200 valodās, ieskaitot latviešu valodu, ir vairāk nekā miljons runātāju. Tādējādi starp tūkstošiem pasaules valodu latviešu valoda ir viena no nedaudzajām, kas faktiski varētu izdzīvot tālā nākotnē. Gadsimtu gaitā latviešu valoda ir kļuvusi par bagātīgu valodu, kas spēj atspoguļot ļoti daudzveidīgas sabiedrības dzīves jomas. Tomēr valodnieki atgādina, ka latviešu valodas nākotni noteiks cilvēces spēja aizsargāt valodas daudzveidību globalizācijas apstākļos, pašu latviešu aktīva rīcība valodas aizsargāšanā un popularizēšanā. Būtu jāapzinās, ka latviešu valodas nākotne lielā mērā atkarīga tieši no jaunās paaudzes, tāpēc tas, kas patiesībā notiek ar jauniešu valodu un tās lietojumu Latvijā, ir ļoti nozīmīgi mūsu valodas attīstībai nākotnē.

Kopš Latvijas neatkarības pasludināšanas dienas laiki ir mainījušies, un mēs vairs nedzirdam, ka krievu valodā tiek runāts ik uz soļa, it īpaši jauniešu vidū. Krievu valodu nu ir nomainījusi cita – angļu valoda. Šāds fakts ir konstatēts arī pētījumā „Valodas situācija Latvijā 2016–2020”, atklājot šīs izmaiņas tieši jaunākās paaudzes vidū. Veikalos, sabiedriskā transporta pieturās, skolu gaitēnos bērnu un jauniešu starpā skan šī brīža pasaules līdere starp valodām – angļu valoda. Zīmīgi, ka latviešu valodas vietā tiek lietoti ne tikai pāris vārdi, kas arī ir visai izplatīta parādība, bet pat lielākā daļa vai pilnīgi visa saruna starp latviešu jauniešiem bieži vien notiek angļu valodā.

¹ Latviešu valoda [tiešsaiste] [skatīts 14.07.2021.]. Pieejams: <https://valoda.lv/valsts-valoda/>

Jāsaka, ka parasti, kad cilvēki uz ielas dzird kādu, kurš runā angliiski, viņi pieņem, ka runātāji ir angļi vai vismaz ārzemnieki. Ja šie runātāji ir bērni, pusaudži vai jaunieši, visbiežāk arī viņi tiek uzskatīti par ārzemniekiem vai reemigrantu bērniem, kāda starptautiska projekta vai kaut kā līdzīga dalībniekiem. Bet tie, kuri strādā skolās, zina, ka tas ne vienmēr atbilst patiesībai.

Vairāk nekā 20 gadus ilgjā angļu valodas skolotājas un klases audzinātājas darbā jau agrāk pamanīts, ka skolēni latviešu skolās savā starpā sazinās angļu valodā, bet, iespējams, ne tik skaidri un intensīvi, kā tas ir šobrīd. Tagad skolās redzam šādi komunicējam veselās grupas, ne tikai divus vai trīs draugus, kā tas bija iepriekš. Nu jau šo tendenci pēdējos pāris gadus ir pamanījuši arī citi skolotāji, valodnieki, publicisti un žurnālisti, kas ir izteikuši savu viedokli un bažas par latviešu valodas attīstību un nākotni (piemēram, Linde 2020; Druviete 2021; Veckalne 2020; Boša 2021).

Jāpiekrīt Inas Druvietes (Druviete 2021) viedoklim, ka to visu veicina globalizācijas ietekme pasaulē, tomēr vēlētos piebilst, ka liela loma ir tieši mūsdienu sociālajai situācijai, kas lielākoties, arī COVID-19 pandēmijas ietekmē, norit digitālā vidē, virtuāli, kur lielākā daļa satura ir angļu valodā.

Patiesi, mūsdienu jaunatne aug un izglītojas pilnīgi atšķirīgā vidē no mums, pieaugušajiem, ir mainījušies ne tikai sazināšanās veidi, bet saziņas valodas un arī viņu digitālās prasmes un pasaules redzējums, līdz ar to mainījies arī jauniešu valodu lietojums, lingvistiskā attieksme pret dzimto, krievu un angļu valodu Latvijā.

2019. gadā jau vairākos avotos parādījās satraucošas ziņas, ka latviešu jauniešu un bērnu vidū ir vērojama tendence sazināties angliiski. Žurnāliste Gundega Gauja savā rakstā žurnālam „Ieva” arī uzsver, ka tie nav bērni vai jaunieši, kas būtu atgriezušies no ārzemēm vai nāktu no jauktām ģimenēm, un ka šādas situācijas tiek novērotas arvien biežāk. Būtiski ir atzīmēt, ka latviešu skolu skolotājiem tas vairs neizraisa nekādu izbrīnu, jo jaunieši starpbrīžos sarunājas un spēlē spēles angļu mēlē. Klases audzinātāji piemin faktu, ka rakstiskā komunikācija ar vienaudžiem arī notiek viscaur angļu valodā, papildinot ziņas ar dažādām emocijzīmēm un GIF attēliem, kuri arī visbiežāk ir angļu valodā. Protams, šāda uzvedība nav novērojama starp visiem jauniešiem, tomēr tendence plešas plašumā (Gauja 2019, 21). Par to, ka šī tendence pēdējos gados kļuvusi daudz pamanāmāka, liecina arī arvien biežāka šīs tēmas aktualizācija Latvijas sabiedriskajos medijos.

Šeit gan visi svešvalodu skolotāji varētu priecāties un lepoties, ka latvieši nav kūtri svešvalodu apgūšanā un vienā no pasaules līderu valodām sazinās brīvi un nepiespiesti, tomēr daudzus dara bažīgus tas, ka tiek aizmirsta pašu dzimtā valoda.

Pārdomas raisa jautājums, kāpēc divi latvieši par savstarpējo sazināšanos valodu izvēlas svešvalodu. Pedagogi atzīmē, ka šeit liela nozīme ir arī vecāku attieksmei, jo lielākā daļa vecāku par šo parādību nemaz nesatraucas, tieši pretēji – cenšas veicināt runāšanu svešvalodā. Visbiežāk par iemeslu tam kalpo fakts, ka angļu valodas zināšanas būs nepieciešamas turpmāk gandrīz visās dzīves jomās, turpretī latviešu valoda ir svarīga, tikai komunicējot Latvijā.

Bieži pamanāms fakts ir arī angļu valodas un latviešu valodas jaukšana (kodu maiņa), kad kāds latviešu valodas vārds vai frāze tiek aizstāti ar angļu valodas ekvivalentu vai tulkojumu. To visādi veicina arī mūsdienu tehnoloģiju straujā attīstība, dažādu jaunvārdu, anglismu ienākšana latviešu valodā, piemēram, caur plašsaziņas līdzekļiem.

Kāds, iespējams, teiks, ka tā ir tikai galvaspilsētas jauniešu problēma, tomēr tā nebūt nav. Šīs parādības eksistenci atzīst pedagogi no dažādam pilsētām un dažādu profilu skolām. Latviešu jauniešu *pārangliskošanās* ir diezgan spilgti vērojama Liepājā, Sandra Gredzena ir pamanījusi šo parādību arī Valmierā (Gredzena 2020).

Angļu valodas uzvaras gājiens

Angļu valoda ir strauji izplatījusies, un tai ir īpašs statuss gandrīz 60 valstīs un ap 30 valstiskos veidojumos. Tā ir arī visbiežāk apgūstamā svešvaloda Eiropā, sasniedzot 96,4 % un atstājot aiz sevis spāņu (26,4 %), franču (21,8 %), vācu (20,3 %) valodu.² Angļu valoda nekad vēl nav bijusi tik varena, plaši izplatīta un populāra pasaulē, kā tas ir šobrīd. Tā arī līdz šim nekad nav tik lielā mērā dominējusi pār citām valodām pasaulē. Statistikas dati rāda, ka angļu valoda šobrīd ir pārsniegusi pat ķīniešu valodas runātāju skaitu, sasniedzot 1348 miljonus, ķīniešu valodas runātāju skaits – 1120 miljoni.³ Papildus jāmin arī fakts, ka apmēram 80 % interneta satura ir angļu valodā, arī 90 % akadēmisko darbu tiek publicēti angļu valodā (Huttner-Koros, 2015).

Angļu valoda ir pietiekami elastīga un brīva, tajā nav grūti veidot jaunvārdus, savienojot divus dažādus angļu valodas vārdus: piemēram, *hangry* (*angry+hungry*) vai *bangsters* (*bank+gangster*). Angliski runājošās valstīs nav arī īpašas institūcijas vai organizācijas, kas šāda veida pārmaiņas

² Eiropas statistikas dati. [tiešsaiste] [skatīts 01.07.2021.]. Pieejams: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20210924-2>

³ Pasaules statistikas dati [tiešsaiste] [skatīts 01.07.2021.]. Pieejams: <https://www.statista.com/statistics/266808/the-most-spoken-languages-worldwide/>

valodā kontrolētu, ierobežotu vai kaut kā citādi normētu. Ļoti iespējams, ka mūsdienų jauniešus piesaista tieši šī, viņuprāt, vienkāršā angļu valodas leksikas integrēšana savā ikdienas runā. Jāpiemin arī tas, ka angļu valoda ne tikai ir kļuvusi par populārāko svešvalodu, bet arī pārņēmusi eiropiešu kultūru ar savām tradīcijām no Apvienotās Karalistes un Amerikas Savienotajām Valstīm, piemēram, Valentīndienas, Helovīna svinēšana, branči un lenči, bārbekjū vai grila ballītes.

Angļu valodas globālā izplatīšanās ir izraisījusi virkni strīdu par tās radītajiem draudiem. Tā kā angļu valodas lietošana ir kļuvusi populāra starptautiskajā komunikācijā, biznesā, tehnoloģijās un pētniecībā, tā nereti tiek vainota par citu valodu apguves graušānu un draudiem valodu un kultūru daudzveidībai (Henry, Apelgren, 2008). Tādējādi bažas par angļu valodas, iespējams, negatīvo ietekmi uz latviešu valodas lietojumu ir diezgan pamatotas.

Pretējās domās ir valodnieki, kas aizstāv angļu valodas kā *lingua franca* lomu. Džuliana Hausa (*Juliane House*) apgalvo, ka angļu valoda ir noderīgs instruments starpvalodu un starpkultūru saziņai, un tās lietošana neiznīcinās daudzvalodību (House 2003). Viņa pauž viedokli, ka angļu valoda var motivēt citu valodu runātājus īpaši sargāt savu vietējo valodu, lai saglabātu savu etnisko identitāti un kultūrvēsturiskās tradīcijas. Ļoti gribētos ticēt, ka šādi varētu tikt ietekmēta latviešu valodas lietošana, tomēr, vērojot šī brīža tendences, maz kas par to liecina.

Lai cik divaini tas šķistu šobrīd, angļu valoda vienmēr nav bijusi viena no visietekmīgākajām valodām un nav kalpojusi kā starptautiska saziņas valoda. Tieši pretēji, angļu valodu ir ietekmējušas citas, pašreiz daudz mazāk izplatītas valodas. Šīs ietekmes var izsekot daudzās angļu etimoloģijas vārdnīcās (Filipovic, 2000, 37).

Tomēr angļu valoda kļūst par pasaules vadošo valodu, tieši balstoties uz tās lietotāju skaitu, kurš nemitīgi aug. Daudzi uzskata, ka šīs ir neizbēgamas pārmaiņas un mums ir nepieciešama starptautiska valoda komunikēšanai, tomēr valodnieki angļu valodu uztver kā draudu valodām ar daudz mazāku runātāju skaitu. Sprototams, ka izmaiņas valodā ir dabisks process, tomēr ātrums un plašums, ar kādu angļu valoda pārņem citas Eiropas valodas, ieskaitot latviešu, ir satraucošs.

Lai arī kāda būtu mūsu attieksme pret angļu valodas augošo popularitāti, ir skaidrs, ka šis process ir neizbēgams un šī valoda nostiprina savas pozīcijas un savu ietekmi pār citām, mazākām, valodām, arī pār latviešu valodu.

Lingvistiskā attieksme un sociālā identitāte

Analizējot lingvistisko attieksmi no sociālās identitātes perspektīvas, Maikls Hogs (*Michael Hogg*) un Džoanna Smita (*Joanne Smith*) lingvistisko attieksmi pozicionē kā sociālo grupu normatīvos atribūtus, kas nosaka, kas mēs esam, un nodrošina mums identitāti sabiedrībā. Individuālā lingvistiskā attieksme atspoguļo grupas normatīvo attieksmi, kas izsaka līdzības un atšķirības starp grupām. Lingvistiskā attieksme ir arī saistīta ar dalību grupās, kas tiek iekļauta identitātes veidošanas procesā. Piederot pie dažādām grupām, indivīds iegūst šo dažādo grupu normatīvās attieksmes un tādējādi veido savu lingvistiskās attieksmes individualitāti (Hogg, Smith 2007).

Šis aspekts ir nozīmīgs, kad vērtējam angļiski runājošo jauniešu lingvistisko attieksmi pret viņu dzimto valodu un angļu valodu. Analizējot jauniešu atbildes intervijās un aptaujā, var konstatēt, ka angļu valodas lietošana ikdienas saziņā ar saviem vienaudžiem saista viņus ar šo noteikto grupu cilvēkiem (angļiski runājošiem). Tā tiek uztverta kā daļa no viņu identitātes, jo valoda kalpo, lai definētu un paustu savu identitāti, kā arī atpazītu citu indivīdu identitāti, ar kuriem cilvēks mijiedarbojas. Arī Vineta Ernstsone un Laura Tidriķe atzīmē: „Viens no galvenajiem uzdevumiem jauniešu vecumposmā ir meklēt un atrast savu personisko un sociālo identitāti, kur viens no komponentiem ir arī valoda. Jauniešu identitātes meklējumus ietekmē viņu piederība pie vienaudžu grupas un pie kādas no jauniešu subkultūrām.” (Ernstsone, Tidriķe 2006, 8) Šie angļu mēlē komunicējošie jaunieši ir šobrīd populāra subkultūra, kurus vieno ne tikai vēlme komunicēt svešvalodā. Viņiem ir kopīgas noteiktas intereses, brīvā laika pavadīšanas veidi un pat kopīgas iezīmes ārējā veidolā.

Protams, valoda galvenokārt ir „ideju, emociju un vēlmju paziņošana ar brīvprātīgi veidotiem simboliem” (Sapir, 1921), tomēr jāatzīst, ka tā ne tikai pārraida informāciju. Tai ir arī sociāla nozīme, un tajā ir iekļauti identitātes, grupas un sociālās klases piederības sociālie rādītāji (Grosjean, 1982). Lingvistiskā attieksme saistīta ar sabiedrisko, institucionālo, starppersonu un individuālo līmeni, tā ietekmē uztveri un lēmumu pieņemšanu (Giles, Billings, 2004).

Individuālā līmenī lingvistisko attieksmi var mainīt individuālas vajadzības, motīvi un sociālās situācijas. Balstoties uz sociāli psiholoģiskās attieksmes teoriju, lingvistiskās attieksmes maiņu var ietekmēt motivācija, vērtības, ideoloģijas, identitāte un uzvedība. Nozīmīgi notikumi, piemēram, vardarbība, masu protesti, partizānu aktivitātes, valdības uzspiesta politika, var arī izraisīt lingvistiskās attieksmes maiņu (Baker, 1992). Tā kā angļiski

runājošās valstīs neatkarība un demokrātija pastāv daudz ilgāk nekā Latvijā, jauniešus ļoti piesaista tieši angļiski runājošo valstu jauniešu attieksme pret dažādām sabiedrības aktivitātēm, politiskajiem uzskatiem utt. Tie nav tik rezervēti un konservatīvi kā Latvijā. Daudzi jaunieši savās intervijās uzsver, ka angļu un amerikāņu jaunieši ir daudz brīvāki, drosmīgāki savos uzskatos, viņu sabiedrība izturas daudz iecietīgāk pret citādi domājošiem, piemēram, homoseksuāliem cilvēkiem, ir atvērtāki un gatavāki pārmaiņām, viņiem ir plašāks redzesloks. Jaunieši, kuri piedalījās intervijās, uzskata, ka viņi vairāk līdzinās tieši aktīvajai sabiedrības daļai, nevis, piemēram, saviem vecākiem ar rezervēto attieksmi.

Valodas kontaktu situācijās, kad pastāv dažādas runas kopienas, attiecībām starp sociālajām grupām ir būtiska loma lingvistiskās attieksmes maiņā. Vēlme iederēties konkrētā grupā vai kopienā veido arī lingvistisko attieksmi pret valodām, kuras šajos kolektīvos tiek lietotas. Papildus Kolins Beikers (*Colin Baker*) aprakstījis vairākus apstākļus, kas var veicināt lingvistiskās attieksmes maiņu. Pirmkārt, sabiedrības integrācija, īpaši tiem, kas plāno apmesties attiecīgajā kopienā (Beiker 1992). Mūsdienu vidusskolēni intervijās pauž tieši gatavību dzīvot, ceļot un studēt angļiski runājošajās valstīs. Otrkārt, lingvistiskās attieksmes maiņu var veicināt kontakts starp kopienām, kas panākts ar kopīgiem mērķiem, kultūras aktivitātēm, sportu, reliģiju, vaļaspriekiem un interesēm, arī palielina iespējas mainīt lingvistisko attieksmi. Tieši tas, ka mūsdienu jauniešus visā pasaulē šobrīd vieno kopīgi vaļasprieki un sociālo mediju platformas, padara angļu valodu tik pievilcīgu.

Jāsaprot, ka valoda būtībā ir viens no visspēcīgākajiem cilvēku socializēšanās instrumentiem; tā mūs satuvina, veido dažādas sabiedrības grupas un kultūras. Valoda sniedz nebeidzamus resursus pašizpaušmei. Sociālais konteksts kalpo kā fons jebkuras valodas izvēlei, jo valoda nosaka kultūras potenciālu un tiek lietota īpašās situācijā un kontekstos (Halliday, 1973).

Ja runājam par mūsdienu latviešu jaunatni, viņi lielākoties neatšķiras dažādu valstu un kultūru kontekstā. Viņiem ir daudz vairāk kopīga nekā jebkurai paaudzei cilvēces vēsturē. Internets un popkultūra ir pārņēmuši pasauli. Neatkarīgi no tā, kurā valstī jaunieši atrodas, viņi skatās vienas un tās pašas filmas, klausās to pašu mūziku, viņiem ir līdzīgi vaļasprieki, viņi maz skatās televizoru vai vispār neskatās to. Tas viss viņus vieno, un angļu valodu var uzskatīt par vēl vienu vienojošu faktoru. Visu šo ietekmējošo faktoru ietekmē notiek netieša integrācija. No vienas puses, komunikācija notiek distancēti, jaunieši atrodas katrs savā zemē, tomēr virtuāli ir kopā.

Jauns bilingvisma paveids Latvijā?

Latvijā uz bilingvismu un bilingvālo izglītību līdz šim attiecināja latviešu un krievu valodas līdzās pastāvēšanu. Padomju laiku vēsturiskā mantojuma iespaidā bilingvālā izglītība vēl joprojām pamatā attiecināta uz mazākumtautību skolām, kur dominē krievu un latviešu valodas apmācība. Tomēr, kā jau tika minēts iepriekš, situācija ir mainījusies un jaunā paaudze saziņai izvēlas angļu valodu.

Analizējot intervijās sniegtās atbildes, Latvijas skolēnu vidū, kuri saziņā izmanto gan latviešu, gan angļu valodu, var runāt gan par dabisko, gan mākslīgo bilingvismu. Dabiskais bilingvisms veidojies piemēram, indivīdam virtuāli nokļūstot dabiskā angļiski runājošā vidē, savukārt mākslīgais bilingvisms veidojies, angļu valodu mērķtiecīgi apgūstot skolā, valoduursos utt.

Raksturojot šo jauniešu angļu un latviešu valodas prasmes, varam runāt par absolūto bilingvismu, ko mēdz dēvēt arī par pilnīgo, sabalansēto jeb harmonisko bilingvismu. Kaut gan pret šo bilingvisma veidu daudzi izturas rezervēti, uzskatot, ka divas valodas vienlīdz labi prast nav iespējams, kāda no valodām automātiski zaudē un piekāpjas otrai, I. Druviete un Māris Baltiņš pauž viedokli, ka tas neatbilst patiesībai, jo labvēlīgos apstākļos bērni var pilnībā apgūt abas valodas (Baltiņš, Druviete 2017, 78).

Tāpat šajā gadījumā var runāt par sociālo jeb kolektīvo bilingvismu, kas ir regulārs divu valodu lietojums sabiedrībā (kolektīvā). Teorijā šķir arī horizontālo un vertikālo sabiedrības bilingvismu, t. i., divējādas valodu līdzāspastāvēšanas iespējas – valodas ir līdzvērtīgās attiecībās vai viena valoda dominē pār citām. I. Druviete arī piemin šī brīža fenomenu – angļu valodas popularitātes augšanu jaunās paaudzes vidū, nosaucot to par paralēllingvismu (Druviete 2021, 21). Šobrīd valodnieki, pedagogi un latviešu valodas aizstāvji bažijas tieši par to, lai angļu valoda neklūtu par dominējošu.

Situācijas raksturojums Liepājā

Lai apzinātu angļu valodas lietojuma situāciju jauniešu vidū Latvijas trešajā lielākajā pilsētā un iegūtu kopējo priekšstatu, tika nolemts aptaujāt Liepājas skolu klašu audzinātājus. Klašu audzinātāji ir tie, kuri savus skolēnus biežāk redz neformālās situācijās, viņi zina savu audzināmo skolēnu personības, ģimenes apstākļus, tautību utt.

No 13 vispārizglītojošām skolām aptaujā bija gatavas piedalīties 10 skolas. Kopumā pētījumā piedalījās 82 Liepājas 1.–12. klašu audzinātāji un tika aptverti 2011 skolēni. Tika noskaidrots, ka 12 % no viņiem visiem

ikdienas saziņā ar vienaudžiem lieto angļu valodu. Iespējams, ka procentuāli skaits nešķiet nemaz tik liels, tomēr šeit būtu svarīgi padomāt par izveidojušos situāciju kā tādu: tie ir bērni, kuri savā valstī ar saviem tās pašas tautības vienaudžiem sazinās svešvalodā, kura nav nedz majoritātes, nedz minoritātes valoda Latvijā. Tā ir pasaules valoda (*lingua franca*), kuru jaunieši lieto tā, it kā tā būtu viņu dzimtā valoda. Šī ir vēl nebijusi parādība, kas sāk izplatīties ne tikai Latvijā. Arī I. Druviete uzsver, ka šāda dzimtās valodas nelietošana situācijās, kur šādai parādībai nav nekāda objektīva pamatojuma, ir tiešs drauds latviešu valodas nākotnei ilgtermiņā (Druviete 2021, 19).

Otrs satraucošs fakts, kas varētu būt saistīts ar minēto parādību, ir latviešu valodas zināšanu līmenis, kas, pēc Latvijas skolotāju domām, skolēnu vidū samazinās. To var redzēt, salīdzinot Latvijas centralizēto eksāmenu rezultātus angļu un latviešu valodā (sk. 1. tabulu).

Gads	Angļu valoda	Latviešu valoda
2018	61,9 %	52,6 %
2019	62,7 %	49,9 %
2020	70,0 %	52,9 %
2021	66,6 %	51,2 %

1. tabula. Angļu valodas un latviešu valodas centralizēto eksāmenu (CE) vidējo rezultātu salīdzinājums 2018–2021

Angļu valodas centralizēto eksāmenu Latvijas vidusskolu beidzēji vidēji kārtu par 9 % līdz 17,1 % labāk nekā latviešu valodas eksāmenu.

Protams, šajā kopējā statistikā ir iekļautas arī mazākumtautību skolas, tāpēc salīdzinājuma rezultāts var tikt apšaubīts, jo ir pretrunīgs. Šī iemesla dēļ līdzīgi tika salīdzināti Liepājas latviešu vispārizglītojošo skolu rezultāti, kur angļu valodu apgūst kā pirmo svešvalodu, lai noskaidrotu, vai šī tendence saglabājas un rezultāti ir līdzīgi (sk. 2. tabulu).

Gads	Angļu valoda	Latviešu valoda
2018	67,8 %	47,6 %
2019	70,7 %	57,1 %
2020	75,4 %	60,4 %

2. tabula. Angļu valodas un latviešu valodas CE vidējo rezultātu salīdzinājums Liepājas latviešu vispārizglītojošās skolās (ar angļu valodu kā 1. svešvalodu) 2018–2020

Arī šeit varam vērot, ka angļu valodas centralizētajā eksāmenā trīs gadu griezumā rezultāti ir labāki vidēji par 13,6 % līdz 20,2 %.

Protams, abi valodu eksāmeni nav identiski, tiem ir atšķirības. Neskatoties uz to, var salīdzināt to divas daļas, kur vērtē vienas un tās pašas valodas zināšanas: lasītprasmi un rakstīšanu. Arī šeit, analizējot atšķirību šo prasmju izpildē 2019. gada centralizētajos eksāmenos, vērojams skolēnu snieguma pārsvars angļu valodā: lasīšanas prasme ir labāka par aptuveni 10 % un rakstīšana – par 5 %:

- 2019. gads latviešu valoda: teksta izpratne: 49,15 %, tekstveide: 49,51 %⁴;
- 2019. gads angļu valoda: lasīšana: 64,2 %, rakstīšana 55,82 %⁵.

Angļu valoda kā obligāts priekšnoteikums veiksmīgai dzīvei?

Kā jau tika minēts iepriekš, angļu valodas nozīmi un popularitāti veicina arī vecāki, kuri vēlas nodrošināt angļu valodas apmācību saviem bērniem jau pirmsskolas izglītības iestādēs. Šajā tabulā ir apkopoti dati par „Valodu vēstniecības” īstenoto angļu valodas apmācību Liepājas un Rīgas pirmsskolas izglītības iestādēs. Apmācība tiek uzsākta no trīs gadu vecuma, un vecāki par to maksā papildus.

Pilsēta	2016		2017		2018		2019	
	PII skaits	Izglītojamo skaits	PII skaits	Izglītojamo skaits	PII skaits	Izglītojamo skaits	PII skaits	Izglītojamo skaits
Rīga	15	463	17	602	23	779	25	786
Liepāja	15	363	14	320	12	249	14	300

3. tabula. Angļu valodas apmācība pirmsskolas izglītības iestādēs, ko īsteno „Valodu vēstniecība” 2016–2019

Pētījumā tika arī intervēti un aptaujāti 84 Liepājas jaunieši vecumā no 16 līdz 19 gadiem, lai noskaidrotu viņu iemeslus dzimtās valodas aizstāšanai ar angļu valodu ikdienas saziņā. Visbiežāk jaunieši savās atbildēs uz jautājumu,

⁴ Sk.: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/eksameni/statistika/2019/dokumenti/VLL_uzd.pdf

⁵ Sk.: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/eksameni/statistika/2019/dokumenti/ANG_uzd.pdf

kāpēc ikdienā ar saviem vienaudžiem sazinās svešvalodā, proti, angļu valodā, min šādas atbildes (piemēri doti izlases veidā):

„Angļu valodu lietoju, cik vien sevi atceros. Esmu uzaugusi ar to, jo jau no bērnības dzīvoju multeņu un datorspēļu pasaulē, kuras ir angļiski. Angļiski daru visu: meklēju informāciju internetā, skatos filmas, klausos mūziku, lasu grāmatas, pat sapņoju un domāju. Angļu valoda ir kā mana otrā dzimtā valoda.”

„Sākumā, kad mācījos pamatskolas 5. vai 6. klasē (īsti neatceros), angļiski sarunājāties, jo tas likās neparasti, stilīgi, atšķirāties no citiem saviem vienaudžiem. Mums patika, ka uz mums gan klasesbiedri, gan skolotāji raudzījās savādāk, jo skaitījāties „gudrie”, kas visu laiku runā svešvalodā. Vēlāk jau tas kļuva daudz populārāk, pakāpeniski izveidojās par ieradumu, sāku gan domāt, gan rakstīt pati priekš sevis angļiski. Tagad nevaru iedomāties, ka to pašu darītu latviešu valodā. Pat nezinu, kāpēc [...]”

„Angļu valodu vienkārši lietoju daudz vairāk nekā latviešu valodu. Visu, kas saistīts ar skolu un izklaidi, daru angļu valodā. „Facebook”, „Instagram”, „Tik Tok”, „Snapchat”, „Netflix”, „Youtube” [...] tā ir visa mana dzīve, kura ir angļu valodā. Mums ir tāda sava veida vide, kurā ir draugi un paziņas no visas pasaules, un mēs komunicējam angļiski, lai varam viens otru saprast. Latviski runāju tikai stundās un ar ģimeni, kaut gan ar savām māsām mēs jau arī esam pārgājuši uz angļu valodu.”

„Angļu valoda vienkārši ir daudz populārāka, skaistāka utt. To, ko varu pateikt angļiski, nevaru latviešu valodā, jo vai nu tādu vārdu un terminu nav, vai arī tas neizklausīsies tik skaisti. Es arī savu nākotni plānoju pavadīt, ceļojot pa pasauli, mācoties ārzemēs (visticamāk UK), gribu dzīvot daudz kur un redzēt visu, tur visur būs vajadzīga angļu valoda, tāpēc jau sen esmu izlēmis, ka angļu valoda ir pati svarīgākā.”

„Viss sākās ar to, ka jau no bērnības esmu apmeklējusi dažādas nodarbības un pulciņus angļu valodā. Mani vecāki neprot angļu valodu, tāpēc gribēja, lai man ar to problēmu dzīvē nebūtu. Vēlāk, protams, manā dzīvē ienāca internets, filmas un grāmatas angļu valodā, tad arī ceļojumi un valodu nometnes Anglijā, draugi no ārzemēm [...]. Tagad vairs sevi neasociēju tikai ar Latviju un latviešu valodu. Man liekas, ka es

un mani draugi, mūsu paaudze kopumā ir tādi pasaules pilsoņi, atvērti visiem un visam, kas, manuprāt, ir forši.”

„Tas, ka tagad viss ir angļiski, ietekmē to, ka latviešu valodu tagad izmantoju reti. Pamātā tikai dažās mācību stundās un mājās, sarunājoties ar saviem vecākiem un omi. Daudzi skolotāji stundās izmanto materiālus angļu valodā, sagatavo „Zoom” angļiski, jo paši ir mācījušies angļu valodā, ar draugiem kontentu apspriežam angļiski, jo arī lietojam to angļiski. Netulkosim taču. :) Sekoju dažādiem influenceriem, no kuriem daudz ko var mācīties, uzzināt. Un vispār, man liekas, ka drīz angļiski runās visi, jo pat mans mazais brālis, ar mantām spēlējoties sarunājas angļiski!”

„Savu lielāko dzīves daļu esmu pavadījis, spēlējot datorspēles, arī online. Tur ir mani draugi, domubiedri. Mēs čatojam un sarunājamies tikai angļiski. Visas spēles ir angļiski. Mēs esam pārstāvji no visas pasaules, un mūsu sarunvaloda ir angļu valoda. Es arī filmas skatos tikai „Netflix” un angļu valodā.”

„Es nezinu, mani vienkārši „piedur” šī valoda. Joki, sarkasms, kultūra kā tāda ir tāda mega brīva [..]. Jā, man patīk, ka angļu valodā esmu gudrs, vismaz kādā mācību priekšmetā varu izcelties. Vispār angļu valodu ir jāzina katram. Visi mani draugi runā angļiski brīvi, un mums ir arī draugi online, kuri nav latvieši. Lietas kopā darām angļiski, tāpēc arī tā sanāk, ka runājam angļiski. Droši vien no malas citiem liekas *creaky*, ka nerunājam latviski, bet mēs to nejutām.”

Pārdomām

Analizējot skolēnu atbildes uz intervijas un aptaujas jautājumiem, nākas secināt, ka šobrīd jauniešu vidū strauji izplatās tā sauktā digitālā emigrācija, t. i., virtuālā emigrēšana uz citu valsti, citu vidi, citu realitāti, pārņemot konkrētās vides kultūras, valodas u. c. iezīmes. Tieši tas kalpo par iemeslu mūsdienu jauniešu sociālās identitātes maiņai. Neskatoties uz to, ka pieaugušajiem šī jaunā tendence var šķist neīsta, traucējoša, realitāti kropļojoša, tā ir īsta un reāla mūsdienu jauniešu dzīves sastāvdaļa. Tas, ka mēs ne visu saprotam un pieņemam, ir mūsu problēma, ne jauniešu. Viņi ar šo jauno realitāti ir saskārušies, dzīvojuši jau no agras bērnības, pretstatā mums, kam šī pieredze ir uzkrāta pakāpeniski.

Šodien redzam, cik strauji viss mainās – attīstās, degradējas, rodas un arī izzūd. Lietas un parādības, kuras kādreiz šķita pielīdzināmas zinātniskajai fantastikai, šobrīd ir mūsu ikdienas, mūsu dzīves sastāvdaļa un realitāte, ar kuru mums ir jārēķinās un kurā mums ir jādzīvo. Mainās viss – vērtības, tradīcijas, cilvēki, vide, arī valoda. Vai šajā mainīgajā vidē mūsu jaunieši spēs savu valodu saglabāt? Uz šo jautājumu garantētas atbildes, manuprāt, neviens nevar sniegt. Skaidrs ir viens, latviešu valoda ir dzīva, tā mainās līdzī notikumiem un pārmaiņām sabiedrībā. Varbūt ne tik pareizi, varbūt neatbilstoši valodnieku pieņēmumiem, ne saskaņā ar gramatikas vai citiem likumiem, bet tā iet mums līdzī, un, kas to lai zina, nākotnes latviešu valoda būs vistiešākā latviešu tautas attīstības un dzīves lieciniece un mantojums.

1. Baker 1992 – Baker, Colin. *Attitudes and language*. Clevedon, UK : Multilingual Matters.
2. Baltiņš, Druviete 2017 – Baltiņš, Māris, Druviete, Ina. *Ceļavējš cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2017.
3. Boša 2021 – Boša, Anda. Kas apdraud latviešu valodu, un kas to glābs? [tiešsaiste]. *Lsm.lv* [skatīts 17.06.2021.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/kas-apdraud-latviesu-valodu-un-kas-to-glabs.a403703/>
4. Druviete 2021 – Druviete, Ina. Ērtības vai vērtības: kā izprast latvieša lingvistisko uzvedību? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 16. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 18–27.
5. Ernstsone, Tidriķe 2006 – Ernstsone, Vineta, Tidriķe, Laura. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
6. Filipovic 2000 – Filipovic, Rudolph. Historical-Primary Etymology vs. Secondary Etymology of Anglicisms in European Languages. No: Bugarski, R., Mišeska, O., Radovanovic, M., 2000. *History and Perspectives of Language Study: Papers in Honor of Ranko Bugarski* [tiešsaiste] [skatīts 18.06.2021.]. John Benjamins Publishing Company. Pieejams: <https://doi.org/10.1075/cilt.186.18fil>
7. Gauja 2021 – Gauja, Gundega. Bērns ar draugiem runā angliiski? [tiešsaiste]. *Ieva*, Nr. 45, 2019, 6. novembris [skatīts 05.06.2021.]. Pieejams: <https://www.manizurnali.lv/flip/5949228>
8. Giles, Billings 2004 – Giles, Howard, Billings, Andrew. Assessing language attitudes: Speaker evaluation studies. No: *The handbook of applied linguistics*. Eds. A. Davies & C. Elder. Oxford, UK : Blackwell Publishing, 187–205.
9. Gredzena 2020 – Gredzena, Sandra. Kāpēc Latvijas jaunieši kļūst par „angļiem”? [tiešsaiste]. *Valmierasziņas.lv* [skatīts 17.06.2021.]. Pieejams: <https://www.valmieraszinass.lv/kapec-latvijas-jauniesi-klust-par-angliem/>

10. Grosjean 1982 – Grosjean, Francois. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harward University Press, 1982.
11. Halliday 1973 – Haliday, Michael, A. K. *Explorations in the Functions of Language*. London : Arnold, 1973.
12. Henry, Apelgren 2008 – Henry, Alastair, Apelgren, Britt, M. *Young learners and multilingualism: A study of learner attitudes before and after the introduction of a second foreign language to the curriculum* [tiešsaiste]. System, 36 (4), 607–623 [skatīts 12.07.2021.]. Pieejams: <https://doi.org/10.1016/j.system.2008.03.004>
13. Hogg, Smith 2007 – Hogg, Michael, A., Smith, Joanne, R. Attitudes in social context: A social identity perspective. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 2007, 89–131.
14. House 2003 – House, Juliane. English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics*, 7(4), 2003, 556–578.
15. Huttner-Koros 2015 – Huttner-Koros, Adam. *The Hidden Bias of Science's Universal Language* [tiešsaiste], 2015 [skatīts 12.07.2021.]. Pieejams: <https://www.theatlantic.com/science/archive/2015/08/english-universal-language-science-research/400919/>
16. Linde 2020 – Linde, Liene. Bet vai tu to vari pateikt latviski? [tiešsaiste]. *Satori*, 10.08.2020. [skatīts 12.12.2021.]. Pieejams: <https://satori.lv/article/bet-vai-tu-vari-pateikt-latviski>
17. Sapir 1921 – Sapir, Edward. *Language. An introduction to the study of speech*. New York, NY : Harcourt Brace & Co, 1921.
18. Veckalne 2020 – Veckalne, Aiga. Valodas tīrības eksperti jeb pūristi [tiešsaiste]. *Delfi*, 14.07.2020. [skatīts 15.07.2021.]. Pieejams: <https://www.delfi.lv/calis/jaunumi/valodas-tiribas-eksperti-jeb-puristi.d?id=52275791>
19. *Valodas situācija Latvijā 2016–2020* [tiešsaiste] [skatīts 08.11.2021.]. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016–2020_A4_WEB_JAUNS.PDF
20. *Valsts pārbaudes darbu statistika*. Valsts izglītības satura centrs [tiešsaiste] [skatīts 19.07.2021.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/valsts-parbaudes-darbi-20202021-mg-statistika>

Pēteris Vanags

Uzrunas formu vēsturiskais mainīgums¹

Ievads

Viena no valodas galvenajām funkcijām ir saziņas nodrošināšana. Komunikācijas aktā tā izpaužas kā kontakts starp divām pusēm – adresantu un adresātu. Taču vienlaikus ar pamatinformācijas nodošanu šim procesam ir arī citi aspekti. Sarunas laikā adresants dod signālus adresātam par viņu savstarpējām attiecībām. Šādi signāli var būt gan lingvistiski, gan ekstralingvistiski. Viens no lingvistiskajiem signāliem ir tas, kā adresāts tiek uzrunāts. Bez sākotnējās kontakta uzturēšanas funkcijas uzrunas forma sabiedrības attīstības gaitā ir ieguvusi arī plašākas informācijas nesēja nozīmi, kas ziņo par runas akta dalībnieku sociālajām un personīgajām attiecībām, kā arī situāciju, kādā konkrētais runas akts tiek realizēts.

Divi būtiski lingvistiski līdzekļi latviešu valodā, kas šim nolūkam tiek izmantoti, ir: 1) uzruna vai uzrunas konstrukcija – personas vārds (*Jāni*), iesauka (*Garais*), uzvārds (*Kociņ*), vārds vai uzvārds kopā ar pieklājības uzrunas formu (*Kociņa kungs*) vai titulu (*profesor Kociņ*), sociālās lomas apzīmējums (*tēt*) u. c.; 2) izvēle starp neformālo *tu* un formālo *jūs* konstrukciju, kas ietver arī verba vsk. vai dsk. 2. personas formas. Abi līdzekļi var tikt izmantoti dažādās kombinācijās, tā norādot uz atšķirīgām personu attiecībām un runas situācijām.

Vecāks ir pirmais līdzeklis – vārds, arī sociālās lomas apzīmējums. Tas neapšaubāmi bija pazīstams jau pirmatnējā sabiedrībā – dzimtas, cilts struktūras laikmetā. Rodoties sociālajai nevienlīdzībai, kā arī valstiskiem veidojumiem, izveidojās arī atšķirīgs cilvēku sociālais statuss. Tādējādi arī uzrunas formu klāstu papildināja jauni elementi. Vienlaikus antīkā laikmeta Eiropas valodu – grieķu un latīņu – senākie pieminekļi liecina, ka dsk. 2. personas vietniekvārds vēl nav izmantots kā vienas personas uzrunas forma.

Pētnieki saskata neformālā *tu* (lat. *tu*, arī *T*) un formālā *jūs* (lat. *vos*, arī *V*) lietojuma sistēmas aizsākumus Romas impērijā mūsu ēras pirmajos gadsimtos, kad tajā vienlaikus bija divi imperatori – viens Romā, bet otrs Konstantinopolē (Brown, Gilman 2012, 254; Finkstaedt 1963, 19–20). Tai laikā, uzrunājot vienu

¹ Pateicos par palīdzību raksta tapšanā kolēģiem Inetai Balodei, Giedrei Čepaitienei (*Giedrē Čepaitienē*), Pjetro U. Dini (*Pietro U. Dini*), Trevoram G. Fennelam (*Trevor G. Fennell*), Lindai Lauzei, Jolantai Višņohai (*Jolanta Wiśnioch*).

no viņiem, uzrunāti tika it kā abi divi reizē. Taču kā skaidri klasificējama cieņas uzruna (*pluralis reverentiae* 'cieņas daudzskaitlis'), ar ko uzrunāta viena persona, V forma parādās, sākot ar 5. gs.

Otra sfēra, kurā tai pašā laikā sāka lietot daudzskaitļa uzrunu, bija kristīgā baznīca, kas bija kļuvusi par Romas impērijas oficiālo baznīcu. Veidojās tās struktūra un hierarhija, kurā augstākiem garīdzniekiem bija liela vara, tādējādi arī tos sāka uzrunāt ar pagodinošo daudzskaitļa formu (Finkstaedt 1963, 22–23). Pēc Romas impērijas sabrukuma 5. gs. beigās par šīs tradīcijas vienīgo uzturētāju vispirms kļuva katoļu baznīca, kas latīņu valodā šķīra T un V uzrunas formas.

Viduslaikos, veidojoties kārtu sabiedrībai, T/V uzrunas šķirumu no katoļu baznīcas hierarhijas pārņēma arī laicīgie valdnieki, tad arī plašāki sabiedrības augšslāņi. No latīņu valodas šī paraža pakāpeniski – tieši vai pastarpināti – pārgāja arī uz citām valodām, kad tās sāka iegūt plašāku nozīmi feodālās sabiedrības dzīvē.

Tomēr turpmāk T/V sistēmas dažādās Eiropas valodās ir gājušas dažādus attīstības ceļus. Dažās valodās sākotnējā sistēma ir saglabājusies, kaut T/V atšķirības ir pa daļai mainījušas funkcijas, piemēram, franču valodā, citās – kāds no sistēmas locekļiem ir aizstāts ar citu vārdu/formu, piemēram, itāļu, vācu, poļu, vēl citās – T/V pretstata sistēma mūsdienās ir pilnīgi (angļu) vai daļēji (zviedru) izzudusi. Tomēr nevienā valodā nav zudusi iespēja sarunā signalizēt par sarunas biedru sociālo stāvokli un/vai savstarpējām attiecībām, jo visās šajās valodās pastāv dažādas uzrunas formas – vārds, uzvārds, profesijas, amata, sociālās lomas apzīmējumi, kā arī īpaši pieklājības vārdi (angl. *honorifics*, vāc. *Honorifikum*, *Honorativ*, *Höflichkeitsform*).

Vairāku Eiropas valodu T/V sistēmu teorētisku vispārīnājumu, kā arī rašanās un turpmāko pārmaiņu pamatojumu pirmie 1960. gadā snieguši Rodžers Brauns (*Roger Brown*) un Alberts Gilmans (*Albert Gilman*) (Brown, Gilman 2012). Viņi sistēmas izveidi saista ar sociālo kārtu atšķirību viduslaiku Eiropā, pārmaiņas – ar šo atšķirību pakāpenisku pārveidi par mūsdienu vairāk egalitāru sabiedrību. Sociālo pieeju sistēmas izpratnē raksturo varas un solidaritātes dimensijas. Pirmā noteikusi asimetrisku (neatgriezenisku) T–V lietojumu sociālo kārtu un lomu starpā, kurpretim solidaritātes dimensija – simetrisku (atgriezenisku) V–V lietojumu valdošo kārtu un simetrisku T–T lietojumu zemāko kārtu pārstāvju starpā. Sabiedrībai mūsdienīgojoties, asimetriskā uzruna T–V kļūst arvien šaurāk lietota, bet paplašinās simetriskās uzrunas lietojums. Vienlaikus tā iegūst papildu semantiku: V–V norāda uz formālu situāciju un/vai arī uz distanci starp sarunas partneriem, bet T–T – uz neformālu situāciju un/vai sarunas biedru tuvību.

Turpmākie pētnieki ir gan pārņēmuši, gan nolieguši, gan papildinājuši R. Brauna un A. Gilmana piedāvāto shēmu. Reālie dažādu valodu mūsdienu un vēsturisko situāciju pētījumi ir parādījuši, ka līdzās sociālajiem faktoriem bieži darbojas arī citi. Kā būtisku var minēt lietojuma situatīvo kontekstu, kas var iespaidot T/V uzrunas formu maiņu pat vienas sarunas laikā (Jucker 2000).

Tālāk aplūkosim uzrunas formu pārmaiņas vairākās Eiropas valodās. Vispirms divās romāņu valodās – franču un itāļu, kas tieši cēlušās no tautas latīņu valodas, tad trīs ģermāņu valodās – angļu, vācu un zviedru, vienā slāvu valodā – poļu, kā arī abās dzīvajās baltu valodās – lietuviešu un latviešu. Nobeigumā mēģināsim izdarīt dažus secinājumus par procesu kopīgajām iezīmēm.

Franču valoda

Mūsdienu franču valodā T/V pretstats pastāv kā atšķirība starp vsk. 2. personas vietniekvārdu *tu* 'tu' un dsk. 2. persona *vous* 'jūs', ko lieto arī kā pieklājības un cieņas izrādīšanas formulu kopā ar verba dsk. 2. personas formu, uzrunājot vienu personu. Šo uzrunas formu lietojumam arī ir īpaši apzīmējumi – *tutoiement* 'tutināšana' un *vouvoiement* 'jūsošana', kas plaši izmantoti arī literatūrā.

Abas uzrunas formas vienskaitļa nozīmē ir pazīstamas jau kopš senākajiem franču tekstiem. Tomēr agrīnajos pieminekļos ne vienmēr lietojuma atšķirība ir skaidri izprotama. Šķiet, ka liela nozīme ir bijusi nevis personu sociālajam stāvoklim, bet drīzāk emocijām noteiktā brīdī, tādējādi uzrunas forma var variēt starp tām pašām personām. Kad runātājs ir dusmīgs uz adresātu, viņš varēja izmantot *tu*, bet pēc tam atkal atgriezties pie *vous* (Fagyal 2006, 268).

Pirmās laikabiedru piezīmes par uzrunas formu lietojumu attiecas uz 16. gs. Jurists un literāts Etjēns Pakjē (*Estienne Pasquier*) savās piezīmēs par Franciju apcerējis arī abu vietniekvārdu lietojumu. *Tu* varot lietot, uzrunājot zemākas kārtas personas vai tos, ar kuriem ir tuvas attiecības, ja vien šī persona ir no tās pašas kārtas. Dzejā *tu* varot lietot, arī uzrunājot karali vai princi. *Vous* lieto, uzrunājot gan sociāli līdzvērtīgas, gan augstāk stāvošas personas. Reizēm to tomēr lietojot arī pret zemāk stāvošajiem (Maley 1972, 999–1000).

17. gs. *tu* formas biežums literatūrā samazinās, bet *vous* lietošana galma ietekmē iegūst lielu popularitāti. *Tu* lietojums tiek apzīmēts kā stingri marķēts – tikai runājot ar zemāk stāvošiem vai ļoti tuviem cilvēkiem. Tāpat tas raksturo afekta stāvokli, īpaši sašutumu vai naidu. Ar *tu* arī Dievs, eņģeļi

vai pravieši uzrunā cilvēku, tā runā barbari vai necivilizēti ļaudis. Tomēr ar *tu* parasti neuzrunā pat tuvākos ģimenes locekļus – brāļus, māsas, vecākus un lielākus bērnus. Tikai ar pavisam maziem bērniem tas ir piemēroti. *Tu* lietojot arī vienkārši ļaudis strīda laikā (Maley 1972, 1000–1001). Tā kā *vous* ir tik bieži lietots, lai pastiprinātu cieņas izrādīšanu, tam bieži pievieno arī citus uzrunas vārdus, piemēram, *monseigneur* 'mans kungs', *monsieur* 'kungs', *madame* 'kundze', vai *mademoiselle* 'jaunkundze' (Fagyal 2006, 287).

Šāds stabils divu uzrunas formu lietojums saglabājās arī 18. gs. Augstākās un vidējās šķiras ļoti reti lietoja *tu*, pat neraugoties uz personu tuvību. Plašāk izplatīts *tu* lietojums bija zemākajās kārtās, īpaši zemnieku starpā. Savstarpējs *vous* lietojums bija starp augstākās un vidējās kārtas pārstāvjiem, bet savstarpējs *tu* – starp zemākās kārtas pārstāvjiem, kā arī starp augstākās un vidējās kārtas pārstāvjiem – tuvības vai citos īpašos gadījumos. Joprojām pastāvēja arī asimetrisks uzrunas formu lietojums starp sociāli augstāk un zemāk stāvošām personām (Maley 1972, 1001–1002).

Šāds stāvoklis ilga līdz Franču revolūcijai (1789–1799), kad tika mēģināts mainīt uzrunas tradīcijas. Līdz ar daudzām citām monarhijas un aristokrātijas valdīšanas laika paražām revolucionāri noskaņotajās ļaužu grupās bija radusies nepatika arī pret vecā režīma valodas normām. Tā revolūcijas laikā notika atteikšanās no tituliem, tai vietā ieviešot uzrunas formas *citoyen* 'pilsonis' un *citoyenne* 'pilsonē'. Līdzīgi aizsākās arī mudinājumi atteikties no dsk. 2. personas vietniekvārda *vous* lietojuma vienas personas uzrunāšanai. Pirmo reizi to publiski aicināja izdarīt 1790. gada decembrī laikraksta *Le Mercure National* izdevēja Luīze Felisita de Kerajo (*Louise-Félicité de Kéralio*).

Ideja kļuva populāra revolūcijas atbalstītāju vidū, tāpēc 1793. gada 31. oktobrī Parīzes biedrību pārstāvji vērsās pie Konventa ar aicinājumu oficiāli ieviest uzrunas formu *tu*, atsakoties no *vous*. Tika izvirzīti gan lingvistiski argumenti („Mēs izšķīram trīs personas vienskaitlī un trīs daudzskaitlī, un, neievērojot šo noteikumu, fanātisma, lepnuma un feodālisma gars ir licis mums pieņemt ieradumu lietot daudzskaitļa otro personu, kad runājam ar vienu.”), gan apelācija pie revolūcijas idejām un vērtībām. Konvents gan nepieņēma tiešu lēmumu šai jautājumā, taču nolēma ievietot visu aicinājuma tekstu oficiālajā izdevumā *Bulletin De La Convention Nationale* (Cabanès, Nass 1906, 384–386).

Lokāli tika pieņemti arī strikti lēmumi. Tā 1793. gada 14. novembrī Tarnas departamenta revolucionārā komiteja nolēma, ka no šī brīža *vous* lietojums, uzrunājot vienu personu, ir aizliegts, tas aizstājams ar *tu* resp. *toi*. Arī visos publiskos un privātos dokumentos *vous* ir jāaizstāj ar *tu* resp. *toi* (Cabanès, Nass 1906, 390–391).

Jaunais uzrunas veids izplatījās revolucionāru vidū. Viens no popularitātes iemesliem bija arī tas, ka šāda uzruna atgādināja antīko laikmetu, īpaši Romas republikas laikus. Romiešu tradīcijas pie republikāņiem bija lielā cieņā. Īsā laikā *tu* lietojums pārņēma plašus slāņus – tā jauneklis varēja uzrunāt vecu cilvēku, skolēns – savu skolotāju, kalps – savu darba devēju. Vēstule ministram sākās ar vārdiem *Citoyen ministre* 'pilsoni ministr', tālāk pārejot uz *tu* (Cabanès, Nass 1906, 382).

Taču *tu* uzvaras gājiens bija īss. Līdz ar Robespjēra (*Robespierre*) gāšanu un t. s. termidora reakciju (1794. gada 27. jūlijs – 1795. gada 1. novembris) pamazām atgriezās iepriekšējā tradīcija. To veicināja arī impērijas un restaurācijas periods (1804–1848) (Cabanès, Nass 1906, 391–392, Maley 1972, 1002).

Tomēr paražas turpina mainīties bez īpašiem rīkojumiem. 19. gs. vidū vēl saglabājas asimetriskais uzrunas lietojums starp bērniem un vecākiem, taču kalpotājus jau uzrunā ar *vous*. Lai pasvītrotu tomēr pastāvošo distanci, sāk izplatīties arī jau 17. gs. pazīstamā uzruna vsk. 3. personā no padoto puses, piemēram, *Monsieur, veut-il me permettre de lui faire une observation?* 'Kungs, vai viņš atļaus man izteikt piezīmi?' (Maley 1972, 1003).

Atšķirības *tu* un *vous* lietojumā vērojamas arī dzimumu starpā. Tā paša dzimuma draugu starpā *tu* ir izplatīts, taču *tu* starp pretējiem dzimumiem jau norāda uz personu intīmām attiecībām. Arī bērni arvien biežāk vecākus uzrunā ar *tu*.

19. gs. beigās *tu* lietojums ir kļuvis vēl plašāks. Laikabiedri atzīmē, ka demokrātijas spiediena rezultātā T/V lietojums vairs nenorāda uz stāvokļa vai vecuma atšķirībām, bet uz cilvēku savstarpējām attiecībām, pazišanos. Zūd asimetriskās uzrunas (Maley 1972, 1003).

20. gs. pirmajā pusē *tu* un *vous* lietošana ir visai stabila. *Tu* savstarpēji lieto bērni, jaunāki skolēni, karavīri, brāļi un māsas, vīrs un sieva. Tiesa, augstākās šķiras ģimenēs *tu* lieto tikai privātās situācijās, sabiedrībā dzīvesbiedru uzrunājot ar *vous*. *Tu* ir parasts arī draugu starpā. Tomēr atšķirība starp dzimumiem vēl ir jūtama. Savstarpēji ar *vous* viens otru uzrunā saderinātie, kalpotāji un saimnieki, vecāki skolēni un skolotāji, karavīri un virsnieki. Asimetriska uzruna tiek lietota starp skolotājiem un jaunākiem skolēniem. (Maley 1972, 1004–1005)

Pēc 2. pasaules kara uzrunas lietojums ir kļuvis vēl demokrātiskāks, īpaši jaunākajās paaudzēs, izzūd arī atšķirība starpdzimumu saskarē. 1967. gadā katoļu baznīca Francijā nolēma, ka Dievs lūgšanās un rituālos uzrunājams ar *Tu*, nevis *Vous*, kā tas bija pieņemts kopš 18. gs. Savukārt armijā, gluži pretēji, izdots rīkojums, kas nosaka virsniekiem visus kareivjus uzrunāt ar *vous*, nevis ar *tu* kā iepriekš. (Maley 1972, 1005–1006)

Tu lietojuma paplašināšanai spēcīga ietekme bija arī 1968. gada nemieriem. Mūsdienu franču valodā Francijā lielāka nozīme nekā vecumam vai dzimumam *tu* vai *vous* izvēlē ir sarunas biedru savstarpējai norunai, kā arī priekšstatam par sociālo stāvokli (Fagyal 2006, 204–205). Kvebekā, kur vēl 20. gs. vidū bija spēcīga *vous* lietošanas tradīcija ģimenēs, jaunākajā laikā arī strauji izplatījusies vsk. 2. personas forma *tu* kā uzrunas forma pat pirmajā tikšanās reizē (Fagyal 2006, 287–288).

Itāļu valoda

Itāļu valodā, kas arī cēlusies no tautas runātās latīņu valodas, ir saglabāts šķirums starp vsk. 2. personas vietniekvārdu *tu* 'tu' (no lat. *tu*) un dsk. *voi* 'jūs' (no lat. *vōs*). Tomēr mūsdienās šie vietniekvārdi nav galvenie T/V sistēmas elementi. Tiesa, sākotnēji no latīņu valodas bija mantots tieši dsk. 2. personas vietniekvārda *voi* lietojums kā cieņas un varas apliecinājums pret sociāli augstāk stāvošām personām. Tā, piemēram, dzejnieks Dante savā „Dievišķajā komēdijā” atspoguļo 14. gs. sākuma tradīciju, kad uzrunai visbiežāk lietots vietniekvārds *tu*, bet īpaši cienījamās personas uzrunātas ar *voi* (Seriani 2000).

Līdzīgi kā daudzās viduslaiku sabiedrībās arī Itālijā līdzās personas vietniekvārdiem, uzrunājot cienījamās personas, sāka izmantot arī īpašas cieņas formulas. Viena no tādām ir *Vostra Signoria* 'Jūsu augstība, labdzimtība (burtiski – „kundzība”)'; kas lietota konstrukcijā ar verba vsk. 3. personas formu. Tā kā lietvārds *signoria* ir sieviešu dzimtē, tas varēja tikt aizstāts ar siev. dz. 3. personas vietniekvārdiem *ella*, *essa*, *quella* 'tā, viņa'. Savukārt vietniekvārda *ella* netiešā locījuma forma bija *lei*. Uzrunājot kādu personu ar formulu *Vostra Signoria*, tādējādi līdztekus šai formai tekstā parādījās arī dažādas vietniekvārdu locījumu formas. Formula īpašu izplatību sāka iegūt 16. gs., bet līdz gadsimta beigām nostiprinājās *ella* un *lei* kā jaunās cieņas uzrunas formas, kas lietotas konstrukcijā ar verba vsk. 3. personu (Migliorini 2001, 263, 355). Paralēli ar tām gan daļā rakstu, gan dialektos kā uzrunas formula saglabājās arī dsk. 2. personas vietniekvārda *voi* lietojums saistībā ar verba dsk. 2. personas formu.

Itāļu valodas kopšanai agri tika pievērsta uzmanība. 1583. gadā tika nodibināta *Accademia della Crusca*, kuras uzdevums bija saglabāt un kopt itāļu valodas tīrību. Tāpēc nav jābrīnās, ka arī pret *ella* un *lei* lietošanu personas uzrunai valodas kopēji izteica pārmērumus, jo tas esot valodas piesārņojums, kas radies spāņu valodas ietekmē. Strīdi par to turpinājās arī nākamajos gadsimtos (Migliorini 2001, 487). Vienlaikus šāds lietojums bija izplatījies jau plaši, īpaši Itālijas ziemeļdaļā.

No 16. līdz 19. gs. itāļu valodā (vismaz daļā) pastāvēja trīs locekļu vsk. uzrunas vietniekvārdu sistēma: *tu* / *voi* / *lei*. No šiem tikai *voi* bija nemarķēts, savukārt *tu* bija izteikti neformāls, bet *lei* – izteikti formāls raksturs. Šai laikā izplatīta bija arī uzrunas asimetrija, ko balstīja varas vai/un vecuma attiecības. Augstāk stāvošas personas uzrunāja padotos ar *tu*, bet preti saņēma *voi* vai *lei*. Līdzīgs stāvoklis bija arī daudzās, īpaši pilsētnieku, ģimenēs, kad bērni vecākus uzrunāja ar *voi* vai *lei*. Savukārt starp sociāli vienlīdzīgiem sarunas biedriem pāreja no vienas uzrunas formas uz otru nebija stingri sociāli reglamentēta, un viegli varēja notikt maiņa no vienas uzrunas formas uz otru (Serianni 2000).

Pēc Itālijas apvienošanās 19. gs. un 1. pasaules kara paplašinājās itāļu standartvalodas lietojums. 20. gs. pirmajā pusē par ierastāko formālas uzrunas formu kļuva vietniekvārds *lei* savienojumā ar verba vsk. 3. personu, kas tagad varēja tikt lietots ne tikai sākotnējā objekta, bet arī subjekta funkcijā.

Itāļu valodas kopšanai no jauna īpaša uzmanība tika pievērsta Benito Musolini (*Benito Mussolini*) varas laikā (1922–1945). Līdzīgi citām dzīves jomām arī valodas kopšanā fašismam raksturīga bija vēršanās pret cittautu ietekmi, kā arī romiešu tradīciju izcelšana (Lepschy, Lepschy 1988, 29–30; Tosi 2000, 7–11). Valodniecībā par galveno ideoloģisko konceptu kļuva Bruno Miļorīni (*Bruno Migliorini*) definētais *neopūrisms*, proti – tendence izskaust no valodas tos aizgūtos elementus un neoloģismus, kas ir pretrunā valodas struktūrai, tā vietā dodot priekšroku tikai nepieciešamiem un pareizi veidotiem jaunvārdiem (Fanfani 2011; Cardia 2008).

1938. gadā par šādas valodas politikas upuri krita arī uzrunas forma *lei*. 15. janvārī rakstnieks Bruno Čikoņāni (*Bruno Cicognani*) publicēja rakstu, kurā cita starpā aicināja atgriezties pie antīkajām saknēm un lietot vispirms jau vsk. 2. personas vietniekvārdu *tu*, bet līdzās arī *voi* kā cieņas un hierarhijas apliecinājuma zīmi (Nichil 2013, 244).

Drīz vien akcijā pret *lei* iesaistījās arī Itālijas fašistu partija *Partito Nazionale Fascista*, īpaši tās toreizējais sekretārs Akile Starāče (*Achille Starace*). Jau 14. februārī tika publicēts rīkojums Itālijas Jaunatnes savienības *Gioventù Italiana del Littorio* biedriem, kas aizliedza lietot *lei*, tā vietā nosakot vispārēju *tu* lietojumu, kā arī *voi* pret hierarhijā augstāk stāvošiem, tāpat arī saskarsmē starp puīšiem un meitenēm. 15. februārī tādi paši noteikumi tiek attiecināti arī uz fašistu partijas biedriem. Savukārt 14. aprīlī tika izdots Ministru padomes rīkojums, kas aizliedza *lei* lietošanu oficiālā sarakstē, bet dažas dienas vēlāk šāds pat priekšraksts tika dots visām partijas organizācijām. Tādējādi norādījums, kas sākotnēji bija domāts tikai fašistu organizāciju biedriem, tika attiecināts arī uz oficiālu lietojumu kopumā un izplatījās režīma atbalstītāju aprindās (Nichil 2013, 244–245).

Oficiālajos rīkojumos nav sniegts reformas pamatojums, taču iemesli precizēti citās publikācijās. *Lei* esot spāniskas cilmes, ko itāļi pirms 16. gadsimta neesot pazinuši, turklāt vārds esot negramatisks un ar pakalpīgu nozīmi (Migliorini 1938). Atteikšanos no *lei* savos 1938. gada tekstos vairākkārt piemin arī Musolīni, paužot tai savu atbalstu. Uzrunas *tu* un *voi* lietojums atbilst arī fašisma *jaunā cilvēka (uomo novo)* jaunajām paražām, kas tiek veidotas dažādās jomās.

Taču pēc Musolīni režīma krišanas (1944–1945) sabiedrība centās atteikties no viņa laika jaunievedumiem un paražām, tostarp arī valodas jomā. Gan daudzi itāļu jaunvārdi, kas aizstāja aizguvumus, gan arī vairīšanās no *lei* saistījās ar iepriekšējo režīmu. Vēl viens iemesls, kāpēc dsk. 2. personas vietniekvārds *voi* nenostiprinājās vispārīgā lietojumā kā cieņas un pieklājības uzruna, ir tā plašāka izplatība Itālijas nabadzīgākajos dienvidu reģionos, kas piešķir tam provinciālu nokrāsu (Serianni 2000).

Mūsdienās itāļu valodā kā V forma tiek lielākoties lietota *lei*, retāk tās istā nominatīva forma *ella*, savukārt dsk. 2. personas vietniekvārds *voi*, ko vēlējās nostiprināt fašisma režīms, no lietojuma šajā funkcijā pamazām izzūd, saglabājoties galvenokārt tikai dienvidu apvidos (Lepschy, Lepschy 1988, 116–117).

Angļu valoda

Mūsdienu angļu valoda atšķiras no daudzām Eiropas valodām tai ziņā, ka tajā netiek diferencētas 2. personas vietniekvārda formas – *you* 'tu; jūs' tiek lietots, uzrunājot gan vienu, gan vairākus adresātus. Tāpēc valodā arī nav T/V formu pretstata, kas runātājam būtu jāapgūst. Tas, protams, nenozīmē, ka angļu valodā netiek niansētas uzrunas formas, tomēr tas tiek paveikts ar citiem līdzekļiem – priekšvārdu vai uzvārdu savienojumā ar titulu, titulu vienu pašu vai jebkuru citu iespējamu uzrunas formu, piemēram, *John*; *Mr. Brown*; *Sir*; *Madam*.

Tagadējā situācija ar vienu 2. personas vietniekvārdu *you* tomēr ir salīdzinoši jauna, stabilizējusies vien pirms dažiem gadsimtiem. Angļu valodas pieminekļi nāk no visai seniem laikiem (kopš 9. gs.) un ir ļoti plaši, tāpēc labi redzama un arī izpētīta personas vietniekvārdu sistēmas mainība laika gaitā.

Senangļu valodā (7.–12. gs. vidus) bija skaidrs pretstats starp 2. personas vietniekvārdiem – *þu* 'tu' vienskaitlī, *ge* 'jūs' daudzskaitlī, kā arī *git* 'jūs divi' divskaitlī. Visiem šiem vietniekvārdiem bija arī locījumu formu paradigma (van Gelderen 2014, 60–61). Šī laikmeta valodas pieminekļi rāda, ka lietojuma izvēli noteica tikai skaitļa kategorija.

Vidusangļu valodas laikā (12. gs. beigas – 15. gs.) aizsākās pārmaiņas šajā sistēmā. Pēc normāņu iekarojuma 1066. gadā par valdošo valodu Anglijā uz vairākiem gadsimtiem kļuva normāņu franču valoda. Tā atstāja arī ļoti spēcīgu iespaidu uz angļu valodu gandrīz visos tās līmeņos. Pēc franču valodas parauga arī dsk. 2. personas vietniekvārdu kopš 13. gs. sāka lietot kā cieņas un pagodinājuma uzrunas formu vienam adresātam. Vienskaitlī turpināja lietot *thou, thee* 'tu', bet daudzskaitlī *ye, you* 'jūs' konstrukcijā ar verba vsk. un dsk. 2. personas formām. Taču pēdējo tagad lietoja kā V formu arī attiecībā uz vienu hierarhijā augstāk stāvošu personu, arī kā pieklājības formu (van Gelderen 2014, 125–126). Tomēr visai bieži vērojams, ka pat vienā sarunā vai tekstā uzruna var mainīties no vienskaitļa uz daudzskaitļa vietniekvārdu (Jucker 2012).

Agrīnajā jaunangļu periodā (16. gs.–17. gs.) uzrunas sistēma piedzīvo vēl lielākas izmaiņas. Zūd dažādās locījumu formas – daudzskaitļa nozīmē nostiprinās vecā datīva–akuzatīva forma *you*, bet vienskaitlī – nominatīvs *thou* (Busse 2017, 215–218). Vienskaitļa formas lietojums turklāt krietni sašaurinās. Par nemarķēto formu kļūst *you* – gan uzrunājot vienu, gan vairākas personas. Vienskaitļa formas iegūst papildu nozīmes. Privātā saskarsmē tās norāda uz personu īpašu tuvību, bet publiskā lietojumā tā ir jau uzsvērtas necieņas un apvainojuma izrādīšana neatkarīgi no personas sociālā stāvokļa (Jucker 2012).

17. gs. Anglijā ir sociālu un politisku nemieru, angļu revolūcijas, monarhijas gāšanas un arī atjaunošanas laikmets. Tieši šai gadsimtā no angļu kopvalodas faktiski izzūd vsk. 2. personas vietniekvārds *thou*, ko pilnībā aizstāj daudzskaitļa forma *you* (Busse 2017, 218–221). Pētnieku vidū nav pilnīgas vienprātības par šī procesa iemesliem, taču tieši sociālajam aspektam varēja būt liela loma. 17. gs. vidū izveidojās jauna kristiešu kustība jeb sekta „Reliģiskā draugu biedrība” – t. s. kvēkeri. Viņi neatzina baznīcas hierarhiju, formālus garīdzniekus, atsacījās karot un dot zvērestu. Vienkāršība izpaudās ne tikai apģērbā, paražās, bet arī valodā. Īpaši sākuma periodā kvēkeriem raksturīga t. s. vienkāršā runa (angl. *plain speech*), kas izpaudās arī tādējādi, ka viņi nelietoja nekādus titulus, kā arī visus cilvēkus uzrunāja ar *thou*, pat sociāli augsti stāvošas personas (Finkenstaedt 1963, 174–213). Kustības aizsācējs Džordžs Fokss (*George Fox*) publicēja vairākus rakstus, kuros sniedza savu pamatojumu šādai rīcībai – Dievs esot līcis visas personas neatkarīgi no to dzimuma, stāvokļa un turības uzrunāt ar *thou*. Tāpat viņš ar piemēriem no vairākām valodām apgalvoja, ka 'tu' vienam, bet 'jūs' daudziem ir dabiska un loģiska uzrunas forma. Fokss uzskatīja, ka kāds no pāvestiem savā iedomībā ir ieviesis neloģisko 'jūs' lietojumu vienas personas uzrunāšanai

(Brown, Gilman 1960, 264–265). Tā kā šāds uzrunas formu lietojums bija pilnīgā pretrunā ar tā laika vispārpieņemto etiķeti, tas izsauca negatīvu reakciju. Lai kādu cilvēku apkārtējie neuzskatītu par kvēkeri, vienkāršākais bija uzrunu *thou* nelietot vispār (Finkenstaedt 1963, 224, Silverstein 1985, 246–251). Uzrunas *you* nostiprināšanās procesā Anglijā, sākot no Londonas, liela nozīme varēja būt arī citiem 17. gs. otrās puses notikumiem, īpaši 1688. gada Aktam par ticības brīvību (*Toleration Act*), kas legalizēja dažādus protestantisma paveidus un aizsāka demokratizēt sabiedrību (Finkenstaedt 1963, 225).

Tādējādi, iespējams, vairākiem sociālajiem apstākļiem papildinot lingvistiskos procesus, 18. gs. sākumā vsk. 2. personas vietniekvārds *thou* bija izzudis no augstāko un vidējo slāņu, kā arī valsts galvaspilsētas sarunvalodas.

Angļu valodas dialektos *thou* saglabājās daudz ilgāk. Piezīmes par tā lietojumu sniedz gan 19., gan arī 20. gs. valodas aprakstītāji. 19. gs. *thou* pieminēts vairāk kā veca tradīcija, bet 20. gs. *thou* lietojums bieži uztverts kā personas nonicinājums un apvainojums (Finkenstaedt 1963, 225–226). Mūsdienās *thou/thee* saglabāties galvenokārt tikai speciālās funkcijās – tradicionālās lūgšanu formulās, reliģiskos tekstos, dažos dialektos, kā arī forma *thee* mūsdienu kvēkeru kopienās (Jucker 2000, 153).

Tomēr defektīvā vietniekvārdu sistēma, kurā nav pretstata starp vsk. un dsk. 2. personas formām, rada arī neērtības, kad jāuzrunā vairāki cilvēki vienlaikus. Tāpēc arī angļu valodā ir radušies jauni līdzekļi, kā šo trūkumu aizpildīt. Dažādos runātās angļu valodas paveidos visā pasaulē tiek lietotas tādas formas kā, piemēram, *ye, youse, yez* (Īrijā), *yous, yours, yins* (Skotijā), *y'all, y'uns* (ASV), *unu, wuna, yina* (Karību jūras reģionā) u. c. (Hickey 2003a, 365). Visai plaši lieto arī *you* savienojumā ar citu vārdu, kas norāda uz grupu, *you guys, you all, you folks, you people* u. c. Tādējādi ir iespējams skaidri šķirt, vai uzrunāta tiek viena vai vairākas personas. T/V opozīcijas šķiršanai savukārt, kā jau minēts, izmanto vārdu, uzvārdu, vajadzības gadījumā saistot tos ar dažādām pieklājības formām.

Vācu valoda

Mūsdienu vācu valodā parasta ir divlocekļu pronominālā T/V uzrunas sistēma: vsk. 2. personas vietniekvārds *du* 'tu', ko lieto, uzrunājot ģimenes locekļus, tāpat arī tuvus paziņas un draugus, un *Sie* 'Jūs', ko izmanto formālā saskarsmē, kā arī uzrunājot cilvēkus, ar kuriem attiecības nav ļoti tuvas (Hickey 2003b). *Sie* pēc cilmes ir dsk. 3. personas vietniekvārds 'viņi, viņas', kas joprojām arī sintaktiski saistīts ar verba dsk. 3. personu. Retākās situācijās,

runājot ar vairākām personām, kas atsevišķi tiek uzrunātas ar *du*, piemēram, bērni, draugi, tiek lietots arī daudzskaitļa 2. personas pronomens *ihr*'jūs'. Taču to nekad nelieto *Sie* vietā.

Arī vācu valodā sākotnēji bija sistēma, kad ar vsk. un dsk. 2. personas vietniekvārdiem tika atšķirts, vai uzrunāta viena vai vairākas personas. Tā vēl redzama agrīnajos vācu valodas pieminekļos kopš 8.–9. gs. Taču jau 9. gs. dokumentos pirmoreiz parādās arī dsk. 2. personas vietniekvārds *ihr* kā uzrunas forma t. s. *pluralis reverentiae* 'cieņas daudzskaitlis' vēstulē Konstances bīskapam. 11. gs. beigu Anno dziesmā (*Annolied*) pat atrodams stāsts, ka šī paraža cēlusies Romā Cēzara laikā, kurš pēc tam to iemācījis arī ģermāņiem (Besch 1998, 89–90). Tā, protams, ir tikai leģenda, taču latīņu valodas loma vācu tradīcijas izcelsmē ir neapšaubāma.

Vidusaugšvācu valodas laikmetā (11.–14. gs.) T/V uzrunas sistēma *du/ihr* nostiprinās. Ar vsk. formu uzrunā sociālajā hierarhijā zemāk stāvošas personas, kā arī sev līdzīgos, bet ar dsk. formu – augstāk stāvošas personas, kā arī sev līdzīgus, ja personas pieder augstākai kārtai. Jakobs Grimms (*Jacob Grimm*) 12.–13. gs. min šādus galvenos *du/ihr* lietošanas nosacījumus: *du* lieto starp brāļiem, māsām, brālēniem un māsīcām; vecāki bērnus uzrunā ar *du*, bet bērni vecākus ar *ihr*, izņēmums var būt meita, kas uzrunā māti ar *du*; laulātie savstarpēji lieto *ihr*; zemākie augstākos uzrunā ar *ihr*, bet pretī tiek lietots *du*; starp draugiem lieto *du*; sievietes, garīdzniekus un svešiniekus uzrunā ar *ihr*; vienkārši ļaudis *ihr* lietošanu vēl nav pieņēmuši, parasti lieto tikai *du* (Grimm 1837, 303–307). Tomēr pakāpeniski, īpaši 15. un 16. gs., *ihr* lietošana ir apņēmusi plašākus sabiedrības slāņus, vispirms jau pilsētās, zaudējot sākotnējo pagodinājuma nozīmi.

Lai šo situāciju labotu, 16. gs. beigās parādās uzruna vienskaitļa 3. personā. Sākotnēji tai izmantots tikai tituls vai pagodinājums *Herr*'kungs', *Frau*'kundze', tad līdzās 3. personas vietniekvārdi *er*'viņš', *sie*'viņa' savienojumā ar verba vsk. 3. personu. Vēl pēc dažiem gadu desmitiem *er*, *sie* kā pagodinošas uzrunas forma ir jau plaši izplatījusies sabiedrībā.

Bet 17. gs. beigās parādās atkal jauns modelis. Kā sava veida pieklājības daudzskaitlis rakstos fiksēts mūsdienu vācu valodā parastais dsk. 3. personas vietniekvārds *sie* 'viņi' kopā ar verbu dsk. 3. personā. Tas ir iepriekšējās uzrunas konstrukcijas pārcēlums daudzskaitli. Tādējādi 18. gadsimta vācu valodā bija izveidojusies pat četrus locekļu uzrunas sistēma: *du/ihr/er, sie* (vsk.) /*sie* (dsk.). Katram no vietniekvārdiem bija sava atšķirīga lietojuma joma atkarībā no sarunā iesaistīto personu sociālā stāvokļa, kā arī savstarpējām attiecībām. Personas vietniekvārdu lietojums visai plaši aprakstīts 18. gs. beigu valodnieciskajā literatūrā. Tā, piemēram, Johans Kristofs Adelungs

(Johann Christoph Adelung) norādījis, ka *du* vēl lieto, runājot ar Dievu, dzejā, šaurā uzticības lokā, kā arī nicinošā tonī pret zemākajiem. Zemas kārtas cilvēkus parasti uzrunā ar *ih*, nedaudz augstākas ar *er* vai *sie*, vēl augstākas ar dsk. *sie*, vēl augstākas ar *Dieselben* 'tie paši' vai titulu (Adelung 1782, 682–684).

19. gs. sākumā par vienīgo vispārīgi pieņemto pieklājības uzrunas formu nostiprinās modernā dsk. *sie* ar dsk. 3. personas verbu. Dsk. 2. persona *ih*, kā arī vsk. 3. persona *er/sie* uzrunā saglabājas vien daļēji lauku apvidos. Šai laikā uzruna reizēm tiek noteikta arī dokumentos, piemēram, armijas reglamentos, tādējādi nostiprinot dsk. *sie* kā formālo uzrunu (Besch 1998, 101–102).

Taču būtiska vācu valodas iezīme ir vsk. 2. personas vietniekvārda *du* lietojuma pieaugums. Šis process saistāms ar 18. gs. beigām un t. s. vētras un dziņu laikmetu, kad gan literatūrā, gan sadzīvē uzplaukst draudzības kults, kas veicina *du* lietošanu augstākas kārtas personu starpā, ja starp viņiem ir draugu attiecības (Finkenstaedt 1963, 232–240). Daļa pētnieku uzskata, ka varbūt tieši šī ietekme ir veicinājusi *du* neiznīkšanu, kas būtu varējusi notikt līdzīgi kā ar angļu valodas *thou*.

20. gadsimtā uzrunas formu *du/Sie* lietojums ir piedzīvojis vairākas svārstības atkarībā no sociālajiem notikumiem. Stingrāka *Sie* lietošana raksturīga nacionālsociālisma laikmetam, savukārt *du* plašāk lietots daļēji bijušajā Vācijas Demokrātiskās Republikā, kā arī saistībā ar 1968. gada studentu nemieriem Rietumeiropā. Gadsimta beigās *du* lietošana pieauga, taču tad stabilizējās un arī nedaudz samazinājās. Mūsdienās stāvoklis ir visai stabils un vācu sabiedrība skaidri šķir T/V uzrunas formas (Ziegler 2004, 42–44).

Zviedru valoda

Mūsdienu zviedru valoda tiek minēta kā viena no valodām, kurās kā vispārīga uzrunas forma ir nostiprinājies vsk. 2. personas vietniekvārds *du* 'tu'. Līdztekus tam valodā eksistē arī dsk. 2. personas vietniekvārds *ni* 'jūs', taču tas gandrīz vienmēr tiek lietots tikai daudzskaitļa nozīmē. Faktiski mūsdienu zviedru valodā tādējādi nav T/V izšķirības cieņas, pieklājības vai distances norādīšanai ar vietniekvārda izvēles palīdzību. Taču šāda situācija ir ļoti jauna, nostiprinājusies vien 20. gadsimta sešdesmito gadu beigās.

Vēsturiski zviedru valodā bija pretstats skaitļa ziņā starp vsk. un dsk. 2. personas vietniekvārdiem *du* un *i* 'jūs', kas līdzīgi kā šodien izteica tikai skaitļa atšķirību. Tāpat kā daudzviet Eiropā viduslaikos līdz ar varas stāvokļa atšķirību un lielo kultūras tautu iespaida palielināšanos dsk. 2. personas vietniekvārds *i* sāks lietot arī kā cieņu un padevību izsakoša uzrunas forma.

Šī vietniekvārda jaunā, tautas mutē pārveidotā forma *ni* sāk izplatīties 16.–17. gs. mijā. To sākotnēji lieto tikai zemāko kārtu pārstāvji, uzrunājot augstākstāvošus, augstākajām kārtām saglabājot sākotnējo *i*. Līdzās vietniekvārdiem plaši lietoti arī tituli un rangi, kas bija stingri reglamentēti. Līdz 18. gs. beigām uzruna ar titulu kļūst par galveno, vēršoties pie augstākas kārtas personām. Jauninātā forma *ni* gan nostiprinās plašāk valodā, taču tās konotācija un līdz ar to arī funkcija pakāpeniski mainās. 19. gs. sākumā *ni* no pagodinošas uzrunas kļūst par distanci norādošu un tiek lietota, augstākas kārtas personai uzrunājot zemākstāvošo (Thelander 2014, 241).

19. gs. vidū pastāv četri iespējami uzrunas modeļi: vsk. 2. personas vietniekvārds *du*, ko lietoja zemāko kārtu pārstāvji savstarpējā satiksmē, daļēji ģimenē, strādnieku kustībā, arī uzrunājot bērnus un jaunākus skolēnus. *Ni* reizēm lietoja, uzrunājot nepazīstamus cilvēkus, kā arī zemākstāvošas personas. Šim pronomenam bija arī plaša izplatība dialektos. Līdzīgā funkcijā varēja tikt izmantots arī vsk. 3. personas vietniekvārds *han* 'viņš', *hon* 'viņa' saistībā ar verbu 3. personā. Ļoti plaši izplatīta bija paraža uzrunāt, lietojot titulu, reizēm kopā ar uzvārdu vai vārdu. Tas bija parasti augstāko slāņu vidū, izņemot tuvākus draugus, uzrunājot mazpazīstamus, kā arī jebkuru augstākstāvošu personu. Kā alternatīva, uzrunājot nepazīstamas personas, varēja tikt lietoti arī pieklājības vārdi *herr* 'kungs', *fru* 'kundze' un *fröken* 'jaunkundze' tāpat saistībā ar verba vsk. 3. personas formu. Vecākus, arī pieaugušus radniekus uzrunāja ar radniecības apzīmējumu, *pappa* 'tēvs', *mormor* 'mātesmāte t. i. vecmāmiņa', *farbror* 'tēvabrālis', 'onkulis' u. c., kam varēja pievienot arī vārdu – *farbror Sven* u. c. (Teleman 2003, 150–151)

Sarežģītā sistēma, ko apgrūtināja titulu izmantošana, daudzus valodas lietotājus neapmierināja, tāpēc jau 19. gs. vidū radās ierosinājumi paplašināt dsk. 2. personas vietniekvārda *ni* lietojumu, izmantojot to kā pieklājības uzrunu. Vairākkārt dažādu iestāžu un institūciju darbībā to centās ieviest ar rīkojumu un norādījumu palīdzību. 19. gs. 50. gados izveidoja „*ni* biedrības”, 1858. gadā tika publicēts uzsaukums *ni* reformai, ko parakstīja visai daudzas augstdzimušas personas, ieskaitot kroņprinci Karlu (*Carl*). 1880. gadā aizsardzības ministrs izdeva rīkojumu, ka karavīri jāuzrunā ar *ni*, ja nelieto militārās pakāpes un vārdu. 1889. gadā Stokholmas policija noteica, ka, vēršoties pie cilvēkiem policistiem jālieto *ni* (Teleman 2003, 152–153). Mēģinājumi popularizēt *ni* kā pieklājības uzrunu turpinājās arī 20. gs. pirmajā pusē, īpaši trīsdesmitajos gados, kad to atbalstīja gan valodnieki, gan izglītotie slāņi. Tomēr rezultātu arī šie pūliņi nedeķa. Liela sabiedrības daļa uzrunu ar *ni* uztvēra kā noniecinošu, tāpēc no tās vairījās.

Zviedru valodā izplatījās savdabīgs paradums censties svešus cilvēkus vispār neuzrunāt, bet vērsties pie viņiem netieši, piemēram, *Ska det vara mer kaffe?* (burtiski – Vai vajadzētu būt vēl kafijai?) ‘Vai jūs vēlaties vēl kafiju?’; *Glömdes icke ett paraply?* (burtiski – Vai nav ticis aizmirsts lietussargs?) ‘Vai jūs neaizmirsāt lietussargu?’ Daudzi ārzemnieki esot brīnījušies par savādajiem zviedru uzrunas paradumiem.

Taču jau 20. gs. pirmajā pusē plašāku lietojumu ieguva arī vsk. 2. personas vietniekvārds *du* kā uzrunas forma. To izmantoja zemāko slāņu starpā, veicināja strādnieku un sociāldemokrātijas kustības attīstība, tāpat arī lietojums radio un kino (Fremer 2018, 217–221). Pēc 2. pasaules kara *du* izplatību ietekmēja arī angļu un amerikāņu populārās kultūras, arī angļu valodas iespaids (Teleman 2003, 154). Kā īpašs notikums, kas deva papildu stimulu uzrunas formai ar *du*, tiek minēta toreizējās Zviedrijas medicīnas pārvaldes (*Medicinalstyrelse*) vadītāja Brūra Reksheda (*Bror Rexed*) uzruna, stājoties amatā 1967. gadā, kurā viņš aicināja visus iestādes darbiniekus uzrunāt viņu vārdā un ar *du*, tāpat to lietot savstarpēji (Teleman 2003, 154–155). Sešdesmito gadu beigās līdz ar demokrātiskajām kustībām Eiropā jaunā uzrunas forma izplatījās ļoti strauji un ir pilnībā nostiprinājusies mūsdienų zviedru valodā. Vietniekvārds *ni* saglabā savu daudzskaitļa funkciju vairāku cilvēku uzrunai, kā arī retos izņēmuma gadījumos kā pieklājības uzruna formālos tekstos. Biežāk *V* funkcijā *ni* sastopams vēl Somijas zviedru valodā, īpaši vecākās paaudzes cilvēku starpā (Norrby 2005).

Poļu valoda

Arī poļu valodā sākotnēji 2. personas vietniekvārdi *ty* ‘tu’ un *wy* ‘jūs’ lietoti, lai šķirtu uzrunāto personu skaitu. Vsk. 2. personas verbs kopā ar vietniekvārdu *ty* kā uzrunas forma sastopams arī agrīnajos poļu tekstos 15. un 16. gadsimtā.

Vienlaikus atrodamas arī citas īpašas uzrunas formulas. Tā, uzrunājot kādu, varēja tikt lietots personas nodarbošanās, amata apzīmējums, tituls vai vārds *pan* ‘kungs’, *pani* ‘kundze’ kopā ar apzīmētāju vai pielikumu. Vārds *pan* sākumā apzīmēja tikai kādu augstākstāvošu personu. Tālāk attīstījusies nozīme ‘īpašnieks’. Pieklājības uzruna ir nākamā attīstības pakāpe. Arī tā jau fiksēta kopš 15. gs. kā papildinājums personas apzīmējumam: *panie Janie* ‘Jana kungs’, *pana Wojciecha Chociwskiego* ‘Vojceha Hocivska kunga’, bet netika lietots vārds *pan* viens pats. Savukārt verbs uzrunas konstrukcijā lielākoties bija vsk. 2. personā, piemēram, *Nu, panie Kostka, już możesz [...] spytać o coś chciał* ‘Nu, Kostkas kungs, tu vari (vsk. 2. pers.) jautāt, ko vēlēties’ (Łoś 1916, 1–5). Reizēm šai konstrukcijā lietots arī verbs dsk. 2. personā, dažreiz arī

vietniekvārds *wy*, taču ne nominatīvā kā uzruna, piemēram, *Miły panie Jakubie, proszę was, izbyście tę pracę dla mnie podjęli* 'Cienījamais Jakuba kungs, es lūdzu jūs (ģen./akuz.), ka jūs varētu (dsk. 2. pers.) uzņemties šo darbu man' (Klemensiewicz 1946, 35).

17. gs. Gžegoža Knapska (*Grzegorz Knapski*) vārdnīcā skaidrots, ka ar *pan* vēršas pie katra satikta cilvēka, kaut tas būtu nepazīstams un zemas kārtas. Kā pieklājības frāzi kopā ar verba vsk. 2. vai 3. personu to definē arī Samuels Linde (*Samuel Linde*) savā vārdnīcā 19. gs. sākumā. To varot lietot gan patstāvīgi, gan kopā ar vārdu vai citu apzīmējumu, uzrunājot personu, kurai nevar teikt *ty*.

Vārda *pan* lietojumam paplašinoties, tas zaudēja sākotnējo īpašas cieņas izrādīšanas nozīmi, tāpēc tā vietā kopš 15., bet īpaši 16. gs. sāk lietot frāzes *Twoja Miłość* 'tava žēlastība' un *Wasza Miłość* 'jūsu žēlastība' kopā ar verba vsk. 2. vai 3. personu, atkarībā no distances starp sarunas vai sarakstes dalībniekiem. Cieņu varēja izrādīt arī ar uzrunu *pan*, pievienojot tai dažādus adjektīvus *łaskawy* 'žēlīgs', *miłościwy* 'žēlīgs', *szlachetny* 'cēls', *wielmożny* 'cēls, varens' u. c. (Klemensiewicz 1946, 33–38).

17. gs. bija nostiprinājušies vairāki veidi, kā uzrunājot vērsties pie sarunu biedra, norādot arī savstarpējās attiecības: 1. familiāras formas – vietniekvārds *ty* un verba vsk. 2. personas formas; 2. distancētas formas, kas norādīja uz pieklājību vai cieņu – a) vietniekvārds *wy* un verba dsk. 2. personas formas kopā ar titulu dažās uzrunu formulās; b) tituls un verba vsk. 2. personas formas; c) tituls un verba vsk. 3. personas formas. No šīm formulām visbiežāk lietotā 17. gs. bija tituls kopā ar verba vsk. 2. personas formām. Savukārt vietniekvārds *wy* no uzrunas formulām zuda (Wojtak 1992, 36; Wójciuk 2013, 24–25).

17. un 18. gs. laikā no savienojuma *Wasza Miłość*, tam kontrahējoties, radās saīsinājums *Waszmość*, tālāk arī *Waść*, pat *Aść*. Tos saistot ar *pan*, radās tādas uzrunas formas kā *Waćpan*, *Waspan*, *Asan*, *Acan* u. c. Līdzīgi saīsinājās arī citas uzrunas formulas (Łoś 1916, 5–7). Šādi saīsinājumi pakāpeniski zaudēja cieņas apliecinājuma statusu, kļūstot par familiārām uzrunas formām, no kurām formālākās situācijās sāka vairīties. To lietošanu bieži varēja uztvert pat kā apvainojumu (Stone 1989). Tā vietā plašāk 18. gs. beigās, bet jo īpaši 19. gs. sākumā, sāka lietot formu *pan*, *pani* vienu pašu vai savienojumā ar kādu pielikumu. Kā patstāvīga uzrunas forma *pan* pirmo reizi fiksēts rakstos 1766. gadā (Stone 1989, 136).

19. gs. uzrunas formulu paradumus ietekmēja maiņas sabiedrības struktūrā. Senāko kārtu (šļahta jeb muižnieki, pilsētnieki, zemnieki) vietā par nozīmīgākajām grupām kļuva šķiras, kam noteicoša bija nevis izcelsme, bet mantiskais stāvoklis. Tas veicināja gan uzrunas *pan*, *pani* izplatīšanos plašākos

sabiedrības, īpaši pilsētas iedzīvotāju, slāņos, gan arī izraisīja kritiskas pārdomas par dažādo uzrunas formulu lietošanu. Jau 19. gs. sākumā, bet vairāk gadsimta otrajā pusē tika atkārtoti izteiktas domas, ka poļiem vajadzētu atteikties no *pan*, *pani* lietošanas un ieviest vai atjaunot dsk. 2. personas vietniekvārdu *wy* kā pagodinošas uzrunas formu (Stone 1989, 140–141). Vairāki valodnieki līdzīgus uzskatus pauda arī 20. gs. sākumā (Pawłowska 2014, 16). Tomēr plašāku atsaucību šādi aicinājumi nerada.

20. gs. pirmajā pusē uzrunu *pan*, *pani* lietoja katrs pieklājīgs cilvēks, uzrunājot citu pieaugušo, neatkarīgi no viņa stāvokļa vai turības. To sāka izmantot arī tādās jomās strādājošie, kas iepriekš lietoja tikai *ty* vai *wy*, piemēram, strādnieki, mājkaltpotāji. Uzruna *pan*, *pani* gan tolaik, gan arī mūsdienās lietojama sintaktiski tikai kopā ar verba vsk. 3. personu, piemēram, *Panie Janie, czy pan śpi?* 'Jana kungs, vai kungs guļ (vsk. 3. pers.)' – t. i. 'Jana kungs, vai Jūs guļat?' (Zagorska Brooks 1975, 135–137).

Vietniekvārds *wy* kā pieklājības forma, kas arī atrodama poļu rakstos kopš 16. gs., muižniecības un pilsētnieku aprindās nekad nav bijusi īpaši populāra. 19. gs. tai bija jūtama arī augstprātības pieskaņa, uzrunājot sociāli zemāk stāvošus. Kā pagodinoša uzrunas forma *wy* visilgāk ir turējusies laukos zemniecības vidē izloksnēs un sarunvalodā (Klemensiewicz 1946, 38). Tradicionālajās izloksnēs vietniekvārda *wy* un verba dsk. 2. personas formu lietojums pieklājības frāzēs, pat ģimenē, ir tomēr saglabājies pat vēl visjaunākos laikos (Dubisz 1996, 96).

Pēc Polijas neatkarības atjaunošanas 1918. gadā, bet īpaši pēc 2. pasaules kara valsts iestādes ideoloģisku apsvērumu dēļ kā uzrunas formu plašāk sāka izmantot apzīmējumu *obywatel* 'pilsonis', *obywatelka* 'pilsone', lai mēģinātu ierobežot biežo *pan*, *pani* lietojumu. Sākotnēji tika izteiktas prognozes, ka šis lietojums varētu zināmās jomās konkurēt ar tradicionālo *pan* (Klemensiewicz 1946, 33–34, 40–42). Šo vārdu varas iestādes izmantoja dažādās oficiālās situācijās. Tas parasti sintaktiski tika saistīts ar verba dsk. 2. personu, retāk ar vsk. 3. personu, piemēram, *Obywatelko, czy znacie towarzysza Komara?* 'Pilsone, vai pazīstat (dsk. 2. pers.) biedru Komaru?'; *Obywatelko, czy obywatelka zna towarzysza Komara?* 'Pilsone, vai pilsone pazīst (vsk. 3. pers.) biedru Komaru?' (Zagorska Brooks 1975, 139; Pisarkowa 1979, 7–8).

Mūsdienās lietvārds *obywatel* saglabā savu nozīmi kā piederības apzīmējums kādai valstij vai savienībai, piemēram, *obywatele państw trzecich* 'trešo valstu pilsoņi'. Tas atrodams dokumentos, taču kā uzrunas sastāvdaļa tas vairs izmantots netiek. Tādā funkcijā, kādā tas tika lietots Polijas Tautas Republikas laikā, tas no valodas ir zudis, jo pilnīgi asociējas ar šo vēstures periodu (Malewska–Szałygin 2017, 156–158).

Padomju laikā kā uzrunas forma funkcionēja arī *towarzysz* 'biedrs', *towarzyszka* 'biedre', taču atšķirībā no latviešu, kā arī citām PSRS lietotajām valodām to lietoja vienīgi valdošās partijas (Polijas Apvienotās strādnieku partijas) locekļi savstarpējā uzrunā, tikai retos gadījumos attiecinot šo uzrunu uz citām partijai tuvu stāvošām personām. Ar šo uzrunu līdzīgi kā ar *obywatel* kopā lietoja verba dsk. 2. vai vsk. 3. personas formu, piemēram, *Czytajcie towarzyszu!* 'Lasiet (dsk. 2. pers.), biedrs!'; *Czy towarzysz przyjdzie?* 'Vai biedrs atnāks (vsk. 3. pers.)' (Zagorska Brooks 1975, 138–139; Pisarkowa 1979, 7–8). Pēc demokrātiskajām pārmaiņām Polijā 20. gs. 80.–90. gadu mijā arī šī uzrunas forma izgājusi no aprites.

Jaunākajā laikā poļu valodas pētnieki ir novērojuši spēcīgu angļu valodas, īpaši amerikāņu kultūras, ietekmi arī valodas etiķetes jomā. Tā saskatāma arī uzrunas veidos. Tajos plašāk vērojams vsk. 2. personas un vietniekvārda *ty* lietojums, kā arī biežāks vārda lietojums uzrunā. Tomēr T/V dalījums starp divām konstrukcijām – *ty* + vsk. 2. persona un *pan, pani* + vsk. 3. persona saglabājas nemainīgs (Wójciuk 2013, 37–40).

Lietuviešu valoda

Mūsdienu lietuviešu valodā T/V sistēma pamatā ir līdzīga latviešu valodai. Familiaritātes rādītājs ir vietniekvārds *tu*, bet cieņu un distanci norāda ar vietniekvārdu *jūs* un verba dsk. 2. personas formām. Taču šajā funkcijā var lietot arī divus citus vietniekvārdus – *pats* un *tamsta*. Pēdējais skaidri liecina par atšķirībām lietuviešu un latviešu valodas vēsturē.

Tā latviešu valoda ilgu gadsimtu bija tikai zemāko kārtu valoda, taču lietuviešu valodu Lietuvas dižkunigaitijā lietoja arī muižniecība, kaut kopš 16. gs. to pakāpeniski izstūma poļu valoda. Bet neapšaubāmi poļu uzrunas *Twoja Miłość* 'tava žēlastība' ietekmē radās arī lietuviskais *Tavo mylista*, kas atrodams jau 16. gs. lietuviešu rakstos, kur tas lietots kopā ar darbības vārda vsk. 2. personas formu. Šī uzruna lietota arī nākamajā gadsimtā, bet vismaz jau 17.–18. gs. mijā tai līdzās ir arī kontrahētā forma *tamista*. Vēlāk tā saīsinājusies līdz mūsdienu formai *tamsta*. 17. gs. tekstos parādās arī cita uzruna – *jūsų mylista*, kurā vsk. *tavo* aizstāts ar dsk. *jūsų*, pieskaņojoties arī poļu valodas tendencei cieņas uzrunā vsk. aizstāt ar dsk. To pastiprina arī tas, ka verbs līdzās jaunajai konstrukcijai arī lietots dsk. 2. personas formā (Čepaitienė 2007, 51–52).

Savukārt *tam(i)sta* izplatās zemāko kārtu vidū un nostiprinās daļā lietuviešu izlokšņu. Kā pagodinoša uzruna tā lietota Žemaitijā, arī ziemeļaustrumu Aukštaitijā, taču Rietumaukštaitijā jeb Suvalkijā *tamsta*

iegūst vairāk negatīvu nokrāsu – tas uztverams vairāk kā nicinājums (Čepaitienē 2007, 52–53; Kučinskaitē 1985, 66). Izloksnēs šis vietniekvārds lietots konstrukcijā ar vsk. 2. personas verba formām, kaut 19. gs. lietots arī ar verbu vsk. 3. personā (Kurschat 1876, 359).

Dsk. 2. personas vietniekvārds *jūs* V funkciju visagrāk laikiem gan iegūst Mazajā jeb Prūsijas Lietuvā vācu valodas ietekmē. 19. gs. vidū pieklājības forma *jūs* saistībā ar verbu dsk. 2. personā te ir jau visai izplatīta (Kurschat 1876, 359).

Veidojoties lietuviešu kopvalodai 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, tajā ieplūda dažādu izlokšņu elementi. Rakstnieki lietoja valodu, bieži balstoties dzimtās izloksnes paradumos, īpaši, ja kāds aspekts nebija gramatikā stingri reglamentēts. Daudzi rakstītāji dažādās pieklājības formas jauca kopā – paralēli tekstā lietoja gan *jūs*, gan *tamsta*, turklāt pēdējo arī ar verba dsk. 2. personas formu, kas neatbilda toreizējam izlokšņu lietojumam (Jablonskis 1959, 280). Līdzās vietniekvārdu formām par pieklājības formām neatkarības gados Lietuvā izplatījās arī lietvārdi *ponas* 'kungs', *ponia* 'kundze', *panelē* 'jaunkundze'.

Pēc 2. pasaules kara padomju režīma apstākļos pēdējās uzrunas, saprotams, no oficiāla lietojuma izzuda. Tās mēģināja aizstāt ar uzrunu *draugas* 'biedrs', *draugē* 'biedre', retāk *pilietis* 'pilsonis', *pilietē* 'pilsone' (Kučinskaitē 1985, 59–64). Formālās situācijās, kā arī rakstos tās arī lietoja. Taču no neatkarības gadiem saglabājās tradīcija uzrunāt skolotājus ar konstrukciju *tamsta mokytojai, mokytoja* (Kučinskaitē 1985, 62–64). Turklāt pretēji valodnieku ieteikumam šo uzrunu savienoja ar verbu dsk. 2. personu.

Lietuviešu valodā nostiprinājās T/V uzrunas sistēma ar diviem galvenajiem locekļiem *tu/jūs*, kā arī retāk lietotiem *tamsta* un *pats*. Šo vietniekvārdu lietojuma distribūciju 20. gs. otrajā pusē visplašāk aprakstījis Alberts Rosins (*Albertas Rosinas*). Par opozīcijas nemarkēto locekli viņš uzskata vietniekvārdu *jūs*, kam pretstatīti visi pārējie (Rosinas 1996, 28). Neiedziļinoties atsevišķos lietojuma nosacījumos, par būtiskiem novērojumiem var atzīt to, ka jaunākās paaudzes runā paplašinās *tu* lietojums, kā arī zūd vietniekvārds *tamsta* (Rosinas 1996, 32–33).

Pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas uzrunas vietniekvārdu lietojuma attīstība ir turpinājusies tai pašā virzienā. *Tu* lietojuma nosacījumi ir kļuvuši vēl brīvāki, īpaši jauniešu starpā. Asimetriskais *tu–jūs* lietojums sastopams starp skolotājiem un jaunāko klašu skolēniem. Savukārt publiskā vidē, īpaši televīzijā, samērā bieži uzrunai tiek izmantots arī vietniekvārds *pats, pati* – gan ar vsk., gan dsk. verba formu. Šāda uzruna ieņem zināmu starpstāvokli starp familiāru *tu* un oficiālu *jūs* (Čepaitienē 2007, 53–57).

No mūsdienu lietuviešu valodas izzudušas uzrunas *draugas*, *draugė*, bet jo plaši publiskā diskursā atkal tiek lietots *ponas*, *ponia*, taču ne *panelė*. Turklāt skaidri saskatāmi trīs uzrunas formulu tipi, kas atspoguļo situācijas formalitāti: 1) (*mielas* 'mīļais' / *brangus* 'dārgais') + vārds + *tu*; 2) (*ponas* 'kungs' / *gerbiamas* 'godājamais' / *mielas* 'mīļais') + vārds + *jūs*; 3) (vārds / *ponas* / *gerbiamas* / *amats*) + uzvārds / *amats* + *jūs* (Girčienė 2013, 619).

Latviešu valoda

Arī latviešu valodā sākotnēji personas vietniekvārdu vsk. un dsk. 2. personas formas saistībā ar attiecīgajām verbu formām lietotas tikai uzrunāto skaita atšķiršanai. Piemēram, folkloras pierakstos – pasakās, teikās – viscaur, neatkarīgi no personas sociālā stāvokļa kā uzrunas forma lietots vietniekvārds *tu* un verba vsk. 2. persona. Protams, pasakas pierakstītas tikai 19. gs., turklāt tie ir nosacīti literāri teksti, tāpēc var arī neatspoguļot visu reālo valodas lietojumu.

Taču arī visagrākajos latviešu tekstos var saskatīt liecības par šādu „pirmatnēju” uzrunu lietojumu. Georga Manceļa „Desmit sarunās”, kas ir viņa latviešu valodas mācībgrāmatas „Lettus” (1638) sastāvdaļa, dialogos starp dažādām personās lietota tikai vsk. 2. persona. Turklāt personu statuss nav vienmēr vienāds. Sarunās piedalās gan kāds ceļa vīrs, kāds saimnieks, kāds ormanis, kalps, vairāki zemnieki. Neapšaubāmi, ka latviešu zemnieki savā starpā 17. gs. lietoja tikai uzrunu *tu*. Par situāciju pilsētā, kā arī muižā iespējama informācija vēl būtu meklējama.

No 18. gs. saglabājusies pirmā metalingvistiskā liecība par uzrunas formu lietojumu. To ir sniedzis Gothards Frīdrihs Stenders (*Gotthard Friedrich Stender*) savā „Lettische Grammatik” (1783). Nodaļā „Par īpatnējo” (*Vom Idiotismo*) viņš 210. §. raksta: „Šeit neizglītots latvietis par sevi pašu runā daudzskaitlī, turpretim kungu uzrunā ar ‘tu’, kā: cienīgs kungs, mēs gribēsim no tev maizes.” (Stenders 2015, 308 – Z. Frīdes tulkojums) Stenders šādu lietojumu uzskata par kļūdainu, kas nebūtu no latviešiem jāpārņem. No tā arī Stenders pats izvairās. Savā 1766. gadā latviski rakstītajā vēstulē amata brālim Suntažu mācītājam Johanam Harderam (*Johann Harder*) viņš konsekventi lieto uzrunu *jūs*: „Lai Deews debbefis *Juhs* atkal apmihļo un tehwiſchķi peemin, ka *Juhs* mannim ņawu brahligu firdi *rahdeet* un mannis gohdā *peeminneet*” (Misiņš 1921, 713).

Uzrunu ar vsk. 2. personas vietniekvārdu savukārt varam redzēt Vidzemes hernhūtiešu – brāļu draudžu locekļu – vēstulēs, kas rakstītas 18. gs. otrajā pusē, vērstoties pie brāļiem un māsām Vācijā. Visās vēstulēs

lietota vienīgi uzruna *tu*, pat uzrunājot arī augstas kārtas personas, piemēram, grāfu Nikolaju Cincendorfu (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*) (Adamovičs 1933, 349–358).

Taču 18. gs. otras puses avoti liecina, ka latvieši paši arī ir jau pazīstami ar tendenci lietot īpašas cieņu un stāvokli norādošas uzrunas formas. Skaidru liecību redzam Vidzemes hernhūtieša – Ķikuļa Jēkaba – rakstītajās sūdzībās Krievijas ķeizarienei Katrīnai II (1777), kurās *jūs* gan var uztvert arī kā kopīgu uzrunu ķeizarienei un ķeizaram. Taču Jēkaba rakstītā Žagatas Laura vēstule radniekam Pēterim Matvejevam Pēterburgā neapšaubāmi ir adresēta tikai vienai personai, kas uzrunāta ar *jūs* (Ķikulis 1982, 73). Cieņas un pazemības uzruna *jūs* lietota arī vairākās zemnieku sūdzībās gan Kurzemes hercogam, gan Vidzemes superintendentam, kas datētas ar 18. gs. otro pusi (Stepermanis 1938).

Par avotu uzrunas paradumu izpētei der arī literāri sacerējumi, kas atspoguļo sava laika notikumus. Protams, tie jāuzlūko kritiski, jo var liecināt reizēm drīzāk par autora uzskatiem par to, kādām attiecībām būtu jāpastāv, nevis par reālo ikdienas situāciju. Tomēr literārie sacerējumi ir iekļaujami pētāmo liecību skaitā. Cilvēku savstarpējās attiecības, attēlotas ar sarunu palīdzību, vislabāk ir redzamas dramatiskos sacerējumos.

Pirmais dramatiskais darbs latviski ir Aleksandra Stendera (*Alexander Stender*) tulkotā „Lustesspēle no zemnieka, kas par muižnieku tape pārvērsts” jeb „Žūpu Bērtulis” (Stenders 1790). Lugas varoņi ir dažādu sociālu kārtu pārstāvji, kuru savstarpējās attiecības atspoguļo arī valodas paradumi. Starp tēliem ir gan zemnieki, gan krodzinieks, gan muižnieks, tāpat muižas pārvaldnieks jeb junkurs, vagars un citi. Sociāli vienas vai tuvu kārtu pārstāvji lieto solidāras un simetriskas uzrunas formas. Bērtulis un viņa sieva uzrunā viens otru ar *tu*, tāpat arī Bērtulis un krodzinieks Maušels. Savukārt muižnieks un junkurs uzrunā viens otru ar *jūs*. Taču starp kārtām tiek lietotas asimetriskas uzrunas formas. Muižnieks uzrunā sulaini ar *tu*, bet tiek uzrunāts ar *jūs*. Arī zemnieki no muižas ļaužu puses tiek uzrunāti ar *tu*. Varas pozīcijas iespaidis runā parādās, kad par muižnieku pārgērbtais Bērtulis beidzot pieņem, ka viņš patiesi ir muižnieks. Tad viņš sāk gan sulainus, gan pat junkuru un vagaru uzrunāt ar *tu*, tā izrādot savu iedomāto varas stāvokli. Situācija atkal mainās, kad Bērtulis tiek atgriezts savā sākotnējā stāvoklī.

Cits 18.–19. gs. mijas sarunu paraugs atrodams Kārļa Elferfelda (*Carl Elverfeld*) dramatiskajos sacerējumos (1804). Ludziņas „Mūsu Jānītis” personāži ir Jānītis ar saviem audžuvecākiem zemniekiem Anni un Mārtiņu, kā arī muižnieku kārtas gaspaža un kungs. Solidāra un simetriska uzrunas forma ir gan zemnieku ģimenē (*tu*), neatkarīgi no vecuma, kā arī starp

šķietami savstarpēji nepazīstamajiem muižniekiem (*jūs*). Savukārt mazo Jānīti muižnieki uzrunā ar *tu*, bet viņš tos ar *jūs*. Arī zemnieki muižniekus uzrunā tikai ar *jūs*. Pretējā uzruna gan nav īsti skaidra, jo muižnieku lietotais *jūs* viscaur tekstā attiecas uz abiem Jāniša audžuvecākiem.

Vēl citas uzrunas formu funkcijas redzamas otrā ludziņā „Tā dzimšanas diena”, kurā visi personāži ir zemnieku kārtas pārstāvji. Taču te līdzās nemarkētajam *tu*, starp atsevišķiem personāžiem tiek lietots arī *jūs*. Kaimiņienes Anne un Grieta sauc viena otru par *māsiņu* un uzrunā ar *tu*, bet Annes vīrs un kaimiņiene Grieta ir *jūs* attiecībās. Te nozīme ir dzimumu atšķirībai. Vecuma atšķirības savukārt nosaka to, ka Grieta un viņas vīrs Indriķis Grietas vecmāti uzrunā ar *jūs*, bet viņa to – ar *tu*. Ar *tu* tiek uzrunāti arī kaimiņu mazgadīgie bērni.

19. gs. latviešu valodā izdotajā literatūrā samērā bieži sastopamas situācijas, kad bērni uzrunā savus vecākus vai vecvecākus ar *jūs*, tā izrādot cieņu. Neapšaubāmi šāda uzrunas forma tika lietota arī reālajā ikdienā daļā ģimeņu. Kā piemēru var minēt dzejnieku Raini. No viņa agrīnajām vēstulēm (1880–1883) redzams, ka Rainis māti uzrunā ar *jūs*, piemēram: „Es zinu, mīļā mamiņ, ka *Jūs* pēc ziņas no manis *gaidiet*, es vēl atminu, ka *Jūs* man *pieteicāt* rakstīt, tad nu es kaut ko rakstīšu.” (Rainis 1984, 27) Tomēr dažus gadus vēlāk, sākot ar 1884. gadu, Rainis maina uzruna formu uz intīmāko *tu*, piemēram: „Manu mīļo mamiņ! Vai tas ar taisnību, ko mūsu Līziņa stāsta, ka *Tu* esot visu manu vēstulīti pati, viena pati cauri izlasījusi?” (Rainis 1984, 120) Līdzīgus faktus noteikti varēs atrast arī vairāk.

Vēstules ir arī liecinieks, ka pretstats *jūs–tu* 19.–20. gs. mijā līdzās sociāla/vecuma stāvokļa norādei iegūst arī personīgo attiecību dimensiju. Tieši vēstulēs, līdzīgi kā jau Raiņa un viņa mātes sarakstē, var redzēt, kā pāreja no *jūs* uz *tu*, bieži vien līdz ar citiem teksta satura un formas elementiem, norāda uz personu tuvināšanos. Tā Rainis pirmajās vēstulēs Aspazijai 1893. gada sākumā uzrunā viņu ar *jūs*, vēstules iesākot ar „Augsti cienījamā jaunkundze! Ļoti cienītā Rozenberg jaunkundze!” un tamlīdzīgi (Rainis 1984, 186–188), bet jau maijā seko vēstule, kas sākas: „Mana gaišā saules meita! Pie *Tevīs* nāku ar savu tumsu, grēks gan nākt, bet ilgāk nevaru palikt.” (Rainis 1984, 189) Pāreja uz *tu* līdz ar pārējo saturu norāda uz jaunu attiecību pakāpi un tuvību abu dzejnieku starpā.

Attiecību tuvināšanās, protams, iespējama arī starp viena dzimuma personām. To var redzēt, piemēram, Rūdolfa Blaumaņa vēstulēs. Rakstnieku un literatūrpētnieku Teodoru Zeifertu Blaumanis pirmajās vēstulēs uzrunā ar *jūs*, vēstules ievadot ar „Mīļo Zeifert!” (Volkova 2017, 116), pēc vairākiem gadiem uzruna mainās uz „Mīļo Teodor!” un *tu* (Volkova 2017, 358). Līdzīgi mainīta arī

uzrunas forma vēstulēs rakstniekam Kārlim Štrālam, kas arī liecina par tuvāku attiecību izveidošanos abu starpā.

Rūdolfā Blaumaņa lugas arī ir lieliska liecība par sociālo attiecību hierarhiju un to atspoguļojumu valodā 19.–20. gs. mijā. Sociālo un personīgo attiecību savišanos lauku sētā rāda, piemēram, „Skroderdienas Silmačos”, bet muižas vidē – „Ugunī”. Silmaču sētas ļaužu starpā valda solidāra uzrunas forma – visi cits citu uzrunā ar *tu*, sociālā atšķirība tiek norādīta, Antoniju saucot par *saimnieci*. Jau citus uzrunas paradumus rāda ārpusnieku valoda. Cieņu izrādošu *jūs* lieto visi žīdi – Ābrams, Joske un Zāra, kad sarunājas ar saimnieci Antoniju vai skroderi Dūdaru. Taču pārējos Silmaču ļaudis viņi uzrunā ar *tu*, skaidri diferencējot sarunas biedra sociālo stāvokli. Tomēr pretī no visiem viņi saņem tikai *tu*, kas norāda, ka žīdu stāvoklis netiek uzskatīts par atbilstošas cieņas vērtu. Izņēmums ir saruna starp Zāru un Rūdi, kurā abi viens otru uzrunā ar *jūs*. Tā ir arī metalingvistiski interesanta aina, jo Rūdis mēģina noskaidrot, kā viņam vajadzētu Zāru uzrunāt: „Kā tad jūs lai saucu?” (Blaumanis 1959, 57) Cieņu, bet arī distanci apstiprinošu, simetrisku *jūs* sākumā lieto arī Dūdars un Antonija. Taču, atsaucoties uz abu bijušajām tuvajām attiecībām, viņi sarunā divatā pāriet uz *tu*: „Vai dzi, Dūdar, *jūs* tā runāji, it kā *jums* tas kremtu, ka es to Aleksi paņemu. Bet tev gan manis nevajadzētu apskaust.” (Blaumanis 1959, 54) Šāda pāreja notiek vēlreiz, kad Dūdars nāk pie Antonijas viņu mierināt, jo Alekss ir atsaucis precības (Blaumanis 1959, 103). Blaumaņa lugas dialogos ir redzams, kā situatīvi var mainīties uzrunas formas, sniedzot liecību, ka T/V sistēmai latviešu valodā 20. gs. sākumā ir ne tikai sociālā stāvokļa, bet arī personīgo attiecību norādes dimensija.

Cita sociālā vide attēlota lugā „Ugunī”, kuras darbība notiek Alaines muižā. Šai lugā uzruna *jūs* ir dzirdama ļoti bieži. Muižas iemītnieki un kalpotāji – barons, muižkungs, skrīveris, sulainis, pavārs, istabmeita, saimniece, vešeriene – ļoti bieži tā uzrunā cits citu. Taču zemākās pakāpes kalpotāji – kučieris, stālļa puisis, arī sulainis savā starpā lieto *tu*. Arī hierarhiskas attiecības ar asimetrisku uzrunu lugā ir visai bieži sastopamas. Savu augstāko stāvokli tā norāda barons un muižkungs, uzrunājot ar *tu* nomnieku Klengu, barons – Edgaru, kučieri Sutku. Pretī uzruna vienmēr ir *jūs*. Savukārt pārtikušo gruntnieku Akmentiņu barons vienmēr uzrunā ar *jūs*. Lugā ir vēl vairākas interesantas asimetriskas uzrunas situācijas. Vienu pārstāv muižas saimniece Horsta madāma attiecībās ar Kristīni un Edgaru. *Tu–jūs* pretstats šai gadījumā norāda gan uz vecuma, gan cieņas, gan arī tuvības dimensiju. Madāma abus jauniešus uztver kā savus aizbilstamos, tāpēc pretēji kopējai muižas paražai uzrunā tos ar *tu*. Pretējā virzienā iespējams vienīgi *jūs*. Psiholoģiski

vēl interesantāks attiecību pāris ir Edgars un skrīveris Alders. Alders savu vienaudzi Edgaru visu laiku uzrunā ar *tu*, tā vēlēdamies uzsvērt zināmu tuvību, taču Edgars vienmēr atbild ar *jūs* – acīmredzot tomēr gan juzdams sociālā stāvokļa atšķirību, gan izrādīdams cieņu. Tikai vienā situācijā, stāstot par to, kā Kristīne viņam iesitusi, Edgars emocionāli pāriet uz *tu*: „Jā... Miļo Alder, *tu* man esi labākais draugs pasaulē, bet iesist – es nezinu, kuru cilvēku būtu laidis dzīvu no pēdām, ja tas man būtu iesitis!” (Blaumanis 1959, 229) Tomēr tas ir tikai emocionāls mirklis, viņu attiecības un arī savstarpējās uzrunas veids no tā nemainās. Arī tas rāda, ka no nediferencētas *tu* uzrunas 17. gs. līdz 20. gs. sākumam latviešu valodā ir izveidojusies niansēta T/V uzrunas sistēma, kas kopā ar citiem valodas līdzekļiem gan atspoguļo, gan arī rada sociālo un personīgo attiecību daudzveidību.

Šo T/V formu sistēmu papildina arī īpašo pieklājības vārdu *kungs*, *jaunkundze* u. c. dažāda lietojums. Arī ar šo formu (ne)lietojumu un dažādību Blaumanis ir paspilgtinājis tēlu attiecības. Alaines baronu Edgars, sulainis, Akmentiņš uzrunā par *baronkungu*, Klenga viņu uzrunā – *baronliel(s)kungs*, bet Sutka – lieto tikai daudzskaitļa formu *baronlielkungi*, ar to pasvītrojot savu distanci un padevību. Barons nevienu no muižas ļaudīm nepagodina ar pieklājības uzrunu *kungs*, vienīgi savu ilggadējo saimnieci sauc par *madām(u) Horst*. Uzrunas formu relativitāti rāda arī tas, ka gruntnieku Akmentiņu barons uzrunā vienkārši uzvārdā, kaut uz *jūs*, taču citi, piemēram, Kristīne, Alders, vešeriene uzrunā viņu par Akmentiņa *kungu*. Arī Kristīni tai tuvākie personāži – māte, Edgars, arī Horsta madāma – uzrunā tikai vārdā, bet citi lieto uzrunas formu *Kristīnes jaunkundze*.

Ap 19.–20. gs. miju pieklājības uzrunas formas *kungs*, *kundze*, *jaunkundze* latviešu valodā jau bija visai plaši ieviesušās. Tomēr abām pēdējām ir visai jauna izcelsme. Latviešu presē līdz pat 19. gs. otrajai pusei lietotas arī tautas valodā sastopamās uzrunas formas – *kungs*, *gaspaža* un *preilene*. Taču līdz ar tautisko atmodu un valodas kopšanas uzplaukumu daudzi aizguvumi no vācu valodas tiek aizstāti ar latviskākiem vārdiem – gan jaunvārdiem, gan vecos rakstos vai izloksnēs atrodamiem. Tā brīža galvenajā valodas latviskošanas vietnē – laikrakstā „Baltijas Vēstnesis” (1868–1906) – sāk 1869. gadā lietot vārdus *kundze* un *kundziene* vai *kundzene*, bet kopš 1871. gada abu pēdējo vietā nāk *jaunkundze*, kas arī visai ātri nostiprinās. *Gaspaža* un *preilene* drīz vien zaudē savu uzrunas formas funkciju, paliekot tikai kā arhaisks vai ironisks sarunvalodas, arī daiļliteratūras vārds.

Vēl viena specifiska uzrunas forma, kas veidojas sociālo un politisko notikumu ietekmē, ir *biedrs*, *biedre* vai *biedrene*. Vārds pats ir valodā labi pazīstams, jau kopš senākiem laikiem un apzīmē kādu, ar ko kopā kas tiek

veikts. Taču sociāldemokrātiskajā kustībā kopš 19. gs. otrās puses tas kļūst arī par organizāciju, partiju locekļu savstarpējās uzrunas formu (Silis 1988, 206–207). Kā pielikums personvārdam latviešu valodā tas plašāk parādās pēc 1917. gada revolūcijām un padomju sistēmas izveidošanas. Tad partiju laikrakstos lasāmi šādi teksti kā: *beedrs Bebris*; *beedrs Swanitajs*; *beedrs Knoke*, *beedrs Kreews* (Cīņa 19.05.1917.); „Sapulzi atklahj ņekzijas preekschneeks *beedrs* Martinsons” (Cīņa 10.05.1918.). Tas reizēm var būt lietots arī ironiski: „*Beedri* Rosenbergs un Seibots pa paradumam tikai ņodijas par balto laupitaju bandam, kas atjaunoschot strahdneeku werdsibu” (Baltijas Vēstnesis 02.06.1919.). Uzrunas un titula funkcijā vārdus *biedrs*, *biedre* latviešu avīzes Padomju Savienībā turpināja lietot līdz pat 1937. gada decembrim, kad tās likvidēja.

Latvijā šīs uzrunas atgriezās līdz ar padomju okupāciju 1940. gada vasarā. Jau tūlīņ pēc Saeimas vēlēšanu farsa 17. jūlijā toreizējais sabiedrisko lietu ministrs Pēteris Blaus izsludināja šādu paziņojumu: „Sabiedrisko lietu ministrija atzīst, ka pastāvot patiesai demokrātiskas tautas republikai, neattaisnojami Latvijā arī turpmāk lietot uzrunās un rakstos vārdus: „kungs” vai „kundze”. To vietā būtu vēlams kā atbilstošākus lietot vārdus: „pilsonis” vai „pilsons”” (Valdības Vēstnesis 17.07.1940.)

Vēl dažas dienas vēlāk sekoja arī armijas komandiera ģenerāļa Kļaviņa pavēle, kurā cita starpā teikts: „Dienesta attiecībās karavīri viens otru uzrunā ar vārdu „biedr” sekojoši: a) uzrunājot virsniekus, sanitārvirsniekus, administratīvos virsniekus, instruktorus un kareivjus, pēc vārda „biedr” nosauc dienesta pakāpi, piemēram: biedr pulkvedi, biedr ārst–kapteini, biedr administratīvais leitnants, biedr kaprali, biedr kareivi [...]” (Latvijas Kareivis 24.07.1940.)

1940. gada rudenī jau prese nepārtraukti lieto tikai uzrunu un titulu *biedrs*, *biedre*, kas tekstā bieži ir saīsināts kā *b*. Tomēr sarunvalodā, protams, šādas pārmaiņas nenotiek uzreiz. Tāpēc laikrakstos var lasīt arī kritiskus novērojumus. „Kā kuriozu varam atzīmēt vārda „kungs” lietošanu. Jautājums par vārda „kungs” lietošanu jau sen apskatīts sienas avīzē – norādot, ka pēdējais laiks to atmet. Darbinieki to arī sapratuši, bet daļa, sevišķi augstākie ierēdņi, savā starpā „kungo” tālāk un paskaidro: ka viņiem neesot vēl dots oficiāls rīkojums.” (Cīņa 27.09.1940.)

Arī kāds „Novērotājs” ziņo no Valmieras: „Atgriežoties mājās, ar skumju prātu konstatēju, ka reti kur bija dzirdams vārds, – biedrs, bet gan vecie „kungs” un „kundze”. Biedri, neaizmirstiet, ka mēs ietilpstam lielajā Padomju Savienības tautu saimē un ka buržujski reakcionārās ideoloģijas vietā stājusies revolūcionārā marksisma–ļeņinisma teorija. Neaizmirstiet, ka

kapitālisma plutokrātijas laiks pamudināja darba cilvēku, aiz bailēm par savu likteni, zemoties bagātnieku un augstmaņu priekšā, dzīvot ar glaimiem un nemītīgo kungošanu. [...] Sauksimies par biedriem, jo mēs esam un būsīm biedri vienmēr!” (Liesma 17.12.1940.)

Uz vācu okupācijas laiku atkāpusies uzruna *biedrs* 1944.–1945. gadā atgriežas Latvijā, lai te uzkavētos līdz pat valsts neatkarības atjaunošanai 1991. gadā. Padomju periodā ar to varēja uzrunāt jebkuru personu, neatkarīgi no tā, vai tā bija komunistu partijas locekle vai nebija. Uzruna nostiprinājās 50.–70. gados, taču 80. gados pamazām atkāpās no plašākas lietošanas, bieži paliekot tikai oficiālās situācijās (Sīlis 1988, 210–214). Pēc neatkarības atjaunošanas *biedrs* kā uzrunas forma ir kļuvis par historismu. Tā vietā ir atkal atgriezušies *kungs* un *kundze*, tomēr to lietojums arī ir visai ierobežots ar oficiālām un formālām situācijām. Jaunākas paaudzes runātāju mutē tos var dzirdēt pavisam reti.

T/V sistēma latviešu valodā visjaunākajā laikmetā ir visai stabila. Lai gan kopumā sabiedrībā jūtams plašāks simetriskas uzrunas formas *tu* lietojums, tomēr, salīdzinot 1999.–2000. gada un 2018. gada aptauju datus, redzams, ka ap 85 % aptaujāto gandrīz nemainīgi uzskata, ka no *jūs* nebūtu jāatsakās (Lauze 2020; 2021, 167). Turpmāka uzrunas paradumu maiņa dažādās sociālās situācijās ir neizbēgama, turklāt nav prognozējama, tāpēc pētniekiem arī turpmāk netrūks darāmā.

Nobeigums

Aplūkojot uzrunas formu un sistēmu maiņu pat tikai nedaudzās Eiropas valodās, var redzēt daudz kopīgu parādību, kuras rāda noteiktas mainīguma tendences. Galvenais secinājums – uzrunas formu maiņa ir nesaraujami saistīta ar procesiem sabiedrībā. Lingvistiskie un ekstralingvistiskie faktori viens otru papildina. Varam saskatīt noteiktas tendences un likumsakarības.

T/V sistēmas izveidošanās Eiropas valodās ir bijusi tieši atkarīga no sabiedrības sākotnējās sociālās noslāņošanās, sociālās un institucionālās (valsts un baznīcas) hierarhijas rašanās. Līdz ar to sākotnējā T/V pretstata semantika ir saistīta ar varas dimensiju. Primārais V lietojums ir asimetrisks. Pastāv tikai iespējas: T–T un T–V.

Vēstures gaitā valodām raksturīga T/V sistēmas solidaritātes semantikas izveidošanās. Rodas augstāko kārtu solidārs V–V lietojums, kas papildina sākotnējo sistēmu. Vienlaikus tas veicina V semantikas devalvēšanos, kas tiek pārvarēta vai nu ar papildu uzrunas pievienošanu, vai ar V elementa nomaiņu. Izstumtais V elements var veidot trešo opozīcijas locekli.

Iepriekšējā procesa rezultātā gan T, gan V formas var iegūt papildus negatīvu konotāciju, kas var veicināt šo elementu izstumšanu no lietojuma.

Līdz ar feodālās sistēmas sairšanu un sabiedrības demokratizēšanos paplašinās solidārs un simetrisks V–V lietojums, sašaurinās asimetrisks T–V lietojums. Vienlaikus visa sistēma var kļūt ievērojami sarežģītāka.

Lielāku lomu T/V sistēmas funkcionēšanā iegūst personīgo attiecību dimensija, kad izvēli starp V un T sāk noteikt individuāli nosacījumi un savstarpēja vienošanās.

Voluntāri mēģinājumi mainīt T/V sistēmu vai ieviest īpašas uzrunas formas nedod paliekošus rezultātus. Tas iespējams tikai gadījumos, ja šie mēģinājumi sakrīt ar sabiedrības vai tās daļas kopējām vēlmēm un lietojuma tendencēm.

Neraugoties uz tālāku sabiedrības un T/V sistēmas demokratizāciju, uzrunas un to konstrukciju hierarhiska sistēma turpina pastāvēt, jo atspoguļo reālas sabiedrībā eksistējošas tās locekļu hierarhijas un savstarpējo attiecību atšķirības.

Saisinājumi

angl. – angļiski

dsk. – daudzskaitlis

lat. – latīniski

pers. – persona

T – tu (lat. *tu*)

V – jūs (lat. *vos*)

vāc. – vāciski

vsk. – vienskaitlis

Avoti

Baltijas Vēstnesis 02.06.1919. – Vietējās ziņas. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1919, 2. jūnijs, 2.

Blaumanis 1959 – Blaumanis, Rūdolf. *Kopoti raksti. Piektais sējums*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.

Ciņa 19.05.1917. – Paziņojumi un uzaicinājumi. *Ciņa*, Nr. 6, 1917, 19. maijs, 4.

Ciņa 10.05.1918. – No Kostromas. *Ciņa*, Nr. 40, 1918, 10. maijs, 4.

Ciņa 27.09.1940. – Š. Z. departamenta arodbiedrības darbība. *Ciņa*, Nr. 92, 1940, 27. septembris, 4.

Elverfelds 1804 – Elverfelds, Kārlis Gothards. *Lihgsmibas Grahmata*. Jelgavā : J. W. Steffenhagen, 1804.

Ķikulis 1982 – Ķikuļa, Jēkabs. *Dziesmas*. Rīga : Liesma, 1982.

Latvijas Kareivis 24.07.1940. – Armijas komandiera 21. pavēle. *Latvijas Kareivis*, Nr. 166, 1940, 24. jūlijs, 1.

Liesma 17.12.1940. – Novērotājs. Aicinājums. *Liesma*, Nr. 41, 1940, 17. decembris, 5.

Rainis 1984 – Rainis. *Kopoti raksti. 19. sējums. Vēstules*. Rīga : Zinātne, 1984.

Stenders 1790 – Stenders, Aleksandrs Johans. *Lustesspehle no Semmneeka kas par Muischneeku tappe pahrwehrsts; un wenna Pasakka no Drauga Lizepura*. Jelgavā : J. W. Steffenhagen, 1790.

Stenders 2015 – Stenders, Gothards Frīdrihs. *Latviešu gramatika 1783*. Tulkojusi Dr. philol. Zigrīda Frīde. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015.

Valdības Vēstnesis 17.07.1940. – Sabiedrisko lietu ministrijas paziņojums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 159, 1940, 17. jūlijs, 3.

1. Adamovičs 1933 – Adamovičs, Ludvigs. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. Rīga : Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvs, 1933.
2. Adelung 1782 – Adelung, Johann Christoph. *Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache*. Bd. I, Leipzig : Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1782.
3. Besch 1998 – Besch, Werner. *Duzen, Siezen, Titulieren. Zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. 2., ergänzte Auflage. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1998.
4. Brown, Gliman 2012 – Brown, Roger, Albert Gilman. The pronouns of power and solidarity. *Readings in the Sociology of Language*, edited by Joshua A. Fishman. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2012, 252–275.
5. Busse 2017 – *Early Modern English*, Vol. 4. Eds. Ulrich Busse, Alexander Bergs, Laurel Brinton. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2017, 209–223.
6. Cabanès, Nass 1906 – Cabanès, Augustin, L. Nass. *La névrose révolutionnaire*. Paris : Société Française d'imprimerie et de librairie, 1906.
7. Cardia 2008 – Cardia, Nicola. Il neopurismo e la politica linguistica del fascismo. *Ècho des études romane*, Vol. IX, num. I, 2008, 43–54.
8. Čepaitienė 2007 – Čepaitienė, Giedrė. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla.
9. Dubisz, Karaś, Kolis 1995 – Dubisz, Stanisław, Halina Karaś, Nijola Kolis. *Dialekty i gwary polskie*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1995.

10. Fagyal, Kibbee, Jenkins 2006 – Fagyal, Zsuzsanna, Douglas Kibbee, Fred Jenkins. *French. A Linguistic Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
11. Fanfani 2011 – Fanfani, Massimo. Neopurismo. *Enciclopedia dell'Italiano* [tiešsaiste]. Treccani, 2011 [skatīts 11.08.2021.]. Pieejams: https://www.treccani.it/enciclopedia/neopurismo_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/
12. Finkenstaedt 1963 – Finkenstaedt, Thomas. You und thou. *Studien zur Anrede im Englischen (Mit einem Exkurs über die Anrede im Deutschen)*. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 1963.
13. Fremer 2018 – Fremer, Maria. *Tilltal i reklamfilm. Du-reformen i ett historiskt perspektiv*. Nordica Helsingiensia 55. Helsinki : Helsingfors universitet, 2018.
14. Van Gelderen 2014 – van Gelderen, Elly. *A History of the English Language*. Revised Edition. Amsterdam/Philadelphía : John Benjamins Publishing Company, 2014.
15. Girčienė 2013 – Girčienė, Jurgita. Adresato įvardijimo raida. *Žmogus kalbos erdvėje*. 2013, 7, 613–621.
16. Grimm 1837 – Grimm, Jacob. *Deutsche Grammatik. Vierter Theil*. Göttingen : Dieterichsche Buchhandlung, 1837.
17. Hickey 2003a – Hickey, Raymond. Rectifying a standard deficiency. Second-person pronominal distinctions in varieties of English. *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*. Eds. Irma Taavitsainen and Andreas H. Jucker. Amsterdam/Philadelphía : John Benjamins Publishing Company, 2003, 343–374.
18. Hickey 2003b – Hickey, Raymond. The German address system. Binary and scalar at once. *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*. Eds. Irma Taavitsainen and Andreas H. Jucker. Amsterdam/Philadelphía : John Benjamins Publishing Company, 2003, 401–425.
19. Jablonskis 1959 – Jablonskis, Jonas. *Rinktiniai raštai. II tomas*. Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
20. Jucker 2000 – Jucker, Andreas H. „Thou” in the History of English: A Case for Historical Semantics or Pragmatics? *Words: Structure, Meaning, Function*. A Festschrift for Dieter Kastovsky, ed. Christiane Dalton-Puffer and Nikolaus Ritt. Berlin : Mouton de Gruyter, 2000, 153–163.
21. Jucker 2012 – Jucker, Andreas H. Changes in politeness cultures. *The Oxford Handbook of the History of English*. Eds. Terttu Nevalainen and Elizabeth Closs Traugott. 2012. Oxford Handbooks Online (www.oxfordhandbooks.com).
22. Klemensiewicz 1946 – Klemensiewicz, Zenon. *Pan i obywatel*, Język Polski, 1946, R. XXVI, 33–42.
23. Kučinskaitė 1985 – Kučinskaitė, Antanė. *Lietuvių kalbos etiketas*. Vilnius : Mokslas, 1985.
24. Kurschat 1876 – Kurschat, Friedrich. *Grammatik der Littauischen Sprache*. Halle : Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1876.

25. Lauze 2020 – Lauze, Linda. The system of pronominal address in Latvian: sociolinguistic aspect. *CBU International Conference on Innovations in Science and Education 2020*, 1. Proceedings of CBU in Social Sciences. March 18–20, 2020. Eds. Petr Hajek, Ondřej Vit. Prague : CBU Research Institute s.r.o., 2020, 134–138.
26. Lauze 2021 – Lauze, Linda. Lingvistiskās attieksmes izpausmes uzrunas lietojumā. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Red. Ina Druvieta. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 164–183.
27. Lepschy, Lepschy 2001 – Lepschy, Anna Laura, Lepschy, Guilio. *The Italian Language Today*. Second Edition. London : Routledge, 2001.
28. Łoś 1916 – Łoś, Jan. *Od ty do pan*, Język Polski, 1916, R. III, 1–10.
29. Maley 1972 – Maley, Catherine A. Historically Speaking, *Tu or Vous? The French Review*, Apr., 1972, Vol. 45, No. 5 (Apr., 1972), 999–1006.
30. Malewska-Szałygin 2017 – Malewska-Szałygin, Anna. *Social Imaginaries of the State and Central Authority in Polish Highland Villages, 1999–2005*. Cambridge Scholars Publishing, 2017.
31. Migliorini 1938 – Migliorini, Bruno. *Il Lei in soffitta. Critica fascista* 16, 1938, 136.
32. Migliorini 2001 – Migliorini, Bruno. *Storia della lingua italiana*. IX edizione. Milano, Firenze : Bompiani, 2001.
33. Misiņš 1921 – Misiņš, Jānis. 1921. Vecā Stendera vēstule, 1766. g. rakstīta Suntažu mācītājam J. Harderam. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, VII, 712–716.
34. Nichil 2013 – Nichil, Rocco Luigi. Starace e Mussolini. Lessico fascista e retorica di regime nell'anno XVI E.F. (29 ottobre 1937 – 28 ottobre 1938). *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas* (Valencia, 6–11 settembre 2010), Berlin/Boston : Walter de Gruyter GmbH, 2013, 239–252.
35. Norrby 2005 – Norrby, Catrin. Du, ni, titel eller förnamn? *Språkbruk*. 2/2005 [tiešsaiste] [skatīts 11.08.2022.]. Pieejams: <https://www.sprakbruk.fi/-/du-ni-titel-eller-fornamn->
36. Pawłowska 2014 – Pawłowska, Anita. *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku. Analiza socjolingwistyczna*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.
37. Pawłowska 1979 – Pawłowska, Krystyna. *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich*, Język Polski, 1979, R. LIX, 5–16.
38. Rosinas 1996 – Rosinas, Albertas. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai. Funkcijos ir semantika*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
39. Serianni 2000 – Serianni, Luca. Gli allocutivi di cortesia. *La Crusca per voi*, n. 20, aprile 2000, 7 [tiešsaiste] [skatīts 11.08.2022.]. Pieejams: <https://accademiadellacrusca.it/it/consulenza/gli-allocutivi-di-cortesia/142>
40. Sīlis 1988 – Sīlis, Jānis. Uzrunas „biedri/biedre[ne]” lietošanas problēmas. *Valodas aktualitātes – 1987*. Rīga : Zinātne, 1988, 206–216.

41. Silverstein 1985 – Silverstein, Michael. Language and the Culture of Gender: At the Intersection of Structure, Usage, and Ideology. *Semiotic Meditation. Sociocultural and Psychological Perspectives*. Eds. Elizabeth Mertz, Richard J. Parmentier. Orlando etc. : Academic Press, 1985, 219–259.
42. Stepermanis 1938 – Stepermanis, Mārgers. Dažas 18. g. s. zemnieku sūdzības un iesniegumi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, III, 1938, 433–438.
43. Stone 1989 – Stone, Gerald. *Formy adresatywne języka polskiego w osiemnastym wieku*, Język Polski, 1989, R. LXIX, 135–142.
44. Teleman 2003 – Teleman, Ulf. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm : Norstedts Ordbok, 2003.
45. Thelander 2014 – Thelander, Kerstin. Aspekter på tilltalsordet ni i tre seklers dramadiolog. *Studier i svensk sprakhistoria 12. Variation och förändring*. Red. Maria Bylin, Cecilia Falk, Tomas Riad. Stockholm studies in Scandinavian philology, New Series, 60. Stockholm : Acta Universitatis Stockholmiensis Universitetservice, 2014, 240–251.
46. Tosi 2000 – Tosi, Arturo. *Language and Society in a Changing Italy*. Clevedon : Multilingual Matters, 2000.
47. Volkova 2017 – Volkova, Līvija. *Rūdolfa Blaumaņa pašatklāsmē*. Rakstnieks un viņa adresāti vēstulēs un komentāros. Rīga : Zinātne, 2017.
48. Wójciuk 2013 – Wójciuk, Anna. *Przemiany polskiego modelu grzeczności językowej na podstawie wybranych aktów grzecznościowych*. Praca licencjacka. Uniwersytet Śląski, Wydział Filologiczny. Katowice, 2013.
49. Wojtak 1992 – Wojtak, Maria, Wybrane elementy staropolskiej etykiety językowej, w: *Język a kultura. Polska etykieta językowa*, pod red. J. Anusiewicza i M. Marcjanik. 1992.
50. Zagorska Brooks 1975 – Zagorska Brooks, Maria. *Polish Reference Grammar*. The Hague-Paris : Mouton, 1975.
51. Ziegler 2004 – Ziegler, Uta. *Eine erklärende Darstellung der Entwicklung der pronominalen Anredeformen*. Magisterarbeit. GRIN Verlag, 2004.

Aiga Veckalne

Valodas raidierakstu tendences Latvijā un pasaulē

Saskaņā ar raidierakstu izvietojanas portāla „Buzzsprout” sniegto informāciju pasaulē ir vairāk nekā 2 400 000 raidierakstu un tos ik gadu klausās arvien vairāk pasaules iedzīvotāju (Buzzsprout 2022). 2021. gada laikā mūzikas un raidierakstu atskaņošanas platformā „Spotify” publicēti vairāk nekā 1,2 miljoni jaunu raidierakstu (nevis sēriju, bet tieši jaunu raidierakstu) (Spotify 2021).

Šā raksta mērķis ir pirmo reizi latviešu valodā sniegt vispārīgu ieskatu raidierakstu rašanās vēsturē un analizēt mūsdienu aktualitātes, kā arī parādīt valodas raidierakstu piedāvātās iespējas, aplūkot to izmantošanu nodarbībās un rosināt interesi par tiem. Sniegts arī neliels ieskats termina „raidieraksts” (angl. *podcast*) izcelsmē.

Raidierakstu attīstību galvenokārt sekmēja lietotāju ieradumu izmaiņas un tehnoloģijas un interneta attīstība – viedtālruni ir visbiežāk lietotās ierīces, ko izmanto, lai klausītos raidierakstus. Eksperti parasti norāda, ka „raidieraksta” definīcija ir ļoti neskaidra, tādēļ visbiežāk tos dēvē par „īpašu klausīšanās pieredzi” (Nuzum 2019, 20). Šaurākā nozīmē raidieraksts ir audiofails, ko var lejupielādēt vai klausīties tiešsaistē sev ērtā laikā un vietā, izvēloties vēlamo formātu un tematu, turklāt vienlaikus darot arī ko citu – braucot automašīnā, gatavojot maltīti, dodoties ikdienas gaitās vai sportojot. Raidieraksti ir pieejami īpašās raidierakstu platformās, kuru pamatā ir RSS (angl. *Really Simple Syndication* ‘satura vienkāršā sindicēšana’), piemēram, „Spotify”, „Apple Podcasts”, „Google aplādes”, „Pocket Casts”, „Podbean”, „Stitcher” un citās (Latvijā – arī ziņu portāla „Delfi” sadaļā „Podkāsti”). Paralēli raidieraksta atskaņošanai viedtālrunī vai datorā var lietot arī citas programmas un lietotnes.

Plašākā izpratnē raidieraksts ir kanāls jeb medijs, tādēļ raidierakstu lietotnēs var klausīties gan neatkarīgu autoru veidotus raidījumus, gan sabiedriskā vai komerciālā radio vai televīzijas veidotus raidījumus un tamlīdzīgi. Tiem nav noteikta ilguma un vienota žanra, turklāt raidieraksta formāti ir ļoti atšķirīgi: tā var būt gan intervija, kad viesis(-i) atbild uz vadītāja jautājumiem (piemēram, „Zinātnes zīmes”, „Liepājas teātra pīpētavas sarunas”,

„Cilvēkjauda”, „Ziemeļmeita” Latvijā; „The Tim Ferris Show”, „Hardcore History”¹ pasaulē); diskusija, uz kuru vadītāji aicina viesus ar pretējiem viedokļiem, lai daudzpusīgi aplūkotu tematu (piemēram, „Slate’s Political Gabfest” pasaulē); sarunu raidījums, kur pastāvīgie vadītāji katrā sērijā diskutē par kādu tematu un dažreiz ir uzaicināti viesi vai eksperti (piemēram, „Šķiltava”, „Bize vaļā” Latvijā; „By the Book” pasaulē); monologs, kas ir kā stāsts, dienasgrāmata vai viedoklis par noteiktu tematu (piemēram „Luke’s English Podcast” pasaulē); stāstnieciskais (bieži – pētnieciskās žurnālistikas vai dokumentālais) raidieraksts par reāliem notikumiem, kas notiek vai notikuši, turklāt vienam stāstam var būt veltīta viena sērija jeb epizode vai visa sezona (piemēram, „Dokumentārijs”, „Muša”, „Tēta projekts”, „Eastern Border” Latvijā; „True Spies”, „Dr. Death”, „The Caliphate” pasaulē); patiesu detektivstāstu (angl. *true crime*) raidieraksts, kuru pamatā ir reāls notikums, slepkavība, nelaimes gadījums, un klausītājs tikai sezonas beigās uzzina, kas ir noticis (piemēram, „Slepkava brīvstāsts”, „Atvērtie faili” Latvijā; „Crime Junkie”, „Serial” pasaulē); literārais raidieraksts jeb stāsti ar sarežģītām sižeta līnijām, varoņiem un skaņu dizainu (piemēram, „Welcome to Nightvale” pasaulē), arī literātu (vai aktieru) lasīti darbi (piemēram, „Radio mazā lasītava” Latvijā; „Poetry of the Shelf”, „The Writer’s Voice” pasaulē). Mēdz būt arī tā dēvētie jauktie raidieraksti, kad vienā raidījumā var būt īss monologs, bet pēc tam intervija vai diskusija (Vazovski 2021, 34), piemēram, Krievijas ziņu raidieraksts „Что случилось”. Var būt arī vienam rakstniekam vai literārajam darbam veltīti raidieraksti, piemēram, „MuggleCast: the Harry Potter podcast” runā tikai vienīgi par rakstnieces Džoannas Roulingas (*Joanne Rowling*) radītajiem Harija Potera grāmatu sērijas tēliem un notikumiem. Katrs individuāli var izvēlēties epizodi vai tēmu, ko klausīties, kā arī tās ilgumu.

Saskaņā ar „Spotify” reitingu Latvijā 10 populārākie raidieraksti (Spotify 2022) 2022. gada sākumā ir: 1) „The Joe Rogan Experience” (viens no populārākajiem arī pasaulē); 2) „Cilvēkjauda”; 3) „Call her Daddy”; 4) „Pirmās attiecības”; 5) „Bize vaļā”; 6) „LTV ziņu dienests”; 7) „The Mindset mentor”; 8) „Ommsome Podcasts”; 9) „Jautājums no provinces”; 10) „Muša”. Jānorāda, ka Latvijā kopš 2021. gada tiek veidots arī raidieraksts par raidierakstiem – bijušās Latvijas Radio 1 žurnālistes Daces Krejeres veidotā „Raidnīca”.

„Latvijas Radio” raidierakstu redaktors Andrejs Siliņš norāda, ka Latvijā raidierakstu vide, lai arī strauji augoša, vēl ir neliela. Dati liecina, ka no „Latvijas Radio” veidotā satura raidierakstu lietotnēs cilvēki ir visvairāk

¹ Šeit un turpmāk raidierakstu nosaukumi netiek tulkoti, lai nezaudētu vārdspeiles elementus un alūzijas.

klausījušies „Pasakas”, „Labu nakti – pasakas” un „В гостях у книжки”. No satura, kas nav radīts bērniem, visbiežāk klausīts „Krustpunktā”, kam seko „Atvērtie faili” un „Zināmais nezināmajā”. Bet starp „Latvijas Radio” oriģinālsatura raidierakstiem visbiežāk klausīts „Kā ir būt”, kā arī 2021. gada nogales jaunpienācējs „Dokumentārijs”. (Siliņš 2022)

2021. gada 30. septembrī, ko dēvē par Starptautisko raidierakstu dienu, „Raidnīcas” organizētajā diskusijā „Kā nocopēt klausītāju? Atklāta saruna ar podkāstu veidotājiem un klausītājiem” tika prezentēti „Latvijas Radio” aptaujas rezultāti, paužot, ka 75 % Latvijas iedzīvotāju (apt. 1,045 mlj.) zina, kas ir raidieraksts², savukārt 44 % (apt. 613 000) ir noklausījušies vismaz vienu raidierakstu. 33 % klausās raidierakstus retāk nekā reizi mēnesī, savukārt 20 % – katru mēnesi un 5 % – katru dienu. Tomēr diskusijas dalībnieki atzina, ka šie rezultāti, visticamāk, nav precīzi, jo respondenti bieži vien par raidierakstu maldīgi uzskatīja arī „YouTube” raidījumus videoformātā. (Podnews 2021)

Raidieraksti parādījās un piesaistīja uzmanību jau 2004. gadā, savukārt 2020. gadā Covid-19 pandēmijas dēļ tie kļuva vēl populārāki. Raidierakstu vēsture ir cieši saistīta ar „Apple” mūzikas atskaņotāja jeb *iPod* vēsturi. Pirmā *iPod* ierīce parādījās 2001. gadā. Dažus gadus vēlāk, 2004. gadā, bijušais televīzijas kanāla „MTV” darbinieks Adams Karijs (*Adam Curry*) un programmatūras izstrādātājs Deivs Vainers (*Dave Winer*) izstrādāja plānu, kas ļautu lejupielādēt tiešsaistes radiopārtraides no interneta tieši „Apple” jaunajā ierīcē. D. Vainers izstrādāja RSS apkopotājprogrammatūru (angl. *aggregator software*), savukārt A. Karijs izstrādāja programmu „iPodder”, kas varēja eksportēt audiofailus no RSS plūsmas, lai tos varētu pārsūtīt *iPod*. Pirmo reizi radioapraides failus varēja saglabāt pārnēsājamā atskaņotājā un klausīties, atrodoties ceļā.

Tā paša gada februārī žurnālists Bens Hammerslijs (*Ben Hammersley*) publicēja joprojām bieži citēto rakstu par inovatīvo tiešsaistes radiostraumēšanu, ko A. Karijs un D. Vainers bija palīdzējuši iedzīvināt. *iPod* lietotāju pieaugums, ikvienas pieejamas audiosatura veidošanas programmatūras pieejamības palielināšanās un emuāru jeb blogu popularitāte, B. Hammerslija vārdiem laikrakstā „The Guardian” runājot, radīja vidi „jaunam radioamatieru uzplaukumam” (Voices 2020).

2005. gadā raidieraksti kļuva arvien populārāki. Tieši tad „Jaunā Oksfordas amerikāņu vārdnīca” (*New Oxford American Dictionary*) nosauca vārdu „podcast” par „gada vārdu”, nostiprinot raidierakstu statusu kā

² Aptaujā tika izmantots termins „podkāsts”.

jauno mediju tendenci, kas jau bija vai drīzumā būs ikvienam uz mēles un meklēšanas logā. 2005. gadā arī latvietis vēsturnieks Kristaps Andrejsons izveidoja raidierakstu „Eastern Border”, kurā angļu valodā runāja par dzīvi un notikumiem aiz dzelzs priekškara, jo īpaši Padomju Savienībā. Tas strauji ieguva popularitāti un, visticamāk, arvien ir populārākais Latvijā tapušais raidieraksts (apm. 500 000 vienas sērijas klausījumu). (Raidnīca 2020)

2006. gada oktobrī tika publicēta populārā radioraidījuma „This American Life” raidieraksta versija, kas joprojām ir viens no visvairāk klausītajiem raidierakstiem podkāstu reitingos. Tā paša gada Ziemassvētkos pirmais raidieraksts tika translēts no Bekingemas pils, kad karalienes Elizabetes II Ziemassvētku runa tika publicēta lejupielādei kā raidieraksta fails.

Viens no pirmajiem raidierakstu veidotājiem Latvijā bija arī Artūrs Mednis („Podkāsts”) un Krišs Kupruks („Radiokaste”). Vairāk par raidierakstu vēsturi var uzzināt, noklausoties Latvijas Radio 1 žurnālistes D. Krejeres veidotā raidieraksta „Raidnīca” 4. sēriju.

Tā dēvētais raidierakstu popularitātes otrais vilnis sākās 2014. gadā, kad „This American Life” publicēja jaunu raidierakstu „Serial” – patiesu kriminālstāstu raidierakstu, kura vadītāja Sāra Kēniga (*Sarah Koenig*) atsāka 1999. gada slepkavības lietas izmeklēšanu un vairākās telefonsarunās sazinājās ar vīrieti, kurš, iespējams, par to tika nepatiesi notiesāts. Pateicoties inovatīvā raidieraksta formāta izmantošanai un S. Kēnigas interviju dinamikai, „Serial” aizrāva cilvēkus tā, kā neviens raidieraksts līdz šim.

„Raidierakstu ikmēneša klausītāju skaits ASV piecu gadu laikā pēc 2014. gada praktiski dubultojās – no aptuveni 39 miljoniem amerikāņu līdz aptuveni 90 miljoniem.” (Voices 2020) Covid-19 pandēmija vēl vairāk veicināja raidierakstu klausīšanos, un to pašreizējo popularitāti dēvē par raidierakstu popularitātes „trešo vilni”.

Vārda „raidieraksts” (angl. *podcast*) izcelsme un lietojums

Jau 2004. gadā sākās jaunā tiešsaistes apraides kanāla nosaukuma meklējumi, un pirmie varianti bija „audioblogošana” (angl. *audioblogging*), „podkāstings” (angl. *podcasting*), „partizānu mediji” (angl. *Guerilla Media*). Tā dēvētais *portmanteau* vārds jeb hibrīdvārds *podcast* ‘podraide’, ko veidoja divi vārdi – „iPod” un „apraide” (angl. *broadcasting*) bija vispopulārākais un ar laiku nostiprinājās. Vārddāļa „raide” latviešu valodā jau ir tikusi izmantota iepriekš (piemēram, „pārraide”, „radiopārraide”, „televīzijas pārraide”). Latvijas

Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija jau 2007. gadā apstiprināja vairākas iespējamās angļu valodas vārda „podcast” atbilstmes latviešu valodā („podraide”, „podraidījums”, „aplāde”, „aplādes fails”). Tomēr, visticamāk, salikteņa pirmās daļas „pod-” dēļ, ko daudzi maldīgi izrunāja kā [puod], vārds neguva īpašu popularitāti, un sociālo tīklu komentāros drīzāk uztverts ar ironiju. 2020. gadā apstiprināts jauns termins „raidieraksts” (Valodas konsultācijas).

Lai gan terminu „raidieraksts” lieto arvien biežāk (tas lietots arī šajā rakstā), latviešu valodā spēcīgi iesakņojies no angļu valodas aizgūtais „podkāsts”. To apliecina gan dažu raidierakstu nosaukumi (piemēram, „Kreiča podkāsts”, „Podkāstu producenta podkāsts”), gan virsraksti plašsaziņas līdzekļos (piemēram, „Iespējams, populārākais Latvijā tapušais podkāsts. Saruna ar raidieraksta „The Eastern Border” veidotāju” portālā *Lsm.lv* vai „15 interesanti podkāsti, ko klausās Latvijā populārāko raidierakstu veidotāji” tīmekļvietnē *tele2.lv*), gan uzņēmuma „Pieturzīmes” veiktā aptauja sociālajā tīklā „Instagram” 2020. un 2021. gadā, gan lietotāju diskusija komentāros, kas tai sekoja.

2020. gadā 63 % (126) no 200 minētās aptaujas respondentiem atzina, ka „podkāsts” ir iecienītāks vārds nekā „raidieraksts”. Tikai 0,5 % (viens respondents) izvēlējās vārdu „aplāde”, 0,07 % (14) – „podraide”. 2021. gadā situācija jau bija mainījusies: 41 % (124) no 300 respondentiem izvēlējās vārdu „raidieraksts”, bet 53 % (160) – „podkāsts”. „Aplādei” priekšroku deva 2,3 % (7), bet „podraidei” – 2 % (6) aptaujāto. Arī tīmeklī vārds „raidieraksts” parādās arvien biežāk (piemēram, Vikipēdijas šķirklis „Raidieraksts”). Par vārda „podkāsts” nostiprināšanos latviešu valodā ir pārliecināta arī valodniece Dite Liepa (Kā labāk dzīvot 2021).

Raidierakstu klausīšanās ieguvumi un izmantošana nodarbībās un valodu apguvē

Kā svarīgākos raidierakstu klausīšanās ieguvumus parasti norāda to ērto lietošanu un to, ka klausīšanos var apvienot ar citām darbībām. Raidieraksti ir interesanti un personiski. Tas ir daudz intīmāks informācijas iegūšanas veids nekā lasīšana e-pastā vai dokumentā vai noteiktā laikā un kanālā ieplānota radoraidījuma klausīšanās. Jāmin arī to tematiskā daudzveidība un iespēja izglītoties: raidierakstu lietotnēs tie parasti ir sakārtoti dažādās kategorijās (izglītība, kultūra, sabiedrība, politika utt.), taču mēdz būt tādi raidieraksti, ko, visticamāk, klausās tikai nedaudz cilvēku, taču visbiežāk tā ir ļoti ļoļāla un atsaučīga auditorija.

Īpaši svarīga ir raidierakstu pieejamība (turklāt lielākā daļa raidierakstu pagaidām ir bez maksas) un to audiovizualitāte: raidieraksti intensīvi rosina iztēli, atjauno un veicina mutvārdu stāstniecības popularitāti. Tie palīdz izvairīties no aizspriedumiem, cenzūras un citiem ierobežojumiem (piemēram, laika), kas var ietekmēt sabiedrisko vai komercmediju darbību, un milzīgais raidierakstu daudzums pasaulē nodrošina to, ka var atrast vairāk nekā divus vai trīs skatpunktus par jebkuru tematu.

Raidierakstus var arī iedarbīgi izmantot mācībās (gan apgūstot valodas, gan citus priekšmetus), tostarp gan stundās ar skolēniem, gan lekcijās ar studentiem. Pasaulē raidieraksti ir jo īpaši populāri svešvalodu (galvenokārt angļu valodas) apgūvē, piemēram, Britu padomes (*British Council*) raidieraksts „Learn English Podcast” vai „Voice of America: Learning English”, lai mācītos angļu valodas ASV variantu. Populārs un iedarbīgs ir arī „All Ears English” raidieraksts un ziņu kanāla „BBC” veidotais „6-Minute English”. Raidierakstā „Grammar Girl” sniegtie īsie padomi palīdzēs uzlabot angļu valodas rakstību, izrunu un pieturzīmju lietojumu, kā arī papildināt vārdu krājumu. Raidieraksti piedāvā autentiskus runas paraugus un izrunas un akcentu daudzveidību.

Vācu valodas apguvei lieliski noder „Deutsche Welle” raidieraksts, franču – „Talk in French Podcast”, „Talkin French”, itāļu – „30 Minute Italian Podcast”, japāņu – „The Tofugu Podcast”, „Yes Japan”, spāņu – „Spanish Obsessed”, ķīniešu – „Slow Chinese”, savukārt latviešu valodai noderēs „One Minute Latvian” arhīva sērijas.

Iedarbīgs valodas pasniedzēja palīgs valodu mācīšanas metodoloģijas un jaunāko tendenču ziņā noteikti būs raidieraksts „I will teach you a language”, „The Fluent Show” un „Actual Fluency Podcast”. Pasaulē ir arī vairāki pedagoģijai veltīti raidieraksti, piemēram, „The Cult of Pedagogy”, „The House of EdTech”, „The Spark Creativity Teacher Podcast”, „Piedzīvot skolu”, „Starpbrīdis”, „Собака съела дневник” un citi.

Turpmāk sniegti ieteikumi, kā izmantot raidierakstus auditorijā un pilnveidot izglītojamo klausīšanās un runāšanas prasmes, gramatikas zināšanas un vārdu krājumu.

Pirmām kārtām raidierakstu klausīšanās var palīdzēt pilnveidot izrunu. Klausoties dzimtās valodas runātājus, uzlabojam izrunu, pamanām uzsvarus un citas fonētiskās īpatnības. Daži speciālisti iesaka vienlaikus gan klausīties ierakstu, gan lasīt transkriptu, kas palīdz ieraudzīt vārdu robežas, kā arī apgūt nepazīstamu vārdu rakstību. Daļai raidierakstu angļu valodā transkripti ir pieejami sērijas aprakstā, taču tos var viegli un ātri izveidot runas atpazīšanas jeb transkripcijas programmā (piemēram, „Happy Scribe”

angļu valodai, „Tildes balss” – latviešu valodai), kas turklāt var būt papildu aktivitāte nodarbībā. Iedarbīgs padoms izrunas uzlabošanai ir arī lasīt atšifrējumu un vienlaikus klausīties raidierakstu.

Pētījumi liecina, ka raidieraksti palīdz arī efektīvi apgūt vārdu krājumu, jo nodrošina gan kontekstu, gan bieži vien arī vārdu skaidrojumu. 2017. gada pētījums Irānas universitātēs (Hosseini 2017) apliecina, ka studenti labāk apgūst vārdu krājumu no raidierakstiem, salīdzinot ar tradicionālākiem vingrinājumiem. Savukārt turku valodnieks un pedagogs Ismails Jamans (*İsmail Yaman*) 2016. gadā zinātniskā rakstā apkopojis iespējamos raidierakstu ieguvumus valodu apgūvē (Yaman 2016).

Raidierakstu klausīšanās var uzlabot arī gramatikas zināšanas. Saskarsme ar dzimtās valodas runātāju sniedz studentam vai skolēnam paraugus, kā pareizi veidot teikumu, nodrošinot daudzveidīgāku formu klāstu. Arī sava raidieraksta izveide labvēlīgi ietekmē gan dzimtās, gan svešvalodas zināšanas un publiskās runas prasmes, turklāt sava raidieraksta izveides izmaksas nav lielas. Raidierakstu var ierakstīt gan intervijas formā (ar ģimenes locekļiem, klasesbiedriem, skolotājiem, literātiem, piemēram, šādi Ogres vidusskolā tapa raidieraksts „Sarunas virsotnē”, Talsu vidusskolā – „Tornis”, bet Latvijas Kultūras akadēmijā – „LKA runā”), gan kā literārās jaunrades raidierakstu un tamlīdzīgi.

Tāpat raidierakstus (un ne tikai valodas raidierakstus) var izmantot dzimtās valodas un runas piemēru analīzei, dažādu gramatikas formu vai mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu meklēšanai, anglismu un latvisko atbilstmju meklēšanai, lai uzzinātu par aktualitātēm pasaulē (piemēram, iekļaujošā valoda) un izprastu starpkultūru atšķirības. Tie var veicināt arī lasītprieku (piemēram, raidieraksts „Piedzīvot lappuses”, „Cienījamie lasītāji. Etīdes par literatūru”, „Bron-Hits” Latvijā; „Полка”, „Между строк” Krievijā).

Lūk, tikai daži vingrinājumi un aktivitātes, ko saistībā ar raidierakstiem var izmantot auditorijā.

- Atbildes uz jautājumiem pēc raidieraksta noklausīšanās – par ko bija sērija? Kurš tajā runāja? Kādas ir galvenās atziņas?
- Diskusiju uzsākšana – pirms sarežģītu un pretrunīgu tematu apspriešanas var noklausīties raidierakstu par šo tēmu un izmantot to, lai sāktu diskusiju.
- Kopsavilkuma sagatavošana – izglītojamie noklausās raidieraksta sēriju un uzraksta svarīgāko par tajā dzirdēto un vēlāk salīdzina apkopoto ar biedru(-iem).

- Vēstule raidieraksta autoram – studenti gatavo (un, iespējams, vēlāk arī nosūta) vēstuli un jautājums raidieraksta veidotājam vai viesim.
- Noklausīšanās un dažādu piemēru fiksēšana (piemēram, valodas kultūras studiju kursā).
- Bingo – izglītojamie uzraksta 10 vārdus, izteicienus, gramatisko formu piemērus, attiecīgās vārdšķiras vārdus, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus un tamlīdzīgi. Vai arī skolotājs sagatavo vārdu tabulu, un skolēni atzīmē attiecīgo laukumu, tiklīdz izdzird šo vārdu.

Valodniecības raidieraksti Latvijā un pasaulē

Lai gan Latvijā šā raksta tapšanas brīdī (2021. gada rudenī) ir tikai viens latviešu valodai un valodniecībai veltīts raidieraksts („Pieturzīmes”), pasaulē jau vairākus gadus ir pieejami vairāki raidieraksti par valodas jautājumiem ar atšķirīgu formātu un tematisko ievirzi, un ikviens interesents var atrast sev piemērotāko. Piemēram, Amerikas Lingvistu biedrības (*Linguistic Society of America*) raidieraksts „Subtitle” līdzīgi „Pieturzīmēm” stāsta par cilvēkiem, kuri aizraujas ar valodu, kuriem tā ir ikdiena – valodniekiem, skolotājiem, literātiem, komiķiem, mazo kopienu vai apdraudētu valodu runātājiem, poliglotiem un citiem.

Savukārt „Away with Words” vadītāji atbild uz klausītāju jautājumiem par dažādiem vārdiem, to etimoloģiju, valodas izmaiņām, dialektiem, vārdspeļēm, gramatikas grāmatām un tamlīdzīgi, bet „Because Language” ir dažādiem valodniecības jautājumiem veltīts raidieraksts. „History of English Podcast” ir paredzēts visiem, kurus interesē angļu valodas vēsture. Savukārt „That’s What They Say” un Meriama–Vebstera skaidrojošās vārdnīcas redaktoru veidotais valodniecības raidieraksts „Word Matters” atklāj neparastus vārdu rašanās stāstus, gramatikas likumus un atbild uz bieži uzdotajiem jautājumiem. Etimoloģijai ir veltīts arī raidieraksts „Words for Granted”.

Valodnieku vidū zināmais Kolumbijas Universitātes (*Columbia University*) valodniecības profesors Džons Makvorters (*John McWhorter*) vada raidierakstu „Lexicon Valley”, kurā analizē mūsdienās bieži izmantotus vārdus un izteicienus, dažādu gramatisko formu izcelsmi un lietojumu, kā arī citus valodniecības jautājumus. Cita pasaulē plaši pazīstama valodniece Grečena Makkalohe (*Gretchen McCulloch*) ir viena no raidieraksta „Lingthusiasm” vadītājām un kopā ar kolēģiem apspriež dažādus valodniecības jautājumus.

Ir arī ļoti šauri specializēti valodniecības raidieraksti, piemēram, „Animalogy” stāsta tikai par vārdiem, tostarp īpašvārdiem, un frazeoloģismiem, kas ietver dzīvnieku nosaukumus, savukārt „The Vocal Fries” vadītāji runā par lingvistisko diskrimināciju, piemēram, akcenta dēļ. Tematiski līdzīgs, bet ar lielāku uzsvāri uz izrunu ir raidieraksts „Accentricity”.

Valodniecības jautājumiem veltītajos raidierakstos arvien biežāk runā ne tikai par gramatiku un vārdu izcelsmi un lietojumu, valodas attīstību vai bieži pieļautām kļūdām, bet arī par iekļaujošo valodu un to, kā tīši vai netīši diskriminējam un stigmatizējam ar valodu, runājot par dzimumu, rasi, reliģiju, slimībām un invaliditāti, vecumu u. tml. (piemēram, raidieraksts „The Allusionist”).

Visiem, kurus interesē apdraudētās valodas un mazo kopienu valodas, noteikti šķitīs noderīgs raidieraksts „Field Notes”, kas stāsta par dažādiem lauka pētījumiem mazo kopienu un apdraudēto valodu jomā, savukārt raidieraksts „Word Up” ir par dažādām Austrālijas pirmiedzīvotāju valodām.

Krievijā, kur raidierakstu attīstība ir īpaši strauja, parādās arvien jauni raidījumi, par valodniecības jautājumiem, piemēram, „Розенталь и Гильденстерн”, „Поредачим”.

Tulkošanas jautājumiem veltīti un tulkošanai vai tulkošanas un lokalizācijas jomas uzņēmējiem paredzēti tādi raidieraksti kā „Speaking of Translation” un „Slator Pod”. Par mutvārdu tulkošanu runā „Troublesome Terps” un „Not Quite Magic” autori, savukārt vairāk par tulkošanas un citu valodu pakalpojumu uzņēmējdarbības tendencēm pasaulē var uzzināt, klausoties „Translation Confessional”, „The Global Podcast”, „Globally Speaking”, „Marketing Tips for Translators” un citus.

Jau minētais raidieraksts „Pieturzīmes” ir pirmais un pagaidām vienīgais valodas raidieraksts Latvijā, un tā nosaukumu iedvesmoja Imanta Ziedoņa epifānija „Visas pieturas zīmes ir izdomātas”. Tā autore tiekas ne tikai ar valodniekiem, bet arī literātiem, žurnālistiem, skolotājiem, sociālo tiklu satura veidotājiem, tulkošanai, mūziķiem, komunikācijas ekspertiem, politiķiem, ārzemniekiem, kuri runā latviski, un citu profesiju un amatu pārstāvjiem, kuri ikdienā izmanto valodu un interesējas par to. Raidieraksta viesi bieži runā par literāro, tehnisko, kā arī mutvārdu tulkošanu, valodniecību, zinātniskajiem pētījumiem, iekļaujošo valodu, pareizrakstību, labskanīgu valodu, rakstniecību, valodas tehnoloģijām, dažādām valodām un citiem jautājumiem. Tēmu un viesu izvēli nosaka autores intereses, dažādi aktuāli pasākumi un norises, kā arī klausītāju un viesu ieteikumi.

Populārākās sērijas 2020.–2021. gadā³: 25. sērija ar mūziķi Ansi (738 klausījumi), 14. sērija ar prof. Juri Baldunčiku (735), 2. sērija ar Evelīnu Zilgalvi un Jāni Veckrāci (648), 23. sērija ar profesori Lindu Lauzi (607). Vairākām sērijām ir pieejams transkripts, ko var izmantot gan zinātniski pētnieciskajiem darbiem, gan strādājot ar skolēniem un studentiem, gan gadījumā, ja nav iespējams noklausīties attiecīgo raidījumu.

„Pieturzīmes” ir tā dēvētais nišas jeb specializētais raidieraksts, tādēļ atšķirībā no populārajiem izklaides vai pētnieciskajiem raidierakstiem to klausās neliela cilvēku grupa, kuru īpaši interesē valoda. Tas ir neatkarīgs raidieraksts, un tā veidošanai tiek ieguldīti autores privātie, kā arī uzņēmuma „Pieturzīmes” finanšu līdzekļi. Dažreiz tiek saņemti ziedojumi no klausītājiem – tā ir ierasta prakse raidierakstu jomā, un savus iecienītākos raidierakstus var atbalstīt platformā „Buy me a Coffee” vai „Patreon”.

2022. gada janvārī⁴ fiksēti 26 068 klausījumi, klausītāji galvenokārt atrodas Latvijā (78 %), ASV (8 %), Apvienotajā Karalistē (3 %) un Vācijā (2 %), un lielāko daļu auditorijas veido sievietes (73 %). Raidieraksta auditorija ir gados jauna: 2 % vecumā līdz 17 gadiem, 13 % vecumā no 18 līdz 22 gadiem, 71 % vecumā no 23 līdz 44 gadiem, 14 % vecumā virs 45 gadiem.

Raidierakstu „Pieturzīmes” var noklausīties „Spotify”, „Delfos”, „Apple Podcasts” un citās lietotnēs. „Pieturzīmju” klausītāji galvenokārt izmanto „Spotify” (52 %) un „Apple Podcasts” (26 %). Par jaunumiem klausītāji uzzina „Facebook” vai „Instagram” profilā, kur ir iespēja arī komentēt, paust ieteikumus un piedalīties aptaujās.

2021. gada 8. oktobrī Rīgas pilī notika Valsts valodas dienai veltīta konference „Valoda – tas ir darbības vārds”, kurā Valsts prezidents Egils Levits dalījās pārdomās par sešiem jautājumiem valsts valodas attīstībā, uzsverot, ka bieži vērojama angļu valodas degradējoša ietekme uz latviešu valodas struktūru. Prezidents aicināja domāt par valodas attīstību, lai tā spētu precīzi aprakstīt īstenību, reālijas, kas ir aktuālas jauniešiem, lai valoda „sekotu” jauniešiem tur, kur viņi ir, tostarp virtuālajā telpā. (President.lv) Arī raidieraksts „Pieturzīmes” pilda šo funkciju, jo tā mērķis ir veicināt interesi par latviešu valodu, parādīt tās bagātību un krāšņumu, tās lietojumu un valodas lietotājus dažādās jomās, uzsverot, ka valodu var pilnveidot aizraujošā veidā un ikvienā nozarē.

³ Aktuālā informācija 2022. gada 30. janvārī raidieraksta „Pieturzīmes” izvietošanas serverī „Anchor”.

⁴ Turpat.

Raidieraksti kļūst arvien populārāki, un to pieejamība un daudzveidība veicina to klausīšanos un izveidi arī Latvijā. Raidieraksti ir noderīgs palīgs arī mācīšanas un mācīšanās procesā. Citējot kādu Liepājas Universitātes studentu, var teikt, ka tā ir iespēja mainīt ierasto studiju veidu grāmatu formātā un mācīties klausoties. Izmantojot raidierakstus, „valoda tiek aplūkota no mūsdienu skatpunkta – analizējot digitālos saziņas rīkus un iespējas un to, kā tajos tiek izmantota valoda. Tas rada sajūtu, ka valoda nav stīva, bet gan plūstoša un mainīga. Valoda mainās līdzī laikam”.

1. Buzzsprout – *Podcast Statistics and Data [January 2022]* [tiešsaiste] [skatīts 30.01.2022.]. Piejams: <https://www.buzzsprout.com/blog/podcast-statistics>
2. Hosseini 2017 – Hosseini, Monirosadat, Choobdari, Babak. *The Role Of Podcasting In Teaching English Vocabulary To Iranian Efl Pupils* [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2021.]. Piejams: <https://www.sid.ir/en/Seminar/ViewPaper.aspx?ID=39034>
3. Kā labāk dzīvot 2021 – *Latviešu valodas stunda: Pandēmijas laika jaunvārdi un to lietojums. „Latvijas Radio arhīva raidījums [tiešsaistē]* [skatīts 30.01.2022.]. Piejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/ka-labak-dziivot/latviesu-valodas-stunda-pandemijas-laika-jauvardi-un-to-lietoju.a151319/>
4. Nuzum 2019 – Nuzum, Eric. *Make Noise: A Creator's Guide to Podcasting and Great Audio Storytelling*. New York : Workman Publishing, 2019, 20.
5. President.lv – *Valsts prezidenta Egila Levita uzruna konferencē „Valoda – tas ir darbības vārds. Valsts valoda 21. gadsimta Latvijai”* [tiešsaiste] [skatīts 30.01.2022.]. Piejams: <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-uzruna-konference-valoda-tas-ir-darbibas-vards-valsts-valoda-21-gadsimta-latvijai>
6. Podnews 2021 – *The podcast market in Latvia* [tiešsaiste] [skatīts 30.01.2021.]. Piejams: <https://podnews.net/article/the-podcast-market-in-latvia>
7. Raidnīca 2021 – *Raidieraksta „Raidnīca” 14. sērija: intervija ar Kristapu Andrejsonu* [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2021.]. Piejams: <https://open.spotify.com/episode/7MRwr0xLkwchQwCefQWX0m>
8. Siliņš 2022 – *Andrejs Siliņš: „Dokumentārijs” atver naratīva podkāstu durvis Latvijā* [tiešsaiste] [skatīts 30.01.2022.]. Piejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/andrijs-silins-dokumentarijs-atver-narativa-podkastu-durvis-latvija.a437913/>
9. Spotify 2022 – *Lietotnes „Spotify” raidierakstu reitings 2022. gada 30. janvārī* [tiešsaiste] [skatīts 30.01.2022.]. Piejams: <https://open.spotify.com/genre/podcast-charts-top20-web>
10. Spotify 2021 – *2021 Wrapped for Podcasters Shows That More People Are Becoming Audio Creators* [tiešsaiste] [skatīts: 30.01.2022.]. Piejams: <https://pr-newsroom-wp.appspot.com/2021-12-16/2021-wrapped-for-podcasters-shows-that-more-people-are-becoming-audio-creators/>

11. Valodas konsultācijas – *Kas ir podkāsts? Vai tāds vārds latviešu valodā ir ieteicams?* [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2021.]. Pieejams: <https://www.valodaskonsultacijas.lv/lv/questions/793>
12. Vazovski 2021 – Вазовски, Кристина. *Подкаст за две недели: От идеи до монетизации*. Москва : Альпина, 2021, 34.
13. Voices 2020 – *The Complete History of Podcasts* [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2021.]. Pieejams: <https://www.voices.com/blog/history-of-podcasts/>
14. Yaman 2016 – Yaman, Ismail. *The Potential Benefits of Podcasts for Language Learning* [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2021.]. Pieejams: https://www.researchgate.net/profile/Ismail-Yaman-3/publication/314364155_The_Potential_Benefits_of_Podcasts_for_Language_Learning/links/58c106dfa6fdcc064542082e/The-Potential-Benefits-of-Podcasts-for-Language-Learning.pdf

VĀRDI UN TO ATVEIDE

Laimute Balode

Ekstotiskie vietvārdi Latvijas kartē

Ievads

Vietvārdiem ir savs mūžs un arī savs liktenis: tie piedzimst, kad rodas nepieciešamība nosaukt kādu jaunu ģeogrāfisko objektu, tie mirst, ja vairs netiek aktīvi lietoti komunikācijā, un tie arī ceļo no vienas valsts uz citu. Šādi ceļojošie jeb pārceltie vietvārdi, saukti arī par ekstotiskajiem toponīmiem, ir pazīstami visā pasaulē. Īpaši daudz šādu pārcelto vietvārdu ir Ziemeļamerikas kontinentā: Amerikas Savienoto Valstu kartē ir gan *Rīga* (angl. *Riga*, pilsēta Ņujorkā), gan *Maskava* (*Moscow*, pilsēta Aidaho) un *Santkpēterburga* (*Saint Petersburg*, Floridā), *Angola* (*Angola*, Indianā), *Ēģipte* (*Egypt*, Ziemeļkarolinā), *Griekija* (*Greece*, Ņujorkā), kā arī *Atēnas* (*Athens*, Teksasā), *Kartāga* (*Carthage*, Teksasā) un *Troja* (*Troy*, Teksasā), *Ķīna* (*China*, Teksasā u. c.), *Polija* (*Poland*, Ohaijo), *Skotija* (*Scotland*, Ziemeļkarolinā, Džordžijā, Teksasā u. c.), *Turcija* (*Turkey*, Ziemeļkarolinā, Teksasā), *Vācija* (*Germany*, Teksasā, Džordžijā), *Zviedrija* (*Sweden*, Ņujorkā) un daudzi citi. ASV ir simtiem pilsētu, kas savus nosaukumus aizņēmušās no tā saucamās vecās pasaules, īpaši no Anglijas toponīmijas, pievienojot apzīmētāju *new* 'jauns', piemēram: *Ņujorka* (*New York*, sākotnēji *Nieuw Amsterdam*), *Jaundžersija* (*New Jersey*), *Jaunhempšīra* (*New Hampshire*), pat seši reģioni nosaukti *Jaunanglijas* vārdā (*New England*). Amerikas Savienotajās Valstīs ir arī tādas pilsētas kā *Memfisa* (*Memphis*, Tenesijā), *Liverpūle* (*Liverpool*, Teksasā), *Birmingema* (*Birmingham*, Alabamā), pat vairākas *Dublinas* (*Dublin*) – visi šie nosaukumi pārceļojuši pāri okeānam no Anglijas (Devney 2021). Amerikas Savienoto Valstu teritorijā ir arī *Jaunberlīne* (*New Berlin*, Teksasā), *Ņūorleāna* (*New Orleans*, Luiziānā), *Roma* un *Neapole* (*Rome*, *Naples*, Teksasā) u. c. Tomēr Latvijas vietvārdu, kas būtu aizceļojuši plašajā pasaulē, nav tik daudz: Francijā ir latviešu īpašums *Abrene*, Vācijā ir *Bērzaine*, uz Venecuēlu Aleksandrs Laime ir pārcēlis *Gaujas* un *Ventas* vārdus, Tobago ir *Kurzemes* (*Courland*) vārds kopš 17. gs. koloniju laikiem – tā joprojām sauc lielāko upi un krāšņāko līci (Gulbinska, Kropa 2016) (arī Tobago sala Karību jūrā 17. gs. tika nosaukta *Jaunkurzemes* vārdā (*Neukurland*), bet pirmā apmetne – *Jaunjelgava* (*Neumitau*), taču šie nosaukumi līdz mūsdienām nav saglabājušies) utt. Šādu pārcelto vietvārdu rašanās motivācija ir dažāda: tie ir saistīti ne tikai ar koloniālismu, bet galvenokārt ar iedzīvotāju izcelsmes vietu, ar nostalgiju,

ar dzimto māju nosaukumu, kas vismaz rada ilūziju par dzimteni. Citviet šie toponīmi saistīti ar kādu nostāstu vai radušies uz asociāciju, ārējās līdzības vai analogās funkcijas pamata. Nav pārsteigums, ka arī Latvijā sastopami daudzi vietvārdi, kas ieceļojuši no citām pasaules malām: ne tikai no Eiropas, Āzijas, bet arī no tālās Āfrikas, Ziemeļamerikas un pat Dienvidamerikas.

Raksta uzdevums – analizēt Latvijā fiksētos eksotiskos aizguvumus (nejaukt ar terminu *eksonīmi*¹), to biežumu, izplatību un salīdzināt ar materiālu, kas pierakstīts apmēram pirms 100 gadiem un analizēts pirms 25 gadiem (Balode 1997, 68–72, Balode 2000, 69–73). Daudzi no vietējiem mikrotoponīmiem, pēdējos gados arī oikonīmiem (apdzīvotu vietu vārdiem, arī mājvārdiem) piedzīvo pārvērtības – ja zūd objekts, nosaukums vairs netiek lietots un ar laiku izzūd gan no kartes, gan no atmiņas.

Raksts balstās uz trim pamatavotiem: izmantoti publicētie Latvijas vietvārdu krājumi, resp., vietvārdu vārdnīcas (Lvv I–VII), LU Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēka un ģeogrāfu vākumi, resp., Latvijas ģeopolitiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāzes dati (turpmāk tekstā – Ģ). Kā papildu avoti izmantoti arī raksti plašsaziņas līdzekļos (turpmāk tekstā – p).

Starp Latvijā lietotajiem pārceltajiem vietvārdiem galvenokārt tiek izmantoti ārvalstu pilsētu nosaukumi, retāk apvidu, reģionu, paretam arī kalnu, upju u. c. vārdi.

Eiropas vietvārdi Latvijā

Neapšaubāmi, visbiežāk ir sastopami tieši Rietumeiropas pilsētu nosaukumi. Visai iecienīts ir *Parīzes* vārds Latvijas vietvārdos: *Parīzes* // *Parīsi* – zemniekmāja Sērmūkšos² (E I 29), *Parīze* – zemniekmāja Jērcēnos (1960)³, *Parīze* – māja un pagastdaļa Gaujienā (barons Vulfs mežsargu mājas nosaucis Eiropas pilsētu vārdos – šeit ir arī *Londona* un *Vīne*) (1961), *Parīža* – sādža Jasmuižā (p), *Parīža* – ciems Vārkavā („šeit dzīvojuši čigāni”) (1962). Latvijas vietvārdu vārdnīcā (Lvv III) reģistrēts arī *Parīzes ceļš* Trapenē 1961 un *Parīzes kruogs* Elejā (PI II 405), kas fiksēts jau 1892. gadā. Mūsdienās tajā vietā ir viensēta *Parīzes* (Ģ). Pēc tagadējiem ģeogrāfu datiem ir zināmas divas viensētas: *Parīze* – Gulbenes novada Tirzas pagastā un daudzskaitļa formā lietojamais vietvārds *Parīzes* – Amatas novada Skujenes pagastā (Ģ).

¹ Eksonīms – vietvārds, kas ir no ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstības atšķirīgs atveidojums citā valodā (VPSV 2007, 102).

² Vietvārda lokalizācija tiek norādīta pēc pagasta saskaņā ar izmantoto avotu.

³ Gadskaitlis pēc vietvārda norāda leksēmas pierakstišanas laiku.

Mūsdienās vēl tiek lietots nosaukums *Parīze* (vietējo izrunā *Pariža*) – neliela sādžiņa Dubnas pagastā ar vienu ielu un dažām mājām. Tās nosaukums saistāms ar Napoleona armiju, kad 1812. gada karagājienā uz Krieviju te apmetušies franču zaldāti. Interesanti, ka kopš tā laika te parādījušies arī franciski uzvārdi (piemēram, *Širaks*) (Kanepone 2021, 36).

Bieži Rietumeiropas vietvārdi tiek lietoti grupās, piemēram: Ērgļu pusē ir zināmi oikonīmi *Itālija*, *Roma* un *Venēcija*. *Itālijas* vārds parādījās ap 1830. gadu, kad vietējais muižkungs grasījās audzēt no Itālijas ievestās telītes (Kanepone 2021, 34): sal. *Itālija* – pusmuiža Ērgļos (E I 11, Lvv I 368). Mūsdienās ģeogrāfi ir reģistrējuši tikai viensētas vārdu *Itālija* un *Itālijas kalnu* tajā pašā apvidū (Ģ). *Romas* un *Venēcijas* vārdus ir pārmantojušas govju fermas. Par *Romu* ir lasāmi šādi žurnālistu iespaidi 2021. gada pavasarī: „Roma dubļaina ceļa malā šķiet tumša un klusa, it kā visi romieši būtu devušies atvaļinājumā.” (Kanepone 2021, 34) *Itālijas* mājas šobrīd vairs nav apdzīvotas un ir uz sabrukšanas robežas.

Tomēr kopumā, atskatoties pagātnē, *Romas* vārds Latvijā ir bijis piešķirts vismaz 23 objektiem (Lvv VI 498–499): *Ruōma* – jaunsaimniecība Braslavā (1957) (mūsdienās lietojama daudzskaitļa formā – *Romas* (Ģ)), zemniekmāja Burtņiekos (E I 90) (mūsdienās pierakstīts tikai daudzskaitli *Ruōmas* (1974), *Romas* (Ģ)), *Ruoma* – zemniekmāja Ērgļos (p) (*Roma* (Ģ)), *Ruōma* tnespējnieku māja Jelgavā (jeb *Vecā Ruōma*, pie Vircavas ceļa) (1959), zemniekmāja Kauguros (E I 94) (māja celta jaunākā laikā un pats saimnieks to nosaucis pēc Itālijas *Ruomas* parauga (p), *Ruōmas* (1977), *Romas* (Ģ)), *Ruoma* – zemniekmāja Ļaudonā (E I 20), *Roma* tviensēta Zaubē (Ģ), *Ruoma* – pļava Upesgrīvā (Krintu māju pļava) (1985); *Ruōmas gŗava* un *Ruōmas kruogs* Asītē (PI IV 14) (grava pie Asītes skolas, „tur arviēn bij izrīkuōjumi” (1955, 1977), tkrogs pie *Romas* gravas (1955)), *Ruōmas kalns* Jaunpiebalgā (Leikaros) (1971), *Ruōmas kruogs* tkrogs Jelgavā (tur bijusi nespējnieku māja) (1959), acīmredzot tas pats objekts *Ruōmas kruogs* Svētē (E II 84, PI V 431), *Ruomas pagrabs* – tmuīžas pagrabs Koknesē (1961), *Ruōmas smēde* – tsmēde un *Ruōmas upīte* Asītē (smēde pie *Romas* gravas, upīte tek gar Asītes skolu) (1955). Vairākas tikai daudzskaitlī lietojamās formas: *Romas* – viensētas Baldonē (Ģ), *Ruōmas* // *Ruōmis* – mājas Dauguljos (E I 91, 1974), *Ruomas* – zemniekmāja Mērsragā (tmājas 1973) (E II 116), *Ruōmas* – zemniekmājas Sērmūkšos (E I 29, 1950) „pagastā ir vairākas mājas ar Eiropas pilsētu nosaukumiem” (1957), *Ruōmas* jeb *Jaūn-Ruōmas* un *Vec-Ruōmas* – tzemniekmājas 1963. Acīmredzot tās pašas *Romas* – viensēta Skujenē (Ģ), *Romas* – viensēta tagadējā Tīnūžu pagastā (Ģ), *Ruōmas* – jaunsaimniecība Vilzēnos (1980), *Ruomas* – jaunsaimniecība Zaubē (Kliģeniešos) (1969).

Šķiet, ka *Romas* vārda popularitāte Latvijā ir gājusi mazumā. Saskaņā ar ģeogrāfu datiem mūsdienās joprojām lietotjami šādi nosaukumi: viensētas *Romas* Baldones pag., Tinūžu pag., Dikļu pag., Burtnieku pag., Kauguru pag., Skujenes pag., Braslavas pag. (Ģ). Eksistē arī *Romas kapi* Jelgavā, kā arī *Romas krogs* – tā mūsdienās tiek dēvēta Jelgavas pilsētas daļa (Ģ).

Jāpiebilst, ka saknes *Rom-* vietvārdu izcelsme var būt arī nesaistīta ar Itālijas galvaspilsētas *Romas* vārdu, piemēram, Jānis Endzelīns vietvārdu *Ruomji* – zemniekmāja Irlavā (E II 134), Penkulē (E II 81), Salā (E I 58) u. c. (Lvv VI 499) etimoloģiju hipotētiski skaidro ar latv. apvidvārdu *ruōmis* ‘der Kamin (in der Riegentenne)’ (‘pavards, krāsns [rijā]’) (ME III 581).

Ērgļu apvidū, kur svešu zemju vārdi parādās koncentrētāk, ir arī mājvārds *Vīne* (E I 29) Sērmūkšos (tā nosaukta pēc muižnieka vēlēšanās (p)). Interesanti, ka tuvumā ir pierakstīti vēl divi eksotiskie mikrotoponīmi: *Zviedrijas pļava* Kraukļos (Gulbenes nov.) („zviedru laikos tur esot bijusi nometne”) (1970), *Zviedrijkalns* Ērgļos (Itālijas pusmuižas robežās) (p).

Berlīnes vārds Latvijas vietvārdu vārdnīcā (Lvv I 99–100) ir fiksēts dažu māju nosaukumos: *Berlīni* Nīgrandē (PI I 47, E II 18), *Berlīne* Kastrānē (E I 43), ģimnāzijas Jērcēnos (1951), kā arī mārkas nosaukumā *Berlīne* Mūrmuižā (ir minēta piezīme, ka arī bijušo mājas saimnieku dažkārt zobodamies saukājuši par Berlīni) (p). Tomēr mūsdienās ģeogrāfu kartotēka liecina vienīgi par daļēji izzudušu lauku *Berlīne* Inešu pagastā (Vecpiebalgas nov.) un sarunvalodā lietojamo klinšu nosaukumu *Berlīne* (oficiālais nosaukums *Jāņmuižas klintis*) Priekuļu pagastā (Priekuļu nov.) (Ģ). Žurnālisti ir pieminējuši *Berlīnes* vārdu visai neparastā vietā – 1216 km no Berlīnes, Latvijas meža vidū, krustojumā starp Ķegumu un Siguldu (Ogres novada Suntažu pagastā), kur joprojām stāv sarkansvītrots retro ceļazīmju stabs. Viena no versijām, ka no šejienes ar vilcienu uz Vāciju vesti baļķi. Šis nosaukums kartēs parādījies Latvijas brīvvalsts laikā. (Kanepone 2021, 36) Acīmredzot šis vietvārds sasauca ar 1957. gadā pierakstīto *Berlīnes stīgu* Ikšķilē (p).

Anglijas vārds nav konstatēts Latvijas teritorijā, taču ir pāris mājas, kas nosauktas *Londonas* vārdā (to motivācija gan nav zināma): *Londona* Gaujienā (E I 72 k) un *Londuone* (ar latviskotu izrunu) Jērcēnos (E I 74 k) (Lvv II 341). Saskaņā ar ģeogrāfu mūsdienu datiem eksistē tikai *Londones kalns* Apes novada Virešu pagastā (Ģ).

Latvijā reģistrētas pāris *Bulgārijas*: *Bulgārija* – staigana vieta Īslīcē (p; Lvv I 142), kā arī Celminieku māju iesauka *Bulgārija* Misā (1949). Mūsdienās Jelgavas novada Valgundes pagastā ir apdzīvota vieta *Bulgārija* (Ģ) un apvidus *Bulgārija* Vecumniekos (Ģ). Par nosaukumu izcelsmi precīzu ziņu nav; tiek minēts iespējamais sakars ar krievu-turku karu un zaldātiem, kas

atgriezušies no kaujām Bulgārijā un ieguvuši zemi. Latgalē – Svāriņu pagastā – ir zināms arī kalna nosaukums *Balgoreja* // *Bulgārija* („kalnā bijis augļu dārzs”) (VLK 2020, 31).

Polijas vārds nav konstatēts Latvijas vietvārdos, taču vairāki objekti ir nosaukti Polijas pilsētu vārdos: *Krakova* – ciems Mērdzenē (p; Lvv II 120), *Varšava* (E I 63) (lietojams arī daudzskaitļa formā *Varšavas* (Ģ)) un *Varšavas pļava* Turaidā (1965), *Varšava* – zemniekmāja Burtniekos (E I 90) (arī *Varšavas* (Ģ)), *Varšava* (tagad *Gruduļi*) – sādža Nirzā (1957), *Varšaviņa* – māju grupa Suntažos (p), *Varšaviņa* – tīrumi Kastrānē (1953), *Varšavu iezis* – klints Krimuldas novada Krimuldas pagastā (Ģ) (sal. *Varšava* // *Varšavas* Krimuldā). Vārds lielākoties saistāms ar poļu tautības iedzīvotājiem (Ģ).

Latvijas vietvārdos nav svešs arī *Krievijas* vārds: *Krievija* un *Mazkrievija* – tā dēvē māju grupas Misā („pirms Pirmā pasaules kara barons tur zemi sadalījis krievu zemniekiem”) (Lvv II 145, 1949). Tiesa, mūsdienās šis nosaukums vairs nav sastopams. Vienīgais vēl lietotais ir meža nosaukums *Krievzeme* Vaivē (VLK 2020, 31). Ir plaši izplatīti no etnonīma darināti vietvārdi – *Krievi*, *Krievciems*, *Krievbūdas*, *Krievlauki*, *Krievkalns* u. c. – šādi nosaukumi ir sastopami visā valsts teritorijā (Ģ) un būtu analizējami atsevišķi.

Galvenokārt Latgalē tiek lietots pārceltais nosaukums *Maskava*: *Maskava* // *Maskovska* – ciematiņš Višķu pagastā, kur saglabājušās vecticībnieku stila mājiņas. Daži vietējie nosaukumu saista ar Krievijas ķeizarieni Katrīnu Pirmo, kura te braukājusi garām, kad devusies apciemot savus radniekus. Tomēr ticamāk, ka Maskavas vārdu pirms 300 gadiem, glābjoties no Pētera I vajāšanām, sev līdzī atveduši vecticībnieki. (Kanepone 2021, 36) J. Endzelīna krājumos acīmredzot šis ciems minēts Naujenē (E II 171, Lvv II 381). Latvijas vietvārdu vārdnīcā vēl minēti šādi toponīmi: *Maskava* // „Muskau”⁴ – zemniekmāja Ķoņos (E I 95), *Maskavas krogs* Koknesē (1958), *Maskaveņa* – krievu apdzīvots ciems Preiļos (E II 172), *Maskaviņa* – zemniekmāja Meņģelē (E I 51, Lvv II 381). Šie vārdi galvenokārt saistāmi ar krievu tautības iedzīvotājiem.

Visai plaši Latvijas teritorijā ir bijis izplatīts *Ukrainas* vārds – reģistrēti vismaz 12 objekti: *Ukraina* – apdzīvota vieta Drabešos (šeit dzīvojot iebrāucēji) (1972), ciems Viksnā (toponīmiskajā kartītē ir paskaidrojums, ka tur dzīvojot krievu tautības iedzīvotāji, kas arī devuši šo nosaukumu, jo tur esot auglīga zeme) (1963), *Jaunā Ukraina* – apdzīvota vieta Kosā (uz dzīvi te apmetušies iebrāucēji) (1971), *Ukraine* – māja Šķilbēnos (1976). Bez mājvārdiem pārsvarā šāds vārds ir piešķirts auglīgiem apvidiem, laukiem un

⁴ Turpmāk rakstā pēdējās vietvārds tiek rakstīts, ja ir zināms tikai no rakstu avotiem.

ganībām (Balode 1997, 69): *Ukraina* – auglīgs līdzenums Rendā (1962), pagasta daļa Vietalvā („šeit bijusi ļoti laba zeme”) (1960), *Praulienas Ukraina* – pagasta daļa Praulienā (komentārā teksts, ka „viss te labi audzis”) (1971), *Ukraina* – ganības Tilžā (1980), *Ukraina* – lauks Braslavā (paskaidrojumā komentēts, ka tur augot skaisti kvieši) (1957), lauks Džūkstē (1973), *Ukrainas lauki* Lubānā (apkārtnē – līdzenums, lauki labi kopti) (1960), *Ukraina* – neapdzīvota vieta Ainažos (vieta atrodas tālu purvā) (1957). Ģeogrāfu materiālos mūsdienās ir reģistrēts tikai viens šīs saknes vietvārds: *Ukraina* – skrajciems Viksnas pagastā (Balvu novadā) (Ģ). Acīmredzot šī vietvārda izvēle Latvijā ir motivēta trejādi: 1) attiecīgā apvidū apmetušies citas tautības iedzīvotāji; 2) laba, ražīga zeme; 3) nomaļa, attāla vieta (Balode 1997, 69).

Arī Ukrainas vietvārds *Černobiļa* ir pazīstams, tiesa, tikai neoficiālo vietvārdu lietojumā: *Černobiļa* – pamesta ēka aiz Pontonu tilta Bauskā (Balode, Doniņa 2015, 79).

Krievijas pierobežā, Viļakas novada Šķilbēnu pagastā, ir *Balkanu kalni*. Vietējie stāsta, ka nosaukumu devuši apkārtnes vīri, kas 19. gs. beigās atgriezušies no karošanas cara armijā krievu-turku karā un pamanījuši, ka arī pašu mājās ir kalni, kas nemaz nav garlaicīgāki par Balkāniem (Kanepone 2021, 36). Turpat ir arī mežs *Balkani* (Ģ). Arī Dagdas novada Ezernieku pagastā ir kalns vārdā *Balkans* (Ģ). Latvijas vietvārdu vārdnīcā Zemgalē (Blīdienē) ir minēts lauka nosaukums *Balkāni*, kas acīmredzot mūsdienās vairs nav pazīstams (Lvv I 79).

Gadās arī pārceltie vietvārdi, kas ieceļojuši tepat, no kaimiņvalsts Lietuvas, piemēram: vairāki mājvārdi *Šaūļi* – Pilskalnē (PI II 297), Rudbāržos (PI I 55), *Palaņgas* – muižas nosaukums Valtaiķos (PI I 63), *Palanga* – pļavas vārds Skrundā (PI I 159, 1976), *Palangas valgums* (sk. pārdomas par *Palangas* vārda iespējamām cilmes hipotēzēm Laumane 1996, 111; Lvv III 81–82), *Nemane* – Mēmeles upes paralēlnosaukums (PI II 343) (sal. Lietuvas lielākās upes vārdu liet. *Nemunas* // latv. *Nemuna*).

Arī Eiropas upes vārdu *Donava* ir aizņēmušās dažas nelielas upītes Latvijā: *Donaviņa* – Daugavas pieteka Krustpilī (p), *Donaviņa* // *Donava* – Limbažos (p) un *Donava* // *Donaviņa* // *Donavas kanāls*, kas ietek Rojā bij. Talsu raj. (p), *Augšdonava* // *Augšdonavas grāvis* – Rojas upes augštece (Ģ) (Balode 1997, 71), *Lejasdonava* // *Ozolbirzes grāvis* Talsu novada Valdgales pagastā (Ģ). Latvijā ir reģistrēti arī dīķu nosaukumi *Duonavas* // *Donavas* – Vecsaulē bij. Bauskas raj. (p; Lvv I 248) un *Donava* // *Pušpuru dīķis* Alūksnes novada Jaunlaicenes pagastā (Ģ). Ģeogrāfu materiāli liecina, ka ir lietojams arī viensētas nosaukums *Donavas* Gulbenes novada Litenes pagastā (Ģ).

Arī daži kalnu nosaukumi ir atceļojuši uz Latviju. Talsu novada Laucienas pagastā bijušas divas viensētas – *Karpati* (vairs nepastāv) un *Aizkarpati* (Ģ; VLK 2020, 31), kā arī turpat eksistē šajā vārdā nosaukts *Karpatu karjers* (Ģ).

Kaukāza kalnu, kas atrodas uz Eiropas un Āzijas robežas, vārds arī ir pazīstams Latvijas toponīmijā (p; Lvv II 62): *Kaukāza kalns* (vietējo izrunā: *Kaukaza kalns* // *Kapkaza kalns*) Maltā, *Kaukēzija* – kalns Ērgļos, „*Kaukaza lauks*” Skultē, tomēr šo vietvārdu rašanās iemesli nav īsti zināmi. Acīmredzot šajos gadījumos tos var dēvēt par metaforiskajiem nosaukumiem – topoobjekts Latvijā ir netieši salīdzināts ar augstajiem Kaukāza kalniem. Šādi daudzos *Kaukāza* vietvārdus Lietuvā (*Kaukazuas*, *Kapkazuas*, *Kaukazai*, *Kaukaziukas* u. c.) skaidro lietuviešu onomaste Daļa Sviderskiene (*Dalia Sviderskienė*; Sviderskienė 2021, 242).

Āzijas vietvārdi Latvijā

Visplašāk izplatīts pārceltais Āzijas vietvārds *Sibīrija* (zināmi vismaz 45 topoobjekti) daudzviet Latvijā ir ieguvis dialektālu formu:

Sibaras pļavas Cirgaļos (// *Sibīrijas*- // *Sibīrijas*-, gar Vijas upi, „paslikta pļava, ar rūokām jāpļauj biļ”) (1957) = *Sibīrijas pļavas* Grundzālē (Ģ), no Aumeisteru muižas šis nogabals atradās tālu „Sibīrijā”, pie īpašuma robežas – Vijas upes (p), *Sibari* – zemniekmāja Vadakstē (E II 145, Pl II 518) // *Stari* (Ģ), *Vēc-sibari* t zemniekmāja (1958), *Siberis* – zemniekmāja Naujenē („nosaukta, izejot viensētās; izskatās līdzīgi Sibīrijas tuksnesim, visapkārt mazas priedītes un smilšaini klajumi”) (p), *Siberis* – atmata Viļānos (1975), *Sibera pļava* Pededzē (1961); *Siberi* – zemniekmāja Mārkalnē (un *Siberdruva* turpat) (E I 78) (agrāk: *Razumniēki* // *Stepanovi*; pirms 300 vai 400 gadiem barons no igauņiem pret suņiem iemainījis trīs vīrus, kas šeit apmetušies uz dzīvi (1961), trīs mājas norādītas (1969)), *Siberupīte* – Akaviņas kreisā krasta pieteka bij. Alūksnes raj. (Ģ);

Sibirs – pļava Asūnē (pļavā nekas neaug) (1957), „*Sibirbirz*” – mežs Ugālē (// „*Cibier-*” // „*Cibiers*”; Māteru ciemā, liels egļu mežs netālu no Zlēku pagasta robežas; „to sauca par Sibirbirz tādēļ, ka tur i viens kalējs pakāries; tas nu tā kā slikta vieta, kur sodīt; un to Sibīriju kā sliktu vietu, kur senāk sūtīja prom [...]”) (p);

Sibarija – zeme Jaunlaicenē (p) (piegriezums Dziedonu zemniekmājai ap 90. gadiem, „gonīm Sibarija”) (1963), *Sibereja* // *Sibernīca* – pļava Biržos („pi upes tilta, pi lilceļa”) (p), *Sibīrija* – mežs un pļava Mālpilī („bijusi smagra pļaušana”, te arī *Siberijas dīķi*) (1950), *Siberijas kalns* – lauks Karvā („slikta zeme, nekas neaug; strādnieki teikuši, ka jāstrādā, kā Sibīrijā notiesātam, bet neko

neiegūst") (1961), *Siberijas placis* – pļava Ikšķilē (Turkalnes ciemā) (1953), mežs un t.pļava Suntažos (p), *Švēda Sibireja* – kalns Nicgalē (// *Daugavas kalns*; „senāk viscaur bijuši meži, tikai te bijis klajāks; tad zviedri esot pa Daugavu atveduši noziedzniekus un novietojuši te darbā”) (p), *Sibirija* – tzemniekmāja Ērgļos (// *Siberija*, iesauka Lejasbaltklāviem) (1977), māja Kalncempjos („Pāldintu īrnieku būda mežā”) (1942), t.māja Kastrānē (1953), zemniekmāja Stopiņos (// „Marijas-muiža”) (E I 63) („māja pagasta malā pie Salaspils robežas” (1965)), *Sibirija* – purva daļa, mežs Mārsnēnos (// *Lisas purvs*) (p), *Sibirija* – pļava Kalncempjos („ļoti slikta pļava”) (p), *Sibirija* // *Sibērija* – t.pļava Stāmerienā (1972), *Sibirija* – pļava Viesītē („pārpurvotas pļavas”) (p), „*Sibirija*” – purvs Secē (PI II 358), *Sibirija* – vieta [?] Pededzē (1961), *Sibirijas ceļš* Jumurdā (1963), *Sibirijas dīķis* Mālpilī (rakts klaušu laikos) (1974) (dīķis Mālpils pils parkā, „kungs pēris strādniekus, kas, dīķi rokot, slinkojuši”, tagad aizaudzis un aizsērējis (1930)), *Sibirijas kakts* – neapdzīvota vieta Augstrozē (Kraukļa mājas zemē) (1957) un neapdzīvota vieta Mūrmuižā (Mūrmuižas pagasta rietumstūrīs, kur bijuši ļoti slikti ceļi; „kalpi tur sūdzējušies, ka ejot kā uz Sibīriju”) (p), *Sibirijas krautuve* Suntažos (pie Struņķiem) (1963), *Sibirijas mārks* Taurupē (1971), *Sibirijas placis* – t.pļava Suntažos (aizaugusi pļava pie Vērša kalna) (1963), *Sibirijas pļavas* Jumurdā (pļavu masīvs pie Ērgļu pagasta robežas) (1963), *Sibirijas pļavas* Mālpilī, *Sibirijas purvs* Grundzālē (p), *Sibirinš* – lauks Lādē (Krūmiņa māju robežās) (1958), *Sibirīts* – krūmi Kārsavā (Naglēnu ciemā) (1963), *Sibirka* – zemniekmāja Salienā (p), *Sibirka* – mājas Vainižos („viēn muļž strādnek māī piē uņ”) (1957), *Sibirka* – mežs un pļava Krāslavā (p), *Sibirija* – zemniekmāja Vidrižos // „Kronheide” (E I 64), *Sibirija* – lauks Vijciemā (muižas laikā tā saukts lauks, kur bijusi slapja zeme, „meži, ganības bī vīrsū”) (1961), *Sibrijas pūrs* – purvs Birzuļos (1964). Visi minētie Latvijas vietvārdi neapšaubāmi ir radušies no krievu vietvārda *Сибирь* ‘Sibīrija’.

Apkopojot *Sibirijas* vārda izplatību Latvijā, jāsecina, ka tā motivācija nav viennozīmīga. Vārda izvēli nosaka: 1) nomaļa, attāla vieta; 2) tuksnesīga, neauglīga zeme; 3) izsūtījuma, moku, ciešanu vieta (Balode 1997, 70).

Sibirijas galējā punkta – *Kamčatkas* – vārds ir dots Līvānu novada Rožupes pagasta apvidum, kas ir tālu no centra un ir grūti sasniedzams. Latvijā ir reģistrētas arī vairākas *Sahalīnas*: pļava Lenčos (pie Lauru mājām) (1963), purvs Ancē (Ģ), pussala Liepājā (1984), tīrumi Kastrānē (piederējuši vairākām saimniecībām, bet nav saistīti ar pārējo zemi) (1953), vieta dārzā Kurcumā (1960), „*Sachalina*” – zemniekmāja Sventē (PI II 311) (tzemniekmāja un ciems, agrāk *Purņiki*; šādu iesauku esot devis „katoļu ksendzs [...], kas, vākdams nodevas, šai nabadzīgajā, nomaļajā ciemā nekā neesot varējis dabūt; tad viņš pateicis, ka uz to Sahalīnu vairs nebraukšot” (p), „*Sahalīns*” – lauks Rundālē

(PI II 254), *Sahaļina* – ezera līča iesauka Asūnē (Ģ), *Sahalīnes diķis* Kalnciemā (Ģ), *Sahalīnsalas* purvā Liezērē (1960) (Lvv VII 9–10).

Viens lauks Vaboles pagastā un kāds mežs Mētrienas pagastā ieguvuši *Korejas* vārdu (Ģ; LVK 2020, 31), bet Pampāju pagastā kāda māja – *Riežugals* – neoficiāli tiek dēvēta arī par *Koreju* (Ģ).

Citi Āzijas vietvārdi Latvijas teritorijā nav plaši izplatīti un galvenokārt tiek motivēti ar Bībelē pieminētajām vietām:

Jeruzaleme – muiža un *Jeruzalemes pļava* Laucesā (PI II 290, 291), = *Jeruzāleme* – viensēta Daugavpils novada Kalkūnes pagastā (Ģ), *Jeruzālemes kalns* Sinolē (p; Lvv I 395). *Jeruzaleme* Daugavpils rajonā, visticamāk, saistīta ar tuvumā esošajiem ebreju kapiem (Kanepone 2021, 36).

Palestine – apdzīvota vieta Baltinavā (1974), *Palestina* – lauks un pļava Kārsavā (1963), *Palestīna* – pļava Auros (1959), *Palestīna* (agrāk *Kaiķelis*) – zemniekmāja Panemunē (informants ir sniedzis ziņas, ka „visi īpašnieki esot bijuši ebreji”) (1949). Mūsdienās ģeogrāfu apkopotajos vietvārdos šādas saknes nosaukumi Latvijā nav reģistrēti.

Jordāna – tā sauc arī mūsdienās Ogres novada Taurupes pagasta apvidu (Ģ), kas radies no upes vārda *Jordāna* – Taukātnītes ieteka Ogrē (VLK 2020, 31) un kas neapšaubāmi saistīts ar attiecīgo upes un valsts nosaukumu Tuvajos Austrumos, kas bieži pieminēta Bībelē.

Golgātas kalns Vidrižos (šai kalnā „nekas lāg neaug”) (p; Lvv I 311), *Golgātas kalns* Amatas novada Zaubes pagastā (Ģ) un *Golgatas kalns* Lazdonā (p) – visi nosaukumi neapšaubāmi ir saistīti ar Bībeles reāliju.

Pie Āzijas pārceltajiem vietvārdiem jāmin arī apdzīvotas vietas (jaunsaimniecību grupas) vārds Liezērē *Mandžūrija*, ieplakas nosaukums *Mandžūrijas renstele* Jaunalūksnē, kā arī viensētas nosaukums *Ķīnas* – Otaņķu pagastā (VLK 2020, 31). Latvijas vietvārdu vārdnīcā (Lvv II 232) ir atrodams apvidus nosaukums Limbažos *Ķīna* // *Austrālija* // *Pavasarciems*, taču mūsdienās šāds lietojums nav zināms. Nosacīti varētu minēt arī tādus neoficiālos vietvārdus kā *Ķīnas mūris*, piemēram, Rīgā sarunvalodā pazīstamo slenga toponīmu *Ķīnas mūris* – ēku virkne Nīcgales ielā, kas respondentiem atgādina *Lielo Ķīnas mūri*, vai paretam dzirdamo *Mazā Ķīna* – gājēju pāreja blakus tirdzniecības centram *Origo*, kur cilvēku pūlis jauniešos raisa asociācijas ar lielo cilvēku daudzumu Ķīnas ielās (Balode, Doniņa 2015, 87). *Singapūras* – valsts Āzijas dienvidaustrumos – vārds ir fiksēts divos neoficiālos Latvijas vietvārdos: *Siņgapūra* – pussala un pagastdaļa Salā, starp Lielupi un Babītes ezeru (oficiālais nosaukums – *Pussala*) (1964), „*Singapūra*” – zvejvieta Ventspilī, aptuveni 15 jūras jūdzes vai vēl tālāk no krasta (Laumane 1996, 237).

Āfrikas vietvārdi Latvijā

Daži vietvārdi no Āfrikas kontinenta ir sasnieguši Latviju, iespējams, caur Bībeli vai citu kultūrvēsturisko literatūru. Visplašāk zināmais ir Ēģiptes vārds, piemēram, *Ēģipte* – Medumu pagastā pie pašas Lietuvas robežas. Tā ir bijusi apdzīvota vieta, izveidojusies pie Ēģiptes (*Aegypten*) mācītājmuižas (*Ēģipta* – muiža Kurcūmā (PI II 293 k), minēta 1825. gadā kā „*Ēģipte*”) un zirgu pasta stacijas. Ēģiptei ir zināms paralēlnosaukums – *Vilkumiests*, kur bijis Vilkumiesta pastorāts, kurā mācījies arī Rainis. *Ēģiptes* vārda izcelsmi mūsdienās neviens nevar paskaidrot. Pat uz baznīcas zīmoga ir bijis nevis krusts, bet Heopsa piramīda. Ēģiptes evaņģēliski luteriskā draudze dibināta 1567. gadā pēc hercoga Jēkaba pavēles. Mūra baznīca, kas nomainīja pirms tam bijušās koka baznīcas, pamatīgi cieta karos. Pēc Pirmā pasaules kara to atjaunoja, bet Otrajā pasaules karā cieta tornis. Padomju laikos te atradās kolhoza siena miltu maltuve, kas pēc tam atstāta vēja un lietus varā. (Kanepone 2021, 36) Joprojām tajā pašā apvidū tiek lietoti nosaukumi *Ēģiptes ceļš* un *Ēģiptes kapi* (vēl saukti arī par *Smelines kapiem*) (1978), kā arī zināma viensēta, kuras nosaukums lietojams daudzskaitlī: *Ēģiptes* Medumu pagastā (Ģ). Ir zināms *Ēģiptes kalns* // *Ējptes kalns* arī Lazdonā (p; Lvv I 281). Šis kultūrvēsturiskais vietvārds ir pazīstams arī Kurzemē: *Ēģipte* – apvidus Talsu novada Sabilē (Ģ), *Ēģipte* // *Ējpte* – kapi Matkulē (p; Lvv I 281), *Ējpte* – lauks Aizupē (p), lietojams arī daudzskaitlinieks *Ēģiptes* – viensēta Valdgālē (Talsu novadā) (Ģ).

Jaunpils pagasta Levestes ūdenskrātuvi (dīķi) sauc arī par *Nīlu* (Ģ; VLK 2020, 31). Acīmredzot par 17. gs. Kurzemes kolonijām liecina arī Gambijas vārda fiksēšana Latvijas toponīmijā: par *Gambiju* tiek saukta neapdzīvota vieta Sēlijā – Viesītē (Ģ), kā arī ciems Kurzemē – Valdgālē (Ģ). Divas viensētas – *Gambijas* – eksistē Salas novada Sēlpils pagastā un Gulbenes novada Stradu pagastā.

Sarunvalodā mūsdienās Medumu ezera (Daugavpils novadā) salu dēvē par *Kanāriju salu*, kas ieguvusi savu vārdu neizbraucamo ceļu dēļ (Kanepone 2021, 36).

Amerikas vietvārdi Latvijā

Latvijā ir diezgan populārs kontinenta (arī valsts) vārds *Amerika* (Lvv I 26) – šādi ir nosaukta zemniekmāja Rencēnos (EI 101), atteka Vaidavā (p), ganības Lenčos (p), kā arī zināms daudzskaitlinieks *Amerikas* – zemniekmāja Anneniekos (vietvārds ir reģistrēts jau 1826. gadā) (PI II 457). Pēc ģeogrāfu datubāzes, mūsdienās šādi mājvārdi vairs nav saglabājušies, taču ir lietojams

nosaukums *Amerika* – mežs Mētrienā (Ģ), *Amerikas* – avoti Raiskumā (Ģ), *Jaunamerikas* – purvs Atašienē (Krustpils novads) (Ģ).

Mūsdienās vairāki Amerikas Savienoto Valstu vietvārdi tiek lietoti kā neoficiālie jeb slenga nosaukumi. Piemēram, *Čikāga* – tā 50. gados dēvēta Sloka (p). Ņujorkas rajona – *Bruklinas* (angl. *Brooklyn*) – nosaukums ir sastopams sarunvalodā Valmierā: tā mēdz dēvēt daudzstāvu ēku kvartālu ap Stacijas ielu (Balode, Doniņa 2015, 82). ASV štatu nosaukumi *Florida* un *Luiziāna* (angl. *Lousiana*) ir atrodamī Cēsīs. Savulaik par *Floridu* saukta veca koka muižnieku villa, kurā padomju laikos ir atradies bērnunams, bet pēc tam iekārtoti dzīvokļi. Par *Floridas priekšpilsētu* dēvēta visa apkaime. Turpretī *Luiziāna* ir bijusi izskatīga villa Lenču ielā. Tai romantisku nosaukumu devis vācbaltu izcelsmes dzejnieks Kliters. Vairs nav villas, nav arī šai vārdā nosauktā veikaliņa *Luiziāna*. Pār tiltiņu no *Luiziānas villas* varēja nonākt *Floridā*. (Kanepone 2021, 35)

Arī Dienvidamerikas vietvārds *Brazīlija* ir pazīstams Latvijā: tā tiek saukta viensēta Kalkūnes pagastā netālu no Daugavpils (Ģ); eksotiskā vārda autors esot muižnieks, kurš tā nosaucis jauniegūtu aizaugušu zemes gabalu (Kanepone 2021, 36).

Maldinošie vietvārdi

Ir arī maldīgi nosaukumi, kas pēc ārējās formas izskatās kā ārvalstu vietvārdi, piemēram: *Malta* – ciems un pagasts (Lv II 375), apdzīvota vieta Varakļānos (E II 375) – tie acīmredzot ir radušies dialektālās izrunas rezultātā < *Melta* (tā arī J. Endzelīns Lv II 375), un tiem nav nekāda sakara ar Vidusjūras *Maltas Republiku* (Balode 1997, 71). Arī Kurzemes apdzīvotas vietas vārds *Nica* nav saistāms ar Francijas dienvidos esošo *Nicu*. Par latv. *Nicas* etimoloģiju plašāk sk. ME II 745–746, Lv II 480–481 (no latv. apvidvārda *nīca* ‘upes leņģals, zema vieta’). Arī daudzie mājvārdi *Alpi* (Bārtā, Birzgalē, Laucienā, Mārupē, Morē, Tadaikos, Tērvetē u. c.) (Ģ) tikai pa daļai varētu būt saistīti ar Eiropas kalnu grēdas nosaukumu: J. Endzelīns hipotētiski šos Latvijas vietvārdus salīdzina ar liet. īpašības vārdu *alpus* ‘tveicīgs’, kā arī min paralēles ar lietuviešu purva nosaukumu *Alpotų pelkė*, senprūšu ezervārdu *Alpus* un personvārdu *Alp(as)* (Lv I 22). Varētu minēt arī lietuviešu izloksnēs izplatītos personvārdus *Alpas*, *Alpis* < *Alfonsas* (Kuzavinis, Savukynas 1987, 67).

Nosacīti par ceļojošiem vietvārdiem, tomēr ne par eksotiskiem aizguvumiem varētu saukt tādus vietvārdus kā „*Jaunā Rīga*” (tā sākotnēji saukta Jaunjelgava) (Konv. VII 14169), „*Vecā Rīga*” // „*Kenču pilskalns*” Ogresgalā (Cp Dz I 143), *Bada Rīga* – pagasta daļa Skaņkalnē (1958). Starp citu, *Rīgas*

vārds diezgan plaši ir izplatīts arī Lietuvas toponīmijā: *Ryga* – ciems, viensēta, piecas pļavas, ganības, purvs, dīķis u. c. (Vanagas 1988, 16).

Līdzīgs piemērs ir arī *Dinaburga* – tas nav tikai Daugavpils agrākais nosaukums, bet arī mājvārds Ļaudonā (E I 20), Madlienā (E I 48), Meņģelē (E I 51), *Dinaburceņa* – ciems Asūnē (E II 164). Taču par šāda tipa ceļojošiem vietvārdiem, kas ir „pārvietojušies” tikai pa Latviju, būtu atsevišķs pētījums.

Secinājumi

Ir neliela grupa Latvijas vietvārdu, kas ir aizgūti no citu valstu toponīmijas un ko var saukt par pārceltajiem, eksotiskajiem jeb ceļojošajiem vietvārdiem (Balode 2000, 67).

Starp Latvijā fiksētajiem eksotiskajiem vietvārdiem galvenokārt tiek izmantoti ārvalstu pilsētu nosaukumi, retāk valstu, apvidu, reģionu, paretam arī kalnu, upju u. c. vārdi. Vienīgais kontinenta (arī valsts) nosaukums, kas atrodams Latvijas kartē, ir *Amerika*. Visplašāk lietotais ārvalstu vietvārds Latvijas toponīmijā – *Sibīrija* (ap 45 topoobjekti). No Rietumeiropas pilsētām visizplatītākie nosaukumi ir *Roma*, *Parīze*, *Varšava*, *Maskava*, no attālākām pasaules vietām – *Sahalīna*, *Ēģipte*. No ārvalstu nosaukumiem minēti vienīgi *Krievija*, *Zviedrija*, visbiežāk – *Ukraina* (ap 12 objekti). Nereti pārceltie nosaukumi ir fiksēti vienkopos, piemēram, Ērgļu apkārtnē.

Šo ceļojošo vietvārdu rašanās iemesli ir dažādi: to nosaka gan metaforiska domāšana – līdzība ar nosaukto objektu (sk. *Kaukāza kalns*, *Kaukēzija*, *Donava*, *Donaviņa*), gan attiecīgās tautības iedzīvotāji (sk. *Maskava*, *Ukraina*, *Palestīna*, *Varšava*), gan kultūrvēsturiskās asociācijas (sk. *Ēģipte*, *Roma*, *Golgāta*), gan attiecīgā topoobjekta novietojums – parasti attālākie reģioni (sk. *Ukraina*, *Sibīrija*), gan zemes auglīgums (arī *Ukraina*, *Sibīrija*), gan stereotipiska līdzība (sk. *Golgāta*, *Ķīna*, *Mandžūrija*, *Sibīrija*), alūzija uz kādreizējām Kurzemes kolonijām (sk. *Gambija*), vēstures faktiem (*Parīze*) u. c. Daļa šo vietvārdu ir radušies kā muižnieku untums vai kā modes lieta (sk. *Parīze*, *Roma*, *Londona*, *Vīne* Sērmūkšos, Gaujienā). Apkopojot *Sibīrijas* vārda plašo izplatību Latvijā, jāsecina, ka šādu toponīma izvēli nosaka vairāki dažādi motīvi: nomaļa, attāla vieta; tuksnesīga, neauglīga zeme; izsūtījuma, moku, ciešanu vieta.

Eksotisko aizguvumu izruna bieži atšķiras no oficiālo nosaukumu izrunas, vietvārdi tiek lietoti dialekta formā, piemēram: *Balgoreja*, *Balkani*, *Londuone*, *Ējpte* un *Ēģipta*, *Pariža* un *Parisi*, *Palestine*, *Siberija*, pat *Sibers*, *Sibari* un *Sibarija*, *Ukraine*, *Kapkaza kalns* un *Kaukēzija* (sk. arī Balode 1997, 71; 2000, 72–73).

Arvien biežāk šādi ceļojošie vietvārdi funkcionē nevis kā oficiālie, bet gan kā sarunvalodas elementi, kā iesaukas lietojamas paralēli oficiālajiem

nosaukumiem un zināmas tikai ierobežotam cilvēku skaitam, sk. *Bruklina, Čikāga, Černobiļa, Sahaļina, Koreja, Ķīna* u. c.

Šādi eksotiski toponīmi, kas iemaldījušies Latvijā, parasti nav senas pagātnes liecinieki, lai gan vairāki ir fiksēti jau 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā (sk. *Amerikas, Ēģipte, Itālija, Maskava, Parīze*). Mūsdienās parādās jauni pārceltie sarunvalodas jeb neoficiālie vietvārdi (sk. *Bruklina, Černobiļa, Ķīna*), kam lielākoties nav ilglaicīgs mūžs un kas vēl nav pietiekoši apzināti un izpētīti.

Saīsinājumi un apzīmējumi

angl. – angļu

ig. – igauņu

k – vietvārda koriģēta forma

kr. – krievu

latv. – latviešu

liet. – lietuviešu

nov. – novads

p – papildmateriāli

pag. – pagasts

sal. – salīdzini

† – izzudušais objekts

// paralēli lietotajās vietvārda formas

Gadskaitlis pēc vietvārda norāda leksēmas pierakstīšanas laiku (LU Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēka).

Pēdējās vietvārds tiek rakstīts, ja ir zināms tikai no rakstu avotiem.

1. Balode 1997 – Balode, Laimute. „Eksotiskie” aizguvumi Latvijas toponimijā. *Savai valodai*. Rīga : Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1997, 68–72.
2. Balode 2000 – Balode, Laimute. The ‘Exotic Borrowings’ in Latvian Toponymy. *Studia Indogermanica Lodziensia (SIGL)*, Vol. III, Łódź : Wydawnicwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000, 69–73.
3. Balode 2009 – Balode, Laimute. Slang Urbanonyms in Riga, Latvia. *Urban Place Names. International symposium. Abstracts*. Helsinki, 2009, 4.
4. Balode 2011 – Balode, Laimute. Sarunvalodas elementi urbanonimijā. *Valodas elementu cilme un attīstība. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 3–5.

5. Balode, Doniņa 2015 – Balode, Laimute, Doniņa, Sintija. Ieskats Latvijas neoficiālajos urbanonimos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 10. Atb. Red. G. Smiltnece. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 77–91.
6. Cp Dz I – Vanags, Kārlis. *Ceļvedis pa dzimto zemi. Tūristu ceļojumu maršruti Latvijā*. I d. Vidzeme un Latgale. Rīga : Sabiedrisko lietu ministrijas Tūrisma nodaļas izdevums, 1937.
7. Devney 2021 – Devney, Joe. *Why doesn't USA have many original place names [...]?* [tiešsaiste] [skatīts 10.08.2021.]. Pieejams: <https://www.quora.com/What-are-some-US-cities-named-after-countries>
8. E I – Endzelīns, Jānis. *Latvijas vietu vārdi, I: Vidzemes vārdi*. Rīga : A. Gulbja apgāds, 1922.
9. E II – Endzelīns, Jānis. *Latvijas vietu vārdi, II: Kurzemes un Latgales vārdi*. Rīga : A. Gulbja apgāds, 1925.
10. Gulbinka, Kropa 2016 – Gulbinka, Paula, Kropa, Sandra. *Uz Tobago – hercoga Jēkaba gaitas pasaulē. Kurzeme kā koloniāla valsts*. [tiešsaiste] [skatīts 05.09.2021.]. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/zinamais-nezinamaja/uz-tobago-hercoga-jekaba-gaitas-pasaule-kurzemes-ka-koloniala-v.a61516/>
11. Ģ – *Latvijas ģeopolitiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze* [tiešsaiste] [skatīts 10.09.2021.]. Pieejams: https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.saraksts
12. Kanepone 2021 – Kanepone, Aiva. Laižam uz Floridu? *Ieva*, Nr. 20 (1226), 2021, 19. maijs, 34–36.
13. Konv. – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. I–XXI. Rīga : Anša Gulbja apgāds, 1927–1940.
14. Kuzavinis, Savukynas 1987 – Kuzavinis, Kazys, Savykynas, Bronys. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius : Mokslos, 1987.
15. Laumane 1996 – Laumane, Benita. *Zeme, jūra, zvejvietas*. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē. Rīga : Zinātne, 1996.
16. LVK – *Interesantie un savādie vietvārdi Latvijas kartē* [tiešsaiste]. Otrais, atjaunotais izdevums. Rīga : Latvijas ģeotelpiskās informācijas aģentūra, Kartogrāfijas departaments, Toponimikas laboratorija 2020, 31–32 [skatīts 30.08.2021.]. Pieejams: https://www.lgia.gov.lv/sites/lgia/files/document/Raibie%20vietvardi_2020_jauns_0.pdf
17. Lvv I–II – Endzelīns, Jānis. *Latvijas PSR vietvārdi*. I d. 1. sēj. A–J. I d. 2. sēj. K–Ō. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956, 1961.
18. Lvv III – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Paaglis – Piķu-*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2003.
19. Lvv IV – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pilaci – Pracapole*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2006.
20. Lvv V – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pracirika – Puožu*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2010.
21. Lvv VI – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. R*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2013.

22. Lvv VII – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Sabe – Sēža*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2017.
23. ME – Milēnbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga : Kultūras fonds, 1923–1932.
24. Pl I – Plāķis, Juris. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. I d. *Kurzemes vārdi*. *Latvijas Universitātes Raksti*. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija, IV, Rīga : 1936.
25. Pl II – Plāķis, Juris. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. II d. *Zemgales vārdi*. *Latvijas Universitātes Raksti*. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija, V, Rīga : 1939.
26. Sviderskienė 2021 – Sviderskienė, Dalia. *Kaukāzas lietuvių vietovardžiuose: pažinimas ir žinojimas [tiešsaiste]*. *XIII Starptautiskasis baltistu kongress*, Latvijas Universitāte, 2021. gada 13.–15. oktobris. Referātu tēzes. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2021, 242–243 [skatīts 13.10.2021.]. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/56659/XIII_Starpt_baltistu_kongress_tezes.pdf?sequence=1&isAllowed=y
27. Vanagas 1981 – Vanagas, Aleksandras. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius : Mokslos, 1981.
28. Vanagas 1988 – Vanagas, Aleksandras. Perkeltiniai vietovardžiai Lietuvoje. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, Nr. 5, 14–17.
29. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Sanda Rapa

Mūslaiku vietvārdi

Vietvārds ir kā mūžība – neviens neatceras tā sākumu un neapzinās beigas. Jo vietvārds par vietvārdu nekļūst uzreiz. Lai uz kādu ģeogrāfisku objektu attiecināts vārds vai vārdu savienojums kļūtu par vietvārdu, tam kādu laiku jāapgrozās ļaužu mēlēs, jānostiprinās atmiņās un jāceļo no mutē. Un tikai pēc vairākiem mēnešiem tas būs nostiprinājies saziņā un valodnieks savā vietvārdu krājumā varēs ierakstīt jaunu nosaukumu. Un vēl pēc vairākiem mēnešiem vai pat gadiem tas varbūt iekļūs vārdnīcās, kartēs un tiks oficiāli apstiprināts par vietvārdu. Un neviens nevarēs nosaukt ne dienu, ne stundu, kad vietvārds radies – ja vien to nav rosinājis kāds pavisam konkrēts notikums. Tāds ir vietvārda dabiskais ceļš.

Pārskatāmāks ir īpašam nolūkam izdomāto, oficiāli apstiprināto un mainīto vietvārdu ceļš. Mēs varam notvert to rašanās brīdi pašvaldību lēmumos un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas (LVEK VA) protokolos, kur tie, pēc Vietvārdu informācijas noteikumiem¹, tiek saskaņoti un apstiprināti. Taču tādu no kopējā mūsdienu vietvārdu krājuma ir maz, un neviens nevar izsekot, kurā brīdī to kā vietvārdu sāk lietot un kad tas kļūst par pilntiesīgu vietvārdu. Jo vietvārds bez lietojuma tautas atmiņā izdzīvot nevar (gadās taču, ka oficiālos vietvārdus vai tā oficiāli apstiprināto formu saziņā nemaz neizmanto). Tikai tā izmantošana sadzīviskās telpas organizēšanā, norādēs, ziņojumos to padara par vietvārdu. Skaidri un nepārprotami vietvārda funkcijas kādā vēstulē LU Latviešu valodas institūtam izklāstījusi viena no 2017. gadā aizsāktās Vietvārdu talkas dalībniecēm Vizma Supe: „Man kā bērnam toreiz bija pilnīgi nepārprotami skaidrs pēc vietu nosaukumiem, uz kuru pļavu, pēc mammas teiktā, bija tēvam jānes brokastis, kurš pirmo vālu grieza jau ar saullēktu un mani gaidīja ar kameņu medu. Tāpat – no kurām ganībām man bija jāsaūjina ganāmpulks un uz kurām mājām bija jāaizskrien kaimiņu darīšanās.”

Tāpēc ielūkosimies ne vien jaunradīto vietvārdu kopumā, bet arī tajā, ko stāsta mūsdienās lietoto vietvārdu ainava: kā vietvārdus lieto, kas paglābies no senā vietvārdu krājuma, kuri vietvārdi ir bijuši visnoturīgākie, kādi ir vietas nosaukšanas paradumi mūslaiku sabiedrībā. To palīdzēs noteikt Vietvārdu talkā gūtie rezultāti – vietvārdu lietotāju reģistrētie nosaukumi, kas apkopoti

¹ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/243610-vietvardu-informacijas-noteikumi> [skatīts 06.09.2021.].

Tautas vietvārdu datubāzē (Tvd; www.vietvardi.lv); LVEK VA iesūtītie Latvijas novadu lūgumi pēc vietvārdu apstiprināšanas; kā arī ikgadējās vietvārdu dienās (Valkas novada Turnā 2018. gadā, Viesītes novadā 2019. gadā, Brocēnu novada Gaiķos 2020. gadā) un lauka pētījumos Vārkavā un Lejasciemā (2020. gadā) dzirdētie vietvārdi.

Mūsdienu vietvārdu ainava

Tautas vietvārdu datubāze un mūsdienu lauka pētījumi rāda, ka latvieši lielākoties ir palikuši negrozāmi vietvārdu radīšanā – viņi atceras vietvārdu formulas un vismaz āru vārdos (neapdzīvotu vietu nosaukumos) stingri turas pie gadsimtiem un pat gadu tūkstošiem ilgušām vietvārdu radīšanas likumībām. Galvenā no tām – vietai dot nevis tēlainus, abstraktus un skaistos vārdos ietērtus nosaukumus, bet lietišķi un konkrēti izcelt pašu galveno un redzamāko lietu tajā mazajā ģeogrāfiskajā telpā, kurai nepieciešams vārds. Tie ir tā sauktie metonīmiskie vietvārdi, kas veidojušies uz kādas sakarības pamata. Visbiežāk tie norāda uz vietai raksturīgajiem augiem vai tajā sastaptajiem dzīvniekiem, piemēram, *Eglis pļava* Vārkavā: „egles vairs nav, bet pļavu tā turpina saukt”², *Kuorkli* mājas Mežvidu pagastā: „tās ir manas mājas, te uzaugu un dzīvoju pašreiz; nosaukums *Kuorkli* (*Kārkli*) dots tāpēc, ka te auguši kārklu krūmi, kurus vajadzēja izcirst, lai tiktu pie sakoptiem laukiem”, *Birznieki* – māja Raiskuma pagastā: „mājas nosaukums dots no skaistās bērzu birzs, kurai blakus tā uzcelta”, *Dzjārvoni* jeb *Dzjārvis* – apdzīvota vieta Mežvidos: „nosaukums radies saistībā ar dzērvju pulcēšanās vietu” (Tvd), *Aitu kalns* Gaiķos: „tur turētas aitas” (Vvd 2020). Par metonīmiskiem uzskatāmi arī vietvārdi, kuru rašanos rosinājuši dažādi notikumi (kaut arī par to patiesumu mēs pārliecināties nevaram), piemēram, *Zīmaļas dumbēris* – upes līcis Durbes pagastā: „Vārtājas [upes] likums, kur dziļāks ūdens, tur no Vēžu mājām visbiežāk gājuši peldēties un mazgāt veļu, arī dzirdīt lopus. Kaut kad sen tur noslikusi govys, vārdā *Zīmaļa*, no tā notikuma arī esot nosaukums” (Tvd). Metonīmiski ir arī tā sauktie posesīvie jeb uz piederību norādošie vietvārdi. Parasti ģeogrāfiskā objekta nosaukumā minēts saimnieka vai lietotāja vārds. Tāda ir, piemēram, *Vimbu ābele* – vieta Neretas pagastā: „agrāk ceļmalā augusi ābele netālu no mājām, kur dzīvojuši Vimbas; pašlaik ābeles vietā aug dažī citi koki, un arī Vimbas tur vairs nedzīvo, bet nosaukums saglabājies” (Tvd), kā arī Viesītes pļavu nosaukumi, kas gandrīz visi darināti no personvārdiem – lietotāju vai īpašnieku vārdiem (piemēram, *Avena pļava*, *Briņķa pļava*, *Budena pļava*, *Cīrulines pļava*, *Rudžu pļava*, *Sauliša pļava*) (Vvd 2019).

² Šeit un turpmāk vietvārds sniegts negrozītā Tautas vietvārdu datubāzē registrētajā formā, pēdīnās aiz kola norādot tiešu citātu no vietvārda apraksta.

Retāk, taču visos novados sastopami vietu vārdi, kas doti uz divu objektu līdzības pamata, jeb metaforiskie nosaukumi. Lai gan to ir maz, arī te onomastiskā formula palikusi nesalauzta: metaforisko nosaukumu radīšanā, tāpat kā iepriekšējos gadsimtus, izmantoti gandrīz tikai sadzīves priekšmetu un ķermeņa daļu nosaukumi. Latvijas dabā joprojām ir gan „podī”, kas parasti apzīmē apaļus reljefa objektus, gan „abras”, kas noteikti būs gareni ģeogrāfiski objekti, gan „astes” un „kājas”, kas norāda uz šauru, garu objektu, kurš iestiepjas citā teritorijā, gan „mutes”, kas parasti attiecinātas uz upju ietekām, un „kauli”, kādā dēvēti zemūdens akmeņi: piemēram, *Abru kalni* Straupē: garens paugurs ar vairākām ielejām un padziļinājumiem pie Brenču jaunsaimniecības robežas, *Podiņkalns* Salacgrīvā: „apaļas formas kalns kāpās pie jūras netālu no Salacgrīvas vidusskolas”, *Pods* – grava Priekuļu pagastā: „Rauņa kreisā krasta sāngrava; grava tā nosaukta, jo pēc formas atgādina podu”, *Upīšmute* – peldvieta Staicelē: „skolēnu atpūtas vieta vasarā; tai ir tāds nosaukums, jo tajā vietā tā ir nedaudz platāka un dziļāka, tādēļ labāka vieta, lai peldētos”, *Mārtiņa Kauls* – krāce Salaspilī Daugavā: „vairāk gan sēklis, no labā krasta uz Mārtiņsalu” (Tvd).

Taču vietvārdu ainavā ir arī dažas būtiskas pārmaiņas. Ir mainījies vietvārdu skaits un kategoriju samērs – vārdā nosaukto ģeogrāfisko objektu proporcijas. Vietvārdu kļūst mazāk, no āru vārdu kopuma strauji izzūd tīrumu un pļavu vārdi, bagātinās apdzīvotu vietu nosaukumu skaits. Šīs pārmaiņas, šķiet, risinājušās tikai pēdējās desmitgadēs – līdz ar saimniekošanas tradīciju maiņu. Agrāk mūsu saimniekošanas tradīcijas bija savrupākas un līdz ar to veidojās sīkas un pārpildītas vietvārdu salīņas – ap katru sētu pulcējās desmitiem, dažreiz pat simtiem vietvārdu. Tagad, kad daudzas viensētas iznīkušas, cilvēki dzīvo ciešāk, pļavas vairs nepļauj, govīs ganībās nedzen, tīrumus neapstrādā un meža bagātības vairs nevāc tik aktīvi kā pagājušos laikos, vietvārdu ainava ir citāda nekā pirms pusgadsimta.

Visbiežāk lieto un vislabāk atceras mājvārdus un ar tiem saistītos stāstus – visi aptaujātie vietvārdu zinātāji ar apbrīnojamu precizitāti, gandrīz kā lasdami acu priekšā noliktu karti, var nosaukt mājas vairāku kilometru rādiusā ap savu dzīvesvietu. Mājvārdi ir vieni no vislabāk aizsargātajiem un saglabātajiem vietvārdiem, jo tos atspoguļo kartēs un dokumentos un regulāri izmanto praktiskiem nolūkiem. Tautas atmiņā joprojām dzīvi arī pirms vairākiem gadu desmitiem zudušu vai kara laikos iznīcinātu māju nosaukumi (piemēram, *Cirši*, *Graudi*, *Vuškāni* Dunavā, *Kalnājāneļi*, *Lejasjāneļi*, *Mieriņi* Rankā), kas nereti saglabāti arī apkārtējos āru vārdos. Taču, kaut arī mājvārdi ir visdrošākajā pozīcijā, joprojām sastopamas nesakritības starp oficiāli reģistrētajām un vietējās izrunas formām. Tā, piemēram, Viesītē dzirdētais mājvārds *Bērtmiņāni* kartē ierakstīts kā *Bērtmināni*, Sāvienā lietotais zudušo māju vārds *Škūnāni*

oficiāli reģistrēts kā *Šķūnāni*. Šādām – vietējām – formām vienmēr un visur jādod priekšroka, jo īstais vietvārds un tā forma ir tur, kur to lieto, kur pēc tā var droši un precīzi atrast nosaukto objektu.

Visretāk īpašos vārdos mūsdienās tiek saukti tīrumi, to daļas, kas agrāk bija vienas no vietvārdiem bagātīgākajām teritorijām. Pirmās neatkarīgās Latvijas laikā dzimis teicējs Lejasciemā, stāstot par nelielajiem tīrumiņiem, atceras: „Katram saimniekam iedalīja pavisam nelielu strīpiņu zemes: 50 reiz 10 metru, un katrai bija savs vārds.” Tīrumvārdu izzušanas iemesls ir pavisam vienkārši izskaidrojams – par tiem vairs tik uzcītīgi negādā vai tiek veidotas milzīgas apstrādājamās teritorijas. Varbūt tāpēc starp nedaudzajiem tīrumvārdiem iezagušās vairākas daudzskaitļa formas: *Prāpasgala tīrumi* Straupē, *Dirātkalna tīrumi* Druvienā; „tīrumi abpus ceļam” (Tvd), *Skuju lauki*, *Bičku tīrumi* Gaiķos, *Sīļu lauki* Elkšņos (Vvd 2020).

Arvien samazinās arī pļavu vārdi. Iedzīvotāji tos gan vēl atceras, bet stāsta, ka nosaukumus nelieto, jo pļavas vairs neapstrādā. Mūsdienu vietvārdu atmiņā vislabāk saglabājušās pļavas, kurām bijušas ierīkošanas vai apstrādāšanas grūtības vai kur kas īpašs ir noticis, proti, pļavas, kas saistās ar kādu vietas stāstu. Tā par Lejasciema pļavas daļu *Tilgas*, kuru vairs neapstrādā, tika teikts: „Zema pļavas daļa; reiz bija daudz akmeņu, pie katra lielāka akmens auga krūms, bērzi, kolhoza laikos iztīrīja. Vēl tagad sakrautie akmeņi redzami.” Savukārt Lejasciema *Dimbanu* jeb *Dimbana pļavas* atceras tāpēc, ka tās bija „ļoti ciņainas pļavas: lieli ciņi līdz ceļgaliem”. Saglabājušies arī neparastāki, novadu valodas īpatnības glabājoši nosaukumi, kas pārdzīvojuši pašu objektu un nu apzīmē aizaugušu vai izzudušu pļavu vietas. Par tādām var uzskatīt vismaz piecas Annas pagasta pļavas *Ķimenīca*, *Olutnīca*, *Zirga Galva*, *Zilene*, *Tāvenīca*, kuru aprakstos piebilsts, ka tās vairs nepastāv. Par pēdējo sniegts garāks komentārs: „Tāvenīca – tā malēniskā vārdā saucām mūsu daļā zaļojošu šauru mežmales pļavu. Bezvārda upīte tek, bet pļavas pārvērtušās par brikšņiem, sen vairs nedod sienu.” (Tvd) Arī Lejasciemā teicējs min jau aizaugušas pļavas nosaukumu *Ķilverigs*, lepojoties ar tā igaunisko skanējumu, kuru neviens nesaprotot (LpL). Šķiet, ka gandrīz tikai skanējums ir izglābis vietvārdu.

No āru vārdiem visstingrāk turas mežu vārdi – iespējams, tāpēc, ka tos vēl aktīvi izmanto sēņošanai, ogošanai, izstrādei. Turklāt bieži vien tiem nav pievienots ģeogrāfiskās nomenklatūras vārds: *Ašene* Popē, *Atvadeņš* Stabulniekos, *Cūksmeceris* Lejasciemā, *Čiguņeica* Vārkavā, *Kadiķiens* un *Lumbis* Viesatos, *Pupājs* Annā, *Sūkla* Murmastienē, *Vecums* Varakļānos (Tvd) u. c. Tas liecina, ka, visticamāk, tie ir seni vai aktīvi lietoti nosaukumi, jo ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu latvietis parasti atmet tad, kad ir pilnīgi drošs, ka visi zina, kādu ģeogrāfisko objektu vietvārds apzīmē.

Arvien biežāk lauka pētījumos dzirdam ģeogrāfisko objektu grupu nosaukumus – vietvārdus, kas apzīmē precīzi nedefinētas ģeogrāfiskas teritorijas, kuru centrā parasti ir kāda visiem lietotājiem zināma esoša vai zudusi apdzīvota vieta. Šādi vietvārdi kartēs parasti nav atspoguļoti un arī vietējo uztverē par īstiem vietvārdiem netiek uzskatīti, kaut arī par tādiem noteikti saucami. Šādu vietvārdu rašanos, šķiet, veicinājušas sociālas un ģeogrāfiskas pārmaiņas – viensētu iznīkšana un lielo centru attīstība. Piemēram, Viesītes novada Elkšņu pagasta Kūdru mājas ar trim kaimiņmājām jau agrākos laikos tika sauktas par *Kakta stūri*, jo celtas meža ielokā pie paša Sūpes purva, *Kausi* ir teritorija, kur savulaik bijušas četras saimniecības, kas visas iznikušas, savukārt teritoriju ap Lieljāņu saimniecību sauc par *Kremli*, jo tur savulaik izvietota padomju armijas karadaļa. Arī Gaiķu pagastā reiz varenās saimniecības *Bički* vārds tiek attiecināts uz diezgan lielu teritoriju pagasta austrumos – ne tikai uz savulaik Bičkām piederošām pļavām, mežiem, laukiem. Šāda tendence vērojama arī urbanonīmijā – pilsētu daļu nosaukumos. Piemēram, Kuldigā tādi ir pilsētu daļu nosaukumi *Melnā Kolka*, *Putnudārzs*, *Kurzemītes rajons*, *Vējiņa rajons*, kurus motivējis vai nu vietas ģeogrāfiskais un emocionālais raksturs, vai tuvumā esošais uzņēmuma nosaukums.

Ilgmūžīgo vietvārdu statistikā grūti atrast kādu vienotu cēloni – nav zināms, kāpēc dažs vietvārds ir saglabājies un kāpēc turpat netālā vieta savu nosaukumu zaudējusi. Dažu vietvārdu noturība ir pavisam pārsteidzoša. Piemēram, neliela Dvietes pagasta meža nosaukums *Staģu olksna*, ko Jānis Endzelīns savulaik atradis gandrīz pirms 200 gadiem radītajos Augusta Bilenšteina pierakstos (Endzelīns 1922, 50), 2017. gadā ir iekļūvis arī Tautas vietvārdu datubāzē kā joprojām lietots nosaukums. Taču atšķirībā no agrākiem laikiem, kad *Staģu olksna*, visticamāk, apzīmējusi kādu alksnāju pie Staģu mājām, mūsdienās šādā vārdā tiek dēvēts vien ceļu krustojums, turklāt vietvārds mainījis skanējumu, kurā lietotāji, šķiet, vairs neatpazīst sugasvārda *alksna* ‘vieta, kur aug alkšņi’ nozīmi: *Staģouksna*. Tas lieliski pierāda gan vietvārda desamentizēšanās (nozīmes izbalēšanas) ceļu, gan to, ka pat neliela objekta nosaukums var izdzīvot vairākus simtus gadu. Izdzīvojuši arī vietvārdi ar ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu *danga* ‘izbraukta bedre; nelidzena vieta; stūris, kakts; zemes platība, ko no trim pusēm ieskauj purvs vai ūdens; ezera līcis; ieplaka’ (ME I 437, EH I 306), par kuriem pirms aptuveni 80 gadiem Kārlis Draviņš rakstu krājumā „Ceļi” (Draviņš 1939, 413) rakstīja, ka vārds *danga* nu gan vietvārdos gandrīz vai nav sastopams un draud izzust. Atverot Tautas vietvārdu datubāzi, atrodas vismaz 12 vietvārdu ar sugasvārdu *danga* dažādos veidos, pozīcijās un nozīmēs: *Dziļdangkalnragi*, *Dziļdangkalns*, *Dziļdangpļava*, *Dziļdanga*,

Samuļdanga, Pūteļdanga, Dakterdanga, Āžragdanga, Viesuļdanga, Ķēvdanga, Alsnikdanga Usmā, *Ansdanga* Ancē, *Gardanga* Jūrkalnē un Durbē.

Visilgmūžīgākie visās vietvārdu kategorijās šķiet tie nosaukumi, kas palīdz glabāt tautas atmiņu – kas kalpo kā virsraksti, abreviātūras plašiem un apjomīgiem stāstiem no vairākus simtus gadu senas pagātnes. Šādi nosaukumi saglabājas arī tad, ja vieta ir sen iznikusi vai pārveidojusies līdz nepazīšanai. Joprojām vietvārdos un to stāstos aktīvi dzīvo trīs hronotopi jeb laiktelpas – tās pašas, kas atrodamas iepriekšējā gadsimta vietvārdos. Tautas vietvārdu datubāzē šādu nosaukumu ir izteikti daudz.

Pirmkārt, tie ir tā sauktie zviedru laiki. Domājams, ka tas attiecas uz 17., 18. gadsimtu, tātad vietas nosaukums stāstu glabā jau trešo gadsimtu. Vietvārdos zviedriem visbiežāk pieder ceļi, dažādi cilvēku radīti objekti un kapi, savukārt vietu stāstos šie laiki nav ne pelti, ne cildināti – tajos stāstīts par naudu, kazarmām un dažādiem būvniecības procesiem: *Zviedru kanāls* jeb *Jaunupe* Salacgrīvā: „viduslaikos radīts Svētupes savienojums ar Salacu”, *Ezeriņš* jeb *Bezdzibenis* Annas pagastā: „ezeriņā esot iegremdēta zviedru laika nauda”, *Krievu kapi* apkaime Virešu pagastā: „Krievu-zviedru kara laikā šajā vietā vienā pusē ceļam apglabāti vairāki simti krievu, bet otrā pusē ceļam – zviedru karavīri. Nosaukums radies ap 1700. gadu”, *Muckas kapi* Viesatu pagastā: „zviedru laiku kapi, tagad aizauguši”, *Rameiķi* jeb *Ramiķi* – bijusī māja Rankas pagastā: „zviedru laiku kazarmas, kas bija daļēji apdzīvotas vēl 20. gadsimta 60.–70. gados. 80. tika pilnīgi nojauktas, nolīdzinātas ar zemi” (Tvd).

Otrs nozīmīgais hronotops Latvijas vietvārdos ir tā sauktie „kungu laiki”, kam gan nav precīza datējuma, taču vietvārdos lielākoties ir atsaucies uz 19. gadsimta kalpību muižkungiem. Agrāk (20. gadsimta vākumos) vietvārdi, kuros iekļauts vārds *kungs*, gandrīz nekad neliecināja par pazemības un cieņas pilnu attieksmi – šādus vietvārdus pavadošie stāsti vēstīja par muižkungu nežēlību, pauda ļaunā attieksmi un sapni par pretošanos netaisnībai. Jaunāko vākumu vietu stāstos pārestība gan joprojām ieskanas (kā Maizpeļkalna nosaukumu pavadošajā stāstā), bet tā šķiet krietni mērenāka: *Kungu kapi* jeb *Einera kalns*, jeb *Baronu kapi* Annas pagastā: „uzkalns, kurā bija Otes un Kalnienas muižas baronu kapi; senāk, kad vēl pastāvēja Otes muiža, šajā kalniņā, netālu no muižas, tika apglabāts kungs, uzvelts kapa vietai liels akmens ar iegravētu lielu krustu”, *Pļintaukas pļava* Dunavas pagastā: „radušās 19. gadsimtā, kad Dvietes muižkungs devis rīkojumu izcirst mežu”, *Maizpeļkalns* Rencēnu pagastā: „muižkungs lika zemniekiem kalnu norakt lēzenāku; tas bija smags darbs, par ko viņi saņēma algu”, pļava *Kunga līdums* un *Kunga sils* – mežs Tomes pagastā (Tvd).

Trešā laiktelpa stāsta par karalaikiem – visbiežāk par Otro pasaules karu. Šie vietvārdi lielākoties sargā karā kritušo apbedījuma vietas, frontes līnijas

un kauju laukus: *Pogas kalns* Sēmes pagastā: „grantains uzkalniņš, apaudzis ar priedēm; atrodas Sņiķeru aramzemes vidū; Otrā pasaules kara laikā bijusi ložmetēju ligzda, ierakumi, jo gar Sņiķeru mājām gājusi frontes līnija”, *Jadvigovas sala* Dunavas pagastā: „Daugava starp Jadvigovu un Drejām veido attek un garu salu ar stāvu krastu – Jadvigovas salu, uz kuras kādreiz bijušas Vuškānu mājas, kā arī vācu dzelzsbetona dzoti no Pirmā pasaules kara. Daugava to visu pamazām ir ieskalojusi upes dzelmē”; *Tanku grāvis* Līvānu pilsētā: „dziļš stāvs prettanku grāvis izrakts Otrā pasaules kara laikā vairāku simtu metru garumā līdz pat Dubnas upei; grāvja daļa saglabājusies līdz pat mūsdienām un šobrīd ir daļa no novadgrāvju sistēmas” (Tvd).

Taču ne jau tikai šie trīs laikposmi vietvārdos redzami. Ļoti daudz ir vietvārdu, kas vēsta par sadzīviskiem, bieži vien baisiem notikumiem – par notikumiem, kas nozīmīgi tikai vietējiem ļaudīm. Tie parasti vēsta par kalniem, kuros kārti cilvēki, kur kāds sļicis, slepkavots vai nobaidīts, kuros rīkotas zaļumballes, par pļavām, kurās ganīti lopi, par ceļotāju apmešanās vietām, par kādas saimnieciskās darbības vietām un arī par vietām, kur nauda aprakta vai kauli atrasti: *Silķu graviņa* Straupes pagastā: „tur senos laikos laupītāji nogalinājuši apkārtbraucošu silķu pārdevēju”, *Kristas bedre* Straupes pagastā: „te muižas laikos pakārusies grēkā kritusi meita”, *Ilzes kalns* – apkaime Virešu pagastā: „meža darbos saimniekam šajā vietā nomirusi un turpat arī aprakta pati labākā ķēve, vārdā Ilze”, *Koļkas purvs* – purva daļa Mežvidu pagastā: „nosaukums radies sakarā ar to, ka Otrā pasaules kara gados te tika nošauts un apbedīts padomju partizāns Nikolajs Prohorovs”, *Karātavu kalns* Salaspilī: „viduslaiku soda vieta”, *Lidmašīnas pļaviņa* Virešu pagastā: „Otrā pasaules kara laikā virs pļaviņas cīnījušās divas lidmašīnas: vācu un krievu. Pēkšņi vācu lidmašīna nokritusi pļaviņā un aizdegusies. Vācieši savu lidmašīnas pilotu apglabājuši turpat pļavas malā.” (Tvd) Aizkustinošs stāsts ir par 40 metru garo *Ulmaņpriedi* Turnā, kuru varējis redzēt pat no Valkas. Šis vietvārds neizdzēšams dzīvojis tautas mutē jau gandrīz gadsimtu, pārdzīvojot arī padomju laikus, un jau apvīts daudzām leģendām – daži domā, ka tur Kārlis Ulmanis bērniem dalījis konfektes, citi prāto, ka to Latvijas valsts prezidents būs stādījis. Bet patiesībā laikam gan Kārlis Ulmanis, braucot pa ceļu, šo priedi ievērojis, apstājies un to aplūkojis, un tā radies nosaukums. Padomju laikos koks nocirsts, jo varasvīri baidījušies no „bīstamā” nosaukuma valkāšanas pavisam nevainīgās iedzīvotāju sarunās, taču vietvārds ir izdzīvojis un vieta joprojām tiek saukta par *Ulmaņpriedi* (Tvd).

Protams, nav zināms, vai visi minētie notikumi ir patiesi vai izdomāti, taču svarīgi ir tas, ka stāsti vietvārdam ir palīdzējuši izdzīvot, savukārt vietvārdi, pildīdami šo stāstu virsrakstu funkciju, ir palīdzējuši saglabāt kopīgo tautas atmiņu.

Pārskatot mūsdienu vietvārdu ainavu, šķiet, ka vietvārda mūžā izšķirošie faktori laikam būs bijuši sociālie, ģeogrāfiskie un lingvistiskie faktori. Vietvārds izdzīvos, ja tiks lietots saziņā, ja ģeogrāfisko objektu izmantos sadzīvē, ja tas atradīsies ģeogrāfiski tuvu lietotājam un ja nosaukums glabā vēsturisko atmiņu vai lingvistisku savdabību.

Jaunradītie vietvārdi

Pašus aktuālākos mūsdienu priekšstatus par vietas nosaukumu veidošanu varam izsecināt no vietu nosaukumiem, kas pēdējos divos trijos gados reģistrēti jau radišanas brīdī. Tādi ir daži oficiālie mājvārdi vai citu nekustamo īpašumu nosaukumi, kuriem tiek lūgts apstiprinājums pašvaldībās un Valsts valodas centrā. Par mūsdienu priekšstatiem vietvārdu darināšanā un semantikā liecina arī vietvārdu maiņas gadījumi, kas jāsaskaņo gluži tāpat kā no jauna radītie nosaukumi. Galvenos principus vietvārdveidē varam izlobīt arī no dažādu ģeogrāfisko objektu kopu sarakstiem, kurus sastādījuši attiecīgo objektu kategoriju pētnieki vai ierīkotāju grupas (piemēram, nesen atklāto pilskalnu nosaukumu, dižkoku, dzelzceļa staciju utt. nosaukumu saraksti). Piešķirot jaunu nosaukumu vai nomainot veco, tiek ieteikts pēc iespējas sekot Ministru kabineta Vietvārdu informācijas noteikumiem (Nr. 50), pēc kuru 5., 9., 10., 37.2. un 38. punkta var izsecināt šādus ar valodnieku padomu izstrādātos galvenos principus vietu nosaukumu veidošanā:

- 1) priekšroku dod latviskas vai lībiskas cilmes vietvārdiem;
- 2) izvēlas tādus vietvārdus, kas nerada pārpratumus attiecīgā ģeogrāfiskā objekta viennozīmīgā identificēšanā;
- 3) vietu nosauc atbilstoši attiecīgā kultūrvēsturiskā novada tradīcijām, lai tā iekļautos novada vietvārdu ainavā;
- 4) priekšroku dod senākiem un vietējo iedzīvotāju saziņā vēl lietotiem vietvārdiem;
- 5) vietvārdā iespējami precīzi raksturo attiecīgā ģeogrāfiskā objekta īpatnības vai tā atrašanās vietu;
- 6) veido labskanīgus vietvārdus;
- 7) vietvārdā neiekļauj ciparus un latviešu alfabētam neatbilstošus burtus;
- 8) izvēlas pēc iespējas unikālāku nosaukumu, kas nesakrīt ar cita pagasta vietvārdu;
- 9) sadalot īpašumu, jauno vietvārdu atvasina no sākotnējā nosaukuma.

Lielākoties šie principi vietu nosaukšanā tiek ievēroti – jaunie vietvārdi ir labskanīgi un latviski, un, sadalot īpašumus, nosaukumā tiek izmantots

esošais vietas nosaukums. Pārskatot LVEK VA iesūtītos lūgumus pēc jaunradīto vietvārdu apstiprināšanas, varam būt gandarīti – Latvijā lielākoties izprot vietvārdu veidošanas pamatprincipus, izjūt novadu tradīcijas un apzinās kopējo vietvārdu ainavu.

Jaunāko vietvārdu kopumā joprojām saglabājušās agrākās semantisko grupu proporcijas. Visbiežāk vietas nosaukumu darināšanā izmanto floras vai faunas semantikas sugasvārdus (jāatceras gan, ka jebkuras semantikas vietvārdiem pamatā var būt arī uzvārdi), piemēram, *Puķītes, Rozes, Rožābeles, Vizbulītes, Putni, Laksteigola, Svēteļu muiža, Svīres, Vālodzēni, Zvirbuli, Lapsas, Irbenāji, Kazenes, Laukzirniši, Meldri, Skaras*. Starp šiem vispopulārākie ir augu un putnu nosaukumi, bet faunas semantikas nosaukumi arvien samazinās.

Reizēm jaunu vietvārdu pamatā ir fiziogēogrāfiskas semantikas sugasvārdi, tādējādi pavisam konkrēti norādot vietas lokalizāciju vai fiziogēogrāfisko stāvokli, piemēram, *Purva Dārzi³, Upmale, Smilšu Krasti, Lejas, Ceļamežs, Eglulejas*. Atdalīto nekustamo īpašumu nosaukumos to bieži panāk vien ar ģeogrāfiskās nomenklatūras vārda pievienošanu onomastiskajai leksēmai sākotnējā nekustamā īpašuma nosaukumam, piemēram, *Kļavu kolni, Rietumu pļavas, Olutiņu lauki*. Arvien retāk tiek izmantoti specifiskie novadam raksturīgie ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi vai to izloksnes formas (piemēram, *Ceļteku masts*, kurā iekļauts ģeogrāfiskās nomenklatūras vārds ar nozīmi ‘meža vai lauka gabals, kas izraudzīts dzīvnieku mēdīšanai ar dzinējiem’) un arvien vairāk ienāk svešādie vietvārdu elementi (piemēram, *Kukainīšu Fazenda*) vai senais administratīvā un saimnieciskā valdījuma centra nosaukums *muiža*, kas, visticamāk, tiek izraudzīts kā pārticības un aristokrātijas simbols (piemēram, *Laksteigolu muiža, Svēteļu muiža*).

Nereti nekustamo īpašumu nosaukumos tiek norādīts uz vietas saimnieku vai apstrādātāju, vietvārdu darinot no cita īpašvārda vai nodarbošanās nosaukuma, piemēram, *Kurpnieku mājas, Krištopi, Zdaniši*. Arī āru vārdos arvien biežāk iekļauj tuvējo māju vai saimnieka vārdu (piemēram, *Jaunmāriņu lauki* pie *Jaunmāriņu* mājām, *Gaušu lauki* pie *Gaušiem*, *Zaķišu sils* pie *Zaķīšiem*), nevis veido nosaukumus, kuros norādīta galvenā ģeogrāfiskā objekta iezīme. Šāda tradīcija nav jauna – dažos pagastos āru vārdus darina gandrīz tikai ar šādu paņēmieni (to apliecinājuši teicēji gan Vidzemē, gan Sēlijā, gan Lejaskurzemē), taču tā kļūst arvien izplatītāka. To pierādījuši speciāli gatavoto objektu nosaukumu saraksti.

³ Vietvārda otrais komponents ar lielo burtu rakstīts tad, ja tas precīzi nenosauc attiecīgo nosaukumā ietverto ģeogrāfisko objektu, bet apzīmē nekustamo īpašumu vai tā daļu (parasti viensētu).

Pavisam reti mūsdienās tiek izmantoti abstraktas semantikas vārdi, piemēram, *Cereiba*, *Meža Miers*, *Asaru Skaistums*. Šādi vietvārdi gan agrāk, gan tagad Latvijas vietvārdu ainavai ir šķituši pavisam svešādi, tāpēc arī šajos retajos gadījumos valodnieki parasti iesaka vēlreiz apdomāt vietas nosaukuma izvēli un norāda uz konkrētām novada tradīcijām vietvārdu darināšanā. Kaut arī lietotājam abstraktas semantikas sugasvārdi šķiet skaisti un iedvesmojoši, parasti tādi tiek izmantoti uzņēmumu, ne vietu nosaukumos.

No vārddarināšanas aspekta jaunu vietvārdu veidošanā visbiežāk izmantota morfoloģiskā derivācija, saliktenveidošana un vārdkopveidošana.

Morfoloģiskā derivācija (atvasināšana ar kādu piedēkli vai priedēkli), šķiet, arvien samazinās. Tā, piemēram, Gaiķu pagastā, kas līdz šim vietvārdos ir lepojies ar specifiskām kursisko un zemgalisko izlokšņu iezīmēm, ierastās zemgaliskās izskaņas *-ene* specifisko gramatisko un leksisko nozīmi (piederības, satura un kvalitātes rādītāju) laikam pamazām aizmirst, jo šādiem vietvārdiem parasti tiek pievienots ģeogrāfiskās nomenklatūras vārds, piemēram, *Ruņģene* nu tiek saukta par *Ruņģenes pļavu*. Mūsdienās vietvārdus darina gandrīz tikai ar deminutīva izskaņām. Pamazinājuma formās joprojām sastopama piedēkļu daudzveidība, piemēram, *Anšuļi*, *Ventiņas*, *Starīni*, *Sapnīši*, *Celmīši*, *Vālodzēni*. Visbiežāk deminutīva piedēkli tiek izmantoti, lai veidotu atdalīto nekustamo īpašumu daļu nosaukumus (piemēram, *Pavasariņi* no *Pavasariem*, *Vītolīni* no *Vītoliem*, *Plūdoniņi* un *Plūdoņiem*), taču jāatceras, ka šādos gadījumos tas nav vēlams – lietojumā pārāk līdzīgi vietvārdi var radīt jukas. Kā jau minēts, morfoloģiskās derivācijas izmantojums vietvārdu darināšanā pavisam strauji samazinājies.

Saliktenveidošana un vārdkopveidošana ir vispopulārākais atdalīto īpašumu daļu nosaukumu darināšanas paņēmiens: pirms vai aiz esošā nosaukuma pievieno kādu komponentu. Visbiežāk papildu daļa tiek pievienota esošā nosaukuma sākumā, izmantojot Latvijas toponīmijā ierastās vietvārdus diferencējošās leksēmas. Vairāk nekā puse jaunradīto vietvārdu veidoti ar sākumdaļā pievienotu komponentu *jaun-* vai *mež-*, pārējie, arī kādreiz tik populārie *kaln-* un *lej-*, kas savulaik norādīja ne tikai ģeogrāfisko novietojumu, bet arī pēctecību, izmantoti sporādiski. Lūk, saliktenņu komponenti izmantojuma biežuma secībā: *jaun-*, *meža-/mež-*, *maz-*, *lauk-*, *lejas-/lej-*, *upes-/up-*, *liel-*, *kalna-/kaln-*, *augš-* (piemēram, *Jaunzvīrgzdi*, *Mežlejas*, *Mazdzirnieki*, *Lauktiesneši*, *Lejasplūmes*, *Upeskrīvi*, *Lielzemenes*, *Kalnbirznieki*, *Augšvaņķeni*). Vai tas varētu nozīmēt, ka vietvārdu lietotāji arvien mazāk pamana un nosaukumā iekļauj fiziogēogrāfiskas nianšes? Iespējams, tā ir tikai sagādīšanās, aplūkojot tikai nelielu daļu vietvārdu – oficiāli reģistrētos nosaukumus. Taču pēc šī nelielā vietvārdu kopuma pavisam droši var apgalvot, ka senās, gadu desmitiem un pat simtiem pastāvējušās atdalīto nosaukumu veidošanas tradīcijas nav aizmirstas.

Jauna vietvārda rašanos un lietošanu daudz nevar ietekmēt – ja tas iegulst tautas saziņā, tas vairs nav grozāms. Tāpēc, pirms izdomāt ko jaunu un piedāvāt oficiālam apstiprinājumam, der atcerēties jau minētos galvenos vietvārda radīšanas principus, ko uzskaita Vietvārdu informācijas noteikumi. Pirmkārt, jāatceras, ka vietvārda uzdevums ir labi skanēt, pastāstīt par objektu un būt viegli lietojamam saziņā (lokālam, viegli izrunājamam un iesaistāmam plašākos teikumos). Tāpēc Latvijas vietvārdu ainavai pavisam nepiemēroti būs tādi māju nosaukumi kā *Eva 71*, *Eva 72*, *Ozoli Madarās*. Otrkārt, jāgodā un jāsargā senie nosaukumi, ko bez acīmredzama pamatojuma nevajadzētu mainīt. Dažreiz gan esošie nosaukumi var radīt negatīvas asociācijas (piemēram, *Saulriebe*, *Raizes*), taču ne vienmēr tādas tās bijušas vietvārda rašanās brīdī (neiedziļinoties konkrēto mājvārdu patiesajā motivācijā un cilmē, vārds *riebe* var apzīmēt arī savulaik cienījamu darbību – vārdošanu, savukārt *raizes* varētu būt saistītas ar vārdu *riezt* ‘augot veidot’ vai *rieža* ‘apstrādāšanai nodalīts zemes gabals’). Treškārt, nevajadzētu unikālu nosaukumu nomainīt pret ierastāku (piemēram, nomainot reto *Vētraini* pret ierastajām *Vesmām*, iegūsim nosaukumu, kas ir piešķirts vismaz pārdesmit Latvijas viensētām). Par unikalitāti vajadzētu domāt, arī radot pavisam jaunus nosaukumus (izvēloties mājvārdu *Rogas* vai *Putni*, būsim vieni no aptuveni simts citām viensētām *Rogām* vai *Putniem*). Ceturtkārt, nevajadzētu Latvijas vietvārdu sistēmā iekļaut vietvārdus ar latviešu valodai neraksturīgiem līdzskaņu dubultojumiem vai burtiem, kas nav latviešu alfabētā (piemēram, *Smitti* un *Smitteru parks*). Piektkārt un galvenokārt, visos gadījumos jāieskatās novada vietvārdu ainavā un izlokšnes iezīmēs – izlokšņu formās lietotus vārdus nevajadzētu par varītēm mēģināt pielāgot literārajai valodai (piemēram, Latgales *Upmaļu* nedrīkstētu pārdēvēt par *Dzintarzemi*, Zemgales *Kurpniekus* nevajadzētu pārveidot par *Kurpniekiem*, Augšvidzemē vajadzētu iedrošināties veidot salikteņus, Latgalē – vārdkopas, kā tas ir bijis ierasts jau gadu desmitiem ilgi).

Vietvārdiem tautā ir apbrīnojams spēks – pārskatot vietvārdu maiņas iemeslus, var nojaust, ka cilvēki patiešām tic – nosaukums var ietekmēt turpmāko dzīvi un izdošanos, tas dod godu un sargā aizgājušo ļaužu un notikumu piemiņu, tajā var ierakstīt dzimtu likteņus un vēsturi. Sava daļa taisnības tajā ir.

1. Draviņš 1939 – Draviņš, Kārlis. Vietu vārda mūžs. *Ceļi*, IX, 1939, 407–418.
2. Endzelīns 1922 – Endzelīns, Jānis. *Latvijas vietu vārdi*. I daļa. *Vidzemes vārdi*. Piedaloties A. Ābelei, J. Kauliņam un P. Šmitam, savācis un rediģējis J. Endzelīns. Rīga : Gulbis, 1922.
3. ME – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV. Rīga : 1923–1932.

Dens Dimiņš

Ieteikumi nīderlandiešu īpašvārdu atveidei latviešu valodā

Nīderlandiešu un holandiešu valoda

Nīderlandiešu valoda (*Nederlands*) pieder pie indoeiropiešu valodu saimes ģermāņu valodu grupas, rietumģermāņu valodu apakšgrupas, kurā ietilpst arī angļu, vācu un frīzu valoda. Tā ir oficiālā valoda Nīderlandes Karalistē (to veido Nīderlande, Aruba, Kirasao un Sintmārtena), Beļģijas Karalistē, Surinamā un bijušajās Nīderlandes Antiļās (*Nederlandse Antillen*), tagadējā Karību Nīderlandē (*Caribisch Nederland*), ko veido Bonaire, Sinteustātiusa un Saba. Nīderlandes provincē Frīzlandē ir otra oficiālā valoda, frīzu valoda (*frysk*), ko izmanto izglītībā un pašvaldību līmenī. Tās runātāju skaits ir ap pusmiljonu.¹ Beļģijā oficiālās valodas ir arī franču un vācu.

Ir vairāk nekā 24 miljoni nīderlandiešu valodas kā dzimtās valodas lietotāju (2016. gada dati)². Latvijā šī valoda saukta dažādos vārdos, piemēram, holandiešu valoda³, nēderlandiešu valoda. Beļģijā lietotā nīderlandiešu valoda tiek saukta arī par flāmu valodu (*vlaams*)⁴, tā nav viendabīga un galvenokārt līdzinās nīderlandiešu valodas dienvidu dialektiem. Izsenis Latvijā visbiežāk lietotais nosaukums ir **holandiešu valoda**, ko varētu turpināt lietot, runājot par šo valodu Nīderlandes teritorijā.⁵ Paralēlais nosaukums, kas atrodams vārdnīcās, piemēram, arī pareizrakstības vārdnīcā, ir **nīderlandiešu valoda** (Ceplītis *et al.* 1995, 491). To būtu pareizāk lietot kā valodas kopnosaukumu, kas ietver visus valodas variantus, arī flāmu.

¹ Gērts Boijs (*Geert Booij*) min 400 000 (Booij 1995, 2), bet Vikipēdijā šo ieteikumu tapšanas laikā minēts skaitlis 500 000, kas šķiet ticams.

² *Dutch at Ethnologue* (19th ed., 2016).

³ Agrāk Nīderlandi mēdza saukt par Holandi (*Holland*), bet šis nosaukums aptver tikai divas Nīderlandes rietumu provinces, Ziemeļholandi un Dienvidholandi, kur dzīvo lielākā daļa nīderlandiešu standartvalodas lietotāju.

⁴ Ar *vlaams* apzīmēt visus Beļģijā lietotos valodas variantus nav īsti pareizi. Flandrija (*Vlaanderen*) ir tikai viena (lielākā) no Beļģijas nīderlandiski runājošām provincēm.

⁵ Piemēram, apzīmējot Nīderlandē izdotas literatūras tulkojumus. 2020. gadā iznāca šo ieteikumu autora tulkojums no holandiešu valodas – romāns pusaudžiem „Zilās zāles vasara” (Rīga : Liels un mazs).

Iespējams, abi nosaukumi turpinās pastāvēt paralēli, kā tas ir arī citās valodās, piemēram, vācu (*Holländisch, Niederländisch*) un krievu (*голландский, нидерландский язык*) valodā.

Senākais rakstu piemineklis senholandiešu valodā saglabājies no 1591. gada, *De Wachtendonckse Psalmen* izdevums, kurā iekļauti no latīņu valodas 9. vai 10. gadsimtā veikti psalmu tulkojumi.

Vienota nīderlandiešu valoda radās tikai 19. gadsimtā (*Algemeen Beschaafd Nederlands, ABN*). Nīderlandē un Beļģijā ir šādi dialekti:

- 1) centrālrietumu (CW; Ziemeļholandē, Dienvidholandē, Utrehtā, Gelderlandē un Zēlandes salās),
- 2) ziemeļaustrumu (NE; Groningenā, Drentē, Overeisēlē un Gelderlandes austrumos),
- 3) centrāldienvidu (CS; Ziemeļbrabantē un tuvumā esošajās Limburgas daļās, Antverpenē, Austrumflandrijā un Flāmu Brabantē),
- 4) dienvidrietumu (SW; Rietumflandrijā, Zēlandes Flandrijas rietumu daļā, arī (nedaudz) Francijas Flandrijā, starp Denkerku un Bajelu),
- 5) dienvidaustrumu (SE, Limburgā gan Nīderlandes, gan Beļģijas teritorijā) (De Schutter 1994, 440–441).

Nīderlandiešu valodai tuvu radniecīga ir afrikandu jeb būru valoda (*Afrikaans*) Dienvidāfrikas Republikā (DĀR), ko runā arī Namībijā (apmēram pieci miljoni runātāju). Šī valoda ir radusies no 17. gadsimta nīderlandiešu pilsētnieku dialektiem, kurus sev līdzī atnesa pirmie Keiptaunas kolonizatori, un tai ir Malajas portugāļu un angļu valodas uzslāņojumi (Booij 1995, 2).

Nīderlandiešu valodā ir daudz vairāk skaņu nekā burtu (īpaši vokālismā jeb patskaņu sistēmā⁶), tāpēc var rasties priekšstats, ka rakstība neatbilst izrunai. Arī aizguvumi un senāki vārdi bieži vien patur sākotnējo pareizrakstību. Skaņu izruna ir atkarīga no vārda dalījuma zilbēs.

Nīderlandiešu rakstu valodā lieto latīņu alfabētu, bet aizguvumos var parādīties arī franču, spāņu un citu alfabētu diakritiskās zīmes – akcenti (*é, ê, è* utt.), trēma (*ü, ï, ö, ë*), tilde (*ñ, ã, õ*), sedijs (*ç*). Pamataľfabētā ir 27 burti (sk. 1. tabulu).

⁶ Ir tikai piecas grafēmas (*i, u, e, o, a*), ar kurām atveido 13 patskaņus, bez tam ir vēl arī divskaņi (Booij 1995, 181). Garus patskaņus un līdzskaņus rāda, grafēmu dubultojojot. Pozicionālo patskaņu garumu atvērtā zilbē grafiski nekādi neparāda, izņemot vecos nosaukumos, piemēram, *Grootebroek*.

Burts	Burta nos. starptautiskajā fonētiskajā alfabētā (IPA)	Atbilde latviešu valodā	Nīderlandiešu personvārds	Atveide latviešu valodā
A a	[a:]	a	Anton	Antons
B b	[be:]	b	Bernhard	Bernhards
C c	[se:]	s ⁷ , k ⁸	Vincent Cornelis	Vinsents Kornēliss
D d	[de:]	d	Dirk	Dirks
E e	[e:]	e	Eduard	Eduards
F f	[ef]	f	Felix	Fēlikss
G g	[ge:]	g	Gerard	Gērards
H h	[ha:]	h	Hendrik	Hendriks
I i	[i]	i	Izaak	Izāks
J j	[je:]	j	Jacob	Jākobs
K k	[ka:]	k	Karel	Kārels
L l	[ɛt]	l	Laurens	Laurens
M m	[em]	m	Maria	Marija
N n	[en]	n	Nico	Niko /o:/
O o	[o:]	o	Otto	Oto <i>otrais</i> /o:/
P p	[pe:]	p	Pieter	Pīters
Q q	[ky]	– (pēc attiecīgās svešvalodas likumiem)	Quirinus Quinten	Kvirīnuss Kvintens
R r	[ɛr]	r	Richard Rudolf	Rihards Rūdolfs
S s	[ɛs]	s	Simon	Simons
T t	[te:]	t	Theodoor	Teodors <i>otrais</i> /o:/
U u	[y]	u (kā vācu ü)	Ulrand	Ulrand
V v	[ve:]	v	Victor	Viktors
W w	[ue:]	v	Willem	Vilems
X x	[iks]	ks	Xantippe	Ksantipe
Y y	[ɛt]	ei (svešvārdos pēc attiecīgās valodas likumiem)	–	–
IJ ij ⁹	[ɛt] [ij] ¹⁰	ei, i	IJst Lodewijk	Eilsta Lodeviks /o:/
Z z	[zɛt]	z	Zacharias	Zakariass, Zaharija ¹¹

1. tabula. Nīderlandiešu valodas burtu atbildes latviešu valodā

⁷ Aiz priekšējās rindas patskaņiem /e/, /i/, /y/.⁸ Aiz pārējiem patskaņiem, līdzskaņiem, vārda beigās.⁹ Ir sastopams arī digrafs (ligatūra) Ŷ ŷ.¹⁰ Vārda galotnē.¹¹ Tradicionālisms (biblisms).

Grafēmu un skaņu atbilstes nīderlandiešu un latviešu valodā

Atveidē caurmērā ievērots fonētiskais princips, tomēr, tāpat kā dāņu, krievu u. c. valodās, ņemta vērā rakstība, lai atveide pārāk neattālinātos no vārda grafiskā attēla. Tas darīts tāpēc, lai īpašvārdus varētu identificēt (sk. argumentus par un pret fonētisko atveidi: Karkonens-Svensons 2003, 25–35). Ņemtas vērā rakstos fiksētās nīderlandiešu īpašvārdu atveidē vērojamas tendences.

Grafēma(s)	IPA	Atbilde latviešu valodā
b	[b], <i>retumis vārda beigās</i> [p]	b, p
c	[s] <i>pirms e, i, y, citos gadījumos</i> [k]	s, k
ch	<i>vārda sākumā</i> [k], [x]	k, h
ck	[k]	k
ckx	[ks]	ks
d	[d], <i>retumis vārda beigās</i> [t]	d, t
-dt	[t] <i>(vārda beigās)</i>	t
f	[f]	f
g	[ɣ], [x]	g ¹²
gk	[k]	k
h	[ɦ]	h
j	[j]	j
k	[k]	k
l	[l]	l
m	[m]	m
n	[n]	n
ng	[ŋ]	ng
p	[p]	p
ph	[f]	f
q	[k]	k
r	[r]	r
s	[s]	s
sch	[sx], <i>vārda beigās vienmēr</i> [s]	sh, s
t	[t]	t
th	[t]	t

¹² Praksē šur tur ir vērojama tendence *g* atveidot ar /h/, tomēr atveide ar /g/ ir ieteicamāka, jo ir tuvāka rakstībai.

Grafēma(s)	IPA	Atbilde latviešu valodā
v	[v]	v, f ¹³
w	[ʋ]	v
x	[ks]	ks
y (<i>ligatūra i+j</i>)	=ij [ei]	ei, i
z	[z]	z

2. tabula. Nīderlandiešu valodas līdzskaņi un to atbildes latviešu valodā

Grafēma(s)	IPA	Atbilde latviešu valodā
a	[ɑ], [a:] (<i>atvērtā zilbē</i>) ¹⁴	a, ā
aa	[a:]	ā
aaī	[a:i]	āi
aaīj	[a:ij]	āij
ae	[a:]	ā
ai	[ɑi]	ai, aj ¹⁵
au	[ɔʊ]	au
auw	[ɔʊ]	au
e	[ɛ], [ə], [ɛ:] (<i>atvērtā zilbē</i>)	e, ē
ee	[e:]	ē
eeu	[e:ʊ]	ēu
eeuw	[e:ʊ]	ēv (<i>izrunā ēu</i>)
ei	[ɛi]	ei, ej
eu	[ø:]	eu ¹⁶
i	[ɪ], [ə]	i
ie	[i], [i:] (<i>atvērtā zilbē</i>)	i, ī
ieuw	[i:ʊ]	īv (<i>izrunā iū</i>)
ij (<i>arī y</i>)	[ɛj], [i], [i:], [ə]	ei, ej
o	[ɔ], [o:] (<i>atvērtā zilbē</i>)	o
oe	[u], [u:]	ū
oeī	[u:i]	ui, uj

¹³ Tradicionālmē v pēc izrunas vietām atveidots ar *f*, *vlaams* ‘flāmu valoda’, bet, kur šāda precedenta nav, ieteicams visur atveidot ar *v*/, kas atbilst oriģināla rakstībai.

¹⁴ Atvērtā zilbē ir tāda, kurai neseko vairāk nekā viens līdzskaņis vārda sākumā vai vidū, vai tāda, kurai nekas neseko vārda beigās.

¹⁵ *ai* (arī *ei, ui, oi*), kad seko patskaņš, bet *aj* (arī *ej, uj, oj*) vārda beigās, liekot klāt galotni, piemēram, *Maikel* – Maikels, *Kai* – Kajs.

¹⁶ Agrāk atveidoja ar /ē/, saglabājams dažos tradicionālmē, piemēram, Lēvene. Tuvāk oriģināla rakstībai tomēr ir /eu/, tāpat turpmāk ieteicams atveidot šādi.

Grafēma(s)	IPA	Atbilde latviešu valodā
oi	[ɔi]	oi, oj
oo	[o:]	o
ooi	[o:i]	oi, oj
ooij	[o:ij]	oij
ou	[ɔu]	au
ouw	[ɔu]	au
u	[y], [y:] (<i>atvērtā zilbē</i>)	u, ū
ui	[œy]	au ¹⁷ , dažos gad. ū
uu	[y], [y:]	ū
uw	[yu]	uv

3. tabula. Nīderlandiešu valodas patskaņu un divskaņu atbilstmes latviešu valodā

Nozīmīgāko nīderlandiešu vietvārdu un to latvisko atveidojumu saraksts

Valoņu vārdi gandrīz visur atveidoti no franču valodas. Atsevišķiem beļģu vietvārdiem norādīta vācu vai franču atveide, ko lieto attiecīgajā teritorijā. Ar * apzīmētās vietas atrodas Beļģijā. Ar # apzīmēti vietvārdi Surinamā. Ar § apzīmēti vietvārdi Karību Nīderlandē. Daļa nosaukumu atrodami „Lielajā pasaules atlantā” (Turlajs 2008), kur sniegtā atveide ir samērā konsekventa. Ar trekninājumu norādītas atšķirības no šī atlanta.

Vietvārdi gramatizēti pēc latviešu tradīcijām – pilsētas, distrikti, ūdenskrātuves, salas, upes lielākoties sieviešu dzimtē, ciemi, kalni, ezeri, zemesrāgi – vīriešu dzimtē. Ir arī nelokāmi vietvārdi. Defissaliktenus lielākoties raksta kopā, bet citus saliktenus parasti atveido savruprakstījumā.

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
's-Gravenbrakel* (FR Braine-le-Comte)	<i>p</i>	Brenlekonta
's-Gravenzande	<i>p</i>	Grāvenzande ¹⁸
's-Heerenberg	<i>p</i>	Hērenberga
's-Hertogenbosch	<i>p</i>	Hertogenbosa
Aa	<i>u</i>	Ava ¹⁹

¹⁷ Vēsturiski pamatota atveide, kas nosacīti atbilst mūsdienu izrunai. Šādi ir atveidots, piemēram, *Kuiper* – Kaupers, sal. arī nīd. *huis*, vācu *Haus*, angļu *house*.

¹⁸ *s'*, kas apzīmē arhaisku artikulu *des* 'no', latviešu valodā neatveido.

¹⁹ Pēc analogijas ar citām indoeiropiešu valodām, kur fināle *-ava* bieži apzīmē upi (isl. *á* 'upe', sal. latv. *Daug-ava*, *Ab-ava*).

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Aalst* (FR Alost)	<i>p</i>	Ālsta
Aar	<i>u</i>	Āra
Aardenburg	<i>p</i>	Ārdenburga
Aarlen* (FR Arlon)	<i>p</i>	Arlona
Aarschot*	<i>p</i>	Ārshota
Aat (FR Ath)	<i>p</i>	Ata
Abbekerk	<i>p</i>	Abekerka
Albina #	<i>p</i>	Albīna
Alkmaar	<i>p</i>	Alkmāra
Almelo	<i>p</i>	Almelo /o:/
Ameide	<i>p</i>	Āmeide
Amersfoort	<i>p</i>	Āmersforta ²⁰ /o:/
Ammerstol	<i>p</i>	Ammerstola
Amsterdam	<i>p</i>	Amsterdama
Andenne*	<i>p</i>	Andena
Antoing*	<i>p</i>	Antuēna
Antwerpen* (FR Anvers)	<i>p, prov</i>	Antverpene
Appingedam	<i>p</i>	Apingedama
Arnemuiden	<i>p</i>	Arnemaidene
Arnhem	<i>p</i>	Arnhema
Aruba §	<i>s</i>	Aruba
Asperen	<i>p</i>	Asperena
Assen	<i>p</i>	Asene
Austerlitz	<i>p</i>	Austerlica
Axel	<i>p</i>	Aksela
Baarn	<i>p</i>	Bārna
Barsingerhorn-Haringhuizen	<i>p</i>	Barsingerhorna-Hāringhauzene
Basora §	<i>zr</i>	Basora /o:/
Bastenaken* (FR Bastogne)	<i>p</i>	Bastoņa
Batenburg	<i>p</i>	Bātenburga
Beaumont*	<i>p</i>	Bomona otrais /o:/
Beauraing*	<i>p</i>	Borēna
Beerze	<i>u</i>	Bērze
Bergen* (FR Mons)	<i>p</i>	Monsa
Bergen op Zoom	<i>p</i>	Bergene pie Zomas /o:/
Beringen*	<i>p</i>	Beringene
Beverwijk	<i>p</i>	Beverveika

²⁰ Ar treknrakstu izceltas vietas, kur visbiežāk iespējamas kļūdas.

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Biervliet	<i>p</i>	Bīrvlīta
Bilzen*	<i>p</i>	Bilzene
Binche*	<i>p</i>	Benša
Blankenberge*	<i>p</i>	Blankenberga
Bolsward	<i>p</i>	Bolsvarda
Bonaire §	<i>s</i>	Bonaire
Borculo	<i>p</i>	Borkulo <i>otrais /o:/</i>
Borgloon* (FR Looz)	<i>p</i>	Borglona <i>otrais /o:/</i>
Borgworm* (FR Waremmē)	<i>p</i>	Varemma
Botrange* (DE Botrange)	<i>k</i>	Botranžs
Bouillon*	<i>p</i>	Buijona
Brandaris §	<i>k</i>	Brandariss
Breda	<i>p</i>	Brēda
Bredevoort	<i>p</i>	Brēdevorta <i>/o:/</i>
Bree*	<i>p</i>	Brē
Brielle	<i>p</i>	Brille
Brokopondo #	<i>p, distr</i>	Brokopondo <i>beigu /o:/</i>
Bronkhorst	<i>p</i>	Bronkhorsta
Brouwershaven	<i>p</i>	Brauvershāvene
Brownsveg #	<i>p</i>	Braunsvega
Brugge* (FR Bruges)	<i>p</i>	Brige
Brussel* (FR Bruxelles, DE Brüssel)	<i>p</i>	Brisele
Bunschoten	<i>p</i>	Bunshotene <i>/o:/</i>
Buren	<i>p</i>	Būrene
Charleroi*	<i>p</i>	Šarleruā
Châtelet*	<i>p</i>	Šatlē
Chièvres*	<i>p</i>	Šjevra
Chimay*	<i>p</i>	Šimē
Chiny*	<i>p</i>	Šinī
Christoffelberg §	<i>k</i>	Hristofelbergs
Ciney*	<i>p</i>	Sinē
Coevorden	<i>p</i>	Kūvordene
Commewijne #	<i>distr</i>	Kommeveine
Coronie #	<i>distr</i>	Koronija <i>otrais /o:/</i>
Couvin*	<i>p</i>	Kuvēna
Culemborg	<i>p</i>	Kūlemborga
Curaçao §	<i>s</i>	Kurasao
Damme*	<i>p</i>	Damme
Deinze*	<i>p</i>	Deinze

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Delden	<i>p</i>	Deldene
Delft	<i>p</i>	Delfta
Delfzijl	<i>p</i>	Delfzeila
Dender*	<i>u</i>	Dendera
Dendermonde* (FR Termonde)	<i>p</i>	Dendermonde
Deventer	<i>p</i>	Deventera
Diest*	<i>p</i>	Dīsta
Diksmuide* (FR Dixmude)	<i>p</i>	Diksmūde ²¹
Dilsen-Stokkem*	<i>p</i>	Dilsene-Stokema
Dinant*	<i>p</i>	Dināna
Doesburg	<i>p</i>	Dusburga
Doetinchem	<i>p</i>	Dūtinhema
Dokkum	<i>p</i>	Dokuma
Domburg	<i>p</i>	Domburga
Donkmeer*	<i>ez</i>	Donkmērs, Donkezers
Doornik* (FR Tournai)	<i>p</i>	Turnē
Dordrecht	<i>p</i>	Dordrehta
Drenthe	<i>prov</i>	Drente
Durbuy*	<i>p</i>	Durbvī
Echt	<i>p</i>	Ehta
Edam	<i>p</i>	Edama
Edingen* (FR Enghien)	<i>p</i>	Angjēna
Eeklo*	<i>p</i>	Ēklo /o:/
Eembrugge	<i>p</i>	Ēmbrige
Eemnes-Binnen	<i>p</i>	Iekšēmnesa
Eemnes-Buiten	<i>p</i>	Ārēmnesa
Eems	<i>u</i>	Ēmsa
Eindhoven	<i>p</i>	Eindhovēna /o:/
Elburg	<i>p</i>	Elburga
Enkhuizen	<i>p</i>	Enkhauzene
Enschede	<i>p</i>	Enshēde
Eupen* (DE Eupen, FR Néau)	<i>p</i>	Eipene
Fleurus*	<i>p</i>	Flērisa
Florenville*	<i>p</i>	Florānvila
Fontaine-l'Évêque*	<i>p</i>	Fontēnleveka
Fosses-la-Ville*	<i>p</i>	Foslavila
Franeke	<i>p</i>	Frānekere

²¹ Īsaī nosaukums *Smude* – Smūde.

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Friesland	<i>prov</i>	Frizlande
Geel*	<i>p</i>	Gēla
Geertruidenberg	<i>p</i>	Gērtraudenberga
Geervliet	<i>p</i>	Gērvlīta
Geldenaken* (FR Jodoigne)	<i>p</i>	Žoduāņa
Gelderland	<i>prov</i>	Gelderlande
Gembloers* (FR Gembloux)	<i>p</i>	Žāmblū
Gendt	<i>p</i>	Gente
Genemuiden	<i>p</i>	Gēnemaudene
Genepiën* (FR Genappe)	<i>p</i>	Žēnapa
Genk*	<i>p</i>	Genka
Gennep	<i>p</i>	Gennepa
Gent* (FR Gand)	<i>p</i>	Ģēnte, Gente
Geraardsbergen* (FR Grammont)	<i>p</i>	Gerārdsbergene
Gistel*	<i>p</i>	Gistela
Goedereede	<i>p</i>	Gūderēde
Goes	<i>p</i>	Gusa
Goor	<i>p</i>	Gora /o:/
Gorinchem	<i>p</i>	Gorinhema /o:/
Gouda	<i>p</i>	Gauda
Grafhorst	<i>p</i>	Grāfhorsta
Gramsbergen	<i>p</i>	Gramsbergene
Grave	<i>p</i>	Grāve
Groenlo	<i>p</i>	Grunlo /o:/
Groningen	<i>p, prov</i>	Groningena /o:/
Groningen #	<i>p</i>	Groningena /o:/
Grootebroek ²²	<i>p</i>	Grotebruka /o:/
Haarlem	<i>p</i>	Hārlema
Haastrecht	<i>p</i>	Hāstrehta
Halen*	<i>p</i>	Hālene
Halle* (FR Hal)	<i>p</i>	Halle
Hamont-Achel*	<i>p</i>	Hamonta-Āhela
Hannuit* (FR Hannut)	<i>p</i>	Annī
Hardenberg	<i>p</i>	Hardenberga
Harderwijk	<i>p</i>	Harderveika
Harelbeke*	<i>p</i>	Hārelbēka
Harlingen	<i>p</i>	Hārlingene

²² Īsais nosaukums *Broek* – Bruka.

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Hasselt	<i>p</i>	Haselta
Hasselt*	<i>p</i>	Haselta
Hattem	<i>p</i>	Hatema
Heenvliet	<i>p</i>	Hēnvlīta
Helmond	<i>p</i>	Helmonde
Hem	<i>p</i>	Hema
Henegouwen* (FR Hainaut, DE Hennegau)	<i>prov</i>	Eno /o:/
Herentals*	<i>p</i>	Herentalsa
Herk-de-Stad* (FR Herck-la-Ville)	<i>p</i>	Herkdestāde
Herstal*	<i>p</i>	Erstāle
Herve*	<i>p</i>	Erve
Heukelum	<i>p</i>	Heukeluma
Heusden	<i>p</i>	Heusdena
Hindeloopen	<i>p</i>	Hindelopene /o:/
Hoei* (FR Huy)	<i>p</i>	Vī
Hoek van Holland	<i>c</i>	Hukvanholande (<i>Roterdamas da a</i>)
Hoogstraten*	<i>p</i>	Hogstrātene /o:/
Hoogwoud	<i>p</i>	Hogvauda /o:/
Hoorn	<i>p</i>	Horna /o:/
Houffalize* (DE Hohenfels)	<i>p</i>	Ufalīza
Huissen	<i>p</i>	Hausene
Hulst	<i>p</i>	Hulsta
Ieper* (FR Ypres)	<i>p</i>	Ipra
IJlst	<i>p</i>	Eīlsta
IJsselmeer	<i>ez</i>	Eiselmērs, Eiselezers
IJssel	<i>u</i>	Eisele
IJsselstein	<i>p</i>	Eiselsteina
IJzendijke	<i>p</i>	Eizendeika
IJzer*	<i>u</i>	Eizera
Izegem*	<i>p</i>	Izegema
Jamanota §	<i>k</i>	Jamanota
Julianatop #	<i>k</i>	Juliānas kalns
Kabalebo #	<i>u, p</i>	Kabalebo /o:/
Kampen	<i>p</i>	Kampena
Kasikasima #	<i>k</i>	Kasikasima
Kessel	<i>p</i>	Kesele
Klundert	<i>p</i>	Klunderta
Knokke-Heist*	<i>p</i>	Knokke-Heista
Komen-Waasten* (FR Comines-Warneton)	<i>p</i>	Komina-Varntona

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Kortgene	<i>p</i>	Kortgene
Kortrijk* (FR Courtrai)	<i>p</i>	Kortreika
Kralendijk §	<i>p</i>	Krālendeika
La Louvière*	<i>p</i>	Laluvjēra
La Roche-en-Ardenne*	<i>p</i>	Larošanardēna
Laag-Keppel	<i>p</i>	Lāgkepela
Lacre §	<i>zr</i>	Lakre
Landen*	<i>p</i>	Landene
Langedijk	<i>p</i>	Langedeika
Le Rœulx*	<i>p</i>	Lerē
Leerdam	<i>p</i>	Lērdama
Leeuwarden	<i>p</i>	Lēuvārdene
Leiden	<i>p</i>	Leidene
Leie* (FR Lys)	<i>u</i>	Leje, Lisa (<i>Francijā</i>)
Lek	<i>u</i>	Leka
Lelydorp #	<i>p</i>	Lelidorpa
Lesse*	<i>u</i>	Lese
Lessen* (FR Lessines)	<i>p</i>	Lesina
Leuven* (FR Louvain)	<i>p</i>	Lēvene ²³
Leuze-en-Hainaut*	<i>p</i>	Lēzaneno /o:/
Lier* (FR Lierre)	<i>p</i>	Līra
Limbourg	<i>prov</i>	Limburga
Limburg* (FR Limbourg)	<i>p, prov</i>	Limburga
Lo-Reninge*	<i>p</i>	Loreninge /o:/
Lochem	<i>p</i>	Lohema
Lokeren*	<i>p</i>	Lokerena /o:/
Lommel*	<i>p</i>	Lommela
Luik* (FR Liège, DE Lüttich)	<i>p, prov</i>	Ljēža
Luxemburg* (FR Luxembourg)	<i>prov</i>	Luksemburga
Maas (FR Meuse)	<i>u</i>	Māsa, Mēza (<i>Francijā</i>)
Maasbommel	<i>p</i>	Māsbommela
Maaseik*	<i>p</i>	Māseika
Maassluis	<i>p</i>	Māsslausa
Maastricht	<i>p</i>	Māstrihta
Malmedy*	<i>p</i>	Malmedī
Malmok §	<i>zr</i>	Malmoks
Marche-en-Famenne*	<i>p</i>	Maršanfamena

²³ Tradicionālisms, tāpēc nav ar /eu/.

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Marienburg #	<i>p</i>	Marienburga
Markermeer	<i>ez</i>	Markermērs, Markerezers
Marowijne #	<i>distr</i>	Maroveine /o:/
Mechelen* (FR Malines)	<i>p</i>	Mehelena
Medemblik	<i>p</i>	Mēdemblīka
Meer van Bütgenbach* (DE Bütgenbach Stausee)	<i>ūd-krāt</i>	Bitgenbahas ūdenskrātuve
Meer van Eupen*	<i>ūd-krāt</i>	Eupenes ūdenskrātuve
Meerzorg #	<i>p</i>	Mērzorga
Megen	<i>p</i>	Mēgena
Menen* (FR Menin)	<i>p</i>	Mēnena
Meppel	<i>p</i>	Mepela
Mesen* (FR Messines)	<i>p</i>	Mēsenā
Middelburg	<i>p</i>	Midelburga
Moengo #	<i>p</i>	Mungo /o:/
Moeskroen* (FR Mouscron)	<i>p</i>	Muskrona /o:/
Monnickendam	<i>p</i>	Monnikendama
Montfoort	<i>p</i>	Montforta <i>otrais</i> /o:/
Montfort	<i>p</i>	Montforta
Mortsel*	<i>p</i>	Mortsela
Muiden	<i>p</i>	Maidena
Naarden	<i>p</i>	Nārdena
Namen* (FR Namur)	<i>p, prov</i>	Namīra
Neufchâteau*	<i>p</i>	Nešato /o:/
Nickerie #	<i>distr</i>	Nikerija
Nieuw-Amsterdam #	<i>p</i>	Nīvamsterdama
Nieuw-Nickerie #	<i>p</i>	Nīvnikerija
Nieuwpoort	<i>p</i>	Nīvporta /o:/
Nieuwpoort* (FR Nieuport)	<i>p</i>	Nīvporta /o:/
Nieuwstadt	<i>p</i>	Nīvstate
Nijkerk	<i>p</i>	Neikerka
Nijmegen	<i>p</i>	Neimegena
Nijvel* (FR Nivelles)	<i>p</i>	Nivela
Ninove*	<i>p</i>	Ninove /o:/
Noord-Brabant	<i>prov</i>	Ziemeļbrabante
Noord-Holland	<i>prov</i>	Ziemeļholande
Oisterwijk	<i>p</i>	Oīsterveika
Oldenzaal	<i>p</i>	Oldenzāle
Ommen	<i>p</i>	Ommena

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Onverwacht #	<i>p</i>	Onvervahta
Oost-Vlaanderen	<i>prov</i>	Austrumflandrija
Oostburg	<i>p</i>	Ostburga /o:/
Oostende* (FR Ostende)	<i>p</i>	Ostende /o:/
Oosterhout	<i>p</i>	Osterhauta /o:/
Oosterschelde	<i>est</i>	Ostershelda /o:/, Austrumšeldas estuārs
Ootmarsum	<i>p</i>	Otmarsuma /o:/
Oranjestad §	<i>p</i>	Oranjestade
Oss	<i>p</i>	Osa
Ottignies-Louvain-la-Neuve*	<i>p</i>	Otiņi-Luvēnlanēva
Oudenaarde* (FR Audenarde)	<i>p</i>	Audenārde
Oudenburg*	<i>p</i>	Audenburga
Oudewater	<i>p</i>	Audevātera
Overijssel	<i>prov</i>	Overeisele
Para #	<i>distr</i>	Para
Paramaribo #	<i>p, distr</i>	Paramaribo /o:/
Peer*	<i>p</i>	Pēra
Péruwelz*	<i>p</i>	Peruvē
Philippeville*	<i>p</i>	Filipvila
Philipsburg §	<i>p</i>	Filipsburga
Poperinge*	<i>p</i>	Poperinge /o:/
Purmerend	<i>p</i>	Purmerenda
Ravenstein	<i>p</i>	Rāvensteina
Reimerswaal	<i>p</i>	Reimersvāla
Rhenen	<i>p</i>	Rēnena
Rijn (DE Rhein)	<i>u</i>	Reina
Rijssen	<i>p</i>	Reisena
Rochefort*	<i>p</i>	Rošfora <i>otrais</i> /o:/
Roermond	<i>p</i>	Rūrmonde
Roeselare* (FR Roulers)	<i>p</i>	Rūselāre
Ronse* (FR Renaix)	<i>p</i>	Ronse
Rotterdam	<i>p</i>	Roterdama
Saba §	<i>s</i>	Saba
Saint-Ghislain*	<i>p</i>	Sengilēna
Saint-Hubert*	<i>p</i>	Sentibēra
Samber* (FR Sambre)	<i>u</i>	Sambra
Sankt Vith* (FR Saint-Vith, DE Sankt-Vith)	<i>p</i>	Sanktvita
Saramacca #	<i>distr</i>	Saramaka

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Schagen	<i>p</i>	Šāgena
Schelde (FR Escaut)	<i>u</i>	Šelda, Shelda, Esko (<i>Francijā</i>)
Schellinkhout	<i>p</i>	Shellinkhauta
Scherpenheuvel-Zichem* (FR Montaigu-Zichem)	<i>p</i>	Sherpenheuvela-Zihema
Schiedam	<i>p</i>	Šīdama
Schijn*	<i>u</i>	Sheina
Schoonhoven	<i>p</i>	Shonhovena <i>pirmais /o:/</i>
Schulensmeer*	<i>ez</i>	Šūlensmērs, Šūlenezers
Semois*	<i>u</i>	Semuā
Seraing*	<i>p</i>	Serēna
Sint Anna ter Muiden	<i>p</i>	Sintannatermaudena
Sint Eustatius §	<i>s</i>	Sinteustātiusa
Sint Maarten §	<i>s</i>	Sintmārtena
Sint-Maartensdijk	<i>p</i>	Sintmārtensdeika
Sint-Niklaas* (FR Saint-Nicolas)	<i>p</i>	Sintniklāsa
Sint-Oedenrode	<i>p</i>	Sintūdenrode <i>/o:/</i>
Sint-Pietersberg	<i>k</i>	Sintpītersbergs, Svētā Pētera kalns
Sint-Truiden* (FR Saint-Trond)	<i>p</i>	Sinttraudena
Sipaliwini #	<i>distr</i>	Sipalivini
Sittard	<i>p</i>	Sitarda
Sloten	<i>p</i>	Slotena <i>/o:/</i>
Sluis	<i>p</i>	Slausa
Sneek	<i>p</i>	Snēka
Spa*	<i>p</i>	Spā
Spanbroek	<i>p</i>	Spanbruka
Stavelot*	<i>p</i>	Stāvelote
Staverden	<i>p</i>	Stāverdene
Stavoren	<i>p</i>	Stāvorena <i>/o:/</i>
Stede Nedorp	<i>p</i>	Stēdenīdorpa
Steenbergen	<i>p</i>	Stēnbergene
Steenwijk	<i>p</i>	Stēnveika
Sûre*	<i>u</i>	Sīra
Suriname #	<i>u</i>	Surinama
Susteren	<i>p</i>	Susterena
Terborg	<i>p</i>	Terborga
Terneuzen	<i>p</i>	Terneuzene
Texel	<i>p</i>	Teksela
The Bottom §	<i>p</i>	Botoma

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Tholen	<i>p</i>	Tolene /o:/
Thorn	<i>p</i>	Torna
Thuin*	<i>p</i>	Tiēna
Tiel	<i>p</i>	Tile
Tielt*	<i>p</i>	Tilta
Tienen* (FR Tirlemont)	<i>p</i>	Tinene
Tilburg	<i>p</i>	Tilburga
Tongeren* (FR Tongres)	<i>p</i>	Tongerena
Torhout*	<i>p</i>	Torhauta
Tubeke* (FR Tubize)	<i>p</i>	Tibiza
Turnhout*	<i>p</i>	Turnhauta
Utrecht	<i>p, prov</i>	Utrehta
Vaalsenberg	<i>k</i>	Vālsēbergs
Valkenburg	<i>p</i>	Valkenburga
Veere	<i>p</i>	Vēre
Veluwemeer	<i>ez</i>	Vēlūvmērs, Vēluvezers
Venlo	<i>p</i>	Venlo /o:/
Vesderstuwdam (DE Wesertalsperre, FR barrage de la Vesdre)	<i>ūd-krāt</i>	sk. Meer van Eupen
Verviers*	<i>p</i>	Vervjē
Veurne* (FR Furnes)	<i>p</i>	Veurne
Vianen	<i>p</i>	Viānena
Vilvoorde* (FR Vilvorde)	<i>p</i>	Vilvorde /o:/
Virton*	<i>p</i>	Virtona /o:/
Vlaams-Brabant* (DE Flämisch-Brabant)	<i>prov</i>	Flāmu Brabante
Vlaardingen	<i>p</i>	Vlārdingene
Vlissingen	<i>p</i>	Vlisingene
Voer*	<i>u</i>	Vūra
Vollenhove	<i>p</i>	Vollenhove <i>otrais</i> /o:/
Vreeland	<i>p</i>	Vrēlande
Vrouwenheide	<i>k</i>	Vrauvenheide
Waal	<i>u</i>	Vāla
Waals-Brabant* (FR Brabant wallon, DE Wallonisch-Brabant)	<i>prov</i>	Valoņu Brabante
Waalwijk	<i>p</i>	Vālveika
Waddenzee	<i>piejūras apgabals</i>	Vadenzē
Wageningen	<i>p</i>	Vāgeningene
Wageningen #	<i>p</i>	Vāgeningene
Walcourt*	<i>p</i>	Valkūra

Nīderlandiešu valodā		Atveide latviešu valodā
Wanica #	<i>distr</i>	Vanika
Waregem*	<i>p</i>	Vāregema
Waver* (FR Wavre)	<i>p</i>	Vavra
Weert	<i>p</i>	Vērtē
Weesp	<i>p</i>	Vēspa
Weißer Stein*	<i>k</i>	Veiseršteins
Wervik*	<i>p</i>	Vervika
Wessem	<i>p</i>	Vesema
West-Vlaanderen* (FR Flandre-Occidentale)	<i>prov</i>	Rietumflandrija
Westerschelde	<i>est</i>	Vestershelda, Rietumšeldas estuārs
Westkapelle	<i>p</i>	Vestkapelle
Westwoud	<i>p</i>	Vestvauda
Wezet* (FR Visé)	<i>p</i>	Vizē
Wieringen	<i>p</i>	Vīringene
Wijk bij Duurstede	<i>p</i>	Veikbeidūrstēde
Willemstad	<i>p</i>	Villemstade
Willemstad §	<i>p</i>	Villemstade
Wilsum	<i>p</i>	Vilsuma
Winkel	<i>p</i>	Vinkela
Winschoten	<i>p</i>	Vinshotena /o:/
Woerden	<i>p</i>	Vūrdena
Workum	<i>p</i>	Vorkuma
Woudrichem	<i>p</i>	Vaudrihema
Zaandam	<i>p</i>	Zāndama
Zaltbommel	<i>p</i>	Zaltbommela
Zeeland	<i>prov</i>	Zēlande
Zevenaar	<i>p</i>	Zēvenāra
Zevenbergen	<i>p</i>	Zēvenbergene
Zierikzee	<i>p</i>	Zīrikzē
Zinnik* (FR Soignies)	<i>p</i>	Suaņī
Zottegem*	<i>p</i>	Zotegema
Zoutleeuw* (FR Léau)	<i>p</i>	Zautlēva
Zuid-Holland	<i>prov</i>	Dienvidholande
Zutphen	<i>p</i>	Zutfena
Zwalm*	<i>u</i>	Zvalme
Zwolle	<i>p</i>	Zvolle

4. tabula. Nozīmīgāko nīderlandiešu vietvārdu un to latvisko atveidojumu saraksts

Par nīderlandiešu personvārdiem un to latvisko atveidi

Nīderlandiešu personvārdu rakstībā caurmērā tiek ievērots fonētiskais princips, tāpēc šo personvārdu latviskajā atveidē var izmantot nīderlandiešu valodas grafēmu un skaņu atbilstmju tabulu. Tomēr nebūtu jāatveido pilnīgi mehāniski. Piemēram, ja nīderlandiešu valodā ir forma *Christiaan*, latviski būtu iespējams atveidot gan kā *Kristiāns*, gan *Kristians* (pēc lietotāja vēlēšanās). Iekļauts tikai neliels skaits populārāko sieviešu (sk. 5. tabulu) un vīriešu (sk. 6. tabulu) personvārdu, kā arī 80 populārākie nīderlandiešu uzvārdi (sk. 7. tabulu).

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Aafke	Āfke
Aaltje, Aeltje	Āltje
Adriana	Adriāna
Aleida	Aleida
Anna, Antje	Anna, Antje
Antoinette	Antuanete
Berendina	Berendīna
Berendjen	Berendjena
Catharina	Katarīna, Katarina
Christina	Kristīna, Kristina
Cornelia	Kornēlija
Derkje	Derkje
Dina	Dina
Dora	Dora /o:/
Eeke	Ēke
Elsken	Elskena
Elisabeth	Elizabete
Engele	Engele
Engelina	Engelīna
Enneken	Ennekena
Evertje	Evertje
Frederika	Frederika
Geertruid Geertruida	Ģertraude, Ģērtraude, Ģertrūde Ģertrauda, Ģērtrauda, Gertrūda
Geesken	Gēskena
Gerritdina	Gerritdīna
Gerritje	Gerritje
Gesiena	Gesīna

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Grada	Grāda, Grada
Grietje	Gritje
Harmina	Harmina
Hendrika	Hendrika
Henriëtte Henriëtte	Henrieta Henriete
Imke	Imke
Jacomijntje	Jakomeintje /o: /
Janna, Jannetje	Janna, Jannetje
Jeltje	Jeltje
Jenneken	Jennekena
Johanna	Johanna /o: /
Klaartje	Klārtje
Levina	Levina
Leida, Lijda	Leida
Lubbertje	Lubertje
Magdalena	Magdalēna, Magdalena
Maria	Marija
Sara	Sāra
Stijntje	Steintje
Theodora	Teodora <i>otrais</i> /o: /
Teuntje	Teuntje
Tjitske	Tjitske
Trijntje	Treintje
Ymke Ymkje	Eimke Eimkje
Willemina, Wilhelmina, Willemke	Villemina, Vilhelmina, Villemke

5. tabula. Nīderlandiešu sieviešu personvārdu un to latvisko atveidojumu saraksts

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Abraham, Bram	Abrahams, Ābrahams, Brams
Adrianus, Aart, Janus	Adriāns, Adrians, Ārts, Jānuss ²⁴
Antonie, Anthonie, Antony, Anthony	Antonijs
Arend	Ārents

²⁴ Latīņu izcelsmes vārdos iespējams saglabāt oriģinālgalotni -us – Jānus, Manus, Marīnus, Marīnus, Petrus, Stefanus, Dorus –, tomēr kopš 20. gadsimta 60. gadiem izdotajos atveides noteikumos ieteikts pievienot vēl vienu galotnes līdzskani -s.

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Berend	Berents
Christiaan	Kristiāns, Kristians
Cornelis, Kees, Nelis	Korneliss, Kornēlijs, Kēss, Neliss
Derk, Dirk	Derks, Dirks
Evert	Everts
Gerrit, Garrit, Geert	Gerrits, Garrits, Gērts
Harmen, Herman	Harmens, Hermans, Hermanis
Hendrik	Hendriks
Henk	Henks
Jacob, Jakob, Coepe, Ceupe, Koepe, Keupe	Jākobs, Jakobs, Kupe, Keupe, Kūpe
Jan	Jans
Karel	Kārels
Klaas, Nicolaas	Klāss, Nikolāss
Leendert	Lēnderts
Manus	Manuss
Marinus	Marīnuss, Marinuss
Matthias, Matthijs, Mattijs, Thijs	Matiass, Mateiss, Teiss
Meindert	Meinderts
Machiel, Michiel	Mahīls, Mihīls
Peter, Petrus, Pieter	Pēters, Petruss, Pīters
Roelof, Rudolf	Rūlofs, Rudolfs, Rūdolfs
Steven, Stephanus	Stēvens, Stefanuss
Teube, Tobias	Teube, Tobiass
Teunis, Tonnis	Teuniss, Tonniss
Theodorus, Dorus, Doris	Teodors, Doruss, Doriss
Wichart	Viharts
Willem	Villems

6. tabula. Nīderlandiešu vīriešu personvārdu un to latvisko atveidojumu saraksts

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
de Jong	de Jongs, de Jonga
Jansen	Jansens, Jansena
de Vries	de Vriss, de Vriša
van den Berg, van de Berg, van der Berg	van den Bergs, van de Bergs, van der Bergs, van den Berga, van de Berga, van der Berga
van Dijk	van Deiks, van Deika
Bakker	Bakers, Bakere
Janssen	Jansens, Jansena
Visser	Visers, Visere

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Smit	Smits, Smita
Meijer, Meyer	Meijers, Meiers, Meijere, Meiere
de Boer	de Būrs, de Būra
Mulder	Mulders, Muldere
de Groot	de Grots /o:/, de Grota /o:/
Bos	Boss, Bosa
Vos	Voss, Vosa
Peters	Peterss, Petersa
Hendriks	Hendrikss, Hendriksa
van Leeuwen	van Lēuvens, van Lēuvene
Dekker	Dekers, Dekera vai Dekere
Brouwer	Brauvers, Brauvēre
de Wit	de Vits, de Vita
Dijkstra	Deikstra
Smits	Smitss, Smitsa
de Graaf	de Grāfs, de Grāfa
van der Meer, van de Meer	van der Mērs, van de Mērs, van der Mēra, van de Mēra
van der Linden	van der Lindens, van der Lindena, van der Lindene
Kok	Koks, Koka
Jacobs	Jākobss, Jākobsa
de Haan	de Hāns, de Hāna
Vermeulen	Vermeulens, Vermeulena
van den Heuvel	van den Heuvels, van den Heuvela
van der Veen, van de Veen	van der Vēns, van de Vēns, van der Vēna, van de Vēna
van den Broek	van den Bruks, van den Bruka
de Bruijn	de Brueins, de Brueina
de Bruyn	de Brauns, de Brauna
de Bruin	de Brauns, de Brauna
van der Heijden, van der Heyden	van der Heidens, van der Heidena, van der Heidene
Schouten	Shautens, Shautena
van Beek	van Bēks, van Bēka
Willems	Villems, Villemsa
van Vliet	van Vlīts, van Vlīta
van de Ven, van der Ven	van de Vēns, van der Vēns, van de Vēna, van der Vēne
Hoekstra	Hukstra
Maas	Māss, Māsa
Verhoeven	Verhūvens, Verhūvena, Verhūvene

Nīderlandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Koster	Kosters, Kostere vai Kostera
van Dam	van Dams, van Dama
van der Wal, van de Wal	van der Vals, van de Vals, van der Vala, van de Vale
Prins	Prinss, Prinsa
Blom	Bloms, Bloma
Huisman	Hausmans, Hausmane
Peeters	Pēterss, Pētersa
de Jonge	de Jonge
Kuipers	Kauperss, Kaupersa
van Veen	van Vēns, van Vēna, van Vēne
Post	Posts, Posta
Kuiper	Kaupers, Kaupera vai Kaupere
Veenstra	Vēnstra
Kramer	Krāmers, Krāmere
van den Brink, van de Brink	van den Brinks, van de Brinks, van den Brinka, van de Brinka
Scholten	Sholtens, Sholtēna, Sholtene
van Wijk	van Veiks, van Veika
Postma	Postma
Martens	Martenss, Martensa
Vink	Vinks, Vinka
de Ruiter	de Rauters, de Rautere
Timmermans	Timmermanss, Timmermansa
Groen	Grūns, Grūne vai Grūna
Gerritsen	Gerritsens, Gerritsena
Jonker	Jonkers, Jonkere
van Loon	van Lons /o:/, van Lona /o:/
Boer	Būrs, Būra
van der Velde, van den Velde, van de Velde	van der Velde, van den Velde, van de Velde
Willemsen	Villemsens, Villemsena
Smeets	Smētss, Smētsa
de Lange	de Lange
de Vos	de Voss, de Vosa
Bosch	Boss, Bosa
van Dongen	van Dongens, van Dongene, van Dongena
Schipper	Shipers, Shipere
de Koning	de Konings /o:/, de Koninga /o:/

7. tabula. Nīderlandiešu uzvārdu (sniegti biežuma
secībā) un to latvisko atveidojumu saraksts

Saīsinājumi

- c – ciems
- distr – distrikts (Surinamā)
- est – estuārs
- ez – ezers
- k – kalns
- kgr – kalnu grēda, kalnājs
- prov – province (Nīderlandē vai Beļģijā)
- p – pilsēta
- ps – pussala
- s – sala
- u – upe
- ūd-krāt – ūdenskrātuve
- zr – zemesrags
- # – vietvārdi Surinamā
- § – vietvārdi Karību Nīderlandē
- * – vietvārdi Beļģijā

1. Booij 1995 – Booij, Geert. *The Phonology of Dutch*. Oxford : Oxford University Press, 1995.
2. Ceplītis *et al.* 1995 – Ceplītis, Laimdots, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamāra, Raģe, Silvija. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995.
3. De Schutter 1994 – De Schutter, Georges. Dutch. No: König, Ekkehard, Auwera, Johan van der. *The Germanic Languages*, 1994, 439–477.
4. Karkonens-Svensons 2003 – Karkonens-Svensons, Sturla. Citvalodu īpašvārdu atveide latviešu valodā. No: *Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga : Norden AB, 2003, 13–36.
5. Van Dale. *Groot woordenboek Nederlands-Engels*. Red. W. Martin, G. A. J. Tops. Utrecht/ Antwerpen : Van Dale Lexicografie, 1999.
6. Turlajs 2008 – *Lielais pasaules atlants*. Red. Jānis Turlajs. Rīga : Jāņa sēta, 2008.

Dens Dimiņš

Ieteikumi islandiešu īpašvārdu atveidei latviešu valodā

Islandiešu valoda (*íslenska*) pieder pie indoeiropiešu valodu saimes ģermāņu valodu grupas, ziemeļģermāņu (skandināvu) valodu apakšgrupas, kuru sīkāk daļa ziemeļrietumģermāņu valodu apakšgrupā (tajā ir islandiešu, fēru un norvēģu valoda), kā arī ziemeļaustrumģermāņu (austrumskandināvu) valodu apakšgrupā, kurā ietilpst zviedru un dāņu valoda. Tā ir oficiālā valoda Islandē. Ir vairāk nekā 314 tūkstoši šīs valodas kā dzimtās valodas lietotāju (2016. gada dati)¹.

Visbiežāk lietotais un oficiālais nosaukums, kas atrodams vārdnīcās, piemēram, pareizrakstības vārdnīcā, ir **islandiešu valoda** (Ceplītis *et al.* 1995, 310). Tas būtu paturams kā tradicionālisms. Ir bijuši mēģinājumi mainīt to uz senāku formu², pagarinot patskani *ī* (Íslande, īslandiešu), kā rezultātā šobrīd aprītē ir abi izrunas un rakstības varianti. Lai gan vietvārdu *Ís-land* arī mūsdienās var aplūkot kā salikteni, kura pirmajā daļā neapšaubāmi ir garš patskanis, šo ieteikumu autors nesaskata vajadzību mainīt Islandes valsts un valodas nosaukumu (Dimiņš 2008).

Senākie rakstu pieminekļi senislandiešu valodā saglabājušies no apm. 11. vai 12. gadsimta (islandiešu sāgas un „Eddas” dziesmas”). Senislandiešu valoda ir t. s. senskandināvu valoda, kuras skaņu likumības atšķiras no mūsdienu islandiešu valodas fonētikas (sk. Bērziņa 2012; Bērziņa, Dimiņš 2015). Arī atveides principi ievērojami atšķiras, jo senislandiešu nosaukumi nereti tiek tulkoti, piemēram, *Rangá* ‘Ačgārnupe’ (Bērziņa 2012, 77). Šāda „tulkojoša” atveide mūsdienu islandiešu valodā ir pieļaujama tikai daiļliteratūrā.

Islandiešu valodā, tāpat kā latviešu valodā, ir uzsvērta vārda pirmā zilbe, izņemot atsevišķus salikteņu veidus, kam ir uzsvērta otrā zilbe. Prievārdi un saikļi, kas var būt sastopami arī īpašvārdos, ir neuzsvērti (kā klītikas).

Islandiešu rakstu valodā lieto latīņu alfabētu (sk. 1. tabulu), kurā ir vai nu 32 burti (grafēmas), vai 36, ja skaita arī svešvārdos sastopamos *c*, *q*, *w* un novecojušo *z*, kas pēc 1973. gada pareizrakstības reformas aizstāts ar *s* (Sigtryggson 2011, 197).

¹ *Icelandic at Ethnologue* (19th ed., 2016).

² Nosaukums „Íslande” un tā atvasinājumi ir lietoti arī pirmskara Latvijā, piemēram, „Konversācijas vārdnīcā” (Švābe 1931/1932, 13583–13590). Arī prof. Jānis Endzelīns savulaik Latvijas Universitātē docēja (sen)islandiešu valodas kursu.

³ Izņēmums, sava veida *nomen sacrum*. Tā kā šis ir sens un sakrāls nosaukums „Eddas dziesmu” atdzejotājs Uldis Bērziņš uzstāja uz šādu atveidi.

Burts	Atbilde latviešu valodā, norādes
A a	a, ā
Á á	au; ā (<i>senisl.</i>)
B b	b
[C c]	s
D d	d
Ð ð	d
E e	e, ē
É é	jē; ē (<i>senisl.</i>)
F f	f
G g	g
H h	h
I i	i, ī
Í í	i, ī
J j	j
K k	k
L l	l
M m	m
N n	n
O o	o, ō
Ó ó	ou, o (<i>retāk</i>) ⁴
P p	p
[Q q]	k (<i>vai pēc attiecīgās svešvalodas likumiem</i>)
R r	r
S s	s
T t	t
U u	u
Ú ú	u, ū
V v	v
[W w]	v (<i>svešvārdos</i>)
X x	ks
Y y	i
Ý ý	ī, i
[Z z]	s, z (<i>svešvārdos</i>)
Þ þ	t
Æ æ ⁵	ai
Ö ö	o, ō

1. tabula. Islandiešu valodas alfabēts: burtu atbildes latviešu valodā

⁴ Var izmantot [ou] katru reizi, kad oriģinālrakstībā ir ó, bet tas nepieciešams tikai tad, kad vajag nošķirt vārdus ar o un ó, piemēram, Þor'Tors' un Þór'Tours'.

⁵ Kursīvā æ, ko nevajadzētu jaukt ar fonētisko simbolu /œ/, ar ko atveido grafēmu ö.

Grafēmu un skaņu atbilstmes islandiešu un latviešu valodā

Islandiešu fonoloģija ir visai sarežģīta, un, salīdzinājumā ar senskandināvu valodu, tā ir mainījusies vairāk nekā jebkurš cits valodas komponents (Thráinsson 1994, 143), īpaši tas attiecas uz patskaņiem, kam mainījies gan garums, gan kvalitāte, piemēram ir sakrituši kopā senais *y/ý* un *i/i*, kas kļuvuši par [i], tāpat *ø* un *ø/ó*, kas devuši [œ]. Nevar teikt, ka rakstība būtu fonētiska, t. i., ka tā atbilstu izrunai. Patskaņi, līdzskaņi un pat divskaņi var būt pozicionāli īsi vai gari. Pozicionāli īsi patskaņi un divskaņi ir pirms dubultotiem līdzskaņiem un līdzskaņu grupām, izņemot savienojumus *p, t, k, s + v, j, r*. Līdzskaņi var asimilēties (pielīdzināties skanīguma un kvalitātes ziņā) vai disimilēties (atšķirties) atkarībā no fonētiskās apkārtnes un vietas fonētiskajā frāzē. Dažos gadījumos izrunā parādās epentētiski (iesprausti) līdzskaņi. Eksistē plūdeņu un nāseņu nebalsīgie varianti, priekšaspirēti un pēcaspirēti (ar piedvesmu izrunāti) troksneņi, kā arī slēdzeņu un berzeņu palatalizētie varianti.⁶ Lai gan principā priekšroka dodama fonētiskās atveides principam, daudzas islandiešu valodas fonētikas īpatnības īpašvārdu atveidē netiek atspoguļotas, jo tās neparādās rakstībā un to trūkst latviešu valodas fonētiskajā sistēmā. Līdz ar to islandiešu īpašvārdu atveide latviešu valodā ir sava veida kompromiss starp vārdu izrunu un rakstību (vārdu ortogrāfisko formu) mūsdienās, kā arī vairāk vai mazāk hipotētisko izrunu senskandināvu valodā, kur vien iespējams, atveidi tuvinot rakstībai. Piemēram, *u* izruna atvērtā zīlbē aptuveni atbilst [ʏ], bet dažos gadījumos tomēr [u], vienkāršības un konsekvences labad šo skaņu latviski atveido ar *u*. Burts *ö* atbilst īsam vai garam [œ], ko vācu valodā pieņemts atveidot ar *e*, bet islandiešu valodā ieteicams atveidot ar *o*, piemēram, *Björk* – Bjorka. Gadījumos, kad iespējami varianti, ieteicams izvēlēties oriģinālvalodas rakstībai tuvāko variantu.

Mūsdienu islandiešu valodā (nešķirot garumu) ir **astoņi patskaņi**, ko starptautiskajā fonētiskajā rakstībā (IPA) attēlo tā, kā norādīts 2. tabulā.

Artikulācijas veids	Priekšējās rindas		Aizmugurējās (pakaļējās) rindas	
	nenopaļoti	noapaļoti	nenopaļoti	noapaļoti
augsta pacēluma	i			u
vidēji augsta pacēluma	ɪ	ʏ		
vidēji zema pacēluma	ɛ	œ		ɔ
zema pacēluma			a	

2. tabula. Islandiešu valodas patskaņu klasifikācija (Árnason 2005, 30; Árnason 2011, 60)

⁶ Izvērstis pārskats par islandiešu valodas fonētikas sistēmu atrodams Bruno Kresa (*Bruno Kress*) „Islandiešu gramatikā” (vācu val.) (Kress 1982, 7–110).

Islandiešu valodā ir **pieci divskaņi**: [ei], [ɔi], [œi], [ai] un [au]. Jāatzīmē, ka [uo], [ou] un [iε] dažos avotos tiek saukti par jaunajiem divskaņiem, bet citur – par morfofonēmiskām alternācijām (Árnason 2011, 66). Salīdzinājumam: klasiskajā senskandināvu vokālisma sistēmā (nešķirot garumu) ir deviņi patskaņi un trīs divskaņi (Iversen 1973, 10).

Grafēma	Sen-skandināvu val. IPA	Grafēma	Islandiešu val. IPA	Atbilde latviešu valodā	Islandiešu person-vārds	Atveide latviešu valodā
a	[a]	a	[a] vai [a:]	a, ā	Arnrós Abel	Arnrousa, Arnrosa Ābels ⁷
á	[a:]	á	/au:/ vai [au]	au, ā (<i>senvārdos</i>), ava (<i>upju nosauk.</i>)	Ágústa Ása	Augusta Ausa, Ása
e	[ɛ]	e	[ɛ] vai [ɛ:]	e, ē	Elsa Lena	Elsa Lēna
é	[ɛ:]	é	[jɛ:]	jē, ē (<i>senvārdos</i>)	Gréta Védís	Grjēta, Grēta Vēdisa
i	[i]	i	[i] vai [i:]	i, ī (<i>reti</i>)	Ingvar Íðunn Ída	Ingvars Íðunna ⁸ Īda
í	[i:]	í	[i] vai [i:]	ī, i	Ísak Ísgeir	Ísaks Isgeirs
-ía	[i:a]	-ía	[i:a]	-ija (<i>galotnē</i>)	Xeníá	Ksenija
o	[ɔ]	o	[ɔ] vai [ɔ:], [uo:]	o, ō	Oddur Ove	Ods (<i>ne ar divskani uo!</i>) Ove /o:/
ó	[ɔ:]	ó	[ou:] vai [ou]	ou, o, ō (<i>retāk</i>)	Ófeigur Ósk	Oufeigs, Ofeigs /o:/ Ouska, Oska
u	[u]	u	[ʏ], [ʏ:] vai [u]	u, ū	Unnar Uni	Unnars Ūne, Ūni ⁹
ú	[u:]	ú	[u] vai [u:]	u, ū	Úlfar Úa	Ulfars Ūa
y	[ʏ]	y	[i], reti [ʏ]	i	Ylva	Ilva
ý	[ʏ:]	ý	[i] vai [i:]	i, ī	Ýr Ýrr Ýmir	Īra Ira Īmis, Īmirs ¹⁰

⁷ Patskanis garš, jo islandiešu vārdos atvērtā zilbē tas pagarinās. Aizguvumos patskani pagarināt nav obligāti.

⁸ Sens dieves vārds, šādi lietots „Eddas dziesmās”.

⁹ Principā visi viriešu dzimtes *-i* vārdi tradicionāli tiek atveidoti ar *-e*, kas atbilst senākai formai, lai gan nevarētu iebilst arī pret atveidi ar *-i* vai pat *-is*.

¹⁰ Celms *Ými-*, ģenitīva forma *Ýmis*. Sens dieva vārds, šādi lietots „Eddas dziesmās”. Pielāujama paralēlforma *Īmirs*.

Grafēma	Sen-skandināvu val. IPA	Grafēma	Islandiešu val. IPA	Atbilde latviešu valodā	Islandiešu person-vārds	Atveide latviešu valodā
æ, ę	[æ], plats e	æ	[ai:] vai [ai]	ai	Æsa	Aisa
ǫ	[ɒ]				Ösp Önundur	Ospa Onunds /o:/
ø	[œ]	ö	[œ:] vai [œ:]	o, ö		
ó, œ	[œ:]					
au	[au]	au	[œi] vai [œi:]	oi	Auður	Oidira
ei	[ei]	ei	[ei] vai [ei:]	ei	Eilífur	Eilīfs
ey	[ey]	ey	[ei] vai [ei:]	ei	Eyvindur	Eivinds

3. tabula. Islandiešu valodas patskaņu un divskaņu atbilstes
(pēc Iversen 1973, 11; Árnason 2005, 124–125)

Islandiešu valodā ir **30 līdzskaņu**: 20 līdzskaņu fonēmu un 10 alofonu (sk. 4. tabulu).

Artikulācijas veids		Artikulācijas vieta				
		lūpeņi / labiodentāli līdzsk.	dentāli / alveolāri	mikstās aukslējas, palatāli	mikstās aukslējas, velāri	balss saites (glotāli, laringāli)
eksplozīvs slēdzenis (troksnenis)	neaspirēts	p	t	c	k	?
	aspirēts	p ^h	t ^h	c ^h	k ^h	
spraudzenis, aproksimants	balsīgs	v	ð	j	ɣ	
	nebalsīgs	f	θ	ç	x	h
nazāls slēdzenis (nāsenis)	balsīgs	m	n	ɲ	ŋ	
	nebalsīgs	ɱ	ɳ	ɲ̥	ŋ̥	
spraudzenis (laterāls)	balsīgs		l			
	nebalsīgs		ɭ			
spraudzenis (vibrants)	balsīgs		r			
	nebalsīgs		ɾ			

4. tabula. Islandiešu valodas līdzskaņu klasifikācija
(pēc Árnason 2005, 33; Árnason 2011, 98–99)

Grafēma(s)	IPA	Atbilsme latviešu valodā	Islandiešu personvārds	Atveide latviešu valodā
b	[p]	b	Bergdís	Bergdīsa
bb	[p:]	b	Ubbi	Ube, Ubi
d	[t]	d	Daði	Dāde, Dādi
dd	[t:]	d	Oddmar izņ. Edda	Odmars Edda
-ð	[ð]	d	Fríður Eiður (<i>vīr.</i>)	Frída Eids, Eidis
f-	[f]	f	Fjóla	Fjoula, Fjola
-f	[v]	f	Torfi	Torfe, Torfi
-ff	[f:]	f	–	–
fl-	[fl]	fl	Flosi	Flose /o:/
-fl	[pl]	fl	–	–
-fn	[pn]	fn	Hrafnar	Hrafnars
g	[c]	g	Geir	Geirs
g	[k]	g	Garðar	Gardars
guð-	[kvv:ð]	gud-	Guðmundur	Gudmunds
-g	[ɣ]	g	Saga	Sāga
-gi	[ji]	gi	Huginn	Hūgins
-gg	[k:]	g	Sigtryggur	Sigtrigs
-ggi	[ci:]	ge (<i>galotnē</i>)	Siggi	Sige, Sigi
-ggv	[kv]	gv	Tryggvi	Trigve, Trigvi
-gt	[ht]	gt	–	–
h	[h]	h	Haraldur	Haralds ¹¹
hj	[ç]	hj	Hjalti	Hjalte, Hjalti
hl	[l]	hl	Hlynur	Hlins
hn	[ŋ]	hn	Hnefill	Hnēfils
hr	[r]	hr	Hreinn	Hreins
hv	[kv], arī [hv]	hv	Hvannar	Hvannars
j	[j]	j	Jón	Jouns, Jons
k-	[kh]	k	Karl	Karls

¹¹ Populārs vārds Latvijā, atveidots kā tradicionālisms. Pēc islandiešu fonētiskās atveides būtu *Hāralds*.

Grafēma(s)	IPA	Atbilsme latviešu valodā	Islandiešu personvārds	Atveide latviešu valodā
k-	[ch]	k	Ketill	Kētils
-kk	[hk]	k	Rökkvi	Rokve, Rokvi
l	[l]	l	Lilja	Lilja
-ll	[l:]	ll (svešvārdos, pamazināmās formās)	Ella	Ella
-ll	[tl]	l (vārda beigās)	Egill	Egils
-ll	[tl]	tl (vārda vidū)	Kalla	Katla
m	[m]	m	Emilía	Emilija, Emilija
-mm	[m:]	mm (ja seko patsk.)	Emma	Emma
-mm-	[m]	m (ja seko līdzsk.)	–	–
n	[n]	n	Ingvar	Ingvars
-ngi	[ɲi]	nge (galotnē)	Ingi	Inge, Ingi
-nn- (ja seko patsk.)	[n:]	nn	Anna	Anna
-nn- (ja seko līdzsk.)	[n]	n	Bergfinnsson (patronīms)	Bergfinsons
-nn (vārda beigās)	[n:]	n	Guðrunn izņ. lðunn	Gudruna Idunna ¹²
p	[ph]	p	Páll	Pauls
-p	[p]	p	Skarphéðinn	Skarphédins
-pp	[hp]	p	–	–
-pt	[ft]	pt	–	–
r	[r]	r	Rós	Rousa, Rosa
-rl	[rtl]	rl	Erla	Erla
-rn	[rtɲ]	rn	Erna	Erna
rr (ja seko patsk.)	[r:]	rr	Orri	Orre, Orri
rr (vārda beigās)	[r:]	r	Sævarr	Saivars
-rt	[rt]	rt	Bjartur	Bjarts
s	[s]	s	Sól -son (patronīmos)	Soula, Sola -sons
ss	[s:]	s	Sesselja	Seselja

¹² Dieves vārds, šādi tulkots „Eddas dziesmās”. Principā sieviešu vārdos, kam pēc -nn latviešu valodā seko galotne (-a vai -e), vienmēr būtu pieļaujama arī atveide ar n dubultojumu.

Grafēma(s)	IPA	Atbilsme latviešu valodā	Islandiešu personvārds	Atveide latviešu valodā
-s[s]	[s(s)]	ss	Laxness (uzv.)	Laksness
t	[th]	t	Teitur	Teits
-t	[t]	t	Þorsteinn	Torsteins
-tl	[htl]	tl	Atli	Atle, Atli
-tt-	[ht]	t	Matthías -dóttir (<i>patronīmos</i>)	Matias -dotira
v	[v]	v	Vésteinn	Vēsteins
w	[v]	v	Walter	Valters
x-	[ks]	ks	Xenía	Ksenija
-x	[xs]	ks	Laxfoss (uzv.)	Laksfoss
z (<i>vārda sākumā</i>)	[s]	z	Zoëga (uzv.)	Zoëga /o:/
z (<i>vārda vidū un beigās</i>)	[s]	ss	Klemenz	Klemenss
þ	[θ]	t	Þorbergur	Torbergs

5. tabula. Islandiešu valodas līdzskaņi un tiem atbilstošie līdzskaņi latviešu valodā

Nozīmīgāko islandiešu vietvārdu un to latvisko atveidojumu saraksts

Daļa nosaukumu atrodami „Lielajā pasaules atlantā” (Turlajs 2008), kur sniegtā atveide teju visos gadījumos ir nepareiza. Nav ievēroti ne patskaņu garumi, ne līdzskaņu atbilstmes, nav pareizs pat galvaspilsētas nosaukums (Reikjavīka) (Turlajs 2008, 47), arī pilsētu nosaukumu saraksts (Turlajs 2008, 226). Šie nosaukumi ir pilnīgi pārstrādāti.

Atveidojot gan vietvārdus, gan arī personvārdus, jāpatur prātā ne tikai skaņu atbilstmes, bet arī tas, ka vīriešu dz. vārdus tradicionāli atveido no ģenitīva celma (tāpat kā latīņu un sengrieķu valodā). Ģenitīva celmu var atrast skaidrojošajās vārdnīcās, piemēram, *Íslensk orðabók* (Árnason 2005). Ģenitīva celmam attiecīgi pievieno latviešu valodas galotni. Sieviešu dzimtes vārdus un dažus vīriešu dzimtes vārdus tomēr atveido no nominatīva celma (sk. 6. tabulu). Tā iemesls ir dažos gadījumos vērojamā patskaņu mija locījumos, kas pārvērš vārdu līdz nepazīšanai (piemērus sk. 6. tabulā).

Vārds nominatīvā	Vārds ģenitīvā	Celms	Pareizā atveide latviešu valodā	Nepareiza atveide latviešu valodā
(lat.) Apollo	Apollon-is	Apollon-	Apollons	Apollo (no angļu u. c. val.)
(gr.) Thalēs	Thalēt-os	Thalēt-	Talēts	Taless (no krievu val.)
Alda	Öld-u	Öld-, <i>ņem nominatīva celmu</i>	Alda	*Olda
Bjarni	Bjarn-a	Bjarn-	Bjarne, Bjarni	
Örn	Arn-ar	Arn-, <i>ņem nomin. celmu</i>	Orns	Arnars (atbilst citam vārdam)
Pétur	Pétur-s	Pétur-	Pjēturs, Pēturs	–
Reynir	Reini-s	Reini-	Reinis, Reinirs ¹³	–
Týr + atvasinātie vārdi	Tý-s	Tý-	izņ. Tivs ¹⁴ + no šī vārda atvasinātie vārdi: Tirs, Tijs	–
Víkingur	Víking-s	Víking-	Víkings, Víkingurs ¹⁵	–

6. tabula. Islandiešu īpašvārdu nominatīva un ģenitīva celmi, to atveide latviešu valodā

Daudziem ģeogrāfiskajiem nosaukumiem ir konkrēta nozīme (nomenklatūras nosaukumus sk. 7. tabulā). Atveidē latviešu valodas galotni izvēlas pēc nomenklatūras vārda tulkojuma dzimtes. Ja šie vārdi parādās pilsētu nosaukumos, tiem latviešu valodā piešķirama sieviešu dzimte, piemēram, *Mosfellsbær* – Mosfelsbaira.

¹³ Vārdus ar galotni *-ir* var atveidot arī pēc nominatīva celma (pieliekot galotni *-s*), būtu pieļaujami paralēlvarianti.

¹⁴ Dieva vārds, šādi lietots „Eddas dziesmās”, atveidots pēc senākas ģenitīva formas *tívar*. Tomēr tāpat kā *Ýmir*, *Reynir* gadījumā būtu pieļaujami arī paralēlvarianti ar *-rs*, *-js*.

¹⁵ Presē sastopama arī šāda forma, kas veidota no nominatīva celma. Ja vārda īpašnieks vēlas latviski šādi saukties, pret to principā nevar būt iebildumu. Priekšroka tomēr būtu dodama isajai, sistēmiski pareizi veidotajai formai.

Nosaukums	Nozīme	Atveide nosaukumos latviešu valodā
-á	upe	-ava
-alda	kalnu grēdas virsotne	-alda
-bær	ciems	-baira, -bairs
-bakki	upes piekraste	-baka
-berg	kalns, klints	-berga, -bergs
-brekka	nogāze	-breka
-brú	tilts	-brū (<i>nelok.</i>)
-bruni	lava	-brūne
-dalur	ieleja	-dāla
-djúp	dziļa piekrastes aiza	-djūpa
-eiði	šaurums	-eide
-ey (<i>dsk. -eyjar</i>)	sala, -s	-eja (<i>dsk. -ejara</i>)
-eyri	zemesrags	-eire
-fell	kalns	-fels, -fela
-fjall (<i>dsk. -fjöll</i>)	kalns, -i	-fjals, -fjola
-fjörður (<i>dsk. -firðir</i>)	fjords, -i	-fjords, -fjorda
-fljót	plata upe	-fljota
-flói	plats līcis	-floe
-foss	ūdenskritums	-foss, -fosa
-gil	aiza	-gila
-gjá	plaisa	-gjava
-gljúfur	kanjons, aiza	-gljūfa
-gnúpur	stāvs kalns	-gnūps
-hæð	paugurs	-haid
-háls	kalna kore	-haulsa
-heiði	tīrelis, purvs, purvaine	-heide
-hlíð	kalna sāns, nogāze	-hlida
-höfði	zemesrags	-hofds
-höfn	osta	-hofna
-hóll (<i>dsk. -hólar</i>)	apaļš kalns, -i	-hols (<i>dsk. -holari</i>)
-hólmur	maza sala	-holma
-hraun	lavas plūsma	-hroina
-hver	karstais avots	-hvers
-jökull	ledājs	-jokuls (<i>ledāju nos.</i>)

Nosaukums	Nozīme	Atveide nosaukumos latviešu valodā
-jökulsá	ledāja upe	-jokulsava
-kirkja	baznīca	-kirkja
-klaustur	klosteris	-kloisturs
-klettur (<i>dsk.</i> -klettar)	klints, -is, radze, -es	-kleta (<i>dsk.</i> -kletara)
-laug (<i>dsk.</i> -laugar)	karstais avots, -i	-loigs (<i>dsk.</i> -loigars)
-múli	zemesrags	-mūls
-mýri	purvs, purvaine	-mīre
-nes	pussala	-nesa
-ós	upes izteka, grīva	-osa
-reykur	dūms, tvaiki	-reiks
-sandur	smiltis, pludmale	-sanda
-sjór	jūra	-sjora
-skagi	pussala	-skāge
-skarð	kalnu pāreja	-skarda
-sker	klinšaina saliņa, šēra	-skers, -skera
-skógur	mežs	-skogs
-skriða	klints nogāze	-skrīda
-staður (<i>dsk.</i> -staðir)	vieta, -as	-stāda (<i>dsk.</i> -stādira)
-stapi	smaila klints	-stāpa
-tangi	maza, zema pussala	-tanga
-tindur	kalna virsotne, smaile	-tinda
-tjörn	dīķis	-tjorns
-tunga	zemes strēle, rags	-tunga, -tungs
-vað	brasls	-vāds
-vatn (<i>dsk.</i> -vötn)	ezers, -i	-vatns (<i>dsk.</i> -votns)
-vegur	ceļš	-vegs
-völlur (<i>dsk.</i> -vellir)	līdzenums, -i, lauks, -i	-votls (<i>dsk.</i> -vetlirs)
-vík	neliels līcis	-vīks, -vīka
-vogur	līcis, ieloce	-vogs, -voga

7. tabula. Galvenie nomenklatūras nosaukumi islandiešu valodā

Islandes reģioni

Islandē ir astoņas sīslas (*sýslur*), kas aptuveni atbilst reģioniem, lieliem novadiem (sk. 8. tabulu).

Islandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Höfuðborgarsvæðið	Galvaspilsētas apgabals
Suðurnes	Sudurnesa ¹⁶
Vesturland	Vesturlande
Vestfirðir	Vestfjordi
Norðurland vestra	Rietumu Nordurlande
Norðurland eystra	Austrumu Nordurlande
Austurland	Oisturlande
Suðurland	Sudurlande

8. tabula. Islandes sīslas un to atveide latviešu valodā

Administratīvo teritoriju saraksts

Islandē 2020. gadā bija 69 administratīvās teritorijas (*sveitarfélög*), bet to skaits agrāk ir bijis daudz lielāks, piemēram, 1950. gadā to bijis 229.¹⁷ 9. tabulā sniegti pašreizējie administratīvo teritoriju nosaukumi, vispirms plašāk pazīstamais, pēc tam oficiālais, ja atšķiras. Administratīvās teritorijas atveidotas sieviešu dzimtē.

Islandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Akrahreppur	Akrahrepa ¹⁸
Akranes, <i>ofic.</i> Akraneskaupstaður	Akranesa, <i>ofic.</i> Akranesas tirgpilsēta
Akureyri, <i>ofic.</i> Akureyrarkaupstaður	Ākureire, <i>ofic.</i> Ākureires tirgpilsēta
Árborg, <i>ofic.</i> Sveitarfélagið Árborg	Aurborga, <i>ofic.</i> Aurborgas pašvaldība
Árneshreppur	Aurneshrepa
Ásahreppur	Āsahrepa
Bláskógabyggð	Blauskogabigda
Blönduósþær	Blonduosbaira

¹⁶ Lai nerastos negatīvas sugasvārdiskas asociācijas, šeit un turpmāk vietvārdos ar elementu *Suð-* vai *Súð-* patskanis *u* atveidē ir īss.

¹⁷ Precīzs saraksts atrodams šeit: https://eldri.samband.is/media/enska/sameining-sveitarfelaga-1950-2010_Engl.pdf

¹⁸ Vārds *hreppur* burtiski nozīmē 'lauku rajons', 'kopiena', bet vienkāršības un īsuma labad atstāts netulkots.

Islandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Bolungarvík, <i>ofic.</i> Bolungarvíkurkaupstaður	Bolungarvíka, <i>ofic.</i> Bolungarvíkas tirgpilsēta
Borgarbyggð	Borgarbigda ¹⁹
Dalabyggð	Dālabigda
Dalvíkurbyggð	Dalvíkurbigda ²⁰
Eyja- og Miklaholtshreppur	Eijahrepa un Miklaholtshrepa
Eyjafjarðarsveit	Eijafjardarsveita
Fjallabyggð	Fjatlabigda
Fjarðabyggð	Fjardabigda
Fljótsdalshreppur	Fljotsdalshrepa ²¹
Flóahreppur	Floahrepa
Garðabær	Gardabaira
Grímsnes- og Grafningshreppur	Grímsneshrepa un Grafningshrepa
Grindavíkurbær	Grindavíkurbaira
Grýtubakkahreppur	Gritubakahrepa
Grundarfjarðarbær	Grundarfjardarbaira
Hafnarfjörður, <i>ofic.</i> Hafnarfjarðarkaupstaður	Hafnarfjorda, <i>ofic.</i> Hafnarfjordas tirgpilsēta
Helgafellssveit	Helgafellssveita
Hörgársveit	Horgaursveita
Hornafjörður, <i>ofic.</i> Sveitarfélagið Hornafjörður	Hornafjorda, <i>ofic.</i> Hornafjordas pašvaldība
Hrunamannahreppur	Hrūnamannahrepa
Húnavatnshreppur	Hūnavatnshrepa
Húnaþing vestra	Rietumu Hūnatinga ²²
Hvalfjarðarsveit	Hvalfjardarsveita
Hveragerði, <i>ofic.</i> Hveragerðisbær	Hvēragerde, <i>ofic.</i> Hvēragerdisbaira
Ísafjarðarbær	Ísafjardarbaira
Kaldrananeshreppur	Kaldrānāneshrepa
Kjósarhreppur	Kjosarhrepa
Kópavogur, <i>ofic.</i> Kópavogsbær	Kopavoga, <i>ofic.</i> Kopavogsbaira
Langesbyggð	Langesbigda

¹⁹ Vārds *byggð* burtiski nozīmē ‘apdzīvota vieta’, bet vienkāršības un īsuma labad atstāts netulkots.

²⁰ *-víkur* ir ģenitīva forma no *vík*, vienkāršības labad salikteni pirmajā daļā atstāta islandiskā forma, nevis tulkots ‘vīkas’.

²¹ Saliktenos pirmā daļa atstāta nemainīga.

²² *þing*, sena teritoriāla vienība, tings, burt. ‘sapulces vieta’, senais parlaments, kur pulcējās spriest par likumiem un tiesāt. Islandes senākā parlamenta vieta bija *Þingvöllur*, ‘tinga lauks’ (mūsd. *Þingvellir*, Tingvetlira).

Islandiešu valodā	Atveide latviešu valodā
Mýrdalshreppur	Mirdalshrepa
Mosfellsbær	Mosfelsbaira
Múlaþing	Múlatinga
Norðurþing	Nordurtinga
Ölfus, <i>ofic.</i> Sveitarfélagið Ölfus	Olfusa, <i>ofic.</i> Olfusas pašvaldība
Rangárþing eystra	Austrumu Rangaurtinga
Rangárþing ytra	Ārējā Rangaurtinga
Reykholahreppur	Reikholahrepa
Reykjanesbær	Reikjanesbaira
Reykjavík, <i>ofic.</i> Reykjavíkurborg	Reikjavika, <i>ofic.</i> Reikjavikas pilsēta
Seltjarnarnes, <i>ofic.</i> Seltjarnarnesbær	Seltjarnarnesa, <i>ofic.</i> Seltjarnarnesbaira
Skaftárhreppur	Skaftaurhrepa
Skagabyggð	Skāgabigda
Skagafjörður, <i>ofic.</i> Sveitarfélagið Skagafjörður	Skāgafjorda, <i>ofic.</i> Skāgafjordas pašvaldība
Skagaströnd, <i>ofic.</i> Sveitarfélagið Skagaströnd	Skāgastronda, <i>ofic.</i> Skāgastrondas pašvaldība
Skeiða- og Gnúpverjahreppur	Skeidahrepa un Gnúpverjahrepa
Skorradalshreppur	Skorradalshrepa
Skútustaðahreppur	Skūtustādahrepa
Snæfellsbær	Snaifelsbaira
Stykkishólmur, <i>ofic.</i> Stykkishólmsbær	Stikisholma, <i>ofic.</i> Stikisholmsbaira
Strandabyggð	Strandabigda
Súðavíkurhreppur	Sudavíkurhrepa
Suðurnesjabær	Sudurnesjabaira
Svalbarðshreppur	Svalbardshrepa
Svalbarðsstrandarhreppur	Svalbardstrandarhrepa
Tálknafjarðarhreppur	Taulknafjardarhrepa
Tjörneshreppur	Tjorneshrepa
Vestmannaeyjar, <i>ofic.</i> Vestmannaeyjabær	Vestmanna salas ²³ , <i>ofic.</i> Vestmannaejabaira
Vesturbyggð	Vesturbigda
Vogar, <i>ofic.</i> Sveitarfélagið Vogar	Vogara, <i>ofic.</i> Vogaras pašvaldība
Vopnafjarðarhreppur	Vopnafjardarhrepa
Þingeyjarsveit	Tingeijarsveita

9. tabula. Islandes administratīvo teritoriju saraksts un to atveide latviešu valodā

²³ Burt. 'rietumu vīru salas', senskandināvu valodā ar *Vestmenn* (ģenit. *Vestmanna*) apzīmēja īrus, ko vikingi saņēma gūstā un padarīja par vergiem.

Lielākās pilsētas un apdzīvotās vietas

10. tabulā sniegts 100 lielāko pilsētu un apdzīvoto vietu saraksts.

Islandiešu valodā	Veids	Atveide latviešu valodā
Akranes	<i>p</i>	Akranesa
Akureyri	<i>p</i>	Ākureire
Álftanes	<i>ps, p</i>	Aulfšanasa
Árbæjarhverfi	<i>apdz</i> ²⁴	Aurbaijarhverfa
Árskógssandur	<i>apdz</i>	Aurskogssanda
Bakkafjörður	<i>c</i>	Bakafjorda
Bifröst	<i>apdz</i>	Bifrosta
Bíldudalur	<i>c</i>	Bildudāla
Blönduós	<i>p</i>	Blonduosa
Bolungarvík	<i>p</i>	Bolungarvika
Borg	<i>c</i>	Borga
Borgarfjörður eystri	<i>apdz, fj</i>	Austrumu Borgarfjorda
Borgarnes	<i>p</i>	Borgarnesa
Brautarholt	<i>apdz</i>	Broitarholta
Breiðdalsvík	<i>c</i>	Breiddalsvika
Brúnahlið	<i>apdz</i>	Brūnahlida
Búðardalur	<i>c</i>	Būdardāla
Dalvík	<i>c</i>	Dalvika
Djúpivogur	<i>p</i>	Djūpivoga
Drangsnes	<i>p</i>	Drangsnesa
Egilsstaðir	<i>p</i>	Egilstādira
Eyrarbakki	<i>c</i>	Eirarbaka
Eskifjörður	<i>p</i>	Eskifjorda
Fáskrúðsfjörður, <i>agrāk</i> Búðir	<i>p</i>	Fauskrūdsfjorda, <i>agrāk</i> Būdira
Fellabær	<i>p</i>	Fetlabaira
Flateyri	<i>c</i>	Flāteire
Flúðir	<i>c</i>	Flūdira
Garðabær	<i>p</i>	Gardabaira
Garður	<i>p</i>	Garda
Grenivík	<i>c</i>	Grēnivika
Grindavík	<i>p</i>	Grīndavika
Grundarfjörður	<i>p</i>	Grundarfjorda

²⁴ Pavisam nelielas vietas, kur, iespējams, ir vien dažas mājas.

Islandiešu valodā	Veids	Atveide latviešu valodā
Grundarhverfi, <i>sauc arī par</i> Kjalarnes	<i>c</i>	Grundarhverfa, Kjālarnesa
Hafnarfjörður	<i>p</i>	Hafnarfjorda
Hafnir	<i>c</i>	Hafnira
Hauganes	<i>c</i>	Hoiganesa
Hella	<i>p</i>	Hetla
Hellissandur	<i>c</i>	Hetlissanda
Hnifsdalur	<i>c</i>	Hnifsdāla
Höfn	<i>p</i>	Hofna
Hofsós	<i>c</i>	Hofsosa
Hólar	<i>apdz</i>	Holara
Hólmavík	<i>c</i>	Holmavīka
Hrafnagil	<i>c</i>	Hrafnagila
Hrísey	<i>s, apdz</i>	Hrīseja
Húsavík	<i>p</i>	Hūsavīka
Hvammstangi	<i>c</i>	Hvamstanga
Hvanneyri	<i>p</i>	Hvanneire
Hveragerði	<i>p</i>	Hvēragerda
Hvolsvöllur	<i>p</i>	Hvolsvotla
Innnes	<i>apdz</i>	Innesa
Ísafjörður	<i>p</i>	Ísafjorda
Keflavík	<i>p</i>	Keflavīka, Keplavīka
Kirkjubæjarklaustur	<i>c</i>	Kirkjubaijarkloistura
Kópasker	<i>c</i>	Kopaskera
Kópavogur	<i>p</i>	Kopavoga
Laugar	<i>apdz</i>	Loigara
Laugarás	<i>apdz</i>	Loigarāsa
Laugarvatn	<i>p</i>	Loigarvatna
Lónsbakki	<i>apdz</i>	Lonsbaka
Melahverfi	<i>apdz</i>	Mēlahverfa
Mosfellsbær	<i>p</i>	Mosfelsbaira
Mosfellsdalur	<i>apdz</i>	Mosfelsdāla
Nesjahverfi	<i>apdz</i>	Nesjahverfa
Neskaupstaður	<i>c</i>	Neskoipstada
Ólafsfjörður	<i>p</i>	Ólafsfjorda
Ólafsvík	<i>p</i>	Ólafsvīka
Patreksfjörður	<i>c</i>	Patreksfjorda
Rauðalækur	<i>apdz</i>	Roidalaika

Islandiešu valodā	Veids	Atveide latviešu valodā
Raufarhöfn	<i>c</i>	Roifarhofna
Reyðarfjörður	<i>p</i>	Reidarfjorda
Reykhólar	<i>c</i>	Reikholara
Reykholt	<i>c</i>	Reikholta
Reykjahlíð	<i>c</i>	Reikjahlida
Reykjanesbær	<i>p</i>	Reikjanesbaira
Reykjavík	<i>p</i>	Reikjavika
Rif	<i>c</i>	Rifa
Sandgerði	<i>p</i>	Sandgerda
Sauðárkrúkur	<i>p</i>	Soidaurkroka
Seyðisfjörður	<i>p</i>	Seidisfjorda
Selfoss	<i>p</i>	Selfosa
Seltjarnarnes	<i>p</i>	Seltjarnarnesa
Siglufjörður	<i>c</i>	Siglufjorda
Skagaströnd	<i>c</i>	Skāgastronda
Sólheimar	<i>c</i>	Solheimara
Stykkishólmur	<i>p</i>	Stikisholma
Stöðvarfjörður, <i>agrāk</i> Kirkjuból	<i>c</i>	Stodvarfjorda, <i>agrāk</i> Kirkjubola
Stokkseyri	<i>p</i>	Stokseire
Súðavík	<i>c</i>	Sudavika
Suðureyri	<i>c</i>	Sudureire
Svalbarðseyri	<i>c</i>	Svalbardseire
Tálknafjörður	<i>c</i>	Taulknafjorda
Tjarnabyggð	<i>apdz</i>	Tjarnabigda
Varmahlíð	<i>c</i>	Varmahlida
Vestmannaeyjar	<i>p</i>	Vestmannaeijara
Vík	<i>c</i>	Vika
Vogar	<i>p</i>	Vogara
Vopnafjörður	<i>c</i>	Vopnafjorda
Þingeyri	<i>apdz</i>	Tingeire
Þorlákshöfn	<i>p</i>	Torlaukshofna
Þórshöfn	<i>c</i>	Torshofna

10. tabula. 100 lielākās Islandes pilsētas un apdzīvotās vietas, to nosaukumu atveide latviešu valodā

Populāri ģeogrāfiski nosaukumi

Islandiešu valodā	Veids	Latviešu valodā
Bláfjöll	<i>kgr</i>	Blaufjoli, Zilie kalni
Danmörk	<i>v</i>	Dānija
Drangajökull	<i>led</i>	Drangajokuls
Dyflinn	<i>p</i>	Dublina
Eyjafjallajökull	<i>led</i>	Eijafjatljokuls
Eiríksjökull	<i>led</i>	Eiríksjokuls
Eldborg	<i>vulk</i>	Eldborgs
Eldfell	<i>vulk</i>	Eldfels
Eistland	<i>v</i>	Igaunija
Esja	<i>k</i>	Ēsja
Eystrasalt	<i>jūra</i>	Baltijas jūra
Feneyjar	<i>p</i>	Venēcija
Flatey	<i>s</i>	Flāteja
Grímsey	<i>s</i>	Grīmseja
Heimaey	<i>s</i>	Heimaeja
Hekla	<i>vulk</i>	Hekla
Hofsjökull	<i>led</i>	Hofsjokuls
Hornstrandir	<i>ps</i>	Hornstrandira
Hvalfjörður	<i>fj</i>	Hvalfjords
Hvamsfjörður	<i>fj</i>	Hvamsfjords
Höfðaborg	<i>p</i>	Keiptauna
Katla	<i>vulk</i>	Katla
Kaupmannahöfn	<i>p</i>	Kopenhāgena
Kleifarvatn	<i>ez</i>	Kleifarvatns
Krafla	<i>vulk</i>	Krafla, Krapla
Langjökull	<i>led</i>	Langjokuls
Lettland	<i>v</i>	Latvija
Litháen	<i>v</i>	Lietuva
Lundúnir	<i>p</i>	Londona
Mikliborg	<i>p</i>	Konstantinopole (vēst.)
Mýrdalsjökull	<i>led</i>	Mírdalsjokuls
Mývatn	<i>ez</i>	Mīvatns
Rīga	<i>p</i>	Rīga
Seyðisfjörður	<i>fj</i>	Seidisfjords
Snæfellsjökull	<i>led</i>	Snaifelsjokuls
Snæfellsnes	<i>ps</i>	Snaifelsnesa
Vatnajökull	<i>led</i>	Vatnajokuls

Islandiešu valodā	Veids	Latviešu valodā
Vestmannaeyjar	s	Vestmanna salas
Viðey	s	Vīdeja
Þingvallavatn	ez	Tingvatlavatns
Þrándheimur, Niðarós	p	Trondheima
Þýskaland	v	Vācija
Öskjuvatn	ez	Askja

11. tabula. Populāri ģeogrāfiski nosaukumi
islandiešu valodā un latviešu valodā

Personvārdi

Diezgan daudzi islandiešu personvārdi ir salikteņi. Tālāk tabulās uzskaitītas bieži lietotas personvārdu salikteņu pirmās daļas (sk. 12. tabulu), bieži lietotas salikteņu otrās daļas sieviešu (sk. 13. tabulu) un vīriešu (sk. 14. tabulu) vārdos, kā arī norādīti visbiežāk lietotie islandiešu personvārdi (sk. 15. tabulu).

Salikteņa pirmā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
Aðal-	Ādal-	Aðalsteinn	Ādalsteins
Al-	Al-	Algeir	Algeirs
Arin-	Ārin-	Arinbjörg	Āringbjorga
Arn-	Arn-	Arndís	Arndisa
Auð-	Oid-	Auðhildur	Oidhilde, Oidhilda
Álf-	Aulf-	Álfheiður	Aulfheida, Aulfheide
Ár-	Aur-	Árpóra	Aurtoura, Aurtora
Ás-	Ās-, Aus-	Ása	Āsa, Ausa
Ást-	Aust-	Ástráður	Austrauds
Berg-	Berg-	Bergsteinn	Bergsteins
Bert-	Bert-	Berthold	Bertholds, Bertolds
Bjarg-	Bjarg-	Bjarglind	Bjarglinda
Bjarn-	Bjarn-	Bjarnfinnur	Bjarnfins
Björg-	Bjorg-	Björgmundur	Bjorgmunds
Björn-	Bjorn-	Björney	Bjorneja
Borg-	Borg-	Borgúlfur	Borgulfs
Bót-	Bot-	Bóthildur	Bouthilde, Bouthilda, Bothilde, Bothilda
Bryn-, Brynj-	Brin-, Brinj-	Brynhildur Brynjólfur	Brinhilde, Brinhilda Brinjoulfs, Brinjolfs

Salikteņa pirmā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
Dag-	Dag-, Dāg-	Dagbjörg Dagur	Dagbjorga Dāgs
Dal-	Dal-, Dāl-	Dalmar Daley (<i>siev.</i>)	Dalmars Dāleja
Dan-	Dan-, Dān-	Danheiður Daney	Danheide Dāneja
Dýr-	Dīr-, Dir-	Dýri (<i>vīr.</i>) Dýrleif	Dīre, Dīri Dirleifa
Ei-	Ei-	Eiríkur	Eiríks
Eið-	Eid-	Eiðný	Eidnija
Ein-	Ein-	Einar	Einars, Einārs
Engil-	Engil-	Engilbert	Engilberts
Ey-	Ei-	Eysteinn	Eisteins
Fann-	Fann- (<i>ja seko patskanis</i>), Fan- (<i>ja seko līdzskanis</i>)	Fanný Fanndís	Fannija Fandisa
Finn-	Finn- (<i>ja seko patskanis</i>), Fin- (<i>ja seko līdzskanis</i>)	Finney Finnborg	Finneja Finborga
Frið-	Frid-, Frīd-	Friðdís Friðey	Friddisa Frīdeja
Geir-	Geir-	Geirmundur	Geirmunds
Grím-	Grim-, Grīm-	Grímkell Arngímur	Grimkels Arngrīms
Guð-	Gud-	Guðbrandur	Gudbrands
Gunn-	Gunn- (<i>ja seko patskanis</i>), Gun- (<i>ja seko līdzskanis</i>)	Gunnsteinn	Gunsteins
Haf-	Haf-	Hafþór	Haftours, Haftors
Hall-	Hall-, Hatl- (<i>ja seko patskanis</i>), Hal-, Hatl- (<i>ja seko līdzskanis</i>)	Hallgrímur	Halgrīms, Hatlgrīms
Há-	Hau-	Hákon	Haukons
Heið-	Heid	Heiðrekur	Heidrēks, Heidreks
Her-	Her-, Hēr-	Hermann Herúlfur	Hermans Hērulfs
Hildi-	Hildi-	Hildigunnur	Hildigunna, Hildiguna
Hjálm-	Hjaulm-	Hjálmur	Hjaulmars
Hjör-	Hjor-	Hjördís	Hjordīsa
Hjört-	Hjort-	Hjörtný	Hjortnija
Hólm-	Holm-	Hólmgeir	Houlmgeirs, Holmgeirs
Hrafn-	Hrafn-	Hrafnar	Hrafmars

Salikteņa pirmā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
Hug-	Hug-, Hūg-	Hugborg Huginn	Hugborga Hūgins
Hún-	Hūn-	Húndís	Húndīsa
Ing-/ Ingi-	Ing-/ Ingi-	Ingunn	Inguna, Ingūna
Ís-	Is-, Īs-	Ísgeir Ísold	Isgeirs Ísolde
Jó-	Jo-	Jódís	Joudisa, Jodīsa
Kol-	Kol-	Kolbrún	Kolbrūna
Krist-	Krist-	Kristbergur	Kristbergs
Magn-	Magn-	Magnfríður Magnea	Magnfrída, Magnfríde Magnea
Mar-	Mar-, Mār-	Margeir Marel	Margeirs Mārels
Odd-	Od-	Oddur Oddgerður	Ods (<i>ne divskanis uo!</i>) Odgerda
Ragn-	Ragn-	Ragnar	Ragnars
Rós-	Ros-	Rósbjörg	Rousbjorga, Rosbjorga
Sal-	Sal-	Salmundur	Salmunds
Sig-	Sig-	Sigmundur	Sigmunds
Sigur-	Sīgur-	Sigurdís	Sigurdīsa
Snæ-	Snai-	Snæbjartur	Snaibjarts
Sól-	Sol-	Sólberg[ur]	Soulbergs, Solbergs
Stein-	Stein-	Steinar[r]	Steinars
Styr-	Stir-	Styrkár	Stirkaurs
Svan-	Svan-, Svān-	Svanbjörn Svani (<i>vīr.</i>)	Svanbjorns Svāne, Svāni
Svein-	Svein-	Sveinlaugur	Sveinloigs
Sæ-	Sai-	Sæunn	Saiuna
Unn-	Unn- (<i>ja seko patskanis</i>), Un- (<i>ja seko līdzskanis</i>)	Unnur Unndís	Unna Undīsa
Val-	Val-, Vāl-	Valgerður (<i>siev.</i>) Valur (<i>vīr.</i>)	Valgerda Vāls
Vé-	Vē-	Vémundur	Vēmunds
Vig- / Víg-	Vig-	Vigdís Vígundur	Vigdīsa Víglunds
Vil-	Vil-	Vilborg	Vilborga
Þor-	Tor-	Þormar	Tormars
Þór-	Tour-	Þórjón	Tourjouns, Torjons

12. tabula. Bieži lietotas personvārdu salikteņu pirmās daļas (Kvaran 2011, 23–24)

Saliktā vārda otrā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
-a	-a	Eirika	Eirika
-björk	-bjorka	Finnbjörk	Finbjorka
-björg	-bjorga	Guðbjörg	Gudbjorga
-björt	-bjorta	Hróbjört	Hrobjorta
-borg	-borga	Aðalborg	Ādalborga
-dís	-disa	Aldís	Aldisa
-dögg	-doga	Sóldögg	Soldoga
-ea	-ea	Andrea	Andrea
-esa	-esa	Jónesa	Jounesa, Jonesa
-etta	-eta, -ete	Henrietta	Henrieta, Henriete
-ey	-eja	Sverrey	Sverreja
-finna	-finna	Ástfinna	Austfinna
-fríður	-frída, -fride	Bjarnfríður	Bjarnfrída, Bjarnfride
-gerður	-gerda	Kristgerður	Kristgerda
-gunnur	-gunna, -guna	Ingigunnur	Ingigunna, Ingiguna
-heiður	-heida, -heide	Árnheiður	Aurnheida, Aurnheide
-hildur	-hilde, -hilda	Álfhildur	Aulfhilde, Aulfhilda
-ía	-ija	Árnía	Aurnija
-íana	-iana, -iāna	Júlíana	Jūliāna, Juliāna
-iða/-íða	-ida	Oddiða	Odida
-ín	-ina, -ine	Gíslín	Gislina, Gisline
-ína	-ina	Erlendína	Erlendina
-inna	-inna	Karlinna	Karlinna
-katla	-katla	Oddkatla	Odkatla
-laug	-loiga	Áslaug	Āsloiga, Ausloiga
-leif	-leifa	Sigurleif	Sigurleifa
-lind	-linda	Berglind	Berglinda
-lín	-līna, -line	Sigurlín	Sigurlina, Sigurline
-lína	-līna	Einarlína	Einarlina
-ljót	-ljouta, -ljota	Bergljót	Bergljouta, Bergljota
-nía	-nija	Pálnía	Paulnija
-mey	-meja	Dagmey	Dagmeja
-nía	-nija	Tryggvanía	Trigvanija
-ný	-nija	Dagný	Dagnija
-ríður	-rīda	Ástríður	Austrīda, Astrīda
-rós	-rosa	Sumarrós	Sūmarrousa, Sūmarrosa
-rósa	-rosa	Sigurrósa	Sigurrousa, Sigurrosa
-rún	-rūna, -runa	Guðrún	Gudrūna, Gudruna

Saliktā vārda otrā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
-sa	-sa	Steinsa	Steinsa
-sīa	-sija	Ērlāksīa	Torlauksija
-sīna	-sīna	Runólsfīna	Rūnoulfsīna, Rūnolfsīna
-unn	-una	Steinunn	Steinuna
-veldur	-velde, -velde	Ingveldur	Ingvelde, Ingvelde
-vör	-vora	Ástvör	Austvora
-ý	-ija	Bjarný	Bjarnija
-þóra	-tora	Eggþóra	Egtora, Egtora
-þrúður	-trūde	Jarþrúður	Jartrūde

13. tabula. Bieži lietotas saliktoņu otrās daļas sieviešu vārdos (Kvaran 2011, 25–28)

Saliktoņa otrā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
-ar[r]	-ars	Garðar	Gardars
-as	-ja (<i>Bībeles vārdos</i>)	Sakarías <i>izņ.</i> Sigurnýas	Sakarija, Zakarija Sigurnijs, Sigurnija
-berg	-bergs	Sveinberg	Sveinbergs
-bergur	-bergs	Aðalbergur	Adalbergs
-bert	-berts	Vilbert	Vilberts
-bjartur	-bjarts	Hróbjartur	Hrobjarts, Roberts
-björn	-bjorns	Vébjörn	Vēbjorns
-bogi	-boge	Finnbogi	Finboge
-brandur	-brands	Herbrandur	Herbrands
-dór	-dours, -dors	Steindór	Steindours, Steindors
-finnur	-fins	Þorfinnur	Torfins
-freð	-freds, -frēds	Hallfreð	Halfreds, Hatlfreds
-freður	-freds, -frēds	Oddfreður	Odfreds, Odfrēds
-garður	-gards	Valgarður	Valgards
-geir	-geirs	Valgeir	Valgeirs
-grímur	-grīms	Hallgrímur	Halgrīms, Hatlgrīms
-hallur	-hals	Þórhallur	Torhatls, Torhatls
-harður	-hards	Jónharður	Jounhards, Jonhards
-héðinn	-hēdins	Úlfhéðinn	Ulfhēdins
-hvatur	-hvats	Víghvatur	Vighvats
-ir	-is	Gyrðir	Girdis, Ģirdis, Girdirs

Salikteņa otrā daļa	Atveide latviešu valodā	Piemērs	Atveide latviešu valodā
-íus	-iuss, -ius ²⁵ , -ijs	Kristíníus	Kristiniuss, Kristīnijs
-jón	-jons	Sigurjón	Sigurjouns, Sigurjons
-kell	-kels	Rafnkell	Rafnkels
-laugur	-loigs	Guðlaugur	Gudloigs
-lákur	-lauks	Þorlákur	Torlauks
-leifur	-leifs	Þorleifur	Torleifs
-leikur	-leiks	Ísleikur	Isleiks
-liði	-lide	Ellíði	Etlide
-ljótur	-ljots	Úlfljótur	Ulfjouts, Ulfjots
-mann	-mans	Ármann	Aurmans
-mar	-mars	Annmar	Anmars
-móður	-mouds, -mods	Þormóður	Tormouds, Tormods
-mundi	-munde, -mundi	Ámundi	Aumunde, Aumundi
-mundur	-munds	Guðmundur	Gudmunds
-oddur	-ods	Arnoddur	Arnods
-ólfur	-oulfs, -olfs	Grímólfur	Grimoulfs, Grimolfs
-r	-rs	Grétar bet Dagnýr	Grjétars, Grētars Dagnijs
-ráður	-rauds	Ástráður	Austrauds
-rekur	-rēks, -reks	Friðrekur	Fridrēks, Fridreks
-ríkur	-ríks	Eiríkur	Eiríks
-steinn	-steins	Aðalsteinn	Ádalsteins
-sveinn	-sveins	Bergsveinn	Bergsveins
-tryggur	-trigs	Sigurtryggur	Sigurtrigs
-týr	-tīvs, -tīrs	Angantýr	Angantīvs, Angantīrs
-úlfur	-ulfs	Grímúlfur	Grimulfs
-us	-uss, -s	Katrínus	Katrīnuss, Katrīns
-valdur	-valds	Ástvaldur	Austvalds
-var	-vars	Fjölvar	Fjolvars
-varður	-vards	Sævarður	Saivards
-vin	-vins	Bjargvin	Bjargvins
-þór	-tours, -tors	Kristþór	Kristtuors, Kristtors

14. tabula. Bieži lietotas salikteņu otrās daļas vīriešu vārdos (Kvaran 2011, 28–29)

²⁵ Latīņu izcelsmes vārdos iespējams saglabāt oriģinālgalotni *-us* – *Kristinīus, Katrīnus, Magnus* –, tomēr kopš 20. gadsimta 60. gadiem izdotajos atveides noteikumos ieteikts pievienot vēl vienu galotnes līdzskani *-s*.

Vārds islandiešu valodā	Dzimte	Atveide latviešu valodā
Alexander	<i>vīr.</i>	Aleksandrs
Andri	<i>vīr.</i>	Andre, Andri
Anna	<i>siev.</i>	Anna
Arnar	<i>vīr.</i>	Arnars
Aron	<i>vīr.</i>	Ārons
Bjarki	<i>vīr.</i>	Bjarke
Björg	<i>siev.</i>	Bjorga
Björk	<i>siev.</i>	Bjorka
Breki	<i>vīr.</i>	Brēke, Breke, Brēki, Breki
Dagur	<i>vīr.</i>	Dāgs
Daniel	<i>vīr.</i>	Daniels, Daniēls
Dís	<i>siev.</i>	Dīsa
Elí	<i>vīr.</i>	Elī, Elija
Elísabet	<i>siev.</i>	Elisabete, Elisabete, Elisabeta
Emil	<i>vīr.</i>	Emils, Emīls
Emilía	<i>siev.</i>	Ēmilija, Emilija, Emilija
Eva	<i>siev.</i>	Ēva, Eva
Freyr	<i>vīr.</i>	Freijs
Guðrún	<i>siev.</i>	Gudrūna, Gudruna
Gunnar	<i>vīr.</i>	Gunnars, Gunars, Gunārs
Helga	<i>siev.</i>	Helga
Hrafn	<i>vīr.</i>	Hrafns
Ingi	<i>vīr.</i>	Inge
Ísak	<i>vīr.</i>	Ísaks
Jón	<i>vīr.</i>	Jouns, Jons
Júlía	<i>siev.</i>	Jūlija
Karen	<i>siev.</i>	Kārena, Karena
Kári	<i>vīr.</i>	Kaure
Katla	<i>siev.</i>	Katla
Katrín	<i>siev.</i>	Katrīne, Katrīna
Kristín	<i>siev.</i>	Kristīne, Kristīna
Kristján	<i>vīr.</i>	Kristjauns, Kristians, Kristiāns
Kristófer	<i>vīr.</i>	Kristofers
Leó	<i>vīr.</i>	Leo /o:/
Líf	<i>siev.</i>	Līfa

Vārds islandiešu valodā	Dzimte	Atveide latviešu valodā
Lilja	<i>siev.</i>	Lilja
Lind	<i>siev.</i>	Linda
Logi	<i>vīr.</i>	Loge, Logi
Magnús	<i>vīr.</i>	Magnuss
Máni	<i>vīr.</i>	Maune, Mauni
Már	<i>vīr.</i>	Maurs
Margrét	<i>siev.</i>	Margrjēta, Margrēta, Margrēte
María	<i>siev.</i>	Marija
Mikael	<i>vīr.</i>	Mikāels, Mikaēls
Ólafur	<i>vīr.</i>	Oulafs, Olafs
Óli	<i>vīr.</i>	Oule, Ole
Örn	<i>vīr.</i>	Orns
Ósk	<i>siev.</i>	Ouska, Oska
Rakel	<i>siev.</i>	Rākela, Rakele
Rós	<i>siev.</i>	Rousa, Rosa
Rún	<i>siev.</i>	Rūna
Rut	<i>siev.</i>	Rute, Ruta
Sara	<i>siev.</i>	Sāra
Síf	<i>siev.</i>	Sífa
Snær	<i>vīr.</i>	Snaijs, Snairs
Tómas	<i>vīr.</i>	Toumass, Tomass
Viktor	<i>vīr.</i>	Viktors
Þór	<i>vīr.</i>	Tours, Tors

15. tabula. Statistiski visbiežāk lietotie islandiešu vārdi (2007)

(Kvaran 2011, 33–34)

Otrais vārds

Daudziem islandiešiem ir divi vārdi (kā tagad daudziem latviešu bērniem). Agrākajos laikos Islandē nebija pieņemts dot bērniem divus vārdus, bet jau 18. gadsimta tautas skaitīšanā šādi piemēri ir atrodam, piemēram, brālis *Axel Friðrik* – Aksels Fridriks un māsa *Sesselja Kristín* – Seselja Kristīne (Kvaran 2011, 36). Ir vērojama tendence, ka biežāk par otro vārdu tiek likti īsi vārdi, piemēram, zēniem *Þór*, *Örn*, *Már*, *Ingi*, *Freyr* (Tours vai Tors, Orns, Maurs, Inge vai Ingi, Freijs), bet meitenēm – *Björk*, *Ósk*, *María*, *Kristín*, *Björg* (Bjorka, Ouska vai Oska, Marija, Kristīne, Bjorga) (Kvaran 2011, 37).

Mīļvārdiņi

Neoficiālā aprītē, sarunvalodā eksistē vārdu paralēlformas, saīsinājumi un mīļvārdiņi (*gælunöfn*) (Kvaran 2011, 29–30), piemēram, *Vilhjálmur* > *Villi*, *Kristján* > *Krissi*, *Ólafur* > *Óli*, *Pórdís* > *Dísa*, *Þorsteinn* > *Steini*, *Elín* > *Ella*, ko atveido pēc tiem pašiem principiem kā pamatvārdus: *Vilhjaulms* > *Ville*, *Kristjauns* > *Krise*, *Olafs* > *Ole*, *Tourdísa* > *Dísa*, *Elina* > *Ella*.

Uzvārdi un patronīmi

Lielākā daļa islandiešu nelieto uzvārdu, bet tēvvārdu (vai, retāk, mātes vārdu). Tos latviski atveido tādā formā, kādā tie ir, neetimoloģizējot, netulkojot (izņemot senajā literatūrā, piemēram, sāgās un „Eddas dziesmās”), ņem ģenitīva celmu, jo dažiem vārdiem nominatīvs atšķiras no ģenitīva. Patronīmam jebkurā gadījumā jābūt atpazīstamam (piemērus sk.16. tabulā).

Islandiešu vārds un patronīms	Patronīma uzbūve	Burtiskais tulkojums	Atveide latviešu valodā
Kristján Árnason	<i>Árna</i> ir ģenitīvs no tēva vārda <i>Árni</i> ‘Aurne’ + <i>son</i> ‘dēls’	Kristjauns Aurnes dēls	Kristjauns Aurnasons
Jón Gunnarsson	<i>Gunnars</i> ir ģenitīvs no tēva vārda <i>Gunnar</i> ‘Gunnars’ + <i>son</i> ‘dēls’	Jo[u]ns Gunnara dēls	Jo[u]ns Gunnarsons
Margrét Arnardóttir	<i>Arnar</i> ir ģenitīvs no tēva vārda <i>Örn</i> ‘Orns’ + <i>dóttir</i> ‘meita’	Margrjēta Orna meita	Margrjēta Arnardotira
Anna Helgudóttir	<i>Helgu</i> ir ģenitīvs no mātes vārda <i>Helga</i> ‘Helga’ + <i>dóttir</i> ‘meita’	Anna Helgas meita	Anna Helgudotira
Anna Helgadóttir	<i>Helga</i> ir ģenitīvs no tēva vārda <i>Helgi</i> ‘Helge’ + <i>dóttir</i> ‘meita’	Anna Helges meita	Anna Helgadotira

16. tabula. Patronīmu atveide

Sarunvalodā lieto arī patronīmu īsās formas,²⁶ kas atbilst ģenitīvam, piemēram, *Jón Gunnars*, kas nozīmē to pašu *Gunnarsson*. Šādu var atveidot kā Jo[u]ns Gunnars.

²⁶ Līdzīga prakse ir krieviem, kuri sarunvalodā lieto īsās patronīmu formas, piemēram, *Иваныч* (*Иванович* vietā).

Daudzi islandieši ir mantojuši uzvārdus, ko turpina lietot. Dažkārt islandieši kombinē uzvārdu un patronīmu, piemēram, rakstnieks *Jón Kalman Stefánsson* – Jo[u]ns Kalmans Stefaunsons. Agrāk uzvārdi simbolizēja piederību pie augstākajiem un izglītotākajiem sabiedrības slāņiem. Īpaši izplatīti ir uzvārdi ar izskaņām *-dal*, *-kvist*, *-vík*, *-hólm*, *-berg*, *-land*, *-nes*, *-fjörð*, *-bekk* un *-lín*. Daži piemēri parādīti 17. tabulā (Íslensk mannanöfn 2001, 65–66).

Islandiešu uzvārds	Atveide latviešu valodā (vīr. un siev. dz.)
Blómkvist	Blo[u]mkvists, Blo[u]mkviste
Brim	Brims, Brima
Fossberg	Fosbergs, Fosberga
Giljan	Giljans, Giljana
Haffjörð	Haffjords, Haffjorda
Heimdal	Heimdals, Heimdala
Hlíðkvist	Hlidkvists, Hlidkviste
Hofland	Hoflands, Hoflande
Hofteig	Hofteigs, Hofteiga
Hvítfeld	Hvitfelds, Hvitfelde
Íshólm	Isho[u]lms, Isho[u]lma
Knaran	Knārans, Knārana
Miðvík	Midviks, Midvika
Ósmann	O[u]smans, O[u]smane
Reykfell	Reikfels, Reikfela
Seljan	Seljans, Seljana
Sólan	So[u]lans, So[u]lana
Straumberg	Stroimbergs, Stroimberga
Svarfdals	Svarfdals, Svarfdala
Sædal	Saidals, Saidala
Vattnes	Vatness, Vatnesa
Viðfjörð	Vidfjords, Vidfjorda
Vidalín	Vidalíns, Vidalína vai Vidalīne
Öngfjörð	Ongfjords, Ongfjorda
Örbekk	Orbeks, Orbeka

17. tabula. Uzvārdi ar izskaņām *-dal*, *-kvist*, *-vík*, *-hólm*, *-berg*, *-land*, *-nes*, *-fjörð*, *-bekk* un *-lín*, to atveide latviešu valodā

Saisinājumi

apdz – apdzīvota vieta

c – ciems

ez – ezers

fj – fjords

k – kalns

kgr – kalnu grēda, kalnājs

l – līcis

led – ledājs

p – pilsēta

ps – pussala

s – sala

siev. – sieviešu dzimte

u – upe

uzv. – uzvārds

v – valsts

vīr. – vīriešu dzimte

vulk – vulkāns

zr – zemesrags

1. Árnason 2005 – Árnason, Kristján. *Hljóð*. Íslenskt tunga, 1. bindi. Reykjavík : Almenna bókafélagið, 2005.
2. Árnason 2011 – Árnason, Kristján. *The Phonology of Icelandic and Faroese*.
3. Bērziņa 2012 – Bērziņa, Inga. Senislandiešu īpašvārdu atveides principi latviešu valodā. *Hravnkela Freijagodes sāga ar komentāriem*. Tulk., koment. I. Bērziņa. Rīga : Nordisk, 2012, 76–84.
4. Bērziņa, Dimiņš 2015 – Bērziņa, Inga, Dimiņš, Dens. Senskandināvu–latviešu alfabētiskais rādītājs. *Eddas dziesmas*. Atdzej. U. Bērziņš. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2015, 348–359.
5. Ceplītis *et al.* 1995 – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Sast. Laimdots Ceplītis, Aina Miķelsone, Tamarāra Porīte, Silvija Raģe. Rīga : Avots, 1995.
6. Dimiņš 2008 – Dimiņš, Dens. Islande vai Íslande [tiešsaiste]. *Diena*, 22. septembris, 2008 [skatīts 11.08.2021.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/islande-vai-islande-628176>

7. Gíslason, Þráinnsson 2000 – Gíslason, Indriði, Þráinnsson, Höskuldur. *Handbók um íslenskan framburð*. Reykjavík : Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands, 2000.
8. *Íslensk mannaöfn frá A til Ö*. Reykjavík : Vaka-Hagafell, 2001.
9. *Íslensk orðabók. 3. útgáfa, aukin og endurbætt*. Red. M. Árnason. Reykjavík : Edda, 2005.
Pieejams arī tiešsaistē: *snara.is*
10. Iversen 1973 – Iversen, Ragnvald. *Norrøn grammatikk*. B.v. : Aschelhoug, 1973.
11. Kress 1982 – Kress, Bruno. *Isländische Grammatik*. Leipzig : VEB Enzyklopedie Verlag, 1982. Oxford : Oxford University Press, 2011.
12. Kvaran 2011 – Kvaran, Guðrún. *Nöfn Íslandinga*. Reykjavík : Forlagið, 2011.
13. *Latviešu konversācijas vārdnīca. 7. sējums (I–Jelgava), 1931/1932*. Red. Andrejs Švābe. Rīga : A. Gulbja apgādībā.
14. Þráinnsson 1994 – Þráinnsson, Höskuldur. Icelandic. König, Ekkehard, Auwera, Johan van der. *The Germanic Languages*, 1994, 142–189.
15. Þráinnsson 1995 – Þráinnsson, Höskuldur. *Handbók um málfræði*. Reykjavík : Námsgagnastofnun, 1995.
16. Turlajs 2008 – *Lielais pasaules atlants*. Red. Jānis Turlajs. Rīga : Jāņa sēta, 2008.

Ingrīda Kleinhofa

Arābu personvārdu atveide latviešu valodā

Aktuālo ģeopolitisko procesu un globalizācijas dēļ Latvijas informatīvajā telpā ienāk arvien vairāk ziņu, kas saistītas ar arābu valstīm un to iedzīvotājiem. Ekonomiskie un kultūras sakari ar arābu zemēm, vētrainie politiskie notikumi un ekonomiskā situācija Tuvo Austrumu un Ziemeļāfrikas reģionā, pieaugošā islāma ietekme pasaulē, bēgļu un migrantu plūsmas un diemžēl arī starptautiskais terorisms ir daži svarīgākie iemesli, kādēļ arābi nokļūst plašsaziņas līdzekļu uzmanības centrā. Ar arābu zemēm, iedzīvotājiem un kultūru saistīti raksti parādās vai ik dienas, par šīm tēmām tiek publicētas grāmatas, demonstrētas filmas. Bieži vien lasām ziņas par delegācijām vai viesiem no arābu pasaules; rodas arī iespējas pašiem aizbraukt uz arābu zemēm, lai mācītos, strādātu vai vienkārši ceļotu.

Visu minēto un citu iemeslu dēļ rodas nepieciešamība tulkot no arābu valodas vai veidot latviešu valodā dažādus dokumentus, kuros ir arābu personvārdi. Pat ikdienas dzīvē pieaug iespēja saskarties ar cilvēku, kam ir arābu vārds. Žurnālistiem, rakstniekiem, tulkotājiem, kā arī dažādu iestāžu un uzņēmumu darbiniekiem un pat privātpersonām var rasties nepieciešamība pareizi uzrakstīt kādu arābu personvārdu, taču tas nav tik viegli izdarāms, jo starp arābu un latviešu valodu ir lielas atšķirības.

Parasti arābu personvārdi ienāk latviešu valodā caur kādu starpniekvalodu (gk. angļu), rakstība oriģinālvalodā nav pieejama vai arī personvārda atveidotājs arābu valodu neprot. Latviskais atveidojums tiek veikts caur starpniekvalodu, bieži vien saglabājot tās rakstības īpatnības un nekonsekvenci vārda atveidē, dažos gadījumos arī sagrozot vārda skanējumu oriģinālvalodā. Piemēram, angļu valodā nekonsekventi tiek atveidoti arābu valodas garie patskaņi, tādēļ arābu īpašvārds *Rāšids* (راشد – *rāšid*) angļu valodā bieži vien tiek atveidots kā *Rashid*, kas sakrīt ar cita arābu īpašvārda *Rašīds* (رشيد – *rašid*) – alternatīvo atveides variantu *Rashid*¹. Ja oriģinālrakstība nav pieejama, tad nav iespējams noteikt, kurš arābu personvārds domāts, un pareizi to atveidot latviešu valodā. Palaikam, it īpaši šādos gadījumos, latviešu tekstā tiek ievietots arābu personvārds tā angļu vai franču rakstībā, nevis latviskais atveidojums.

Šajā rakstā apskatīti arābu personvārdu latviskās atveides pamatprincipi un problēmjautājumi, kā arī norādīts dažu biežāk lietoto arābu personvārdu latviskais atveidojums.

¹ Minētajam personvārdam eksistē arī precīzāks atveides variants *Rasheed*, taču tiek lietoti abi varianti.

Arābu valoda (اللغة العربية – *al-luġatu l-'arabijja*) pieder pie afroaziātu valodu saimes (iepriekš bijusi zināma arī kā semītu-hamītu valodu saime) semītu grupas valodām. Rakstiskā un formālā saziņā tiek lietota mūsdienu literārā arābu valoda (*Modern Standard Arabic, MSA*), kura faktiski ir mazliet vienkāršota klasiskā arābu valoda. Šo valodas paveidu apgūst skolā un lieto lietišķajā saziņā, izglītībā, zinātnē un kultūrā, plašsaziņas līdzekļos, taču ikdienā arābi runā savai valstij raksturīgos sarunvalodas variantos un/vai dialektos, kuros vērojamas atšķirības no literārās valodas fonētikas, gramatikas un bieži vien pat vārdu krājuma. Savukārt klasisko arābu valodu, kura nav mainījusies jau vairāk nekā tūkstoš gadu un kuru uzskata par valodas standartu, mūsdienās lieto galvenokārt tikai kā islāma sakrālo valodu, kurā uzrakstīts Korāns un notiek lūgšanas.

Arābu valodu (ieskaitot tās daudzos dialektus) uzskata par piekto visplašāk izplatīto pasaulē, jo to kā dzimto runā vairāk nekā 300 miljoni cilvēku plašā teritorijā, kas iekļauj visus Tuvos Austrumus un Ziemeļāfriku, kā arī vairākas valstis Centrālāfrikā un Austrumāfrikā. Kopumā, ņemot vērā arī tos, kuri arābu valodu apguvuši kā otro valodu vai svešvalodu, arābu valodas pratēju skaits sasniedz gandrīz 450 miljonus, un to skaits arvien pieaug. Lielākajā daļā Tuvo Austrumu valstu, tai skaitā Persijas līča valstīs (Apvienotajos Arābu Emirātos, Saūda Arābijā, Omānā, Bahreinā, Kuveitā), Ēģiptē, kā arī Libānā, Jordānijā, Sīrijā, Palestīnas teritorijās un Jemenā arābu valoda ir vienīgā oficiālā (valsts) valoda, kuru lieto absolūtais vairākums iedzīvotāju. Irākā līdztekus arābu valodai par valsts valodu ir pieņemta arī kurdu valoda. Savukārt Ziemeļāfrikā arābu valoda ir vienīgā valsts valoda Lībijā, Mauritānijā un Tunisijā, bet Alžīrijā un Marokā otrā valsts valoda ir berberu. Āfrikas valstīs bieži vien ir divas vai pat trīs oficiālās valodas: piemēram, līdztekus arābu valodai Somālijā otrā valoda ir somāliešu, Sudānā – angļu, Čadā un Džibutijā – franču, bet Komorās – franču un komoriešu. Arābu minoritātes dzīvo arī Izraēlā, Tanzānijā un Turcijā, kā arī Rietumeiropā, it īpaši Francijā un Vācijā. Arābu valodu ciena un cenšas iemācīties visi pasaules musulmaņi, un gandrīz visi musulmaņu personvārdi ir cēlušies no arābu valodas.

Arābu valodas skaņu atveide un transliterācijas varianti

Arābu valodas rakstībā izmanto arābu alfabētu, kurā ir 28 burti, kas apzīmē līdzskaņus. Katram līdzskanī atbilst viens burts, taču trīs no šiem burtiem tiek lietoti, lai apzīmētu gan līdzskaņus, gan garos patskaņus. Arābu rakstībā 21 burtam ir četras grafiskās formas – vārda sākumā, vidū, beigās un rakstot burtu atsevišķi, sešiem burtiem ir tikai divas formas, bet vienam burtam – sešas (sk. 1. tabulu). Papildburtu *hamza* parasti raksta kopā ar burtiem, kas apzīmē garos patskaņus, kā arī atsevišķi. Rakstos nelieto lielos

sākumburtus. Arābu valodā raksta un lasa virzienā no labās puses uz kreiso. Parasti rakstos atveido tikai līdzskaņus un garos patskaņus. Īsos patskaņus, garos līdzskaņus (jeb dubultos, ko apzīmē fonētiskajā transkripcijā ar diviem vienādiem līdzskaņiem blakus) un vārdu galotnes attēlo ar dažādām diakritiskajām zīmēm, ko raksta virs vai zem burtiem un tikai tad, ja nepieciešams precīzi attēlot vārda izrunu. Latviešu valodā, ja nepieciešama precīza arābu valodas skaņu atveide, kā, piemēram, zinātniskos rakstos un pētījumos, lietojama zinātniskā transliterācija, dēvēta arī par zinātnisko transkripciju, kurā lietoti tikai latīņu alfabēta burti ar dažādām diakritiskajām zīmēm un divi speciāli simboli, arī aizvietoti ar kreisajām vai labajām vienpēdīņām – arābu rakstu zīmju *hamza* (‘ vai ’) un *‘ain* (‘ vai ’) atveidei (labās vienpēdīņas vietā bieži lieto arī apostrofu) –, tāpēc tā, domājams, būtu saprotama arī plašākam lasītāju lokam. Arābu valodas skaņu pieraksts ar arābu alfabēta, starptautiskā fonētiskā alfabēta (SFA; angl. – IPA), Latvijā pieņemtās zinātniskās transliterācijas, kā arī dažādiem uz angļu, franču un krievu valodas bāzes izveidotās transliterācijas variantiem norādīts 1. tabulā. Arābu valodas zinātniskajā transliterācijā, tāpat kā fonētiskajā transkripcijā lielos sākumburtus nelieto. Tos nelieto arī arābu rakstībā, proti, lielo sākumburtu tajā nav un gan īpašvārdos, gan teikuma sākumā pirmais burts ir „mazais burts”.

Transliterācija un atveide ²		Burta nosaukums	Zinātniskā transliterācija latviski	Vienkāršotā transliterācija latviski ³	Fonētiskā transkripcija: SFA	Grafiskās formas			
angļu / franču	krievu					Vārda beigās	Vārda vidū	Vārda sākumā	Atsevišķi
ā (aa)		<i>alif</i>	ā	ā	/a:/	ﻻ		ا	
'	'	<i>hamza</i>	'vai'	' ⁴	/ʔ/	Tiek rakstīts daudzveidīgi ⁵			ء
b	б	<i>bā'</i>	b	b	/b/	ﺏ	ﺐ	ﺒ	ﺐ
t	т	<i>tā'</i>	t	t	/t/	ﺕ	ﺖ	ﺘ	ﺖ
th	с(с)	<i>tā'</i>	ṭ	s	/θ/	ﺙ	ﺚ	ﺜ	ﺚ
j (dj, g)	дж	<i>džim</i>	ž vai dž	dž	[dʒ] vai [ʒ]	ﺝ	ﺞ	ﺠ	ﺞ

² Skaņas atveides varianti, kuri nesakrīt ar tās transliterāciju, norādīti iekavās.

³ Jāņa Sikstuļa un Marijas Šūmanes piedāvātais variants precizēts sadarbībā ar Latviešu valodas aģentūru 2017. gadā.

⁴ Vārda sākumā nav atveidojams.

⁵ Atsevišķi, virs burtiem, kuri apzīmē garos patskaņus, vai zem *alif* burta.

Transliterācija un atveide		Burta nosaukums	Zinātniskā transliterācija latviski	Vienkāršotā transliterācija latviski	Fonētiskā transkripcija: SFA	Grafiskās formas			
angļu / franču	krievu					Vārda beigās	Vārda vidū	Vārda sākumā	Atsevišķi
h (H, h)	х (x)	<i>hā'</i>	h	h	/ħ/	ح	ح	ح	ح
kh	х (x)	<i>hā'</i>	h	h	/x/	خ	خ	خ	خ
d	д	<i>dāl</i>	d	d	/d/	د		د	
dh (d, z)	з (z)	<i>zāl</i>	z	z	/ð/	ذ		ذ	
r	р	<i>rā'</i>	r	r	/r/	ر		ر	
z	з	<i>zain</i>	z	z	/z/	ز		ز	
s	с	<i>sīn</i>	s	s	/s/	س	س	س	س
sh (franču: tikai ch)	ш	<i>šin</i>	š	š	/ʃ/	ش	ش	ش	ش
ş (S, s)	ç (c)	<i>šād</i>	ş	s	/s ^ç /	ص	ص	ص	ص
ḍ (D, d, dh)	д (d)	<i>ḍād</i>	ḍ	d	/d ^ç /	ض	ض	ض	ض
ṭ (T, t)	т (t)	<i>ṭā'</i>	ṭ	t	/t ^ç /	ط	ط	ط	ط
ẓ (Z, z, dh);	з (z)	<i>ẓā'</i>	ẓ	z	/ð ^ç /	ظ	ظ	ظ	ظ
'	'	<i>'ain</i>	<i>'vai'</i>	'	/ʕ/	ع	ع	ع	ع
gh (franču: arī rh)	г (r)	<i>gāin</i>	ġ	g	/ɣ/	غ	غ	غ	غ
f	ф	<i>fā'</i>	f	f	/f/	ف	ف	ف	ف
q (k)	қ	<i>qāf</i>	q	k	/q/	ق	ق	ق	ق
k	к	<i>kāf</i>	k	k	/k/	ك	ك	ك	ك
l	л	<i>lām</i>	l	l	/l/	ل	ل	ل	ل
m	м	<i>mīm</i>	m	m	/m/	م	م	م	م
n	н	<i>nūn</i>	n	n	/n/	ن	ن	ن	ن
h	х	<i>hā'</i>	h	h	/h/	ه	ه	ه	ه
w, ū (uu) (franču: w, v, ou)	В, у	<i>wāw</i>	w vai ū	v, ū	/w/ vai /u:/	و		و	
y, ī (ii)	й	<i>jā'</i>	j vai ī	j, ī	/j/ vai /i:/	ي	ي	ي	ي

Transliterācija un atveide		Burta nosaukums	Zinātniskā transliterācija latviski	Vienkāršotā transliterācija latviski	Fonētiskā transkripcija: SFA	Grafiskās formas			
angļu / franču	krievu					Vārda beigās	Vārda vidū	Vārda sākumā	Atsevišķi
Īsie patskaņi									
a, e	а, э	<i>fatḥa</i>	a	a	/a/	Arābu rakstībā parasti netiek rakstīti. Pilnā pierakstā parādās kā diakritiskās zīmes: a un u virs attiecīgā burta, bet i – zem tā.			
u	у	<i>ḡamma</i>	u	u	/u/				
i, e	и	<i>kasra</i>	i	i	/i/				

1. tabula. Arābu valodas skaņu pieraksts, transliterācija un atveides varianti

Arābu personvārdi oriģinālrakstībā tiek fiksēti precīzi saskaņā ar arābu literārās valodas fonētikas un gramatikas likumiem, un alternatīvi varianti neveidojas. Visās arābu zemēs arābu personvārdi tiek atveidoti arī angļu vai franču rakstībā, tai skaitā dokumentos, plašsaziņas līdzekļos u. tml., taču šī atveide ir nekonsekventa dažādu iemeslu dēļ, kā rezultātā rodas vairāki alternatīvi personvārdu rakstības varianti, un šīs atšķirības bieži vien tiek pārnestas arī uz latviski atveidotajiem īpašvārdiem. Šie daudzie varianti rodas tādēļ, ka, pirmkārt, daudzām arābu valodas skaņām nav tiešu atbilstmju indoeiropiešu valodās; otrkārt, latīņalfabētiskā transliterācija tiek veidota ne tikai no literārās arābu valodas varianta, bet arī no izplatītajiem dialektālajiem variantiem; treškārt, angļu un franču valodā iespējams atveidot vienādas skaņas dažādos veidos; ceturtkārt, arābu zemēs ir izplatīti dažādi arābu personvārdu transliterācijas varianti, kurus lieto vienlaicīgi un uzskata par ekvivalentiem. Praksē novēroti gadījumi, kad viena un tā pati persona raksta savu vārdu ar latīņu alfabēta burtiem dažādos veidos tajā pašā dienā un neuzskata, ka veikusi būtiskas izmaiņas vārda rakstībā. Vēl viens iemesls, kādēļ rodas alternatīvie arābu personvārdu atveides varianti, ir tas, ka arābu valodā īsos patskaņus un līdzskaņu dubultojuma zīmes parasti neraksta, kā arī nenorāda, vai noteiktajā artikulā *al* izrunājama *l* skaņa, un vārds tiek atveidots palaikam uz vārda rakstības, palaikam uz vārda izrunas pamata. Arī tas, ka arābu valodas skaņas nesakrīt ar angļu vai franču valodas skaņām un ekvivalenti tiek atrasti saskaņā ar subjektīvo uztveri, ietekmē transliterāciju: piemēram, arābu īsais patskanis *fathā* tiek uztverts kā *a* vai *e* skaņa, bet divi

arābu līdzskaņi, kurus eiropietis parasti neatšķir un bieži vien pat nesadzird – ع (latv. zin. transl. ') un ء (latv. zin. transl. ') – tiek atveidoti nekonsekventi – ar apostrofu, vienpēdīnām – vai vispār tiek ignorēti. Dokumentos, kuri nāk no arābu valstīm, parādās arī berberu vai kurdū izcelsmes personvārdi, kas nākuši caur arābu valodu kā starpniekvalodu, un arī to rakstība starpniekvalodās nav konsekventa minēto iemeslu dēļ. Pašlaik arābu zemēs ir izplatīti divi arābu personvārdu atveides varianti: anglofonais un frankofonais, kuri nedaudz atšķiras. Franču valodas ietekme uz personvārdu izvēli un rakstību visbiežāk vērojama Ziemeļāfrikā un Libānā, kur šai valodai ir vēsturiski izveidojušies svarīga loma.

Ilustratīvs piemērs: vārds *Muhammads* arābu rakstībā vienmēr parādās konsekventi kā مُحَمَّد (ar visām diakritiskajām zīmēm – مُحَمَّدٌ, latv. zin. transl. *muḥammad*), taču angļu un franču valodā atrodami tādi atveidojuma varianti kā *Muhammad*, *Mohammad*, *Muhammed*, *Mohammed*, *Muhamed*, *Mohamed*, sociālās saziņas vietnēs pat *Mhammad* vai *Mhmd*, kas atspoguļo vārda rakstību bez patskaņiem; eksistē arī tā saīsinājumi *Moh'd* vai *MD*. Līdzīgā kārtā vārds *Šīrīna*, arābu rakstībā شیرين (latv. zin. transl. *šīrīn*), anglofonajā transliterācijā parādās kā *Sherine* vai *Shireen*, bet frankofonajā – kā *Cherine*.

Arābu personvārdus latviski vēlams atveidot, par pamatu lietojot to rakstību un izrunu arābu literārajā valodā, transliterējot vārdu no tā pilnās rakstības (ar visām diakritiskajām zīmēm) saskaņā ar 1. tabulas sadaļā „Vienkāršotā transliterācija” norādīto arābu un latviešu valodas skaņu atbilstību un ievērojot zemāk apkopotos norādījumus par arābu valodas skaņu un personvārdu komponentu atveidi. Ja personvārda oriģinālrakstība arābu valodā nav dota, tad latviskā varianta izveidei lietojama 1. tabulas sadaļa „Atveide angļu / franču valodā”, kā arī 2. tabula. Pieļaujams latviski atveidot arābu personvārdus, lietojot to rakstību starpniekvalodā, ja arābu rakstība nav dota, kā arī lietot tradicionālus, izplatītus, jau ierastus pazīstamu personību vārdu latviskos atveidojumus, kuri veidoti uz starpniekvalodu rakstības pamata, piemēram, *Hosams Abu Meri*.

Jāņem vērā, ka bieži vien rodas grūtības, cenšoties atpazīt angļu, franču vai latviešu valodā atveidotā arābu īpašvārda oriģinālformu, ja vien tas nav precīzi pierakstīts zinātniskajā transliterācijā vai SFA transkripcijā. Piemēram, tādās starpniekvalodās kā angļu un franču (arī krievu) lielākoties netiek izšķirti garie un īsie patskaņi: angļu valodā vārdi *Sālims* (سالم – *sālim*) un *Salims* (سليم – *salim*) abi bieži vien tiek atveidoti vienādi, kā *Salem* vai *Selim*, kaut gan eksistē precīzāki varianti *Saalim* un *Saleem*. Šādā gadījumā, ja vārda arābu rakstība nav noskaidrojama, latviski vārdu vajadzētu atveidot atbilstīgi tā rakstībai starpniekvalodā – kā *Salems* vai *Selims*, bet, ja starpniekvalodā ir norādīts garais patskanis ar burta dubultojumu, tad tas latviski atveidojams

ar garumzīmi: *Saalim* atveidojams kā *Sālims*, bet *Saleem* – kā *Salīms* (nevis **Salēms*⁶, jo jāatveido izruna, nevis rakstība). Grūtības varētu rasties arī tādēļ, ka vairākiem arābu līdzskaņiem nav ekvivalenta angļu, franču un latviešu valodā, un tie tiek atveidoti aptuveni, piemēklējot līdzīgāko skaņu: piemēram, trīs dažādi arābu valodas līdzskaņi latviešu valodā tiek atveidoti ar *h*: ه (latv. zin. transl. *h*), ح (latv. zin. transl. *h*) un خ (latv. zin. transl. *h*). Visu minēto iemeslu dēļ, lai novērstu jucekli, dokumentos, ja iespējams, ieteicams norādīt ne tikai arābu izcelsmes vārdu latvisko atveidojumu, bet arī to rakstību gan arābu burtiem, gan angļu vai franču rakstībā (iekavās, slīprakstā), kā norādīts arābu zemēs izsniegtajos personas dokumentos. Ja nav iespējas norādīt arābu oriģinālrakstību, kā, piemēram, pasē, tad būtu jānorāda vismaz personvārda rakstība angļu vai franču valodā, kas sakrīt ar tā rakstību personas dokumentos, kuri izdoti citās valstīs.

Arābu personvārdu sastāvdaļas un to atveidojums latviešu valodā

Arābu personvārdi bieži vien ir gari un sarežģīti. Tie sniedz informāciju ne tikai par personas vārdu un uzvārdu, bet arī par radurakstiem – tēva, vectēva un pat vecvectēva vārdu. Viens no izplatītākajiem variantiem ir tā saucamais trīsdaļīgais vārds: vārds, tēvvārds, uzvārds, piemēram, *Hasans Muhammads Zabads*, kurš sniedz informāciju, ka personas vārds ir *Hasans*, tēva vārds ir *Muhammads*, bet uzvārds ir *Zabads*. Ļoti retos gadījumos sastopami dubulti vārdi, piemēram, *Muhammads Bākirs*, tādēļ neskaidrību gadījumā vēlams precizēt informāciju, pēc iespējas pajautājot personai pašai. Ēģiptē izplatītais četrdaļīgais vārds sastāv no vārda, tēvvārda, vectēva vārda un (visbiežāk) vecvectēva vārda, piemēram: *Hasans Ahmads Muhammads Hasans* norāda, ka cilvēku sauc par *Muhammadu*, viņa tēvu – par *Ahmadu*, vectēvu – par *Muhammadu*, bet vecvectēvu – par *Hasanu*. Vecvectēva vārda vietā var tikt norādīts viņa pievārds, iesauka, pseidonīms, epitets vai goda tituls, kā arī attieksmes vārds, kas vēsta par ģimenes izcelsmi, reliģisko piederību vai dzīvesvietu. Ieteicams dokumentos pirmo komponentu reģistrēt kā vārdu, bet pēdējo – kā uzvārdu, otro un trešo vārdu reģistrējot kā tēvvārdu un vectēva vārdu, ja nepieciešams. Persijas liča valstīs ir izplatīts variants, kurā šādi raduraksti satur vārdus *ibn* vai *bin* ('dēls'), kā arī *bint* ('meita'). Piemēram, vārds *Faisals bin Saads bin Abdurrahmāns Āl Saūds* norāda, ka personas vārds ir *Faisals*, viņa tēvu sauc *Saads*, vectēvu sauc *Abdurrahmāns* un ka viņš pieder pie Saūdu dinastijas. Līdzīgā kārtā Apvienoto Arābu Emirātu dibinātāja vārds, atveidots angļu valodā kā *Zayed bin Sultan Al*

⁶ Ar zvaigznīti (*) atzīmēti nepareizie vai nevēlamie latviskā atveidojuma varianti.

Nahyan, latviskojams no arābu oriģinālrakstības kā *Zāids bin Sultāns Āl Nahaijāns*, kur pēdējais komponents norāda uz dinastijas nosaukumu. No šī piemēra acīmredzams, ka starpniekvalodās arābu personvārdos bieži vien zūd starpība starp noteikto artikulu *al* – *al* un vārdu *āl* – ‘āl – ‘dzimta’, ‘dinastija’, ‘klans’ uzvārdā, tādēļ jāpārbauda šo vārdu komponentu izcelsme, it īpaši, ja runa ir par karalisko dinastiju pārstāvjiem (sk. apakšnodaļas „Noteiktā artikula *al* atveide latviešu valodā” un „Vairākkomponentu arābu personvārdu latviskais atveidojums”).

Arābu personvārdu gramatiskā dzimte un locīšana

Latviešu valodā atveidotie arābu personvārdi lokāmi pēc atbilstošās latviešu valodas deklinācijas paradigmas, izņemot tos vārdus, kuri beidzas ar galotnēm *-i*, *-ī*, *-o*, *-u*, *-ū* un ir uzskatāmi par nelokāmiem. Latviskajā atveidojumā arābu vīriešu personvārdi pieder pie 1. deklinācijas ar nominatīva galotni *-s*: *Muhammads*, *Ahmads*, *Hasans*, izņemot tos personvārdus, kam oriģinālā ir galotne *ā* (parasti izrunā kā *a*), un tie pieder pie 4. deklinācijas ar nominatīva galotni *-a* un datīva galotni *-am*: *Usāma*, datīvs: *Usāmam*. Pie 4. deklinācijas pieder arī tie arābu vīriešu personvārdi, kuri arābu valodā beidzas ar garo patskani *-ā*, jo latviskajā atveidojumā tas tiek saīsināts: *Mustafa*, datīvs: *Mustafam*. Arābu sievietes personvārdi latviskajā atveidojumā pieder pie 4. deklinācijas: *Fātima*, *Azīza*, *Samīra*, *Saīda*, datīvs: *Fātimai*, *Azīzai*, *Samīrai*, *Saīdai*. Ja sievietes personvārds oriģinālā beidzas ar garo patskani *-ā*, tas saīsināms un vārds lokāms kā 4. deklinācijas sievietes dzimtes lietvārds: *Nada*, *Huda*, *Dīma*, datīvs: *Nadai*, *Hudai*, *Dīmai*. Vīriešu un sievietes personvārdi, kas beidzas ar *-i*, *-ī*, *-u*, *-ū*, ir nelokāmi, garais patskanis vārda beigās tiek saglabāts: *Alī*, *Sāmī*, *Jusrī*, *Lūlū*. Ja arābu personvārds, kas ienācis caur starpniekvalodu, beidzas ar *-i* vai *-u*, oriģinālformā tas, visdrīzāk, ir garais patskanis. Vārda galotne *-o* veidojas, ja no atveidojuma starpniekvalodā tiek pārnesta šī vārda izruna dialektā, nevis literārajā valodā, un šādi vārdi arī ir nelokāmi: *Abdo*, *Hādžo*. Ja personvārds arābu valodā tiek lietots gan kā vīriešu, gan kā sievietes vārds, tad tā gramatiskā dzimte saskaņojama ar personas dzimumu: piemēram, arābu val. نور, latv. zin. translit. *nūr*, latviskā atveidojumā: *Nūrs* (vīr.), *Nūra* (siev.), datīvā: *Nūram*, *Nūrai*.

Trīsdalīgā un četrdaļīgā vārda atveidē gramatisko galotni atbilstoši attiecīgās personas dzimumam pievieno gan vārdam, gan tēva vārdam, gan vectēva vārdam, uzvārdam utt., un visas personvārda sastāvdaļas tiek locītas atbilstīgi to piederībai latviešu valodas deklinācijām, izņemot nelokāmos vārdus: piemēram: *Ahmads Kāsims Zabads*, datīvs: *Ahmadam Kāsimum Zabadam*; *Fātima Kāsima Zabada*, datīvs: *Fātimai Kāsimai Zabada*; *Alī Hasans Hādžo*, datīvs: *Alī Hasanam Hādžo*.

Ja vārds, tēva vārds, vectēva vārds vai uzvārds sastāv no vairākiem atsevišķi rakstāmiem komponentiem, tad tiek locīts tikai pēdējais komponents: *Abū Bakrs*, datīvs: *Abū Bakram*; *Umm Kulsūma*, datīvs: *Umm Kulsūmai*.

Garos jeb dubultoto arābu līdzskaņu atveide latviešu valodā

Arābu valodā sastopami garie jeb dubultotie līdzskaņi, piemēram, *-bb-*, *-ll-*, *-rr-*. Visos gadījumos latviskā variantā līdzskaņa dubultojums saglabājams, ja tas atrodams vārda oriģinālformā, jo arābu valodā līdzskaņa dubultojums, atvasinot vārdu ar iekšējo fleksiju, ir ekvivalents vārda atvasināšanai ar priedēkļa pievienošanu indoeiropiešu valodās, un, to nesaglabājot, tiek būtiski mainīta vārda nozīme un skanējums. Savukārt, ja dubultojums oriģinālformā nav sastopams, bet radies starpniekvalodas ietekmē, tad tas latviešu valodā nav atveidojams: piemēram, vārds حُسام [ḥusām], angļu vai franču valodā tiek atveidots nekonsekventi, kā *Hossam*, *Hussam*, *Hosam* vai *Husam*. Latviskotajā variantā tas pareizi rakstāms kā *Husāms*, jo dubultojums radies starpniekvalodās un oriģinālformā – arābu – nav atrodams. Izņēmums ir jau iegāties variants: *Hosams Abu Meri*.

Noteiktā artikula *al* atveide latviešu valodā

Noteiktais artikuls *al* tiek izrunāts dažādi atkarībā no tam sekojošā vārda pirmā burtā: pirms *t*, *ṭ*, *d*, *z*, *r*, *z*, *s*, *š*, *ṣ*, *ḍ*, *ṭ*, *ḏ*, *l* un *m* artikula *-l-* skaņa tiek asimilēta: tā netiek izrunāta, bet vārda pirmais burts tiek dubultots. Latviešu valodā noteikto artikulu *al* transliterē saskaņā ar tā izrunu. Angļu transliterācijā tas bieži tiek rakstīts nekonsekventi kā *al* vai *el*, savruprakstībā vai koprakstībā, ar lielo burtu vai ar mazo burtu, ar defisi vai bez tās, neatkarīgi no izrunas – acīmredzot atkarībā no tā, kā konkrētā persona ir atveidojusi savu vārdu angļu vai franču valodā. Piemēram: *Hanan al-Shaykh*, *Miral al-Tahawy*, bet: *Mohammed El-Sheikh*, *Mohammed El Sheikh*, *Alokla*, *Al Husein*, *Al Karami*. Latviski atveidojot arābu personvārdus, noteiktais artikuls atveidojams savruprakstījumā, ar mazo burtu, bez defises, ievērojot *-l-* skaņas asimilācijas noteikumus, bet tam sekojošais vārds vai uzvārds – ar lielo burtu, pievienojot galotni atbilstīgi tā gramatiskajai dzimtei: *aš Šeiha* (siev.), *aš Šeihs* (vīr.), *at Tahāvī* (nelok., siev. vai vīr.), *al Huseins* (vīr.), *al Huseina* (siev.), *al Okla* (vīr., datīvā: *al Oklam*; siev. datīvā: *al Oklai*), *al Karāmī* (nelok., siev. vai vīr.). Noteiktais artikuls atveidojams koprakstījumā tikai tad, ja tas ir idāfas jeb ģenitīva konstrukcijas sastāvā (sk. nākamo nodaļu).

Vairākkomponentu arābu personvārdu latviskais atveidojums

Originālformā visus arābu personvārdu komponentus raksta šķirti, lielos un mazos burtus neizšķir. Ieteikumi, kā rakstīt latviešu valodā, norādīti tālāk.

1. Savruprakstījumā, ar mazo burtu: *ibn* (ابن – *ibn*) 'dēls', *bin* (بن – *bin*) 'dēls' (*ibn* variants), *bint* (بنت – *bint*), ja šie komponenti ir garāka arābu personvārda sastāvā un norāda uz tēva, vectēva vai vecvectēva vārdu, t. i., ir patronīma sastāvdaļa.
2. Savruprakstījumā, ar lielo burtu:
 - a. *Abū* (أبو – 'abū): 'tēvs';
 - b. *Ait* (أيت – 'ait; angl. vai fr. *Ait*): berberu val. norāda piederību dzimtai, ciltij;
 - c. *Āl* (آل – 'āl): 'dinastija';
 - d. *Lalla* (لالا vai لالة – *lalla*): berberu val. 'mana kundze';
 - e. *Mint* (منت – *mint*): Ziemeļāfrikā izplatīts, berberu valodas ietekmē izveidojies *bint* variants;
 - f. *Sīdī* (سيدي – Ziemeļāfrikā izrunāts kā *sīdī*, literārajā valodā *saijidī*): 'mans kungs', Ziemeļāfrikā arī 'svētais';
 - g. *Uld* (angl. vai fr. *Ould*): Ziemeļāfrikā izplatīts *ibn* ekvivalents, veidots no arābu vārda *walad* (ولد) 'bērns' vai 'zēns';
 - h. *Umm* (أُمّ – 'umm): 'māte'.

Piemēri: *Abū Bakrs*, *Umm Kulsūma*, *Āl Nahaijāns*.

Komponenti *Ibn*, *Bin*, *Bint*, *Mint*, *Uld* tiek lietoti šķirti, ja tie kļuvuši par uzvārda, iesaukas, pievārda vai pseidonīma nešķīramu sastāvdaļu: *Bin Lādins*, *Ibn Sīna*, *Ibn Haldūns*.

3. Koprakstījumā, ar lielo burtu: saliktus vārdus, tēvvārdus vai uzvārdus, kuri sastāv no diviem komponentiem, veidojot idāfas jeb ģenitīva konstrukciju, kuru saskaņā ar arābu pareizrūnas noteikumiem izrunā kā vienu veselu. Šādos vārdos pirmais komponents nekad nesākas ar *al*, bet otrais komponents oriģinālā ir noteiktajā formā, t. i., sākas ar noteikto artikulu *al*. Angļu vai franču valodā šādi divkomponentu vārdi tiek atveidoti ļoti nekonsekventi: daļēji vai pilnīgā koprakstījumā vai savruprakstījumā, ar defisi vai bez tās, ar lielo burtu vai bez tā otrā komponenta vai artikula sākumā, asimilējot vai neasimilējot artikula *-l-* skaņu: piemēram, vārds *Abdulazīzs* tiek

atveidots: *Abdelaziz, Abdelazeez, Abdulaziz, Abdulazeez, Abd El Aziz, Abd El Azeez, Abd el Aziz, Abd el Azeez, Abd Al Aziz, Abd Al Azeez, Abd al Aziz, Abd al Azeez, Abdel Azeez, Abdul Azeez, Abdel Aziz, Abdel Azeez, Abed el Aziz, Abed el Azeez, Abed El Aziz, Abed El Azeez. Abed al Aziz, Abed al Azeez, Abed Al Aziz, Abed Al Azeez*, kā arī ar defisi pēc noteiktā artikula, piemēram, *Abd el-Aziz* u. c. Katram līdzīgas uzbūves vārdam veidojas visi šie atveides varianti, kuri tiek uzskatīti par ekvivalentiem un vienādi pareiziem, un tie tiek lietoti vienlaicīgi, proti, vienu un to pašu vārdu angļu vai franču valodā iespējams rakstīt jebkurā no augstākminētajiem veidiem, piemēram, *Abdel Nasser, Abd Alrahman, Abed el-Rahman, Abd Elrahman, Abd Al-Rahman, Abd al-Karim, Abd El Karim, Abdel-Karim*. Šādi vārdi pareizi atveidojami latviešu valodā koprakstījumā, noteiktā artikula izrunu atveidojot atbilstīgi arābu literārās valodas fonētikas likumiem kā *-ul-* (nevis *al*, kā rakstībā, vai *-el-*, kā dialektālajos variantos) un asimilējot artikula *-l-* skaņu, ja nepieciešams (sk. nodaļu „Noteiktā artikula *al* atveide latviešu valodā”): *Abdurrahmāns, Abdunnāsirs, Abdulkarīms*, arī: *Seifulislāms*. Visbiežāk šajos vārdos ir komponents *‘abd* – *Abdulazīzs, Abdullāhs* u. tml.; *-dīns*: *Seifuddīns, Salāhuddīns, Alāuddīns* („1001 nakts pasaku” varonis saucams par Aladinu, jo šis variants jau iegājies); *-rahmāns*: *Seifurrahmāns, Habiburrahmāns* u. tml. Vārda *Abdullāhs* variants *Abdalla* ir izveidots no dialekta izrunas, *Abdulla* – no dialekta izrunas ar nekorektu transliterāciju caur starpniekvalodu, tādēļ oficiālā saziņā vai dokumentos tos lietot nebūtu ieteicams.

Arābu valodas personvārdu atveide latviešu valodā no oriģinālvalodas vai starpniekvalodas

Atveidojot arābu personvārdus latviešu valodā, jāņem vērā vārda nozīme un labskanīgums latviešu valodā, kā arī atbilstība vispārpazīstamiem, pasaulē izplatītiem vārdiem. Ja rodas neglīta, neiederīga nozīme vai skaņu savienojums, tad jāizvēlas alternatīvs variants. Piemēram: Libānas prezidenta vārds un uzvārds angļu valodā ir *Michel Aoun*, arābu valodā ميشال عون [mišāl ‘aun], latviskajam atveidojumam pēc skaņu atveides noteikumiem būtu jābūt **Mišāls *Auns*. Taču, ņemot vērā, ka prezidenta vārds ir franču izcelsmes – kam jau iegājies atveidojums *Mišels* – un tiek savukārt transkribēts arābu valodā, mainot tā skanējumu, uz ko norāda tā rakstība angļu un franču valodā, un to, ka vārds „auns” latviešu valodā apzīmē mājlopu un šajā sakarā rodas nevēlamas konotācijas, šis personvārds korekti atveidojams kā *Mišels Aouns*.

Ja jāveido personvārda latviskais variants, piemēram, dokumentu noformēšanai, un personas dokumentos nav atrodama šī personvārda rakstība arābu valodā, un persona nav to sniegusi, kā arī nav iespējas konsultēties ar ekspertu, kurš prot arābu valodu un pārzina šo vārdu atveides principus, bet ir pieejama šī personvārda atveide starpniekvalodā, tad iespējams atveidot personvārdu latviski, pieskaņojot rakstību angļu vai franču variantam. Šāda pieeja pieļaujama arī tad, ja pareizais, uz arābu rakstības pamata veiktais atveidojums būtiski atšķiras no vārda rakstības angļu vai franču valodā un varētu radīt problēmas: piemēram, vienas ģimenes locekļiem izveidojas atšķirīga uzvārda rakstība, un dažās situācijās viņiem būtu papildus jāpierāda, ka viņi pieder vienai ģimenei.

Arābu personvārdu atveidojums angļu vai franču valodā, tai skaitā dokumentos, bieži vien norāda uz šo personvārdu faktisko izrunu personas dzimtajā dialektā: piemēram, izplatītais vārds *Džamāls* Ēģiptes dialektā tiek izrunāts kā *Gamāls*, bet personas vārds *Ahmad̄s Džalabī* Irākas dialektā tiek izrunāts kā *Ahmeds Čelebī*. Tādēļ šis atšķirības ir pieļaujams pārnest uz personvārda latvisko atveidojumu, it īpaši, ja vārds tādā rakstībā jau iegājies un runa ir par pazīstamu personību: piemēram, pazīstamā marokāņu rakstnieka vārds: angļu un franču val. *Tahar Ben Jelloun* latviskojams kā *Tāhars Ben Džellūns*, nevis *Bin Džellūns*, kā pienāktos saskaņā ar vārda rakstību un izrunu arābu literārajā valodā. Vēl viens piemērs ir Ēģiptes otrā prezidenta vārds, kas, saskaņā ar atveides noteikumiem, būtu jāraksta kā *Džamāls Abdunnāsirs*, taču jau iegājies un atpazīstams kā *Gamāls Abdels Nāsirs*.

Arābu valodas patskaņu un līdzskaņu atveidojums ar latviešu valodas skaņām

Arābu valodā ir trīs garie patskaņi – *ā*, *ū* un *ī*, trīs īsie patskaņi – *a*, *u* un *i*, kā arī divi divskaņi – *au* un *ai*, kuri arābu rakstībā tiek konsekventi apzīmēti ar tiem pašiem burtiem, taču to izruna mazliet mainās atkarībā no blakus esošajiem līdzskaņiem, it īpaši dialektālajos variantos. Latviešu valodā patskaņi *u*, *ū*, *i*, *ī* konsekventi atveidojami ar atbilstīgajiem latviešu valodas īsajiem un garajiem patskaņiem, taču, ja personvārda angļu vai franču rakstībā lietots burts *o*, kas bieži vien norāda, ka atveidota vārda izruna dialektā, to var atstāt arī latviskajā atveidojumā: *Hāžo*, *Okla*. Divskanis *au* atveidojams kā *au*: *Haula*. Patskaņi *a*, *ā* konsekventi atveidojami ar atbilstīgajiem latviešu valodas patskaņiem, izņemot gadījumus, kad nostiprinājusies vārda rakstība ar *e*, *ē*, piemēram: *Meka*, *Medīna*. Savukārt divskaņa *ai* (*aj*) izruna un tādējādi arī atveide atkarīga no vārda līdzskaņiem: ja arābu vārdā ir kāds no uzsvērtajiem

līdzskaņiem *ḍ, ṣ, ṭ, z, q* vai ja patskanis *a* seko līdzskaņiem *r, v, 'ain, ḥ*, vai aiz tā seko *v*, vai ja divskanis atrodas vārda sākumā, latviskā atveidē lietojams divskanis *ai*: *Kaiṣ* (قيس – *qais*), *Taiba* (طيبة – *ṭaiba*). Visos citos gadījumos lietojams latviešu divskanis *ei*: *Meiṣa* (ميساء – *maisā*’, izrunā *meisā*’), *Meisūna* (ميسون – *maisūn*, izrunā *meisūn*), *Beirūta* (بيروت – *bairūt*, izrunā *beirūt*), *Leiss* (ليث – *laiṭ*, izrunā *leit*).

Arābu līdzskaņiem *b, d, ḍḡ, f, k, l, m, n, r, s, š, t, z* atrodami gandrīz precīzi analogi latviešu valodā, tādēļ tie būtu konsekventi jāatveido ar atbilstīgajiem latviešu valodas burtiem: *Fāriss* (فارس – *fāris*), *Džamīls* (جميل – *žamīl*), *Abdurazzāks* (عبد الرزاق – *abdu-r-razzāq*), *Salmāns* (سلمان – *salmān*), *Šīrīna* (شيرين – *šīrīn*), *Kātja* (كاتيا – *kātja*).

Līdzskanis *ž, dḡ* arābu literārajā valodā tiek izrunāts kā *ḍḡ*, tādēļ ir ieteicams šis atveidojums (izņemot retos gadījumus, kad tiek lietota vārda izruna Levantes dialektā, piemēram, *Hāžo*, vai Ēģiptes dialektā, kad to izrunā kā *g*, piemēram, *Gamāls*).

Arābu līdzskaņi, kuriem nav tieša ekvivalenta latviešu valodā, atveidojami aptuveni, lietojot tiem līdzīgākās latviešu valodas skaņas un ņemot vērā arābu valodas skaņu atveidošanas tradīcijas latviešu valodā.

1. Uzsvērtie līdzskaņi *ḍ, ṣ, ṭ, z, q* atveidojami ar *d, s, t, z* un *k*: *Dāifs* (ضايف – *ḍā'if*), *Subhī* (صبيحي – *ṣubḥī*), *Tāriks* (طارق – *ṭāriq*), *Zalīls* (ظليل – *ḡalīl*).
2. Skaņu *z*, kuru izrunā līdzīgi angļu skaņai [ð], kā vārdos *the, that, those*, saskaņā ar Latvijas arābistikas tradīciju atveido ar *z*: *Zahaba* (ذهب – *zahab*).
3. Skaņu *ṭ*, kuru izrunā līdzīgi angļu skaņai [θ], kā vārdos *thank, think*, saskaņā ar Latvijas arābistikas tradīciju atveido ar *s*: *Leiss* (ليث – *laiṭ*, izrunā *leit*), *Sābits* (ثابت – *ṭābit*).
4. Līdzskaņus *h, ḥ* un *ḥ* atveido ar latviešu *h*: *Huda* (هدي – *huda*), *Haula* (خولة – *ḥaula*), *Hālibs* (خالد – *ḥālid*), *Hasans* (حسن – *ḥasan*).
5. Līdzskani *ḡ* atveido ar latviešu *g*: *Gāda* (غادة – *ḡāda*), *Gālibs* (غالب – *ḡālib*).
6. Līdzskanis *j* atveidojams ar latviešu *j*, izņemot gadījumus, kad tas ir divskaņa *ai/aj* sastāvā un atveidojams ar *i*: *Jasmīna* (ياسمين – *jasmīn*), *Meisūna* (ميسون – *maisūn*, izrunā *meisūn*), *Aimans* (أيمن – *aiman*).
7. Līdzskanis *w* atveidojams ar latviešu *v*: *Valīds* (وليد – *walīd*), izņemot gadījumus, kad tas ir divskaņa *au* sastāvā: *Aulāss* (أولاس – *'awlās*). Līdzskanim *hamza* līdzīgu skaņu latviešu valodas pratēji parasti izrunā vārda sākumā pirms patskaņa, taču to nesadzird, vai starp diviem patskaņiem (piemēram, *kooperācija, neatlaidīgi*). Latviski to

neatveido. Ja līdzskanis *hamza* atradies vārda vidū, veidojas divu patskaņu kombinācijas: *Raīss* (رئيس – *ra'īs*), *Kāims* (قائم – *qā'im*).

8. Vissarežģītāk latviešu valodā atveidot līdzskani 'ain, kuram nav līdzīgu skaņu latviešu valodā. To neatveido vārda sākumā, ja tam seko īsa patskanis: *Alī* (علي – 'alī), *Umars* (عمر – 'umar), *Abbāss* (عباس – 'abbās), un atveido ar dubultotu īso patskani, ja tam seko garais patskanis (kuru neatveido): *lisa* (عيسى – 'īsā). Vārda vidū šo līdzskani neatveido, ja tas atrodas zilbes sākumā un iepriekšējā zilbe beidzas ar patskani. Tad veidojas divu patskaņu kombinācijas: *Ismāils* (إسماعيل – 'ismā'il). Ja līdzskanis 'ain slēdz zilbi aiz īsa patskaņa, tad šo patskani dubulto: *Maatūks* (معطوق – ma'aṭūq).

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Abbass, Abas, Abbas	Abbāss
Abdelaziz, Abdelazeez, Abdulaziz, Abdelazeez, Abd El Aziz, Abd El Azeez, Abd el Aziz, Abd el Azeez, Abd Al Aziz, Abd Al Azeez, Abd al Aziz, Abd al Azeez, Abdel Azeez, Abdul Azeez, Abdel Aziz, Abdel Azeez, Abed el Aziz, Abed el Azeez, Abed El Aziz, Abed El Azeez. Abed al Aziz, Abed al Azeez, Abed Al Aziz, Abed Al Azeez, <i>kā arī ar defisi pēc noteiktā artikula, piemēram, Abd el-Aziz u. c.</i>	Abdulazīzs
Abdelhamid, Abdel Hamid, Abd El Hamid, Abd El Hameed u. c. (sk. Abdelaziz variantus)	Abdulhamīds
Abdo	Abdo (uzvārds, dialektālais variants)
Abdulghaffar, Abdul Ghaffar, Abd El Ghaffar u. c. (sk. Abdelaziz variantus)	Abdulgaffārs
Abdulkadir, Abdulqader, Abd el Qadir, Abd ul-Kadir, Abd Elkadir u. c. (sk. Abdelaziz variantus); dialektālais variants Abd Ulgader, Abdul Gader (Ziemeļāfrikā)	Abdulkādīrs; dialektālais variants Abdulgāders (Ziemeļāfrikā)
Abdunnaser, Abd el Naser, Abd ul-Naser, Abd Elnaser u. c. (sk. Abdelaziz variantus)	Abdunnāsīrs (izņemot Ēģiptes otrā prezidenta vārdu Gamāls Abdels Nāsīrs)
Abdullah, Abdullah, Abdalla, Abdulla, Abd Allah (sk. Abdelaziz variantus)	Abdullāhs (dialektālais variants Abdalla)
Abdurrahman, Abdulrahman, Abd El Rahman, Abd Alrahman u. c. (sk. Abdelaziz variantus)	Abdurrahmāns
Abdurrida, Abdulrida, Abdelrida, Abd Elruda, Abd el-Rida u. c. (sk. Abdelaziz variantus)	Abdurrida (vīr.)
Adel, Adil	Ādils
Adib, Adeeb	Adībs

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Adil, Adel	Ādils
Adnan, Adnaan	Adnāns
Aisha, Aysha, Aycha	Āiša (<i>siev.</i>), <i>iegājies variants</i> Aiša
Ahmad, Ahmed	Ahmads; <i>dialektālais variants</i> Ahmeds (<i>nav ieteicams</i>)
Akkass	Akkāss
Ali, Aly	Alī
Amir, Ameer	Amīrs
Amira, Ameera	Amīra
Ammar	Ammārs
Atta	Atta
Awad, Awwad, Auwad	Auvads
Aya, Ayah	Āja (<i>siev.</i>)
Ayssal, Aysal, Aisal	Aisala (<i>siev.</i>)
Aziz, Azeez	Azīzs
Badreddine, Badredine, Badredin, Badreddin, Badr al-Din, Badr El Din, Badr Eldin, Badr Eddine u. c. (<i>sk. Abdelaziz variantus</i>)	Badruddīns
Bassam, Basam	Bassāms
Bassim, Basim, Bassem, Basem	Bāsims
Bilal, Belal, Bilaal	Bilāls
Bin Dawood, Bin Dawud, BinDawood, Bindawood	Bin Davūds, Bin Davūda (<i>uzvārds</i>)
Butrus, Boutrus, Boutros, Botros	Butruss; <i>dialektāls variants</i> Botross (<i>Libānā</i>)
Dawood, Dawud, Dawood	Davūds
Elie, Eli	Eli vai Elijs (<i>vīr.</i>)
Eman, Iman	Imāns (<i>vīr.</i>), Imāna (<i>siev.</i>)
Ezeddin, Ezzeddin, Ezeldin, Ezedin, Ezzedin, Ezzeddeen, Ezzeddine, Izzeldeen, Ez Eldin u. c. (<i>sk. Abdelaziz variantus</i>)	Ezzeddīns; arī uzvārds: Ezzeddīns (<i>vīr.</i>), Ezzeddīna (<i>siev.</i>)
Fadi	Fādī (<i>vīr., nelok.</i>)
Fadl, Fadel	Fadls
Fahad	Fahads
Faris, Fares, Fariss, Faress	Fāriss
Farouk, Farouq, Farook, Farooq, Faruk, Faruq	Farūks (<i>pareizāk būtu Fārūks,</i> <i>taču šis variants jau iegājies</i>)
Fatima, Fatema, Fatma	Fātīma (<i>siev.</i>)
Gharib, Ghareeb	Garībs (<i>vīr.</i>), Garība (<i>siev.</i>) (<i>uzvārds</i>)
Habbouchi, Habboushi, Habbushi, Habbuchi	Habbūši (<i>uzvārds, nelokāms</i>)

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Habib, Habeeb	Habibs
Habiba, Habeeba	Habiba
Hafiz, Hafeez	Hāfīzs
Hamad	Hamads vai Hammāds (<i>Tiek vienādi transliterēts starpniekvalodās, kurās netiek norādītas garumzīmes; ieteicams skatīt oriģinālrakstību. Ja tas nav iespējams, lietojams bez garumzīmes.</i>)
Hammad	Hammāds
Hamid, Hameed	Hamīds
Hamud, Hamood	Hamūds
Hanan	Hanāna (<i>siev.</i>)
Hassan, Hasan	<i>Izplatītākais variants Hasans; starpniekvalodas rakstībā sakrīt ar retāku variantu Hassāns (no arābu حَسَّان – ḥassān), tādēļ, ja starpniekvalodā dubultots līdzskanis (Hassan) un arābu rakstība nav dota, tad atveidojams kā Hassans, lai novērstu pārpratumus.</i>
Hatem, Hatim	Hātims
Hatim, Hatem	Hātims
Hawrami, Hourami	Haurāmī (<i>uzvārds, nelokāms</i>)
Hossamedin, Hussameddin, Hossameldin, Hosam el Din, Hosam Al Din u. c. (<i>sk. Abdelaziz variantus</i>)	Husāmuddīns; <i>dialektāls variants</i> Husāmeddīns
Husein, Husain, Husayn, Hussein, Hussain, Hussayn	Huseins
Hussam, Hossam, Hosam, Husam	Husāms (<i>iegājies variants</i> Hosams Abu Meri)
Ibrahim, Ebrahim, Ibraheem, Ebraheem	Ibrāhīms (<i>pareizāk būtu Ibrāhīms, taču šis variants jau iegājies</i>)
Iqbal, Eqbal, Ikbāl, Iqbal	Ikbāls (<i>vīr.</i>), Ikbāla (<i>siev.</i>)
Ismael, Ishmael, Ismail, Ismaeel	Ismails: <i>pareizāk būtu Ismāīls, taču šis variants jau iegājies (bībeliskais vārds – Ismaēls)</i>
Ismat, Esmat	Ismats
Issa, Eissa, Isa, Īsā, Īssā	<i>Ieteicams būtu lisa, taču iegājies variants Īssa (vīr.), (bībeliskais vārds – Jēzus). Līdzskaņa dubultojums, kas radies starpniekvalodā, saglabāts, lai neveidotos nevēlamas nozīmes (īsa, nevis gara virve).</i>
Issam, Essam, Isam, Esam	Issāms

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Jaafar, Jafar, Jaffar, Jafer, Gafar	Džāfars; <i>dialektāls variants – Gāfars (Ēģiptē)</i>
Jabbar	Džabbārs
Jabbour, Jabbur	Džabbūrs (<i>vir.</i>), Džabbūra (<i>siev.</i>) (<i>gk. uzvārds, ja Libānas–Sirijas izcelsmes, tad pieļaujams dialektālais variants Žabbūrs</i>)
Jamal, Gamal	Džamāls; <i>dialektāls variants – Gamāls (Ēģiptē)</i>
Jamil, Jameel, Jemil	Džamils
Jody	Džodi (<i>vir.</i>)
Kamal, Kemal	Kamāls
Kamel, Kamil	Kāmils
Karim, Kareem	Karīms
Karima, Kareema	Karīma
Kazimi, Kazemi, Qazemi, Qazimi, <i>retāk</i> Kazmi	Kāzimi (<i>uzvārds, nelokāms</i>); Kāzmi (<i>dialektāls variants</i>)
Khalil, Khaleel, Halil, Haleel	Halīls
Khalid, Khaled, Halid, Haled	Hālids
Khateeb, Hateeb	Hatībs
Khatib, Khateb, Hatib, Hateb	<i>Izplatītākais variants Hatībs; starpniekvalodas rakstībā sakrīt ar retāku variantu Hātībs. Ja nav pieejama arābu rakstība, tad atveidojams no starpniekvalodas bez garumzīmēm kā Hatībs.</i>
Maatouq, Maatouk	Maatūks (<i>vir.</i>), Maatūka (<i>siev.</i>) (<i>uzvārds</i>)
Mahdi, Muhdi, Mahdee, Mehdi	Mahdī; <i>dialektāls variants Mehdi</i>
Mahmoud, Mahmud, Mahmood	Mahmūds
Mayssoun, Meissoun, Maissun	Meisūna (<i>siev.</i>)
Majed, Majid	Mādžids; <i>starpniekvalodas rakstībā bez garumzīmēm sakrīt ar vārdu Madžids. Ja nav pieejama arābu rakstība, tad atveidojams no starpniekvalodas bez garumzīmēm kā Madžids.</i>
Majeed	Madžids
Majdi, Majdy, Magdi, Magdy, Megdi, Mejdy	Madždi; <i>dialektāls variants Magdi (Ēģiptē)</i>
Mhanna	Mhanna (<i>uzvārds, nelokāms</i>)
Mohsen, Muhsin, Mohcine	Muhsins
Muazzam, Moazzam, Muazam, Moazam	Muazzams (<i>uzvārds</i>)
Mubarak, Moubarak	Mubāraks

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Muhammad, Mohammad, Muhammed, Mohammed, Muhamed, Mohamed; <i>retāk lietoti saīsinājumi: Moh'd, MD</i>	Muhammads (<i>dialektālais un tradicionālais atveides variants Muhammeds</i>)
Muqaddas, Mukaddas, Mukadas	Mukaddass
Musa, Moussa, Mussa, Mūsā	Mūsa (<i>vīr.</i>) (<i>bībeliskais vārds – Mozus</i>)
Mustafa, Mostafa, Mostapha, Moustafa, Moustapha, Mustapha	Mustafa (<i>vīr.</i>)
Muzaffar, Mouzaffar, Muzafar, Mouzafar	Muzaffars
Nadeem, Nadim	Nadims
Naser, Nasser, Nasir, Nassir	Nāsirs
Nassim, Nasim, Nasem, Nasseem, Nacim, Nesim, Nessim, Nassim	Nasīms (<i>vīr.</i>), Nasīma (<i>siev.</i>)
Nassrullah, Nasralla, Nassrallah	Nasrullāhs (<i>vīr.</i>), Nasrullāha (<i>siev.</i>), (<i>uzvārds</i>); <i>variants Nasralla ir dialektāls, nav ieteicams</i>
Nedal, Nidal, Nedaal, Nidaal	Nidāls
Nimeiri, Nimeiry, Nimayri	Nimeirī (<i>uzvārds, nelokāms</i>)
Nour, Noor, Nur	Nūrs (<i>vīr.</i>), Nūra (<i>siev.</i>)
Omar, Umar	Umars (<i>iegājies un pieļaujams arī variants Omars</i>)
Osama, Usama, Oussama	Osāma, Usāma (<i>vīr.</i>) (<i>pareizāks variants Usāma, taču Osāma iegājies</i>)
Qaim, Kaim, Qaym, Kaym, Qaem, Kaem	Kāims
Qaiym, Qaiyoum, Qaium, Kaiyym	Kaijūms
Raad	Raads
Rabie, Rabee	Rabie
Rached, Rashed, Rachid, Rashid	<i>Sakarā ar to, ka starpniekvalodā garie patskaņi nav atveidoti, vārdu iespējams lasīt kā Rāšids vai Rašids. Ja nav pieejama vārda rakstība arābu valodā, tad tas atveidojams no rakstības starpniekvalodā kā Rašids.</i>
Racheed, Rasheed	Rašids
Rafik, Rafiq, Rafeek, Rafeeq	Rafīks
Rawan, Rawaan	Ravāns (<i>vīr.</i>), Ravāna (<i>siev.</i>)
Rayaan, Rayan, Raiaan, Raian	Raijāns (<i>vīr.</i>), Raijāna (<i>siev.</i>)
Razzaq, Razzak, Razak	Razzāks (<i>vīr.</i>), Razzāka (<i>siev.</i>) (<i>gk. uzvārds</i>)
Reda, Redha, Rida, Ridha	Reda
Rifaat, Refaat	Rifaats
Rizk, Rizq	Rizks (<i>vīr.</i>), Rizka (<i>siev.</i>) (<i>uzvārds</i>)
Saalem, Saalim	Sālims
Saad	Saads

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Saifuddin, Sayfuddin, Sayf ed Dine, Sayf Ed Dine, Sayf El Din, Saif el Din, Saif el Deen, Sayf El Deen, Sayf al-Din, Sayf el-Din u. c. (sk. Abdelaziz <i>variantus</i>)	Seifuddīns
Saifulislam, Sayfulislam, Sayf el Islam, Sayf El Islam u. c. (sk. Abdelaziz <i>variantus</i>)	Seifulislāms
Saifuzzaman, Sayfuzzaman, Sayf el Zaman, Sayf El Zaman u. c. (sk. Abdelaziz <i>variantus</i>)	Seifuzzamāns
Sa'ud, Saoud, Saood, Saud	Saūds
Saddam, Sadam	Saddāms
Saeed, Said	Saīds
Saif, Sayf	Seifs
Saleem	Salīms
Saleh, Salih, Saaleh, Saalih	Sālihs
Salem, Salim	<i>Sakarā ar to, ka starpniekvalodā garie patskaņi nav atveidoti, vārdu iespējams lasīt kā Sālīms vai Salīms. Ja nav pieejama vārda rakstība arābu valodā, tad tas atveidojams no rakstības starpniekvalodā kā Salīms.</i>
Sameer	Samīrs
Sameera, Samira	Samīra
Samir, Samer	<i>Sakarā ar to, ka starpniekvalodā garie patskaņi nav atveidoti, vārdu iespējams lasīt kā Samīrs vai Sāmīrs. Ja nav pieejama vārda rakstība arābu valodā, tad tas atveidojams no rakstības starpniekvalodā kā Samīrs.</i>
Sayed, Seyed, Saied, Seied	Seijīds
Shahid	Šāhīds (vīr.), Šāhīda (siev.)
Shahd	Šahda
Shahed, Shahad	<i>Iespējams atveidot kā Šāhīds (vīr.), Šāhīda (siev.) vai pat Šahda (siev.). Ja nav pieejama rakstība arābu valodā, ieteicams atveidot atkarībā no personas dzimuma kā Šaheds vai Šaheda.</i>
Shaheed, Shahid, Chahid	Šahīds
Shamseddin, Shamseddine, Chamseddine, Shams ed Dine, Shams El Dine, Shems Eldin, Shems El Dine u. c. (sk. Abdelaziz <i>variantus</i>)	Šamsuddīns; kā uzvārds Šamsuddīns (vīr.), Šamsuddīna (siev.)
Sharif, Shareef, Cherif	Šarīfs
Sharifa, Shareefa, Cherifa	Šarīfa

Vārda vai uzvārda izplatītākie varianti starpniekvalodās: angļu un/vai franču	Vārda vai uzvārda atveide latviešu valodā
Sharifi, Sherifi, Cherifi	Šarifi (uzvārds, nelokāms)
Shebbi, Chebbi	Šabbī (uzvārds, nelokāms)
Shereen, Shireen, Shireen, Cherine	Širīna (siev.)
Sheikh, Shaykh	Šeihs (vīr.), Šeiha (siev.)
Siddique, Siddiq, Siddeek, Siddeeq	Siddiks
Syed, Sayed, Sayid, Seyed, Siyed	Seijids
Sobhy, Subhi, Soubhi, Soubhy	Subhī (uzvārds vai vīr. vārds, nelokāms)
Suleiman, Sulayman, Suleyman, Soliman	Suleimāns, iegājies arī kā Suleimans
Sultan	Sultāns
Tabassum, Tabassem	Tabassums (vīr.), Tabassuma (siev.) (gk. uzvārds)
Taj	Tādžs (uzvārds), dialektāls variants Tāžs (Libānā, Sirijā)
Taleb, Talib	Tālibs (vīr.), Tāliba (siev.) (uzvārds)
Uthman, Othman, Usman, Osman	Usmāns (izņemot Osmaņu dinastija, kas jau iegājies)
Waad	Vaada (siev.), Vaads (vīr.)
Wajdi, Wajdy	Vadždi
Waseem	Vasīms
Wasim, Wasem, Wasseem, Wassim	Sakarā ar to, ka starpniekvalodā garie patskaņi nav atveidoti, vārdu iespējams lasīt kā Vasīms vai Vāsims. Ja nav pieejama vārda rakstība arābu valodā, tad tas atveidojams no rakstības starpniekvalodā: Vasims, Vasems.
Wesam, Wessam, Wisam, Wissam	Visāms
Yassin, Yassine, Yacine	Jasīns
Younis, Yunis, Younes, Younis	Jūniss
Yousef, Yossef, Youcef, Yousif, Yusef, Youssef, Youssef, Youssef, Yusif	Jūsifs (vārda Jūsufs dialektālais variants)
Yusuf, Yusof, Yussuf, Yussof, Yousuf, Youssof, Youssouf	Jūsufs
Youssri, Yusri, Yousri, Yosri Jussri, Jusri	Jusri (vīr.)
Zayn al-Abidin, Zine El Abidine, Zeyn al Abidine, Zein al Abidine u. c. (sk. Abdelaziz variantus)	Zeinulābidīns
Zeid, Zayd, Zaid	Zeids
Ziad, Ziyad	Zijāds
Zeinab, Zainab, Zaynab, Zeynab	Zeinaba (siev.)

2. tabula. Arābu vārdu un uzvārdu izplatītākie varianti starpniekvalodās (angļu un/vai franču) un atbilstīgais latviskais atveidojums

Piezīme: visus vīriešu dzimtes vārdus iespējams lietot arī kā tēvvardus un uzvārdus vīriešu dzimtē, kā arī kā sieviešu tēvvardus vai uzvārdus. Tādā gadījumā tie iegūst sieviešu dzimtes galotni *-a* un lokāmi kā sieviešu dzimtes 4. deklinācijas lietvārdi: *Hasans, Hasanam* (vīr.), bet *Hasana, Hasanai* (siev.).

1. „ALA-LC Romanization Tables: Arabic” [tiešsaiste]. The Library of Congress, 2012 [skatīts 10.10.2021.]. Pieejams: <http://www.loc.gov/catdir/cpsa/romanization/arabic.pdf>
2. Brustad, Kristen, Al-Batal, Mahmoud and Al-Tonsi, Abbas. *Alif Baa: Introduction to Arabic Letters and Sounds*. Washington : Georgetown University Press, 2010.
3. Ešots, Jānis. Arābu valoda: vēsturisks apskats un latviskā transliterācija. *Latvijas Universitātes zinātniskie raksti, 779. sējums: Orientālistika*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2012, 171–180.
4. Grozījumi Ministru kabineta 2004. gada 2. marta noteikumos Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” (27.02.2018.) [tiešsaiste] [skatīts 10.09.2021.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/297444-grozijumi-ministru-kabineta-2004-gada-2-marta-noteikumos-nr-114-noteikumi-par-personvardu-rakstibu-un-lietosanu-latviesu-valoda-ka-ari-to-identifikaciju>
5. Kleinhofa, Ingrida, Hašaba, Sausana, Lazareva, Anta. *Latviešu-arābu sarunvārdnīca*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2017.
6. Kleinhofa, Ingrida, Taivans, Leons. No arābu valodas aizgūto terminu latviskošana un lietojums. *Latvijas Universitātes zinātniskie raksti, 813. sējums: Orientālistika*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2016, 112–126.
7. Rašmeiere, Liena, Sīkstulis, Jānis. *Ieteikumi arābu personvārdu atveidei latviešu valodā*. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 1997.
8. Sīkstulis, Jānis, Šūmane, Marija. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā (XV): Arābu valodas īpašvārdi*. Rīga : Zinātne, 1982.
9. „[Prelims to the Encyclopaedia Islamica] System of transliteration of Arabic and Persian characters” [tiešsaiste]. No: *Encyclopaedia Islamica*, Editors-in-Chief: Wilferd Madelung and Farhad Daftary [skatīts 09.10.2021.]. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1163/1875-9831_isla_SIM_0145
10. Савина, В. И.; Целыникер (сост.), Н. М. Наджарова (ред.). *Инструкция по передаче на картах географических названий арабских стран*. М. : Наука, 1966.
11. Сердюченко, Г. П. *Русская транскрипция для языков зарубежного Востока*. М. : Наука, 1967.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Pareizrakstība

Vai vārds *čau* nebūtu rakstāms ar līdzskani

v – čav – līdzīgi kā vārdi *nav, sev, tev*?

Tādos vārdos kā *nav* [nau], *sev* [seu], *tev* [teu] veidojas pozicionāls divskanis (šo procesu sauc par vokalizāciju) tādēļ, ka līdzskanis *v* nokļuvis vienā zilbē ar īsu iepriekšējo patskani.

Te jāņem vērā šo vārdu izcelsme, piemēram, vārds *nav* ir reducējums no vārda *nevaids*, pēcāk lietots formās *neva*, arī *nava*. Vārds *sev* radies no ģenitīva formas *sevis*, forma *tev* radusies pēc seniem vēsturiskiem pārveidojumiem (piemēram, senākos tekstos ir forma *tevim* u. tml.). (Sk. Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I sēj. Rīga : Avots, 1992, 620. lpp.; II sēj. Rīga : Avots, 1992, 175. lpp.) Tātad līdzskanis *v* mūsdienu formās šajos vārdos ir saglabājies no senākajām formām, un rakstībai rodams morfoloģisks pamats.

Vārds *čau* savukārt ir aizguvums, tā pamatā ir itāļu vārds *ciao*, ko lieto sveicienam neformālā saziņā. Itāļu valodā vārda beigās dzirdams *o* – [ˈtʃaːo]. Jau 20. gadsimta sākumā no itāļiem aizgūtais sveiciens izplatījies Ziemeļamerikā, Dienvidamerikā un citur, un mainījusies arī tā izruna, gala *o* kļūstot neskaidrākam, un šobrīd, piemēram, angļu valodā, šī vārda izruna tiek dota formā [ˈtʃau]. (*Angļu-latviešu vārdnīca*. Sast. Dzintra Kalniņa, Edgars Kičigins, Kristīne Kvēle-Kvāle u. c. Rīga : Avots, 2007, 179. lpp.)

Latviešu valodā vārds *čau* ir sarunvalodā lietojams izsaukmes vārds, kurā skaidri dzirdams divskanis *au* līdzīgi kā dažos citos izsaukmes vārdos, piemēram, *vau*, *au*, *ņau* utt. Tā rakstībā lietot burtu *v* nav morfoloģiska pamata, un **vārds rakstāms *čau***. Jāpiebilst, ka *čau* joprojām ir uzskatāms par sarunvalodas vārdu un lietojams neformālā saziņā – kā sasveicinoties, tā atvadoties.

Vai vārds *maestro* rakstāms ar lielo sākumburtu,

piemēram: *Ielūdzam uz maestro/Maestro*

***Raimonda Paula jubilejas koncertu*?**

Vārdu *maestro* ar lielo sākumburtu var rakstīt stilistiskos nolūkos, izrādot īpašu pagodinājumu. Tiesa gan, lielā sākumburta lietojumu varētu drīzāk attiecināt uz vēstulēm vai ielūgumiem, kuri adresēti šim maestro, nevis, piemēram, uz preses relīzi.

Valentīna Skujiņa norādījusi, ka „[s]vinīga rakstura sarakstē uzrunas formā ar lielo sākumburtu mēdz rakstīt amata, aroda vai titula nosaukumus, ko parasti ar lielo sākumburtu neraksta:

Godājamo Prezident!

Augsti godātais Profesora kungs!"

(Sk. Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 21. lpp.)

Citādi vārds *maestro* ir sugasvārds, kas rakstāms ar mazo sākumburtu. Ar šo vārdu apzīmē izcilu mūziķi, piemēram, diriģentu vai komponistu, tāpēc pielikums *maestro* pats par sevi norāda uz personas izcilību, godināšanu, piemēram: *notiks maestro Aleksandra Viļumaņa koncerts; Latvijas Radio klausīsimies raidījumu par maestro Herbertu fon Karajanu; televīzijā skatīsimies maestro Raimonda Paula koncertu „Laternu stundā”* utt.

Vārds *maestro* rakstāms ar mazo sākumburtu, taču lielā sākumburta lietojums nav aplams, ja vēlamies kādu *maestro* sevišķi godināt, jo „[l]ielie sākumburti kā grafisks līdzeklis dod iespēju tekstā izcelt un pastiprināt gan svinīgumu, gan patosu, gan cildenumu”. (Sk. Laugale, Velga, Šulce, Dzintra. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 21. lpp.)

Vai vārds *pašvaldības* rakstāms ar lielo vai mazo sākumburtu nosaukumā *Saldus novada pašvaldības/Pašvaldības policija*?

Saskaņā ar ieteikumiem, kā latviešu valodā lietojami lielie sākumburti, ar lielo burtu trīs un vairāk vārdu savienojumos institūciju, struktūrvienību nosaukumos rakstāms nākamais vārds aiz īpašvārda, piemēram, *Rīgas Latviešu biedrība, Latvijas Futbola federācija*, tāpēc nereti rodas jautājums par pašvaldību policiju pilno nosaukumu rakstību. Pašvaldības policija ir katras konkrētās pašvaldības veidota institūcija, lai nodibinātu kārtību vietējās pašvaldības administratīvajā teritorijā.

Pretstatā Valsts policijai – valsts pārvaldes iestādei iekšlietu ministra pārraudzībā – tāda atsevišķa iestāde kā Pašvaldības policija nepastāv. Šāda institūcija ir iekļauta attiecīgā pašvaldībā, līdzīgi kā, piemēram, bāriņtiesa (*Liepājas pilsētas bāriņtiesa*), būvvalde (*Kuldīgas novada pašvaldības būvvalde*) vai dome (*Līvānu novada dome*). Nosaukumos, kur nomenklatūras vārdu

neraksturo neviens diferencētālvārds¹, kā bāriņtiesas, būvvaldes, domes vai policijas gadījumā, ar lielo sākumburtu raksta tikai īpašvārdu.

Tātad vārdu *pašvaldības* šādu institūciju nosaukumos nav pamata rakstīt ar lielo sākumburtu un nosaukumi rakstāmi *Saldus novada pašvaldības policija, Rīgas pašvaldības policija*.

Vai tekstā drīkst rakstīt *Jānis devās prom 1800. gadu sākumā; fotogrāfijās apskatāma Rīga 1920. gados?*

Četrpāru kārtas skaitli latviešu valodā lieto konkrēta gada apzīmēšanai:

bibliotēka tika izveidota 1800. gadā,

Dzirkstīte ir dzimusi 1920. gadā.

Savukārt dažādu gadsimta posmu apzīmēšanai lieto gadsimta kārtas skaitli un norādi uz noteikto posmu:

bibliotēka tika izveidota 19. gadsimta sākumā,

20. gadsimta vidū pasaulē populārs kļuva rokenrols.

Desmitgažu apzīmēšanai latviešu valodā arī lieto gadsimta kārtas skaitli un divpāru skaitli desmitgades nosaukšanai:

18. gadsimta 30. gados Anna kļuva par imperatori,

jaunlatvieši aktīvi darbojās no 19. gadsimta 50. gadiem.

Tāpat par gadsimta sākuma vai beigu posmiem un desmitgadēm iespējams rakstīt, piemēram, *19. gadsimta pirmajā desmitgadē, 18. gadsimta otrajā desmitgadē, divdesmitā gadsimta pēdējā desmitgadē*.

Prakse dažādu gadsimta posmu, sevišķi desmitgažu, norādīšanai lietot četrpāru skaitli, iespējams, radusies citu valodu ietekmē. Latviešu valodā tomēr būtu ieteicams saglabāt tradicionāli nostiprināto pierakstu, kas precīzi atspoguļo noteikto laikposmu: *Jānis devās prom 19. gadsimta sākumā* (vai, piemēram, *Jānis devās prom 19. gadsimta pirmajā desmitgadē*); *fotogrāfijās apskatāma Rīga 20. gadsimta 20. gados*.

¹ Diferencētālvārds ir institūcijas pamatfunkciju raksturotājpazīmes apzīmējums, piemēram, vārds *mūzikas* vārdkopā *mūzikas skola*.

Interpunkcija

Bieži redzēts, ka uzskaitījumā aiz kola tiek lietots lielais sākumburts. Vai tā ir pareizi?

Jautājums par uzskaitījuma veidošanu uzdots visai bieži, tāpēc par to ir rakstīts jau iepriekš. (Sk. Valodas konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 11. Atb. red. V. Šaudiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2016, 199. lpp.) Pēdējos gados nūdien pieaugusi tendence ar lielo sākumburtu rakstīt krietni vairāk vārdu, nekā būtu nepieciešams. Atrodamas rokasgrāmatas, kurās pat aiz kola ieteikts lietot lielo sākumburtu. Šāds uzskaitījuma veidojums maldina rakstītājus un ir pretrunā ar kola funkcijām tekstā. Jāņem vērā, ka kols ir pieturzīme, kas norāda uz kādu sekojošu paskaidrojumu vai uzskaitījumu, tāpat tā nav teikuma beigu pieturzīme, aiz kuras nākamā vārda rakstījums ar lielo sākumburtu būtu likumsakarīgs. **Uzskaitījumu pirmā vārda (izņemot īpašvārdus) rakstījums ar lielo sākumburtu aiz kola nav atbalstāms.** Latviešu valodā uzskaitījumos aiz kola katrs punkts ir rakstāms ar mazo sākumburtu, un aiz šiem punktiem lietojams semikols (;) vai komats (,).

*Prasības kandidātiem:
vidējā izglītība;
spēja strādāt komandā.*

Tāpat mazais sākumburts lietojams, ja katra uzskaitījuma daļa apzīmēta ar kādu aizzīmi² vai numuru.

*Darba uzdevumi:
1) iepazīties ar teorētisko literatūru;
2) intervēt veikalu vadītājus.*

Komatu gan ierasts lietot daudzpakāpju uzskaitījumā, šķirot sīkākās uzskaitījuma vienības no lielākajām, kuras savukārt atdalītas ar semikolu. Šeit raksturīgs arī dažādu aizzīmju lietojums skaidrākai elementu nošķiršanai.

² Aizzīmes (angļu val. *bullets*) ir simbols (parasti aplis vai kvadrāts) teksta rindiņas sākumā, kas norāda, ka ar šo rindiņu sākas kāda īpaša teksta daļa vai kāda saraksta elements. Aizzīmes (·, -, u. tml.) vai numurus (1., 2., 1), 2) utt.) bieži lietojam, veidojot plāna punktus, uzskaitījumu.

Latvijā sastopami:

1) vistveidīgie putni:

- mednis,
- mežirbe,
- laukirbe;

2) zosveidīgie putni:

- paugurknābja gulbis,
- meža pīle,
- lielā gaura;

3) dūkurveidīgie putni:

- cekuldūkuris,
- mazais dūkuris,
- ragainais dūkuris.

(Citēts pēc: Ķerus, Viesturs. Putni Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/7279-putni-Latvij%C4%81>)

Uzskaitījuma daļas iespējams rakstīt ar lielo sākumburtu, taču tad kols nav iederīgs. Šādos gadījumos liekams punkts gan pirms uzskaitījuma daļām, gan aiz katras uzskaitītās vienības.

Darba uzdevumi.

- 1. Iepazīties ar teorētisko literatūru.**
- 2. Intervēt veikalu vadītājus.**

Lielā sākumburta lietojums aiz kola varētu būt sastopams stilistiskos nolūkos, teiksim, dzejā. Aina Blinkena minējusi, ka „[a]iz kola iespējams pievienot arī paskaidrojumu virkni, ko veido patstāvīgi teikumi” un „[t]ādā gadījumā katru paskaidrojumu var sākt ar lielo burtu”. Viņas minētajā piemērā uzskaitīti virsraksti.

Šajā lappusē:

Būs mazais vai nebūs?

Godinās labākos darba devējus

Kas darbā streso visvairāk?

(Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 377. lpp.)

Tā kā katra vienība ir atsevišķs virsraksts, kas pats par sevi ticis rakstīts ar lielo sākumburtu, kola lietojums būtu pieļaujams. Jāielāgo gan, ka šie ir perifēri gadījumi un pamatā dokumentos, reklāmās, zinātniskos darbos un citur **uzskaitījumā aiz kola lietojams mazais sākumburts**.

Vai ir iespējams gadījums, ka teikumā ir jālieto divas iekavas blakus?

Jā, ir iespējami gadījumi, kad blakus lietotas divas aizvērējiekas. Teikumā apaļās iekavas lieto, lai izdalītu iestarpinātus teikumus, atsevišķus vārdus vai vārdu savienojumus:

Palīgvārdi (partikulas, saikļi un prievārdi) nav patstāvīgi vārdi.

Nereti iekavās liktajā iespraudumā arī mēdz būt elementi, kas izdalīti ar iekavām:

Palīgvārdi (partikulas, saikļi (sakārtojuma saikļi un pakārtojuma saikļi) un prievārdi) nav patstāvīgi vārdi.

Ja ar iekavām izdalītā teksta beigu daļā iekavās likta vēl cita teksta vienība, tad blakus lietojamās divas aizvērējiekas:

Palīgvārdi (partikulas (pat, tikai), saikļi (un, ka) un prievārdi (ar, bez)) nav patstāvīgi vārdi.

Bieži dubults aizvērējiekavu lietojums sastopams zinātniskos un populārzinātniskos tekstos, kur iekavās nereti iekļauta arī atsauce:

Arī ISBN (starptautiskais grāmatu standartnumurs) tai ir cits (sk. A. Šmites sastādīto Latvijā izdoto vārdnīcu bibliogrāfisko sarakstu par laikposmu no 1991. gada līdz 2010. gadam (Šmite 2012, 200–201)). (Šteinberga, Agnese. Trīs lietas – labas lietas? Kādas svešvārdu vārdnīcas trīs izdevumi. Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 13. Atb. red. A. Vulāne. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018, 109. lpp.)

Vai galu galā ir iespraudums un atdalāms ar komatiem?

Vārdu savienojums *galu galā* atkarā no tā nozīmes var būt un var nebūt atdalīts ar komatiem no pārējā teikuma.

1. Ja vārdu savienojums *galu galā* iekļaujas teikumā un pilda apstākļa funkciju, to no pārējā teikuma ar pieturzīmēm (komatiem, iekavām vai domuzīmēm – atkarībā no teikuma uzbūves) atdalīt nav nepieciešams. Šajā gadījumā vārdu savienojums *galu galā* lietots ar nozīmi 'beigās', 'beidzot' un parasti ir viegli aizstājams:

Oregonā *galu galā* [= 'beidzot'] tapis Meža zinātnes komplekss (Zeme un valsts. Pieejams: <https://www.zemeunvalsts.lv/oregona-galu-gala-tapis-meza-zinatnes-komplekss>)

Latvija izvirzās vadībā, taču *galu galā* [= 'beigās'] atzīst Austrijas pārākumu (Latvijas Futbola federācija. Pieejams: <https://lff.lv/zinas/13523/latvija-izvirzas-vadiba-tacu-galu-gala-atzist-austrijas-parakumu/>)

2. Ja vārdu savienojums *galu galā* nav lietots apstākļa funkcijā un tiek izdalīts arī intonatīvi, tas lietots iesprauduma funkcijā un no pārējā teikuma atdalāms ar pieturzīmēm (Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 256. lpp.):

Tālāk turpināt sarunu būtu bezjēdzīgi. Galu galā, kāda jēga teikt Mairitai to, kas būtu jādzird Maldim. (Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/>)

Galu galā – vai tad viņi nav labi draugi? (Vilks, Ēvalds. *Lāga zēni*. Rīga : Liesma, 1966, 109. lpp.)

Tātad no pārējā teikuma **vārdu savienojumu *galu galā* ar pieturzīmēm atdala iesprauduma funkcijā un neatdala apstākļa funkcijā.**

Vai teikumā *Atgadījusies kļūda, mēģinot atslēgt glabātavu un Radusies kļūda, nolasot kvadrātkodu* ir divdabja teiciens?

Divdabis -ot, tāpat kā apstākļa vārds, norāda uz galvenās darbības vai norises situāciju, veidu, laiku, iemeslu, nolūku, nosacījumu u. tml. pazīmēm:

sal. Es skriešus [kā?] devos mājās un Es skrienot [kā?] devos mājās.

Arī divdabja teicieni ar divdabi -ot centrā paskaidro, papildina izteikuma pamata darbību (tas ir, darbību, kas izteikta ar izteicēju), nereti norādot arī uz šo darbību vienlaicīgumu:

Es, ātri skrienot, devos mājās.

Pēdējā laikā latviešu valodā ir vērojams divdabja -ot pārdaudzums, ko, ļoti iespējams, veicinājusī šī – vienlaicīguma – pazīme. Tomēr ir jāievēro, ka **gan ar divdabi, gan ar izteicēju nosauktajai darbībai ir viens darītājs.**

Izteikumā *Jānis svilpojot iet pa ielu* tiek nosauktas divas darbības, ko veic viens un tas pats darītājs: *Jānis svilpo; Jānis iet.*

Ja darītājs ir cits, tad tas blakus divdabim tiek arī nosaukts, un veidojas tā sauktās absolūtā datīva konstrukcijas.

Izteikumā *Saulei sildot, Jānis iet pa ielu* ir divi darītāji un divas darbības: *Saule silda; Jānis iet*.

Tātad, ja netiek nosaukts cits darītājs datīvā, divdabis ar -ot attiecināms tikai uz to pašu darītāju, kas veic ar izteicēju izteikto darbību.

Teikumos *Atgadījusies kļūda, mēģinot atslēgt glabātavu* un *Radusies kļūda, nolasot kvadrātkodu* formāli veidojas divdabja teiciens, taču pati teikumu izveide, divdabju lietojums tajos ir aplams.

Atgadījusies kļūda, mēģinot atslēgt glabātavu (= kļūda ir atgadījusies; kļūda ir mēģinājusi atslēgt glabātavu).

Radusies kļūda, nolasot kvadrātkodu (= kļūda ir radusies; kļūda ir nolasījusi kvadrātkodu).

Šādos gadījumos teikumi būtu pārveidojami.

1. Teikums veidojams tā, lai divdabja teicienam ar pārējo teikumu veidotos pareizas gramatiskās attiecības.

Atgadījusies kļūda, sistēmai mēģinot atslēgt glabātavu.

Radusies kļūda, programmai nolasot kvadrātkodu.

2. Teikums veidojams bez divdabja.

Atgadījusies kļūda mēģinājumā atslēgt glabātavu.

Radusies kļūda kvadrātkoda nolasīšanā.

Kā jau minēts, šādu konstrukciju kļūst aizvien vairāk, iespējams, tāpēc, ka tās ir īsas, kompaktas un tiek realizēta divdabja svarīgā pazīme – vienlaicīgums. Turklāt divdabis -ot ir visbiežākā izvēle angļu valodas darbības vārda formas -ing (*locking, reading*) tulkojumos.

Ir vērojamas pārmaiņas teikumu gramatiskajā izveidē latviešu valodā, kas diemžēl nereti veicina izteiksmes neskaidrību un pārprotamību.

(Sal., piemēram, gadījumus, kad tiek nosaukts darbību secīgums, nevis vienlaicīgums: *Atlaižot aktierus, es stipri piedzēros* (= aktieru atlaišanas laikā es stipri piedzēros. Izteikumā ir secīgas darbības, nevis vienlaicīgas, tāpēc labāk: *Atlaidis aktierus, es stipri piedzēros*.)

Gramatika

Kā pareizi sakāms: *man nav bijusi pieredze* vai *man nav bijis pieredzes*?

Īstenības izteiksmes salikto tagadni veido divas vārdformas: palīgdarbības vārds *būt* (*nebūt*) tagadnē un lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabīis, kas beidzas ar *-is*, *-ies*, *-usi* (*-usies*), *-uši* (*-ušies*), *-ušas* (*-ušās*).

Saliktajā laika formā ietilpstošais divdabīis norāda arī vīriešu vai sieviešu dzimti, teikuma gramatiskajā centrā izteicējam saskaņojoties ar teikuma priekšmetu:

Brālīis ir bijis Londonā; Mana māsīca pagājušajā vasarā bija aizbraukusi uz Itāliju; Mani draugi ir devušies prom; Manas māsas ir lasījušas ziņas.

Teikuma priekšmets latviešu valodā visbiežāk ir nominatīvā, un lokāmajam darāmās kārtas divdabīim saliktās laika formas sastāvā ir tikai vienskaitļa vai daudzskaitļa nominatīva forma. (*Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 474. lpp.)

Ar darbības vārdu *nebūt* ģenitīvs ir lietojams eksistences un piederības nolieguma nozīmē:

Vakar nebija saules; Jūrā nav vilņu; Man nav naudas.

(*Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 349. lpp.)

Šādos gadījumos ģenitīvā lietotais vārds ir teikuma priekšmets, tātad teikuma gramatiskais centrs ir *saules nebija*, *vilņu nav*, *naudas nav*.

Ģenitīvs (nevis nominatīvs) šādos izteikumos ir lietojams arī saliktajos laikos, proti, *man nav bijis laika*, *man nav bijis skapja* utt., tātad teikuma gramatiskie centri atbilstoši ir *laika nav bijis*, *skapja nav bijis*.

Ja šādos teikumos tiek lietots kāds vīriešu dzimtes lietvārds vienskaitlī, piemēram, *laiks* – *man nav bijis laika* –, tad parasti jautājumi par ģenitīva locījumu un pareizo divdabja formu nerodas, jo divdabja forma arī ir vīriešu dzimtē.

Svārstības šādās konstrukcijās valodas praksē rodas trijos citos gadījumos:

- ja tiek lietots sieviešu dzimtes lietvārds vienskaitlī (*pieredze*);
- ja tiek lietots sieviešu dzimtes lietvārds daudzskaitlī (*kleitas*);
- ja tiek lietots vīriešu dzimtes lietvārds daudzskaitlī (*draugi*).

Latviešu valodas morfoloģijā marķētā un nemarķētā locekļa opozīcijā par nemarķēto uzskata vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva formu, piemēram, īpašības vārda nemarķētā forma ir *liels, augsts*, savukārt marķētās³ – *lieli, lielas, augstas* u. tml. Lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja nemarķētā, pamata forma ir, piemēram, *bijis, braucis, devies, lasījis* u.tml., pretstatā *bijuši, bijušas, braukusi, devušies, lasījušas* u. tml.

Ja teikuma priekšmets ir ģenitīvā, tad divdabja forma ir lietojama nemarķētajā formā vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā, proti: *man nav bijis laika, man nav bijis pieredzes, man nav bijis kleitu, man nav bijis draugu.*

Kad 2021. gada pavasarī no mums šķīrās rakstnieks Uldis Bērziņš, plašsaziņas līdzekļos tika runāts par Ulža Bērziņa pavadīšanu mūžībā. Vai tad saskaņā ar valodas normām nav sakāms: Ulda Bērziņa?

Joprojām spēkā ir norma, ka divzīlbu otrās deklinācijas personvārdos, kuros galotnes *-is* priekšā ir līdzskaņi *t, d*, labaskaņas dēļ līdzskaņu mijas nav, piemēram, *Uldis – Ulda, Valdis – Valda* utt. Šādas normas nav bijis līdz pat 20. gadsimta 40. gadiem, tāpēc sevišķi trimdas latviešu runā mija dzirdama.

Dzejnieks Uldis Bērziņš savu vārdu ģenitīvā allaž lūdzis lietot ar līdzskaņu miju: *Ulža*. Tā viņa dzīves laikā vārda forma lietota intervijās, rakstos utt.

Dzejniekam aizejot mūžībā, žurnālisti, godinot viņa piemiņu un atminoties viņa vēlmi, lietojuši formu *Ulža*.

Kā pareizi: mums ir pāris jautājumi vai pāris jautājumu?

Pareizi ir: ***Mums ir pāris jautājumu.***

Lietvārdi, kas izsaka skaitu vai daudzumu (kā *pāris, ducis, kilograms, litrs, sauja* u. tml.), latviešu valodā tiek lietoti kopā ar lietvārdu ģenitīvā (piemēram, *pāris jautājumu, ducis zosu, kilograms biezpiena, litrs piena, sauja naudas* u. tml.).

³ Ar nemarķēto formu saprot neitrālo, vispārināto formu, teiksim, profesijas vispārināti mēs nosaucam vīriešu dzimtē, piemēram, *ārsts, psihologs*, savukārt konkretizējot tiek lietota atbilstošā dzimte, skaitlis (t. i., forma tiek marķēta): *šie kungi ir ārsti, Elina ir psiholoģe.*

Pareizrūna

Vai vārds *kovārnis* izrunājams ar divskani [uo] vai patskani [o]?

Kā norādīts *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā*, lietvārds **kovārnis izrunājams ar [uo]**. (Ceplītis, Laimdots, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamāra, Raģe, Silvija. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 388. lpp.)

Konstantīns Karulis *Latviešu etimoloģijas vārdnīcā* (sk. Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. P–Ž. II sējums. Rīga : Avots, 1992, 489. lpp.) norādījis, ka *kovārnis* ir saliktenis. Vārda otrajā daļā ir sakne *vārn-* (pamatā indoeiropiešu sakne **uer-* 'degt, dedzināt, melnot'), kas ir tā pati sakne, kas vārdā *vārna*.

Savukārt vārda pirmajā daļā sastopama daļa no apvidvārda *kosa* (arī izrunā ar [uo]), kas nozīmē 'kovārnis' (sk. <https://tezaurs.lv/kosa:2>).

Vārdos (gan mantotos, gan aizgūtos), kas latviešu valodā sastopami jau sen, burts *o* visbiežāk izrunājams [uo], piemēram, *kovārnis, dona, gods, koris, ola, ozols, ore, solis, zobs* u. c.

Skaņa [o] vai [ō] sastopama pamatā aizguvumos, piemēram, *fotogrāfija, oktobris, solo, trompete* u. c.

Kā izrunājams vārds *Loreleja* – ar divskani [uo] vai patskani [o]?

Vietvārdu *Lorelejas klints* izrunā ar [o] (kā vārdā *Oskars*), nevis ar [uo] (kā vārdā *ozols*).

Klints nosaukums ir aizgūts no vācu valodas. Loreleja Eiropas mitoloģiskajā tradīcijā ir Reinas nimfa, kas ar savām dziesmām novirza kuģus no ceļa, lai tie sasistos pret klintīm.

Latvijas Lorelejas klints pazistama arī ar nosaukumu Nāras (arī Nāru) klints. Vietējo iedzīvotāju valodā vairāk lietots nosaukums Velnatvars.

Terminoloģija

Vai pareizi ir *mutvārdu tulkošana* vai *mutiskā tulkošana*?

Tāpat arī *rakstiskā tulkošana* vai *rakstveida tulkošana*?

Pareizs ir gan termins *mutiskā tulkošana*, gan *mutvārdu tulkošana*. Abi termini kā sinonīmi iekļauti *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* un *Latvijas Nacionālajā terminoloģijas portālā* kā angļu valodas termina *interpreting* latviešu valodas ekvivalenti ar nozīmi ‘vienā valodā runāta teksta tulkošana citā valodā mutvārdos’. (Interpreting. *Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls*. Pieejams: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/93/skirklis/416915>)

Arī termini *rakstiskā tulkošana* un *rakstveida tulkošana* ir līdzvērtīgi sinonīmi. Lai gan *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* termins *rakstveida tulkošana* nav iekļauts, tas lietots, piemēram, tulkotāja profesiju standartā, *Nacionālās enciklopēdijas* šķirklī *tulkojumzinātne*. (Sīlis, Jānis. Tulkojumzinātne Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/90287-tulkojumzin%C4%81tne-Latvij%C4%81>)

Tātad lietojami ir visi minētie termini: *mutiskā tulkošana*, *mutvārdu tulkošana*, *rakstiskā tulkošana* un *rakstveida tulkošana*.

Kāda ir angļu valodā lietoto vārdu *emoji* un *emoticon* atbilde latviešu valodā?

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija iesaka lietot šādus terminus:

emoji – **emocijtēls**, *emoticon* – **emocijzīme**. (Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju biļetens Nr. 2, 2021. gada 12. novembris)

Leksika

Kā saukt vingrinājumu, ko angļu valodā sauc *plank*: vai latviešu valodā tas ir *planks* vai *planka*?

Vārds *planks/planka*, attiecināts uz vingrojumu, ir uzskatāms par sarunvalodas vārdu, tiešu pārcēlumu no angļu vārda *plank*. Latviešu sporta terminoloģijā šis vingrojums jeb stāvoklis tiek saukts par **balstu**. Tas ir **balsts guļus** (arī balsts guļus uz apakšdelmiem).

Šobrīd vārds *planks/planka* tiek bieži lietots (*planka izaicinājums, taisām planku pareizi* u. tml.), taču **balsts** (precīzāk, **balsts guļus**) ir jau labi pazīstams un lietots ne tikai sporta terminoloģijā, bet arī vispārlietojamā leksikā (sk., piemēram, *Mūsdienų latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/balsts>; *Sporta vārdnīca*. Pieejams: https://lspa.eu/files/study/lection_materials/U.Svinks/Vardnica_latviski.pdf), mēs ieteiktu to lietot arī turpmāk.

Bieži dzirdu sakām: *tulkot uz latviešu valodu, tulkot uz angļu valodu*. Vai latviešu valodā vārdu uz drīkst tā lietot?

Daudzas prievārda *uz* nozīmes latviešu valodā aizgūtas no citām valodām, tāpēc valodas lietotāji vienmēr aicināti izsvērt, vai konkrētā konstrukcija ar *uz* atbilst latviešu valodas normām. (Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 74.–77. lpp.)

Tā ir arī ar konstrukciju *tulkot no vienas valodas uz otru valodu*. Tradicionāli latviešu valodā tā tiek atzīta par nevēlamu aizguvumu no krievu valodas. Tās vietā ieteicams lietot *tulkot no vienas valodas otrā valodā*, piemēram, *tulkot no angļu valodas latviešu valodā, tulkot no franču valodas zviedru valodā* utt.

Lai arī šajā gadījumā prievārdiskā konstrukcija izsaka virzības nozīmi kā piemērā *pārsūtīt kravu no Rīgas uz Valmieru*, ne vienmēr galapunkta nosaukšanai izmantojams savienojums ar *uz*. Dažkārt precīzāk nozīmi izsaka lokatīvs, piemēram, *pārskaitīt naudu no viena konta citā* (uz *citu kontu* norāda virzienu, tomēr neapliecina jauno atrašanās vietu). Virzības nozīmē priekšroka lokatīvam, nevis savienojumam ar *uz* dodama arī tādās konstrukcijās kā, piemēram, *pārcelt nākamajā klasē* (nevis *uz nākamo klasi*), *pārcelt citā amatā* (nevis *uz citu amatu*). (Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 76. lpp.)

Tātad latviešu valodā nav vēlams lietot tādas konstrukcijas kā *tulkot uz latviešu valodu*. **Tā vietā labāk lietot: *tulkot latviešu valodā, tulkot no latviešu valodas spāņu valodā*.**

Vārdu etimoloģija

Kā radies vārds *gliemezis*? Vai tas radies no vārdiem *gliemis* un *ezis*?

Par vārdu *gliemezis* kā salikteni no vārdiem *gliemis* un *ezis* liek domāt vārdu skaniskā līdzība, tomēr tas gluži neatbilst patiesībai un uzskatāms par tautas etimoloģiju⁴.

Lietvārda *gliemezis* pamatā ir senā indoeiropiešu sakne **gel-* ‘apvelties, savelties pikā, kamolā; apaļš priekšmets’. No tās atvasināta sakne **glei-* ‘lipt, ziest’, no kuras radusies austrumbaltu sakne **glie-*. No pēdējās arī darināts latviešu valodas darbības vārds **gliet* ‘lipt, ziest, gludināt’, no kā savukārt darbības vārds divdabja formā un īpašības vārds **gliets, glieds* ‘gluds’. Ar šo sakni latviešu valodā sastopams apvidvārds *glietēt* ‘padarīt gludu (māla klonu)’.

No minētās saknes **glie-* ar piedēkli *-m-* atvasināts īpašības vārds **gliems* ‘lipīgs, gluds’, no kā darināts lietvārds *gliema* (apvidvārds) ‘gļotas’, piemēram, *sliekas ar gliemām pārklātas*, un darbības vārds *gliemēt* ‘tapt gļotainam, lipīgi glumam’, piemēram, *zeme no slapjuma sāk gliemēt, sēnes jau gliemē*. Ar šo sakni atvasināts arī lietvārds *gliemis*, kas sākotnēji nozīmējis ‘gļotainais, lipīgi glumais’. Šīs saknes atvasinājumu vidū ir arī tādi vārdi kā *gliemene* un *gliemezis*. (Sk. Endzelīns, Jānis. Nominālo celmu piedēkļi. *Darbu izlase*. IV sējums, 1. daļa. Rīga : Zinātne, 1981, 386.–416. lpp.; Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I sējums. Rīga : Avots, 1992, 300. lpp.)

Vārdā *gliemezis* sastopams senais līdzskaņu celma piedēklis *-es-*, kas laika gaitā pārveidojies par *-ez-* (šīs piedēklis vērojams arī tādos vārdos kā *debesis, mēness, tupesis* ‘guba’, *rubezis* ‘robeža’ u. c.).

Savukārt *-is* ir vārda *gliemezis* galotne.

Tātad lietvārdu *gliemezis* veido

- sakne *glie-*, kas apzīmē kaut ko lipīgu, gludu, gļotainu un kas ir pamatā arī vārdiem *gliemis, gliemene*;
- senie piedēkļi *-m-* un *-ez-*;
- galotne *-is*.

Sagatavojušas LVA lingvistes
Santa Logina, Kristīne Pēča, Iveta Pūtele, Evelīna Zilgalve

⁴ Tautas etimoloģija ir nezinātnisks vārda cilmes skaidrojums, kas pamatojas uz skaidrojamā vārda skanisku līdzību kādam etimoloģiski neradniecīgam vārdam, piemēram, tautas etimoloģija būtu skaidrojums, ka vārds *mārrutks* saistīts ar personvārdu *Māra*.

KOMISIJAS UN LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumi un ieteikumi

2020. gada 9. decembrī (sēdes protokola Nr. 10)

Izskatot jautājumu par kursīva lietojumu fizikālo lielumu u. c. apzīmējumu rakstībā, Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK) vienprātīgi secināja, ka nav nepieciešams slīpināt (kursivēt) fizikālo lielumu, punktu nosaukumu u. tml. apzīmējumus, jo tam nav gramatiska pamatojuma, tomēr to var darīt, ja vēlas padarīt tekstu labāk uzskatāmu lietotājam (skolēnam, studentam).

2021. gada 13. janvārī (sēdes protokola Nr. 1)

Jautājumā par apgērbu un apavu lielumu vai izmēru komisija atbalstīja vārda **izmērs** lietošanu ar *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas* attiecīgajā šķirklī skaidroto nozīmi ‘standartizēts lielums (apģērbam, apaviem); šāda lieluma numurs’.

2021. gada 10. martā (sēdes protokola Nr. 3)

Komisija vienprātīgi secināja, ka sieviešu dzimuma militārpersonas apzīmēšanai latviešu valodā lietojama vārda *kareivis* sieviešu dzimtes forma **kareive** un nav vajadzības veidot nosaukumus *karasieva*, *karasieviete* vai *karavīre*.

2021. gada 14. aprīlī (sēdes protokola Nr. 4)

Izvērtējot LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisijas (12.03.2021. sēdes prot. Nr. 573) ieteiktās terminu *deep fake* un *deep fake technology* latviskās atbilstmes *dziļais viltojums* un *dziļo viltojumu tehnoloģija*, LVEK ar balsu vairākumu atbalstīja abus rakstības variantus – gan **dziļais viltojums** un **dziļo viltojumu tehnoloģija**, gan **dziļviltojums** un **dziļviltojumu tehnoloģija**.

2021. gada 12. maijā (sēdes protokola Nr. 5)

Komisijas locekļu vairākums atbalstīja vārda **ārtelpa** lietojumu gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī atkarībā no konteksta.

LVEK vienprātīgi noraidīja priekšlikumu mainīt etnonīma **maori** un lingvonīma **maoru valoda** rakstību (formā *māori* un *māoru valoda*).

2021. gada 9. jūnijā (sēdes protokola Nr. 6)

Izskatot nodibinājuma „Centrs Dardedze” iesniegumu par ieteicamo apzīmējumu psiholoģiskai terorizēšanai skolā vai darbavietā, komisija ieteica lietot terminu **mobings**, lai apzīmētu psiholoģisku terorizēšanu, ko īsteno kolēģi darba vidē vai izglītojamie viens pret otru.

Eksperti nolēma pagaidām neatbalstīt personas ierosinājumu mainīt vārda **kapela** pareizrakstību latviešu valodā atkarībā no tā nozīmes.

2021. gada 8. septembrī (sēdes protokola Nr. 7)

Komisija ar balsu vairākumu nolēma:

- kā vispārīgs apzīmējums ekstrēmo sporta veida pārstāvjiem ikdienas lietojumā ieteicams sarunvalodas apzīmējums *ekstremāli*, bet oficiālos tekstos un dokumentos – **ekstremālisti**;
- havajiešu virtuvei raksturīgā ēdiena nosaukums *poke* (smalcinātu zivju salāti) latviešu valodā atveidojams formā **pokijs**;
- kā pārtikas produkta – neliela panēta vai kapāta un cepta vai grilēta atkaulotas vistas gaļas gabala (*chicken nugget*) – nosaukums latviešu valodā ieteicama forma **nagets** (dsk. **nagetī**), nevis *nagete* (dsk. *nagetes*);
- svešvārds *konsilijs* (< latīņu *con'silium*) latviešu valodā atveidojams un turpmāk rakstāms ar garu patskani *ī* otrā zīlē – **konsilijs**; šādu atveidojumu pamato vārda oriģinālvalodas uzsvars;
- kā ekvivalents angļu valodā lietotajam vārdam *horeca* (zilbju saliktenis no vārdiem *Hotel/Restaurant/Catering*; apzīmē viesnīcu, restorānu un sabiedriskās ēdināšanas nozari) latviešu valodā ieteicams zilbju saliktenis **horeka**; ekonomikas un finanšu jomas termina „horeca” cenu indekss” forma netiek mainīta.

(Informācija pieejama arī Valsts valodas centra tīmekļa vietnē, sk. <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Jaunākie-LVEK-lēmumi.pdf>)

Informāciju sagatavojis LVEK priekšsēdētāja vietnieks
Agris Timuška

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2020–2021)

Pārskata gadā tika pieņemti divi būtiski valsts nozīmes plānošanas dokumenti, kas tiešā veidā noteiks Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (LZA TK) darbu tuvāko septiņu gadu laikā.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta sēdē 2021. gada 15. jūnijā tika apstiprināta tās darbības stratēģija 2021.–2027. gadam. Salīdzinājumā ar iepriekšējo stratēģiju 2015.–2020. gadam tajā būtiski papildināta daļa par LZA TK darbības prioritātēm un attīstības virzieniem. Starp akadēmijas vīzijā definētajiem rezultātiem skaidri definēts, ka „LZA efektīvi darbojas latviešu kultūras un valodas saglabāšanas jomā, nodrošinot latviešu valodas pozīciju stiprināšanu un attīstību terminoloģijas jomā”. Veicot darbības risku un iespēju analīzi, uzsvērts, ka stratēģijas darbības laikā jāizmanto iespējas pārveidot terminrades procesu valstī, lai (1) rastu iespējas piesaistīt papildu finansējumu; (2) veidotu daudzpusīgas partnerattiecības ar visām ieinteresētajām institūcijām un personām un (3) stiprinātu LZA TK kā terminrades metodisko centru un darba koordinatoru. Par draudiem sekmīgai terminrades funkcijas veikšanai valstī atzītas nepietiekamās izglītības un pētniecības iespējas šajā jomā, kas ierobežo terminoloģiskā darba iemaņu nodošanu jaunajām pētnieku paaudzēm. Kā papildu problēma minēta arī terminrades finansēšana projektu konkursu veidā, kas dažkārt noved pie terminrades darbā nepietiekami kvalificētu personu iesaistes. Šāda darbība bez sasaistes ar LZA TK nenodrošina darba pēctecību un nereti noved pie paralēlu terminoloģijas resursu izveides, tos nekādi nesaistot ar vienoto terminoloģijas portālu www.termini.gov.lv.

Stratēģijā noteikts, ka LZA TK pamatmērķis ir sabiedrības terminoloģisko vajadzību operatīva un kvalitatīva apmierināšana visās svarīgākajās jomās un šī mērķa sasniegšanai izvirzāmi šādi uzdevumi:

- noteikt terminoloģiskā darba prioritātes valstī;
- pārskatīt un precizēt latviešu terminoloģijas attīstības teorētiskos pamatus;
- atzīt darbu nozares terminoloģijas izstrādē par vienu no zinātniskās darbības veidiem;
- sakārtot apakškomisiju darbu, nepieciešamības gadījumā ierosināt apakškomisiju reorganizāciju, jaunu apakškomisiju vai speciālu terminologu darba grupu izveidi;

- sadarbībā ar Valsts valodas centru nodrošināt jaunpieņemto terminu un komisijas darba materiālu publiskošanu Nacionālajā terminoloģijas portālā www.termini.gov.lv;
- veidot ciešāku sadarbību ar citām iesaistītajām institūcijām gan Latvijā, gan Eiropas Savienībā;
- veikt esošo terminoloģisko resursu inventarizāciju;
- nodrošināt saikni ar sabiedrību, skaidrojot LZA TK lēmumus un pamatnostādnes;
- integrēt nozaru terminoloģijas jautājumus visu līmeņu augstākās izglītības programmās.

Lai minētos uzdevumus izpildītu stratēģijas darbības laikā, nepieciešams pārskatīt LZA TK nolikumu un darbības principus, aktualizēt un pilnīgot terminoloģijas izstrādes vadlīnijas un sakārtot LZA TK finansēšanas mehānismu, nodrošinot atbalstu apakškomisijām un speciālām terminologu darba grupām. Tāpat iecerēts līdz 2023. gada beigām sagatavot LZA TK vēstures apcerējumu, kritiski pārvērtējot līdzšinējo komisijas un tās apakškomisiju veikumu un izceļot būtiskākās terminradē iesaistītās personības un viņu īpašo devumu konkrēto nozaru terminoloģijas izveidē.

2021. gada 25. augustā ar Ministru kabineta rīkojumu Nr. 601 tika apstiprinātas Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam. To 1. apakšmērķis „Valsts valodas drošumspēja un ilgtspējīga attīstība” aptver latviešu valodas izpētes un attīstības ilgtspējas risinājumus, tostarp latviešu valodas kvalitatīvas un plaša spektra pētniecības nodrošināšanu un latviešu terminoloģijas un terminrades attīstību. Kā viens no svarīgākajiem uzdevumiem tādējādi izvirzīta latviešu valodas terminogrāfijas zinātnisko principu un praktiskās terminrades attīstība, akcentējot to kā būtisku zinātniskās darbības daļu, bez kuras nav iespējams attīstīt akadēmisko latviešu valodu. Kā viens no rezultativajiem rādītājiem noteikts nozares terminu glosāriju izstrāde un publiskošana promocijas darbos, lai tos līdz 2027. gadam pilnībā ievietotu Latvijas Nacionālajā terminoloģijas portālā.

Pandēmijas radīto epidemioloģisko ierobežojumu dēļ 2021. gadā LZA TK organizējusi vienu klātienes sēdi, kurā izskatīti un apstiprināti spēkratu termini, turpinot iepriekšējos gados aizsāktu Spēkratu terminoloģijas apakškomisijas izstrādāto terminu sarakstu apspriešanu. Šajā sēdē arī pieņemts un apstiprināts termins *digitālā satura autors*, kas guva lielu rezonansi plašsaziņas līdzekļos, atgādinot sabiedrībai par LZA TK lomu terminoloģijas izstrādē un apstiprināšanā.

Lai gan citas LZA TK sēdes līdz šā pārskata datumam nav notikušas, LZA TK darbs nebūt nav apstājies. Gluži pretēji – LZA TK darbā iesaistījušies

jauni un aktīvi cilvēki, pievēršoties savas nozares terminoloģijas sakārtošanai. Tāpat turpinājusies arī sabiedrības konsultēšana par dažādiem aktuāliem jautājumiem.

Kā jau minēts iepriekš, 2021. gadā terminoloģijas darbs ļoti aktīvi norisinājies vairākās terminoloģijas apakškomisijās. Visražīgāk darbojusies Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija Eduarda Caunas vadībā, kas sagatavojusi arī divus informācijas un komunikāciju tehnoloģijas (IKT) informatīvos biļetenus, apkopojot tajos aktuālos terminus IKT nozarē.

Kā jau ierasts, darbu pie tematiskajiem spēkratu terminu sarakstiem turpinājusi Spēkratu terminoloģijas apakškomisija Jura Gunāra Pommera vadībā. Pie aktuālo terminu saraksta intensīvi strādājusi arī Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģijas terminoloģijas apakškomisija Ilmāra Bodes vadībā.

Medicīnas apakškomisijas darbs norisinājies divās darba grupās, secīgi analizējot zobārstniecības terminus un cilvēka ģenētikas terminus. Zobārstniecības darba grupas izveidē īpaša nozīme bija Unas Stāmeres iniciatīvai, kurai izdevās apvienot visu zobārstniecības apakšnozaru speciālistus. Darba grupa (Māris Baltiņš, Ingrīda Čēma, Guna Dukse, Ilze Maldupa, Ieva Mauliņa, Anda Mindere, Laura Neimane, Lina Pēterhofa, Baiba Sprinģe, Una Stāmere, Kaspars Stāmers) gan pavasarī, gan rudenī reizi nedēļā noturēja stundu ilgas sēdes Zoom formātā. Šāds organizācijas modelis, kas veiksmīgi ļāva nodrošināt secīgu darbu, var kalpot par paraugu citu darba grupu izveidei. Savukārt cilvēka ģenētikas darba grupa tapa pēc Baibas Lāces iniciatīvas. Tās pirmajā sēdē tika panākta vienošanās par tādiem būtiskiem terminiem kā *sekvenčēšana* (angl. *sequencing*), nevis *sekvenēšana* un *masu veidojošs audzējs* (angl. *solid tumour*), nevis *solīds audzējs*. 2021. gada pavasarī uzsākta sadarbība ar Zāļu valsts aģentūru par starptautiskas veselības problēmu klasifikācijas MedDRA (*Medical Dictionary for Regulatory Activities*) latviešu tulkojumā lietotajiem terminiem.

Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija turpinājusi ikgadējo terminoloģijas konferenču organizēšanas tradīciju, 2021. gada 8. oktobrī sadarbībā ar Latvijas Nacionālo bibliotēku sarīkojot konferenci „Kultūras mantojuma institūciju datu sadarbības digitālajā telpā: terminoloģiskais aspekts”. Starptautiskā konference norisinājās Zoom platformā.

Citās terminoloģijas apakškomisijās darbs pamatā noticis konsultāciju veidā. LZA TK jau vairākus gadus konsultācijas terminoloģijas jomā sniedz galvenokārt elektroniski, tāpēc klātienē darba ierobežojumi vai pat tā neiespējamība stingrās mājsēdes laikā nav ietekmējusi LZA TK konsultatīvās funkcijas īstenošanu. Pārskata gadā LZA TK sniegusi apmēram 150 rakstisku

un mutisku konsultāciju valsts pārvaldes institūcijām un fiziskām un juridiskām personām, galvenokārt par dažādu angļu terminu ekvivalentiem latviešu valodā. 2021. gada 3. augustā LZA TK pārstāvji piedalījās Labklājības ministrijas organizētajā starpinstitutionu sanāksmē, apspriežot vienota termina ieviešanu latviešu valodā, lai apzīmētu sistemātisku vardarbību pret bērnu un bērna pazemošanu no vienaudžu puses jeb tā saukto *mobingu* (angl. *mobing, bullying*).

2021. gada 24. martā tiešsaistē notika Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātnisko rakstu 6. (XXVI) sējuma „Latviešu terminoloģija simts gados” atvēršana. Tajā publicēti divpadsmit raksti, kuru pamatā ir 2019. gada 3. oktobrī Latvijas Nacionālās bibliotēkas un LZA TK sarīkotajā konferencē nolasītie referāti. Šis Latvijas Nacionālās bibliotēkas un LZA TK kopdarbs izdots ar Valsts pētījumu programmas „Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta „Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” (VPP-IZM-2018/1-0022) finansiālu atbalstu. Vairākas krājumā ievietotās publikācijas tika sagatavotas Valsts pētījumu programmā „Latviešu valoda” (VPP-IZM-2018/2-0002). Atvēršanas pasākumā ar priekšlasījumiem uzstājās projekta vadītāja Vija Daukšte, krājuma atbildīgais redaktors Māris Baltiņš, krājuma vērtētāja Ina Druviete un viena no autorēm – mākslas zinātniece Kristiāna Ābele.

Turpinās darbs pie LZA TK vēstures apcerējuma sagatavošanas, apkopojot Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajos resursos (galvenokārt periodikas datubāzē www.periodika.lv) pieejamos materiālus. 2021. gadā Rīgā notikušā XIII Baltistu kongresa sēdē 14. oktobrī M. Baltiņš nolasīja referātu „Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas pirmie darba gadi ideoloģiska spiediena apstākļos”, raksturojot tās ekstralingvistiskās grūtības, kuras LZA TK vadībai un tās locekļiem nācās pārvarēt Latvijas zinātnes sovietizācijas gaitā.

Pārskatu sagatavoja LZA TK priekšsēdētājs *Māris Baltiņš*
un LZA TK zinātniskā sekretāre *Astrīda Vucāne*

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2020. gada novembris – 2021. gada novembris

2020

1. *Baltu filoloģija*. Nr. XXIX (1) 2020. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. (Veltījums profesoram Trevoram G. Fennelam astoņdesmitajā dzimšanas dienā = A Festschrift to Professor Trevor G. Fennell on the occasion of his eightieth birthday.) Red. Pēteris Vanags. [Rīga] : LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 168 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BF/BF29-1/BF-29-1.pdf
2. *Baltu filoloģija*. Nr. XXIX (2) 2020. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. (Veltījums profesoram Trevoram G. Fennelam astoņdesmitajā dzimšanas dienā = A Festschrift to Professor Trevor G. Fennell on the occasion of his eightieth birthday.) Red. Pēteris Vanags. [Rīga] : LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 172 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija-xxix-2-2020/>
3. Berra, Solvita. *Autentiski teksti valodas apguvē: teorijas, pieejas un pieredzes stāsti*. Metodiskā konsultante Indra Lapinska. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2020, 295 lpp. ISBN 9789934580055. Pieejams arī tiešsaistē: <https://lavi.lu.lv/arhivs-publikacijas/>
4. Bumbiere, Daina. *Veiklais bilžu burtotājs*. Atšifrē un izlasi tautasdziesmas. Rīga : RaKa, [2020], 77, [2] lpp. ISBN 9789984464220.
5. *Izstāsti man savu sapni*. Red. un priekšvārda autors Valdis Rūmnieks. Skolēnu radošo darbu sērija. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, [2020], 284 lpp. ISBN 9789984829753.
6. *Laipa B2*. Latviešu valoda. Mācību grāmata. Autori: Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme, Vineta Vaivade. Red. Ingrida Sjomkāne, Mairita Vītola. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 160 lpp. ISBN 9789984829777.
7. *Laipa B2*. Latviešu valoda. Darba burtnīca. Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme, Vineta Vaivade. Red. Ingrida Sjomkāne un Mairita Vītola. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 64 lpp. ISBN 9789984829746.
8. *Lasišanas pandēmija*. Esejas par lasišanas vēsturi Latvijā = *The reading pandemic*. Essays on the history of reading in Latvia. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2020], 190 lpp. ISBN 9789984850955.
9. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. Mācību grāmata. 1. klase [tiešsaiste]. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, [2020], 40 lpp. [skatīts 07.10.2021.]. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2020/09/LVC1-I-1-2.pdf>
10. *Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķe, profesore Dace Markus*. Biobibliogrāfija II. Sast. un red. Līga Krūmiņa; bibliogrāfijas sast. Dagnija Ivbule. Latvijas zinātnieki. Liepāja : LiePA, 2020, 242 lpp., 32 nenum. lpp. ielimes. ISBN 9789934569722. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dom.lndb.lv/data/obj/870052.html>
11. *Lilu māja: valodas attīstība, izmantojot eksperimentus*. Metodisks materiāls pamatskolas skolotājiem [tiešsaiste]. Latviešu valodā izstrādāja: Skaidrite Bukbārde, Sarmite Viksna. [Jelgava] : Zemgales reģiona Kompetenču attīstības centrs, [2020], 76 lpp. [skatīts 12.11.2021.]. ISBN 9789934897009. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/869283.html>
12. Linde, Māris. *Sanskrita-latviešu-vācu vārdnīca*. 2. sēj. Burti A, B, C, D, E, G, H, I, J, K : 9600 vārdu = Wörterbuch Sanskrit-Lettisch-Deutsch : 9600 Wörter. Bibliotheca Lindana, XXXVII. [Priekuļu novads] : Sava grāmata, 2020, 298 lpp. ISBN 9789934582820.

13. Martena, Sanita, Laiveniece, Diāna, Šalme, Arvils. *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem*. Rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem [tiešsaiste]. Red. Egina Birzgale. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, Latviešu valodas aģentūra, [2020], 156 lpp. [skatīts 27.11.2021.]. ISBN 9789984829852. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/02/LVA_lingvodidaktika_web.pdf
14. Mickeviča, Silvija, Andrejeva, Aelita, Zariņa, Sandra, Valtere, Inese. *Mācības bilingvāli un latviešu valodā*. Rokasgrāmata sākumskolas pedagogiem [tiešsaiste]. Red. Sandra Zariņa. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, Latviešu valodas aģentūra, [2020], 62 lpp. [skatīts 21.11.2021.]. ISBN 9789984829784. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/LVA_A4_rokasgraamata_WEB.pdf
15. Mielava, Iveta, Mielava, Marta Laima. *Alfabēts atbrauc ar auto*. [Rīga] : Upe tuviem un tāliem, [2020], 66, [1] lpp. ISBN 9789934895715.
16. *Noķer vārdu!* Pašiem mazākajiem. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, [2020], 80 lpp. ISBN 9789984829791.
17. Orehova, Anastasija. *Latviešu valoda tiesu nolēmumos*. Rokasgrāmata [tiešsaiste]. Rīga : Tiesu administrācija, 2020, 96 lpp. [skatīts 27.11.2021.]. Pieejams: <https://www.ta.gov.lv/lv/media/217/download>
18. *Par valodu – tas ir interesanti?!* Sarunas. Sast., red. un ievada autore Anna Frīdenberga. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 432 lpp. ISBN 9789984829760.
19. *Populārākie sieviešu personvārdi 2020. gada sākumā [Latvijā] = Most popular forenames of women at the beginning of the year 2020 [in Latvia]* [tiešsaiste]. [Rīga] : [Centrālā statistikas pārvalde], [2020] [skatīts 27.11.2021.]. Pieejams: https://www.csb.gov.lv/sites/default/files/tile/2020-11/Popularakie_personvardi_F_2020_WEB.png
20. *Populārākie vīriešu personvārdi 2020. gada sākumā [Latvijā] = Most popular forenames of men at the beginning of the year 2020 [in Latvia]* [tiešsaiste]. [Rīga] : [Centrālā statistikas pārvalde], [2020] [skatīts 03.12.2021.]. Pieejams: https://www.csb.gov.lv/sites/default/files/tile/2020-11/Popularakie_personvardi_M_2020_WEB.png
21. *Profesoram Jānim Sīlim 70*. Autori: Ina Druviete, Dace Markus, Andrejs Veisbergs, Maija Balčiņa, Aiga Veckalne, Dana Reizniece-Ozola, Anastasija Manastirņaja, Karīna Dinsberga, Sandija Skudra, Matīss Rihards Ikše, Astra Skrābane. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2020, 38 lpp. ISBN 9789984648941.
22. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXX Zinātnisko rakstu krājums = Language 2020. Language In Various Cultural Contexts*. Proceedings of Scientific Readings XXX. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2020, 338 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984149202. Pieejams arī tiešsaistē: https://du.lv/wp-content/uploads/2021/02/Valoda_2020_DRUKA.pdf
23. *Valoda: nozīme un forma 11*. Gramatika un valodas normēšana = *Language: Meaning and Form 11*. Grammar and language standardization. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast., red. un priekšvārda autores: Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 225 lpp. ISSN 2255-9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934186264. Pieejams arī tiešsaistē: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Valoda-nozime-forma/VNF_11/Book-vnf.11.pdf

24. Vanaga, Agnese. *Mazo latvju pirmie vārdi*. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 16 nenumur. lpp. ISBN 9789934088339.
25. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Nr. 24 (1/2). Rakstu krājums. Atb. red. Gunta Smiltnece un Linda Lauze. Liepāja : LiePA, 2020, 460 lpp. ISSN 1407-4737, ISSN 2661-5819 (digitāls). Pieejams arī tiešsaistē: <https://dom.lndb.lv/data/obj/765995.html>
26. *Zinātniskie raksti*. Nr. 6 (XXVI). Latviešu terminoloģija simts gados. Rakstu krājums. Galv. red. Andris Vilks; atb. red. Māris Baltiņš; lit. red. Agita Kazakeviča; tulk. (angļu val.) Juris Beņķis. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 232 lpp.
27. Zurikova, Maša (Зюрикова Маша). *Bilingvālā ābece*. Latviešu-krievu ilustrētā ābece bērniem = Билингвальная азбука. Латышско-русская иллюстрированная азбука для детей. Zin. red. Dr. philol. Ilze Auziņa. [Jelgavas novads] : Droši un Koši, [2020], 95 lpp. ISBN 9789934891724.

2021

1. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 148. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Baltijas onīmi: no sendienām līdz mūsdienām”*. Tēzes = International Scientific Conference „Baltic onyms: from past to present” to commemorate the 148th anniversary of the academician Jānis Endzelins. Abstracts [tiešsaiste]. Sast. / Comp. by Kristīne Mežapūķe. Lit. red. / Eds.: Dace Strelēvica-Ošiņa (angļu val.); Laimute Balode (liet. val.). Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2021, 49 lpp. [skatīts 12.12.2021.]. ISBN 9789934580086. Pieejams: <https://dSPACE.lu.lv/dSPACE/handle/7/54111>
2. Apšeniece, Leontīne. *Iepazīsti burtus un mācies lasīt!* Mācību līdzeklis pirmsskolas vecuma bērniem. [Rīga] : Liegra, [2021], 34 nenumur. kartītes. ISBN 9789934572708.
3. Apšeniece, Leontīne. *Lasīt prieks*. Atb. Red. Santa Kugrēna. Rīga : Jumava, Liegra, [2021], 40 nenumur. lpp. ISBN 9789934572647.
4. Avotniece, Zanīta, Grumolte-Lerhe, Inese, Krūmiņa, Inta, Beizītere, Ilona. *Pieaugušo digitālās tehnoloģiju un valodu prasmes: to attīstīšanas iespējas un izaicinājumi Latvijā*. Pētījuma gala ziņojums, 2021. gada februāris [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Republikas Saeima, 2021, 79 lpp. [skatīts 12.12.2021.]. ISBN 9789934598166. Pieejams: https://www.saeima.lv/petijumi/Pieauguso_izglitiba_petijums.pdf
5. Berra, Solvita. *Idejas un ieteikumi uzņēmuma nosaukšanai* [tiešsaiste]. Metodiskā konsultante Sanda Rapa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, [2021], 42 nenumur. lpp. [skatīts 12.12.2021.]. ISBN 9789934580079. Pieejams: https://dSPACE.lu.lv/dSPACE/bitstream/handle/7/53348/Buklets_2021.pdf?sequence=5&isAllowed=y
6. Bumbiere, Daina. *Līdzskaņu spēles*. 1. daļa. Rīga : RaKa, [2021], 12 lpp. + piel. (12 atsevišķas nenumur. lp.). ISBN 9789984464268.
7. Bumbiere, Daina. *Līdzskaņu spēles*. 2. daļa. Rīga : RaKa, [2021], 12 lpp. + piel. (14 atsevišķas nenumur. lp.) ISBN 9789984464275.
8. Bumbiere, Daina. *Līdzskaņu spēles*. 3. daļa. Rīga : RaKa, [2021], 12 lpp. + piel. (14 atsevišķas nenumur. lp.) ISBN 9789984464282.
9. Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksnes vārdnīca*. L–O [tiešsaiste]. Atb. red. Agris Timuška. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2021, XXXII + 424 lpp. [skatīts 12.12.2021.]. ISBN 9789934580109. Pieejams: <https://lavi.lu.lv/2021-publikacijas/>

10. *Celvedis pedagogiem darbam ar reemigrantu bērniem* [tiešsaiste]. Autori: Ingūna Griškēviča, Ivans Jānis Mihailovs, Kristīne Mārtinsons, Baiba Martinsons, Daina Grosa, Karīna Beinerte, Iveta Ozola-Cīrule, Ija Groza, Laima Ozola, Olga Cara, Ingrida Kleinhofa. Projekta vad. Ērika Pičukāne. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 48 lpp. [skatīts 12.12.2021.]. ISBN 9789984829906. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/04/ReemigrantuBerni-skolotajiem.pdf>
11. *Celvedis vecākiem: ģimenes atgriešanās Latvijā un bērna mācības Latvijas skolā* [tiešsaiste]. Autori: Baiba Martinsons, Daina Grosa, Karīna Beinerte, Iveta Ozola-Cīrule, Ija Groza, Ivans Jānis Mihailovs, Ļena Rūpe, Dace Mažeika. Projekta vad. Ērika Pičukāne. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 35 lpp. [skatīts 12.12.2021.]. ISBN 9789984829913. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/04/ReemigrantuBerni-vecakiem.pdf>
12. Cīrule, Līga. *Uz eksāmenu – bez bailēm! Готовимся к экзамену по латышскому языку в 9-м классе. С полезными советами и аудиоматериалами.* Red. Oļesja Burkevica. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 84 lpp. ISBN 9789934095511.
13. Deksnis, Daiga. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā.* Promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = *Semantics and functionality of prefixal verbs in Latvian.* Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philology in Linguistics and Literary Studies, Subfield of Synchronic Linguistics. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Andra Kalnača. Rec.: *Dr. philol.* Igors Koškins, Gintare Jūdžentīte-Šimkūniene, Daiki Horiguchi. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2021, 86 lpp. ISBN 9789934187155.
14. Dinsberga, Ina. *Burtu spēles.* Rīga : Zvaigzne ABC, 2021.
15. Fibiga, Ieva. *Metaforisku terminu attīstība sengrieķu medicīnas tekstos.* Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības un zinātņu nozarē, klasiskās filoloģijas apakšnozarē = *Development of Metaphorical Terms in Ancient Greek Medical Texts.* Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Linguistics, Subfield of Classical Philology. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Ilze Rūmniece; rec. *Dr. philol.* Indra Karapetjana, *Dr. philol.* Brigita Kukjalko, *Dr. philol.* Linda Lauze. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2021, 54 lpp. ISBN 9789934556630.
16. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Latviešu valoda. 2. klase. Mācību grāmata, 1.* Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 152 lpp. + pielikums (32 lpp.). ISBN 9789934093982.
17. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Latviešu valoda. 2. klase. Mācību grāmata, 2.* Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 200 lpp. + pielikums (40 lpp.). ISBN 9789934094002.
18. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Latviešu valoda : celvedis skolotājam. 1. klase. Kompetenču pieeja.* Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 95 lpp. ISBN 9789934092046.
19. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Latviešu valodas burtnīca. 2. klase, 1. Red.* Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 31 lpp. ISBN 9789934096044.
20. Golubova, Vita, Ikale, Iveta, Lanka, Anita. *Latviešu valodas burtnīca. 2. klase, 2. Red.* Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 39 lpp. ISBN 9789934096068.

21. Ignatjeva, Sigita. *Tulkojumstilistikas problēmu risinājumi pastišā un parodijā: Džeimsa Džoisa romāna „Ulysses” tulkojums latviešu valodā*. Promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph.D.) zinātniskā grāda iegūšanai valodniecībā un literatūrzinātnē = *Solutions to Problems of Translational Stylistics of Pastiche and Parody: Translation of James Joyce's Novel „Ulysses” in the Latvian Language*. Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Conferment of the Doctoral Degree (Ph.D.) in Linguistics and Literary Studies. Darba zinātniskais vad. *Dr. philol.* Jānis Sīlis. Rec.: *Dr. habil. philol.* Benedikts Kalnačs, *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs, *Dr. philol.* Maija Burima. Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja : LiePA, 2021, 93 lpp. ISBN 9789934569982.
22. Kaija, Inga, Laizāne, Inga. *Latviešu valoda zobārstniecības studentiem*. Mācību līdzeklis ārvalstu studentiem. Galv. red. Aija Lapsa; red. Inga Lievīte. Rīgas Stradiņa universitāte. Rīga : RSU, 2021, 211 lpp. ISBN 9789934563676.
23. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. *Latvian Grammar*. Reviewers: Helle Metslang, Bonifacas Stundžia, Daiki Horiguchi. Ed. Uldis Balodis. Rīga : University of Latvia Press, 2021, 560 p. ISBN 9789934186356, ISBN 9789934186462 (tiešsaiste). Pieejams arī tiešsaistē: <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>; <https://www.apgads.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/latvian-grammar>
24. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Kolektīvā monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete; zin. rec. *Dr. habil. hum.* Alvīds Butkus, *Dr. habil. phil.* Maija Kūle, *Dr. habil. philol.* Jānis Valdmanis; lit. red. Gita Kļaviņa; kopsavilkums angļu val. Margarita Spirida. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 304 lpp. ISBN 9789934187230.
25. *Latviešu valoda kā tulkojumvaloda*. Galv. red. Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 220 lpp. ISBN 9789934187216.
26. *Latviešu valodas apguve*. XIII Starptautiskais baltistu kongress. Rakstu krājums. Red. Dace Markus; lit. red. Sigita Ignatjeva. Liepāja : LiePA, 2021, 201 lpp. ISBN 9789934608094, ISBN 9789934608100 (tiešsaiste). Pieejams arī tiešsaistē: <https://dom.lndb.lv/data/obj/958249.html>
27. *Latviešu valodas dialektu atlants*. Morfoloģija. Apraksts, kartes un to komentāri. 1. sēj. Sast. un atb. red. Anna Stafecka; karšu un komentāru autore: Ineta Kurzemniece, Liene Markus-Narvila, Anna Stafecka; rec.: Rima Bakšiene (*Rima Bakšienē*), Asta Leskauskaitē (*Asta Leskauskaitē*), Vilma Šaudiņa. Rīga : Zinātne, 2021, 287 lpp. ISBN 9789934599187.
28. Linde, Māris. *Sanskrita-latviešu-vācu vārdnīca*. 3. sēj. Burti K, L, M, N, O, P : 8550 vārdu = Wörterbuch Sanskrit-Lettisch-Deutsch : 8550 Wörter. [Priekuļu novads] : Sava grāmata, 2021, 300 lpp. Bibliotheca Lindana, XXXXVIII. ISBN 9789934604119.
29. Linde, Māris. *Sanskrita-latviešu-vācu vārdnīca*. 5. sēj. Burti S, T, U : 8450 vārdu = Wörterbuch Sanskrit-Lettisch-Deutsch : 8450 Wörter. [Priekuļu novads] : Sava grāmata, 2021. 300 lpp. Bibliotheca Lindana. ISBN 9789934604355.
30. *Mans latviskākais vārds*. Lit. red. Santa Logina. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 78 lpp. ISBN 9879984829845. Pieejams arī tiešsaistē: <https://heyzine.com/flip-book/e6f4e3af1f.html#page/5>
31. Mickeviča, Silvija, Fekļistova, Marina, Zariņa, Sandra, Krastiņa, Linda, Valdmāne, Liene, Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. 1. klase. Mācību grāmata. 1. daļa. Red. Skaidrite Ivanišaka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 104 lpp. ISBN 9789984829814.

32. Mickeviča, Silvija, Fekļistova, Marina, Zariņa, Sandra, Krastiņa, Linda, Valdmāne, Liene, Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. 1. klase. Darba burtnīca. 1. daļa. Red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 71 lpp. ISBN 9789984829821.
33. Rozenvalde, Kertu, Berra, Solvita. *Skaitļa vārdi*. Latviešu valodas gramatikas uzdevumu krājums B līmenim. Red. Kristīne Ante. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 151 lpp. ISBN 9789984829890.
34. *Saliekamā ābece*. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021] 1 kārbā. ISBN 9789934091834.
35. Sīle, Aija, Veckrācis, Jānis. *Tulkojumu redakcionālā pilnveide*. Rec. Dr. philol. Guntars Dreijers. Ventspils : Ventspils Augstskola, Zinātne, 2021, 207 lpp. ISBN 9789934607004.
36. *Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata* [tiešsaiste]. [Rīga] : Valsts valodas centrs, [2021], 131 lpp. [skatīts 27.11.2021.]. Pieejams: <http://vvc.gov.lv/advantagecms/export/docs/publikacijas/VVC%20Tiesibu%20aktu%20tulkosanas%20rokasgramata%202020.pdf>
37. *Valoda: nozīme un forma 12*. Gramatika un valodas apguve = *Language: Meaning and Form 12*. Grammar and Language Acquisition. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast. un red. Andra Kalnača. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 246 lpp. ISSN 2255-9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934187599. Pieejams arī tiešsaistē: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Valoda-nozime-forma/VNF_12/Valoda_nozime_forma_12.pdf
38. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 16. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. Ilze Lokmane; rec. Reģina Kvašīte. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 228 lpp. ISSN 1691-273X.
39. *Valodas situācija Latvijā 2016–2020*. Sociolingvistisks pētījums. Autori: Ina Druviete, Gunta Kļava, Nadežda Kopoloveca, Ilze Koroļeva, Inta Mieriņa, Kertu Rozenvalde, Andris Saulītis; zin. red. Gunta Kļava, Inita Vītola; rec. Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Linda Lauze; lit. red. Daira Liepiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 200 lpp. ISBN 9789984829975. Pieejams arī tiešsaistē: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF
40. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Nr. 25. Rakstu krājums. Atb. red. Gunta Smiltņiece un Linda Lauze. Liepāja : LiePA, 2021, 360 lpp. ISSN 1407-4737, ISSN 2661-5819 (digitāls). Pieejams arī tiešsaistē: <https://dom.lndb.lv/data/obj/966091.html>
41. Veitnere, Sarmīte. *Skani, skani, patskanīti*. Rīga : RaKa, [2021], 36, [11] lpp. ISBN 9789984464374.
42. *Zinātnes valoda: stils, teksts, konteksts*. Monogrāfija. Atb. red. Agnese Dubova; rec. Dr. philol. Reģina Kvašīte un Dr. philol. Svetlana Polkovņikova; tulk. (angļu-latviešu-angļu valoda) Baiba Egle, tulk. (vācu-latviešu-vācu valoda) Egita Proveja; lit. red. Agita Kazakeviča. Rīga : Zinātne, 2021, 287 lpp. ISBN 9789934599118.

Sagatavojausi
Marita Silkāne

VĀRDNĪCIŅA

Par ko īsti ir dziesma?

Mūsdienu populārajā kultūrā Latvijā vērojamas dažādas ārējas ietekmes, kas maina ne tikai kādas sabiedrības daļas uzskatus un rīcību, bet arī valodas lietojumu. Ieklausoties jauniešu sarunās, aizvien biežāk nākas secināt, ka ir tik daudz jaunu vārdu, kuru nozīmi nezinot, nav iespējams pilnvērtīgi saprast sacīto. Tādējādi radās interese sākt meklēt, kas ir šie vārdi, no kurienes radušies un ko tie nozīmē. Izrādījās, ka liela daļa šo vārdu jauniešu ikdienas leksikā tiek aizgūta no hiphopa dziesmu tekstiem. Arī tie jaunieši, kuri neklausās šī žanra mūziku, ikdienā lietoto leksiku pārņem no vienaudžiem, kuri to klausās. Lai labāk saprastu, ko jaunieši saka, pievērsos Latvijā izdoto hiphopa dziesmu tekstiem, proti, noklausījos un pētīju piecus mūzikas ierakstu gada balvā *Zelta mikrofons* nominētos hiphopa albumus – Ansis *Liela māksla* (2020), Arturs Skutelis un Tvērumi *Lavīna* (2019), Ozols *Neona pilsēta* (2018), Ozols *Yauda* (2020), Prusax A+ (2019) –, mēģinot atšķetināt vārdu nozīmes. Tādējādi radās šī mazā vārdnīciņa, kurā leksēmas tika skaidrotas no lingvistiskā viedokļa un, kur nepieciešams, tika lūgts arī dziesmu autoru komentārs. Tomēr joprojām pastāv iespēja, ka kādam no minētajiem vārdiem var būt vairākas nozīmes, kuras šeit arī nav atklātas.

Vārds	Dziesmas fragments	Nozīmes skaidrojums	Izpildītājs	Dziesma	Albums
babkas	<i>Manā makā bija viens lats, bet jakas iekškabatā bija omes pensijas babkas.</i>	Nauda (no krievu valodas <i>бабка</i>).	Ansis	<i>Kauguri 1998</i>	<i>Liela māksla</i>
bīfs	<i>Es panesu bīfus kā govs kāja.</i>	Strīds, nesaskaņas (no angļu valodas <i>beef</i>).	Ansis	<i>Pile</i>	<i>Liela māksla</i>
bīts	<i>Es bītus jau cepu kā maiznīca.</i>	Ritmisks muzikālais pavadījums, kas raksturīgs hiphopa mūzikai.	Ansis	<i>Rokas</i>	<i>Liela māksla</i>
	<i>Tas ir tas fatālais reps, salauzti kauli uz bīta.</i>		Ozols	<i>Slava, rokenrols un posts</i>	<i>Neona pilsēta</i>
dragi	<i>Daži no mums meklē dragus, lai aizdzītu savas sāpes.</i>	Narkotikas (no angļu valodas <i>drugs</i>).	Ansis	<i>F5 F1</i>	<i>Liela māksla</i>
drips	<i>Brīvdienās uz Hoodshop Atstāt pāris pakas. Jauns drips non stop, Skapi modes skate.</i>	Stilīgs, jauns apģērbs (no angļu valodas <i>drip</i>).	Prusax	OG	A+

Vārds	Dziesmas fragments	Nozīmes skaidrojums	Izpildītājs	Dziesma	Albums
dropouts	<i>A+ viss ko daru. Dropouts ar galvu. Ar puikām zīmējam naudu, Ar puikām sistēmu laužu.</i>	Skolas vai citas izglītības iestādes pamešana pirms absolvēšanas (no angļu valodas drop out).	Prusax	A+	A+
ekspektēt	<i>Man apkārt nespēks kā sēta, kā pieredze neredzēta. Sakāve ir ekspektēta, uzvaras svin prāta vētra.</i>	Gaidāma, paredzama (no angļu valodas expect).	Ozols	<i>Slava, rokenrols un posts</i>	<i>Neona pilsēta</i>
erors	<i>Daru tevi nervozu Mētāju erorus.</i>	Kļūda. Visbiežāk attiecināma uz datoriem, tehnoloģijām (no angļu valodas error).	Rolands Če	<i>1000 km</i>	<i>Yauda</i>
fleksot (ari fleksēt)	<i>Vai viegli jaunam būt, es nezinu, Bet šodien svaigi es te fleksēju.</i>	Izrādīties, lielities (no angļu valodas flexing).	Ozols	<i>Stils</i>	<i>Neona pilsēta</i>
flovs	<i>Flovs ir tik karsts – es uz tā cepu sev omleti.</i>	Plūsma, plūdums (no angļu valodas flow).	Arturs Skutelis	<i>Varbūt reprezents</i>	<i>Lavina</i>
geļiks	<i>Braucam geļikā Gluži kā bērnībā.</i>	Mercedes Benz G klases automobils.	Prusax	A+	A+
haips	<i>Citas naktis tik daudz haipa, ka man gūti aizmigt ir.</i>	Jautra, traka, aizraujoša izjūta (no angļu valodas hype).	Ansis	<i>Gaismās</i>	<i>Liela māksla</i>
heiteris	<i>Tu tikai paskaties, kā noskatījās heiteri uz bosu.</i>	Nīdējs, skauģis. Cilvēks, kurš nepriecājas par kāda panākumiem, cenšas atklāt un norādīt uz citu trūkumiem (no angļu valodas hater).	Ansis	<i>Bimini</i>	<i>Liela māksla</i>
	<i>Heiterus mīlu, no sirds viņiem saku paldies. Es jutos kā dievs.</i>		Teacha	<i>Tu jau zini</i>	A+
	<i>Es nedzirdu heiterus – jūs esat klusi.</i>		Teacha	<i>Tu jau zini</i>	A+

Vārds	Dziesmas fragments	Nozīmes skaidrojums	Izpildītājs	Dziesma	Albums
instastorijs	<i>Es nedzeru, ne, ne, man tā ir disharmonija, bet šoti ātri kā instastorijs, un pacani kļūst skaļāki par filharmoniju.</i>	Sociālo tīklu vietnes <i>Instagram</i> funkcija <i>stāsts</i> (angliski <i>Instagram story</i>) – iespēja dalīties ar foto vai video; tie zūd pēc 24 stundām un parasti ir īsi – aptuveni 30 sekundes.	Arturs Skutelis	<i>Pēdējie bohēmas akordi</i>	<i>Lavīna</i>
k-hols	<i>Ievēdišu dziļi, dziļi kā k-hole.</i>	Laika un telpas zudums narkozes līdzekļa ketamīna lietošanas ietekmē. Iespējams, šāds vārds radies, izmantojot līdzību ar angļu valodas vārdu savienojumu <i>rabbit hole</i> (truša ala), ko izmanto, lai raksturotu nonākšanu nezināmā vietā, situācijā.	Rolands Če	<i>1000 km</i>	<i>Yauda</i>
klauts	<i>Interesē pīķis, ne klauts.</i>	Ietekme, atpazīstamība, arī vara sociālo tīklu vietnēs vai kādās kopienās (no angļu valodas <i>clout</i>).	Prusax	<i>Banda</i>	A+
	<i>Puikas tiešām dzīvo klauta dēļ.</i>		Prusax	<i>Tev nav vietas šeit</i>	A+
koks	<i>Dodiet man būtu, man mūzika kā narīkam koks, bet vienu brīdi, atzīstu, man saļīma rokas.</i>	Kokaīns jeb alkaloids, ko iegūst no kokas lapām. Tas stimulē centrālo nervu sistēmu, rada eiforiju, halucinācijas.	Arturs Skutelis	<i>Zibens sintakse</i>	<i>Lavīna</i>
maize	<i>Ansis dabū maizi regulāri kā pīle.</i>	Nauda. <i>Dabūt maizi</i> – ‘nopelnīt naudu’.	Ansis	<i>Pīle</i>	<i>Liela māksla</i>
mollija	<i>Tikko apēdu molliju.</i>	Halucinogēna viela metilēndioksi-metamfetamīns jeb MDMA.	Prusax	<i>Moshpit</i>	A+

Vārds	Dziesmas fragments	Nozīmes skaidrojums	Izpildītājs	Dziesma	Albums
mošpits	<i>Pārējais viss bloks man pie steidža pumpē mošpitus.</i>	Vienlaicīga masveida grūstīšanās un kliegšana dzīvo mūzikas koncertu, īpaši metāla, roka vai hiphopa, laikā (no angļu valodas <i>moshpit</i>).	Ansis	<i>Sports</i>	<i>Liela māksla</i>
	<i>Mošpitos ārdos ar izkārtu mēli.</i>		Prusax	<i>Pirmais līgā</i>	A+
naļiks	<i>Zāju skapī trīs lietas: piķis, nauda, naļiks.</i>	Skaidra nauda (no krievu valodas <i>наличные</i>).	Rolands Če	<i>Lielie fakti</i>	A+
nariks	<i>Čigāni un nariks nāca zagt manu maku, kad es gāju viens pats.</i>	Narkomāns.	Ansis	<i>Kauguri 1998</i>	<i>Liela māksla</i>
	<i>Dodiet man bitu, man mūzika kā narikam koks, bet vienu brīdi, atzistu, man saļima rokas.</i>		Arturs Skutelis	<i>Zibens sintakse</i>	<i>Lavīna</i>
necepīt	<i>Bija daļa, kam tas necepja.</i>	Nepatikt, nebūt saistošam.	Ansis	<i>Definīcija</i>	<i>Liela māksla</i>
plottvists	<i>Katrs nākamais būs plottvists.</i>	Negaidītas notikuma izmaiņas – bieži vien ironiskas (no angļu valodas <i>plot twist</i>).	Rolands Če	<i>Pīle</i>	<i>Liela māksla</i>
pranks	<i>Mēs esam tava mesija, mēs esam tavi pranki.</i>	Kāda izjokošana, izmantojot provokāciju (no angļu valodas <i>prank</i>).	Ozols	<i>Tu nāc tu ej</i>	<i>Yauda</i>
selot	<i>Un es to seloju kā Top šops.</i>	Pārdot, tirgoties (no angļu valodas <i>sell</i>).	Ansis	<i>Sports</i>	<i>Liela māksla</i>
stafs	<i>Mans stafs tik reāls, ka krit ēna no manis.</i>	Šajā kontekstā – daiļrade, radošā darbība, dziesmas, mūzika. <i>Stafs</i> ir līdzvērtīgs vārdam <i>lieta</i> – to var attiecināt uz jebko (no angļu valodas <i>stuff</i>).	Ansis	<i>Gaismās</i>	<i>Liela māksla</i>
	<i>Tas ir tas jaunais Abra ar jauno stafu.</i>		Idus Abra	<i>Varbūt reprezents</i>	<i>Lavīna</i>

Vārds	Dziesmas fragments	Nozīmes skaidrojums	Izpildītājs	Dziesma	Albums
steidzš	Steidža dzīve, jā.	Skatuve (no angļu valodas <i>stage</i>).	Prusax	<i>Tu nāc tu ej</i>	<i>Yauda</i>
stragls	Stragls ir bijis tik īss.	Grūtības (no angļu valodas <i>struggle</i>).	Ozols	<i>Personības rekords</i>	<i>Neona pilsēta</i>
šautauts	Šautauts visiem maniem mini mī.	Publiska pateicība vai goda izrādīšana, uzsaukums (no angļu valodas <i>shout-out</i>).	Ansis	<i>Bimini</i>	<i>Liela māksla</i>
šots	<i>Kafijas tasītē ieniru rītā, izniru degvīna šotā kaut kad pēc pusnakts.</i>	Nelielā glāzītē (40–50 ml) pasniegti dzērieni. Šo glāzīti parasti izdzer vienā malkā (no angļu valodas <i>shot</i>).	Arturs Skutelis	<i>Zibens sintakse</i>	<i>Lavīna</i>
tripot	<i>Ar puikām – trippin, pasē zīmogus es krāju.</i>	Būt narkotiskā reibumā (no angļu valodas <i>trip</i> vai <i>tripping</i>).	Prusax	<i>Tu nāc tu ej</i>	<i>Yauda</i>
vaibs	Čempionu vibe – tā ir bezgalība, jā.	Izjūta, noskaņa, strāvojums (no angļu valodas <i>vibe</i>).	Prusax	<i>Tu nāc tu ej</i>	<i>Yauda</i>
	Prusaka vaibi tev lēkāt liks.		Prusax	<i>Banda</i>	A+
	Vaibs lielāks nekā visas tās rūpnīcas, kas grib, lai tu atražotu Te savu mazo eksistenci, pretīm tikai nododot to smogu Vaibs lielāks nekā visa tā sistēma, kas vēlas, lai tā iemantotu Ceļas mūsu zemapziņu, jā, un tu to mazliet arī apstarotu. Vaibs lielāks nekā populistu uzrunas par iekšzemes kopproduktu.		Ozols	<i>Vaibs</i>	<i>Neona pilsēta</i>
	Te ir ellīgs vaibs , īsts Counter Strike.		Ozols	<i>Perlamutrs</i>	<i>Neona pilsēta</i>

Avoti

Ansis. *Liela māksla* [tiešsaiste]. Ierakstu studija *Netirās cilpas*, 2020 [skatīts 06.09.2021.]. Pieejams: <https://open.spotify.com/album/4l4PJdT1houbrgGxNW9eJc>

Ozols. *Neona pilsēta*, 2018 [tiešsaiste] [skatīts 08.09.2021.]. Pieejams: <https://open.spotify.com/album/31AF3p9PYnHbZUrz422kve>

Ozols. *Yauda* [tiešsaiste]. Ierakstu studija *Mute*, izdevējs *0'79 Records* [skatīts 09.09.2021.]. Pieejams: <https://open.spotify.com/album/1e0J9l1kgnPqmhZGQtOHie>

Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca. Šķirkļis ekstazī [tiešsaiste]. Rīga : Nordik, 2004 [skatīts 10.09.2021.]. Pieejams: <https://tezaurs.lv/ekstaz%C4%AB>

Prusax. A+ [tiešsaiste]. Izdevējs *New Wavy Records*, 2019 [skatīts 10.09.2021.]. Pieejams: <https://open.spotify.com/album/0BX2AeHRVZBo7krUngKKsY>

Skutelis, A., Tvērumi. *Lavīna*. [tiešsaiste]. Ierakstu studija *PKI*, 2019 [skatīts 07.09.2021.]. Pieejams: <https://open.spotify.com/album/60iRvR9jgiHmoGmA6Z7udC>

Zelta mikrofons [tiešsaiste]. Mūzikas ierakstu gada balvas *Zelta mikrofons* vietne [skatīts 06.09.2021.]. Pieejams: <http://www.zeltamikrofons.lv/>

Materiālu sagatavojusi
Ieva Mūrniece

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Laimute BALODE – *Dr. philol.*, Helsinku Universitātes
Valodu nodaļas asociētā profesore, Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors,
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas
komisijas priekšsēdētājs

Dens DIMIŅŠ – *PhD(c)*, tulkotājs, literārais un zinātniskais redaktors,
Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes vieslektors

Vineta ERNSTSONE – *Dr. philol.*, Izglītības un zinātnes
ministrijas Politikas iniciatīvu un attīstības departamenta
direktora vietniece valsts valodas politikas jomā

Andra KALNAČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas
nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras
profesore un vadošā pētniece

Gunta KĻAVA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes
Lībiešu institūta pētniece

Ingrīda KLEINHOFA – *Mg. hum.*, literatūrzinātniece,
Latvijas Universitātes doktora zinātniskā grāda
pretendente, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu
fakultātes Āzijas studiju nodaļas lektore

Santa LOGINA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Solvita MATVEJEVA – *Mg. hum.*, Liepājas Mūzikas,
mākslas un dizaina vidusskolas vispārīgglītojošo mācību
priekšmetu metodiķe, Liepājas Universitātes Humanitāro
un mākslas zinātņu fakultātes doktorante

Ieva MŪRNIECE – *Bc. ped.*, Latviešu valodas
aģentūras projektu koordinatore

Kristīne PĒČA – *Mg. art.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Iveta PŪTELE – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Sanda RAPA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Madara RĒŅKE – *Mg. sc. soc.*, Valsts valodas centra Valodas kontroles departamenta vadītāja

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta asistente

Agris TIMUŠKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētnieks, Valsts valodas centra galvenais lingvists

Pēteris VANAGS – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors, Stokholmas Universitātes baltu valodu profesors

Aiga VECKALNE – *Bc. philol., MBA*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes vieslektore, zinātniskā asistente, doktorante, tulce, tulkotāja

Andrejs VEISBERGS – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas profesors, tulks, tulkotājs

Astrīda VUCĀNE – *Mg. transl.*, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas zinātniskā sekretāre

Evelīna ZILGALVE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

**Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums, Nr. 17
2022**

Latviešu valodas aģentūra
Meistaru iela 10-401, LV-1050
www.valoda.lv

iespiests SIA „IBC PRINT BALTIC”

Latviešu valodas aģentūra

ISSN 1691-273X

25

9 771691 273004

Nr. 17/2022